

**Kujawska Szkoła Wyższa we Włocławku
(Cuiavian University in Wloclawek)**

**SCIENTIFIC DEVELOPMENTS
OF EUROPEAN COUNTRIES
IN THE AREA OF PHILOLOGICAL
RESEARCHES**

Collective monograph

Part 2

Wloclawek,
Poland
2020

*Recommended for publication
by the Cuiavian University in Wloclawek*

Editorial board:

dr **Tomasz Borowiak**, Cuiavian University in Wloclawek;
dr **Adam Wróbel**, Cuiavian University in Wloclawek.

**Scientific developments of European countries in the area of
philological researches** : Collective monograph. Riga : Izdevnieciba
“Baltija Publishing”, 2020. P. 2. 692 p.

CONTENTS

Національні особливості сприйняття українських народних дум крізь призму «творець – виконавець – слухач» Набок М. М.	327
Field approach to professional lexicon studies Naumchuk T. I.	344
Семантична репрезентація та функціонування концепту <i>ПАМ'ЯТЬ</i> Остапчук Я. В.	362
Стислий текст ХХІ сторіччя як проблема лінгвістики та перекладу (на матеріалі російської та англійської мов) Панченко О. І., Шевчик К. Ю.	379
Способи утворення французьких топонімів, похідних від антропонімних назв Пезинська О. М.	396
Теоретичні засади лінгвоконцептології як науки про концепти Плотнікова Н. В.	415
Фонетичні ознаки північних діалектів Англії Присяжнюк О. Я.	434
Латиномовна спадщина України як еталон у філософії серця Григорія Сковороди: символіка емблематичної поезії Теофана Прокоповича Свередюк У. Д.	451
Сучасні комунікації: роль та вплив на формування компетентностей студентів у процесі вивчення мови Скибун Н. Д.	470
Text as a way of professionally oriented speech competence of humanities and pedagogical college students Skrypnyk N. I., Homiak I. M.	488
Структура та наповнення фреймової моделі концепту <i>TEACHER</i> в англійській мові Сорочинська І. Р.	505
Semantic features of diminutives and augmentatives in modern Spanish Stepanov A. V.	525
Війна знаків або семіотика інформаційно-психологічної війни (на матеріалі англомовного масмедійного дискурсу) Тарасова В. В.	543

Спонукальні конструкції з аналітичною формою предиката: питання ідентифікації	
Умрихіна Л. В.	560
Фразеологічні одиниці як риса ідіостилю Ф. М. Достоєвського та особливості їхнього відтворення у тексті перекладу (за романом «Злочин і кара»)	
Шепель Ю. О.	576
Українська історична антропоніміка на межі століть	
Шийка С. В.	603
Українська літературна мова та І. Франко: проблема кодифікації	
Шмілик І. Д.	621
Тенденції мовної політики України в реаліях влади президента Володимира Зеленського та парламентської монобільшості «Слуги народу»	
Шумицька Г. В., Путрашик В. І.	640
Утвердження національно-мовної єдності бачванських руснаків із земляками на материковій Україні (початок – перша половина ХХ ст.)	
Юрса Л. В., Негер О. Б.	667

НАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ДУМ КРИЗЬ ПРИЗМУ «ТВОРЕЦЬ – ВИКОНАВЕЦЬ – СЛУХАЧ»

Набок М. М.

ВСТУП

Кобзарсько-лірницька традиція, як своєрідне світоглядне явище української культури, сягає своїм корінням у часи волхвів та почала формуватися як питомо національне явище за часів Київської Русі, а, можливо, й раніше. Свого ж апогею воно досягло в період національно-визвольних змагань у добу козаччини. Кобзарі, бандуристи виконували під супровід бандури переважно народні історичні пісні та думи, лірники – під супровід ліри співали думи та псалми. За визначенням М. Дмитренка, українські народні думи – це «епічні монументальні словесно-музичні твори героїчного, соціально-побутового характеру, що відображають модус художнього мислення доби Середньовіччя та кульмінаційний етап формування національної самосвідомості етносу, ідеї державності, мають астрофічну будову, вільний віршовий розмір (від шести до сімнадцяти складів у рядку), переважно паралельне дієслівне римування, виконуються, як правило, експресивним імпровізованим у межах традиції соло – речитативом (мелодекламацією) під супровід гри на кобзі або бандурі (рідше – лірі чи без інструмента) і відіграють роль елітного стабілізатора в народній культурі»¹. Ф. Колесса, наприклад, відзначав: «Співання дум вимагає не лише старанного підготування, але також не буденного музичного таланту і дару імпровізування; тому ж думи не є доступні для широких мас так, як звичайні пісні народні: думи співають лиш многоталановиті професіональні кобзарі і деякі лірники»².

Образ кобзаря та лірника є наскрізним у дослідженнях етнографів, фольклористів М. Максимовича, І. Срезневського, П. Лукашевича, М. Костомарова, П. Куліша, М. Драгоманова, П. Мартиновича, О. Потебні, П. Житецького, К. Грушевської, Г. Нудьги, М. Лисенка, К. Квітки, Ф. Колесси, О. Правдюка, С. Грици, творчості П. Куліша, Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, Панаса Мирного, П. Тичини,

¹ Дмитренко М. Українські народні думи. *Міфологія і фольклор*. 2008. № 1 (1). С. 27.

² Колеса Ф. Мелодії українських народніх дум. Львів, 1910. С. LXXXVIII.

У. Самчука та ін. Така увага до вивчення образу кобзаря, бандуриста і лірника, виконавської манери народних співців-музикантів свідчить про їхню давню питому національну природу, їхній високий статус у народі.

На матеріалі українських народних дум ми спробуємо охарактеризувати основні складники образу кобзаря та лірника, які визначають його національну природу і сутність. У розділі наведено порівняльні дослідження у сприйнятті українцями, арабами (вихідцями з Йорданії та Палестини), турками, африканцями (Гана, Нігерія, Танзанія) героїв народних дум крізь призму «творець – виконавець – слухач», що дає можливість зрозуміти спільне та відмінне у світосприйнятті, світорозумінні та світовираженні різних народів світу. Такі порівняльні характеристики у народознавстві ще мало досліджені, а це дає нам змогу не лише поглибити цей напрям, але й осмислити психологічну, естетичну, духовну природу загалом різних народів, окреслити та розв'язати низку питань, пов'язаних з міжкультурним спілкуванням, соціально-психологічною адаптацією тощо. Ці питання на часі, адже в умовах міграційних, глобалізаційних процесів саме через пізнання «чужого» крізь призму «свого» та «свого» крізь призму «чужого» нація не асимілюється, а через взаємообмін на основі «свого» зберігає свою національну природу, «оживляє» генетичну пам'ять, утверджує основи свого буття загалом.

1. Кобзарсько-лірницький духовний простір:

особливості сприйняття народних дум українським слухачем

На сучасному етапі питанню розвитку традиційного кобзарства присвячені роботи Н. Кононенко, В. Мішалова, К. Черемського, О. Савчука, М. Хая, М. Гримич, О. Вертія, В. Дугчак, П. Кушпета, Ж. Янковської, К. Рахна та інших дослідників цієї проблеми. Так, К. Черемський у статті «Вустинський простір» українських традиційних співців-музикантів»³ ґрунтовно аналізує духовний світ кобзарів та лірників, сповнений самобутністю, традиційними цінностями, світ, який у складні часи запобігав духовному винародовленню й асиміляції тих чи інших верств та прошарків українського суспільства. Глибоко аналізуючи вустинський простір, учений вказав на важливість дослідження цього своєрідного уявного простору спілкування між виконавцем та слухачем. Саме у цьому

³ Черемський К. «Вустинський простір» українських традиційних співців-музикантів. *Кобзарсько-лірницька епічна традиція* : збірник наукових праць науково-практичної конференції з міжнародною участю (15–16 червня, 2019, м. Київ). Харків–Київ, 2019. С. 77–90.

внутрішньому, емоційному та уявному просторі вони по-своєму взаємодіяли один з одним. Зокрема, перебуваючи в єдиному твореному ними просторі й часі, кобзар та слухач ототожнювали себе з виспівуваними героями, що підсвідомо пробуджувало їхню генетичну пам'ять, ненав'язливо повертало їх до народних традицій, Роду. Такий підхід у вивченні кобзарсько-лірницького звичаю розширює поняття віртуального діалогу у системі «творець – виконавець – слухач», вказує на важливість вивчення «вустинського» простору як явища, глибоко закоріненого в народну психологію, етику, естетику тощо. По-новаторськи, з погляду сучасної медичної антропології, досліджує К. Черемський особливості впливу кобзарсько-лірницького мистецтва, етнічної музики на психіку людини, її соціально-духовну адаптацію у суспільстві, що сприяло гармонізації стосунків «у родині та громаді й нерідко допомагало фізичному виживанню»⁴. Порівняльні студії вченого якісно розширили уявлення й про лікувальні аспекти діяльності співців у різних народів світу.

Виятково велике значення для розв'язання поставленої у статті проблеми має й дисертаційне дослідження О. Савчука «Українське традиційне співоцтво як світоглядна система (на матеріалі кобзарсько-лірницької традиції Слобідської України)»⁵, його ж розвідка «Традиційний кобзарський світогляд у світлі філософської системи Г.С. Сковороди»⁶ та інші праці. Під кутом зору взаємозв'язків кобзарів та лірників із суспільним оточенням, мандрівним способом побутування і життя загалом, «сродної праці», поклонання і призначення в житті суспільства він порівняв світоглядну систему традиційних співців з філософією Г.С. Сковороди. У результаті такого підходу образи кобзарів та лірників прочитано і потрактовано ним повному, в духовному вимірі буття нації, що відкриває й нові можливості з'ясування природи і функціонування системи «творець – виконавець – слухач» як у психологічному, так і соціально-побутовому планах.

⁴ Черемський К. Етномедичні аспекти практики українських традиційних співців-музикантів. *Традиційні музичні інструменти кобзарів і лірників* : матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю (2 червня, 2017, м. Київ). Харків, 2017. С. 168–197.

⁵ Савчук О. Українське традиційне співоцтво як світоглядна система (на матеріалі кобзарсько-лірницької традиції Слобідської України) : дис. канд. філос. наук : 09.00.12. Харків. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2010. 280 с.

⁶ Савчук О. Традиційний кобзарський світогляд в світлі філософської системи Г.С. Сковороди. *Традиційні музичні інструменти кобзарів і лірників* : матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю (2 червня, 2017, м. Київ). Харків, 2017. С. 144–153.

Традиційне кобзарство є провідною темою наукових робіт Н. Кононенко та В. Мішалова. Монографія Н. Кононенко «Ukrainian Minstrels: And the Blind Shall Sing»⁷ засвідчує не лише інтерес учених українського зарубіжжя до питань вивчення кобзарства як явища, але й популяризує поширення цього українського традиційного мистецтва серед інших народів світу. Важливим напрямом вивчення кобзарського музикування є напрацювання канадського бандуриста, дослідника кобзарства, композитора, диригента українського походження В. Мішалова. Крім вивчення різних типів гри на бандурі, вчений відроджує діатонічний бандурний інструментарій, втрачений в Україні, досліджує особливості манери виконання незрячими музикантами ліро-епічних творів. У статті «Пластичність людського мозку й кобзарство»⁸ В. Мішалов зазначив, що саме через свою незрячість ці люди мають абсолютний слух та «бачать» звуки і це впливає на їхню виконавську манеру, а отже, й на особливість сприйняття музичного твору слухачем. Важливим доповненням цих положень дослідження В. Мішалова є й розвідка О. Вертія «Розбудив українське єство» (нотатки про концертну подорож Віктора Мішалова «Шляхами кобзарів»)⁹.

Розвиток традицій кобзарства в середовищі українського зарубіжжя, вивчення репертуару бандуристів, їх виконавських способів, музичного інструментарію та, зрештою, й загальна пропаганда української народної музики за кордоном – наскрізна тема наукових праць В. Дутчак¹⁰.

Тож, дослідження українських народних дум має свої особливості та потребує ретельнішого вивчення вустинського простору у системі «творець – виконавець – слухач». Щоб зрозуміти цю взаємодію, потрібно з'ясувати джерела творення кобзарсько-лірницької традиції в Україні. Ще за первісних часів спів був засобом збереження, розвитку та передачі наступним поколінням традицій, морально-етичних норм та цінностей народу, виконував виховну функцію у формуванні та

⁷ Kononenko N. *Ukrainian Minstrels: And the Blind Shall Sing*. Armonk, New York, London, England : M.E. Sharpe, 1998. 360 p.

⁸ Мішалов В. Пластичність людського мозку й кобзарство. *Актуальні питання сучасного виконавства на традиційних кобзарських інструментах* : матеріали науково-практичної конференції (26–27 червня, 2018, м. Київ). Харків, 2018. С. 74–77.

⁹ Вертій О. «Розбудив українське єство» (нотатки про концертну подорож Віктора Мішалова «Шляхами кобзарів»). URL: <http://www.ukrcenter.com/Література/Олексій-Вертій/86229/Розбудив-українське-єство> (дата звернення: 16.04.2020).

¹⁰ Дутчак В. Традиційне кобзарство в середовищі української діаспори: історія і сучасність. *Традиційні музичні інструменти кобзарів і лірників* : матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю (2 червня 2017, м. Київ). Харків, 2017. С. 129–143.

утвердженні Роду, у пробудженні патріотичних почуттів, ставав виразником внутрішнього естетичного і духовного світу людини загалом. Культивування співу в праукраїнців починалося з *обряду*, але не як дійства із сукупністю усталених звичаєм дій, пов'язаних з побутовими традиціями або з виконанням релігійних настанов, а як *освітньо-виховного процесу, що був глибоко індивідуалізованим*, хоча й відбувався у невимушеній колективній формі. Молодь навчалася танців, пісень, віршування, осягала гармонійний світ людини і природи, що розвивало в неї почуття святості у ставленні до рідної землі, народу, спонукало не лише насолоджуватися красою навколишнього світу, але й захищати її кордони. Тому наші пращури не шукали кращого життя поза межами своєї землі, бо сповідували принцип «свій край як рай», «за рідний край життя віддай». Отже, можемо зазначити, що в обрядовій системі виховання, в якій значна роль відводилася *Слову й Музиці*, вже був закладений принцип *етнічного самоусвідомлення*. За цього *Слово* – це втілення думки й сили «мови пізнання» ідеального, *Музика* – світ звукової форми у пізнанні психічного. Тому часто людину, яка вміла складати вірші та співати, прирівнювали до віщого, святого, бо «володіння словом властиве лише богам»¹¹. Поет, виконавець музичного твору, вихований на підставах національного світосприйняття і світорозуміння, – *це творець ідеального образу, він формує національну свідомість, в образі «Я», як основи твореної ним національної картини світу, зводить своєрідну будову національних духовних цінностей, будову національного духу загалом*. Яка культура, така і внутрішня форма мови пізнання психічного. Пізнання зовнішнього світу відбувається крізь призму внутрішньо багатого світу творця і виконавця народного твору. Тому саме в образі творця і виконавця українських народних дум ми вбачаємо той *«етнічний концепт», морально-етичний первень, ідеальний образ*, в основі якого закладено національне світосприйняття, світовираження та світовідтворення дійсності. Свої ідеї творець і виконавець втілює в художніх образах, виспіває своєму слухачеві. Між поняттями «ідея» та «образ» є прямиий зв'язок, адже «ідея» – це образ (думка), уявлення в дії. Тому чим повнішою буде ідея, тим яскравішим буде образ та сприйняття його слухачами.

Отже, у Сумському державному університеті ми запропонували українським та чужоземним студентам з країн Близького Сходу (Йорданії, Палестини, Туреччини), країн Африки (Гани, Нігерії, Танзанії) віком від 20 до 25 років прослухати та подивитися відео

¹¹ Виклади давньослов'янських легенд, або міфологія / укладена Я.Ф. Головацьким. Київ, 1991. С. 18.

виконання кобзарями та бандуристами українських народних дум «Маруся Богуславка», «Плач невільників», «Козак Голота», «Іван Коновченко», «Три брати самарські» та написати відгуки про сприйняття ними образів епічних героїв крізь призму «творець – виконавець – слухач». Також своїми враженнями від виконання В. Мішаловим народних дум та інструментальних творів поділилися й представники різних районів та областей України. Зокрема, виконання бандуристом В. Мішаловим дум «Маруся Богуславка», «Буря на Чорному морі», «Про бідну вдову і трьох синів» гіпнотично подіяло на журналістку, учительку української мови та літератури з м. Лубни Полтавської області Тетяну Бутрим: *«Виконавець послідовно розвиває музичний мотив, жодного разу не відчула якихось дисонансів, створюється враження, що ніхто не грає, ніхто нічого не виконує. Відтак тебе охоплює відчуття того, що ти природно живеш у природному світі, адже мелодії, зміст виконуваних творів – не щось стороннє. Вони виражають тебе і ти знаходиш вираження себе в них. Цей світ твориться сам по собі, він творить тебе, а ти – його»*¹². А ось ще один відгук. *«Прожила уже чимало літ, а чогось подібного ніколи не чула. Відкрила для себе досі незнаний світ. Цей світ, ця бандура закладені в нас на генному рівні. Тому так щиро й бентежно відгукується душа на кожен звук, на кожен відтінок мелодії, на кожне слово», – ділиться враженнями пані Ольга Сиченко з м. Лубни*¹³. Ці природні відчуття пані Тетяни, в яких поєднуються образи, мелодії і в яких вона знаходить та виражає себе, а у пані Ольги пробуджує родові гени – це внутрішня форма мови пізнання психічного. Адже виконуючи думи, бандурист творить особливий простір спілкування між собою та слухачем, втілює свою *ідею* в *образи* героїв, за чого вони стають внутрішньо змістовнішими, а дії та вчинки героїв набувають яскраво вираженого національного характеру, що є близьким та зрозумілим слухачеві. Цей етнокультурний світ зближує виконавця і слухача на рівні підсвідомого, психічного.

Володимира Волика та Анатолія Сазанського з Миргорода, що на Полтавщині, вражає глибинний національний зміст мистецтва В. Мішалова, бо ж *«повертає нас до наших першовитоків – до козацтва, гайдамаччини, часів боротьби з турецько-татарськими та московськими поневолювачами, відроджує дух войовничості, непокори, тому й так потрібне нам сьогодні»*¹⁴. А віртуозна гра В. Мішалова на

¹² Вертій О. «Розбудив українське ество» (нотатки про концертну подорож Віктора Мішалова «Шляхами кобзарів»). С. 10–11.

¹³ Там само. С. 13.

¹⁴ Там само. С. 20.

бандурі Наталці Березовицькій з Великої Писарівки Сумської області нагадує про національних героїв, пробуджує родову пам'ять: *«Ні, бандурист не переносить нас у інший світ. Той світ, хоч і приспаний у наших душах і серцях, живе-таки в нас. Віктор Мішалов торкається його, розбуджує його, розбуджуючи й наше українське ество, і ми живемо ним. Звуки його бандури, українські мелодії не линуть від серця до серця, вони відроджуються в серцях, творять єдине українське духовне ціле, в якому почувашся справжнім українцем. Це – на генному рівні!»*¹⁵. Тож, виспівані бандуристом герої пробуджують генетичну пам'ять слухачів. Психологічно, ментально підготовлений слухач разом з виконавцем думи утворює «феномен цілісності» у сприйнятті героїв. Слухачі співпереживають героям дум («Маруся Богуславка», «Невільники»), радіють перемогам козаків («Козак Голота», «Іван Коновченко»), що вказує на розуміння ними понять «добро–зло», «прекрасне–потворне», «своє–чуже», «воля–неволя», «честь», «гідність» тощо. Герої дум для них – це люди абсолютної свободи, носії глибоких ідей, високих ідеалів, які вони відстоюють, за які боряться та гинуть. Ці образи героїв *ідейно наповнені* та сприймаються слухачем як *ідеальні образи*, а ідеальне завжди вічне. Тому такі герої в пам'яті слухачів здатні «розбудити українське ество», «творити єдине українське духовне ціле», відчутти світ, який «закладений у нас на генному рівні»¹⁶. Як зауважує Є. Маланюк, світ такого поетичного світосприйняття бачиться ним у культурі як явище спадковому. У «Нарисах з історії нашої культури» поняття «культура» вчений розуміє як те, «що створилося на нашій землі протягом століть і тисячоліть, всоталося в кров і жили, і чого жадні скити, половці, гуни, татари і навіть москалі – не в силі були знищити»¹⁷.

Для українських студентів, які навчаються в Сумському державному університеті, герої дум «Козак Голота», «Іван Коновченко», «Три брати самарські» постають як захисники рідної землі, для яких козацька слава вища за матеріальне становище. *«Іван Коновченко, єдиний син у матері, залишає безтурботне життя та йде здобувати козацьку славу і помирає як герой. Самарські брати помирають у полі як герої та до останнього підтримують один одного, що дуже актуально в сучасному житті»* (архів автора), – пише у відгуку студентка Ольга Падалка. *«Образи козака Голоти та*

¹⁵ Вертій О. «Розбудив українське ество» (нотатки про концертну подорож Віктора Мішалова «Шляхами кобзарів»). С. 41.

¹⁶ Там само. С. 10–41.

¹⁷ Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. Київ, 1992. С. 7.

Івана Коновченка близькі з образами сучасних героїв, які сьогодні відстоюють незалежність на Сході України» (архів автора), – підкреслює Юлія Коломієць. Тобто процес переживання як психічне явище пов'язаний з конкретними подіями у житті студентів та України загалом. Образ кобзаря, його спів, паралінгвістичні складники у виконанні твору (міміка, жести, інтонація, наголоси, паузи тощо) творять «якийсь особливий світ, бо відчуваєш сильний потік енергії, емоції переповнюють» (архів автора), – пише у відгуку Єлизавета Стрельченко. Справді, у вустинському просторі кобзар взаємодіє зі своїм слухачем на рівні емоцій, колориту оповіді, що характеризує насамперед самого оповідача та визначає його місце в зображуваній події. С. Мишанич, наприклад, так характеризує роль емоційно забарвленого мовлення оповідача у спілкуванні зі своїм слухачем: «... із добору слів, висоти тону, модуляції голосу, швидкості чи заповільненості мовлення він зауважує також, що значить для мене те, що я повідомляю йому, в якому настрої я розмовляю з ним. Носієм об'єктивації тут, з одного боку, є безпосередня значущість мовлення, з іншого – уявлення, яке викликане цим мовленням»¹⁸. У таємничому зв'язку *Слова* та *Музики* кобзар послідовно виховує цільового слухача, допомагає глибше мислити та уявляти образи. Так, образ поля українські студенти сприймають не як архетип «родючої землі», а як символ *Волі*. За цього *Воля* – це вже щось більше, ніж бути вільним, це – джерело енергії, функція руху, енергетична характеристика дії. Вона рухає діями Марусі Богуславки, яка, попри небезпеку бути вбитою, відпускає невільників на волю; почуттями невольників, які багато років перебувають у «темниці темній», але не прагнуть матеріального збагачення, а лише бажають бути вільними; вчинками Івана Коновченка, який залишає заможне життя та йде «слави, волі козацької здобувати»; бажаннями самарських братів, які «лежать постріляні та порубані», померти в чистім полі, аніж бути забраними турками-яничарами у неволю. Власне, розуміння *Слова* як діалектичної тріади «образ – уявлення – ідея» розробив О. Потебня та на цій основі висунув концепцію двоступеневої природи знаку: на першому – психічному – знак є уявленням, на другому – це вияв знака-уявлення в жесті чи звукові¹⁹. Оповідач, творець і виконавець так поєднує *Слово* і *Музику*, рухи, жести, що у ході процесів уявлення художній образ стає типом, ідеалом. Психофізіологічним підґрунтям такого сприйняття, як встановлено дослідниками, виступають явища синестезії (взаємодії вражень, відчуттів, пов'язаних з різними органами чуття) та кінеміки

¹⁸ Мишанич С. Усні народні оповідання. Питання поезики. Київ, 1986. С. 220.

¹⁹ Потебня А. Эстетика и поэтика. Москва, 1976. С. 614.

(сукупності мимовільних рухів м'язів, що супроводять певні відчуття й емоції)²⁰.

Таким чином, вивчення українських народних дум у системі «творець – виконавець – слухач» ґрунтується на спадкоємних, духовних і моральних звичаях народу. Це допомагає українському слухачеві усвідомити себе спадкоємцем і продовжувачем цих традицій, формує багатий духовний світ, активну життєву позицію, оберігаючи і примножуючи в такий спосіб наші духовні цінності в умовах сучасних глобалізаційних процесів.

2. Сприйняття українських народних дум чужоземними студентами крізь призму «творець – виконавець – слухач»

Чужоземні студенти, які навчаються у Сумському державному університеті, героїв дум сприймають у діалектичній єдності *Слова, Музики та Образу виконавця*. Зокрема, Даравшех Аммар Халед Махмуд з Йорданії у відгуку пише: *«Гру на бандурі кобзар доповнював рухами, і мене це притягувало. Я відчув силу і повірив у те, що я здатний зробити щось неймовірне. Його гра – це космос, енергетичний потік. Сліпота кобзаря допомогала йому глибше відчутти енергію космосу»* (архів автора). Алравашдех Мохаммад Халед Сулейман з Аммана (Йорданія) теж зазначив, що музика підносить його кудись високо: *«Коли я слухаю цю пісню, то відчуваю, що я літаю»* (архів автора). *«Коли я вперше почув цю пісню, то я відчув себе птахом, який літає. Мені хотілося полетіти в Палестину. Я дуже сумую»* (архів автора), – так про свої відчуття написав студент Амлі Мохаммед з Наблус (Палестина). Як для українських, так і для арабських студентів думи є глибокими за змістом, бо вчать, виховують слухача. Наприклад, Бадер Моса Мохаммад Ахмад з Йорданії вказав на ідейність змісту народних дум. У відгуку він написав: *«Музика і кобзар – одне ціле. Ритм, голос виконавця дають відчуття і можливість бути почутим. Виконавець хоче донести мені якусь думку, щоб я її «прокручував» у голові та зробив якісь висновки. Я не розумію українські слова, та я відчуваю саме так. І взагалі, мені це дуже подобається»* (архів автора).

Відчуття арабськими студентами космічного, енергетичного зв'язку, сили є питомо національною особливістю їхнього світосприйняття і світорозуміння. Араби-мусульмани – глибоко релігійний народ. За їхніми народними уявленнями після смерті людини її душа відлітає на небо і там живе вічно. У міфах стародавніх арабських племен розповідається про те, що дорогою до Неба душу людини можуть супроводжувати Сокіл та Орел. В арабській пісенній творчості архетипом свободи виступають й образи зірок на безкрайому небі. Символічно, що саме національних героїв

²⁰ Семенець О. Синергетика поетичного слова. Кіровоград, 2004. С. 120.

зображують в образах зірок. Халід Абусамра з Палестини, наприклад, пояснює, що існує особлива зірка на ім'я Сурая «*الثريا نجم*», яка допомагає людям і вказує шлях до свободи «*النجم الذي ساعد في ارشاد الناس في الثريا نجم*»²¹. Тому цілком природним видається сприйняття студентами українських народних дум, виконавської манери кобзаря крізь призму космологічних уявлень.

Студентів з Близького Сходу в українських народних думах захоплює героїчна боротьба та смерть козаків за рідну землю, що є особливо близьким і зрозумілим для них, адже викликає своєрідні роздуми над своєю долею та долею свого народу (думи «Козак Голота», «Іван Коновченко», «Три брати самарські»).

Опитування студентів показує неоднозначне ставлення їх до дій та вчинків української дівчини Марусі (дума «Маруся Богуславка»). Алсаедахмед Махмуд з Палестини, Бадер Моса Мохаммад Ахмад з Йорданії та інші арабські студенти характеризують вчинок дівчини, яка відпустила земляків на волю, як вияв її свободолобивого характеру та українців загалом. «*Її вчинок є правильним, бо кожен з них народився вільним і має жити вільним. Маруся – це дівчина, яка бореться за свободу свого народу*» (архів автора), – пише у відгуку Махмуд. «*Вона так зробила, тому що людина без свободи – це не справжня людина. Ця дівчина для мене є справжньою, бо вона бореться за те, щоб її народ був вільним*» (архів автора), – продовжує думку Моса. Проте поряд із додатньою характеристикою образу Марусі Богуславки більша половина студентів висловила їй певну недовіру, бо вона без згоди султана відпустила козаків, які є для нього ворогами. Проте вони схильні довіряти жінці тільки тоді, коли для неї цінністю буде свобода, жертвовність в ім'я батьківщини, а не «закулісні» домовленості. Такий спосіб мислення є особливістю національного характеру арабських народів. Вони недовірливі, стримані у визначенні хто є друг, а хто ворог. Це підкреслюють й інші дослідники культури народів Близького Сходу. Вчені, зокрема, вказують на такі культурні характеристики арабів, як високий рівень релігійності, культ родинних зв'язків, повагу до влади, низький рівень довіри, схильність до колективізму, низький рівень індивідуалізму²².

²¹ Набок М., Абусамра Х. Етнопсихологічні особливості зображення героїв в українських народних думах та фольклорі мусульманських народів (на прикладі Палестини та Йорданії). *Актуальні питання сучасного виконавства на традиційних кобзарських інструментах* : матеріали науково-практичної конференції (26–27 червня, 2018, м. Київ). Харків, 2018. С. 54–63.

²² Hesham F., Gadelrab B, Othman Alkhadher, Said Aldhafri, Saad Almoshawah, Yahya Khatatba, Fares Zine El Abiddine, Mohammed Alyetama, Said Elmsalak, Nabha Tarboush, Sarah Slimen. Organizational justice in arab countries: investigation of the measurement and structural invariance. *Cross-Cultural Research*. 2018. Vol. 52 (1). С. 1–25.

Студенти з Туреччини віддали перше місце думам героїчного циклу. У відгуках вони зазначили, що турки, як і українці, теж дуже хоробрі. Для них війна – стиль життя. Ідея краси перемоги простежується і в турецькому прислів'ї: «Türkler sadece savaşta rahat eder» («Турки втішаються лише на війні»). Як і студенти з Йорданії та Палестини, турки звертають увагу на виконання кобзарем народних дум. Вони пояснюють, що завданням турецького народного виконавця, який грав на *Bağlama* чи *saz* (народний турецький інструмент) було виспівати хоробрість воїнів, донести народу важливість військового походу для майбутнього імперії. Тому таке виконання кобзарем народних дум для студентів з Туреччини є близьким і зрозумілим, воно є символом єднання поколінь. Якщо більшість арабських студентів не довіряють Марусі Богуславці, то студенти-турки сприймають її як хоробру жінку, яка вірна своєму султанові, бо не втекла з невольниками. Вони говорять про Марусю як про «свою», бо вона прийняла іслам та вірна турецьким звичаям. Гьокальп Каяпинар у відгуку написав: *«Те, що Маруся Богуславка не втекла з козаками, говорить про неї як вірну дружину своєму султанові»* (архів автора). Озан Їлдиз сприймає дії та вчинки козака Голоти, Івана Коновченка, самарських братів як такі, що мають у собі ідею служіння батьківщині: *«Герої дум – це люди честі та совісті. Вони боряться за своє і своїх людей. Честь для турецького чоловіка та дівчини дуже важлива. У нас є й чоловіче ім'я Омур, що в перекладі означає «честь»»* (архів автора). Студенти підкреслюють, що дума вчить, дума виховує. Кобзар так глибоко передає зміст та образи своїх героїв, що слухачі уявляють перед собою ментально близькі ціннісні образи (образи героїв дум як втілення совісті, обов'язку, честі, гідності, відповідальності).образи поля, степу повертають їх до рідної землі, рідного дому, де ростуть оливки тощо. Поняття «людина і природа» студенти-курди сприймають у площині відданості своїй землі, за яку боряться і помирають. Так, наприклад, Абдерахім у відгуку зазначає: *«Головне для козака – це бути вільним. Коли козак Голота воює і отримує перемогу, то для нього це почесна справа. Тоді й прославляє він не лише себе, свої дії, але й поле, де вони отримали перемогу»* (архів автора). Звернімо увагу, як студент об'єднав у єдине ціле людину і поле, на якому козак отримав перемогу. Для нього дії козака Голоти не є одноосібними. Курд Ридван також зазначає, що головним для героя думи є відчуття єдності із землею. *«Земля допомогла козакові тільки тому, – пише він у відгуку, – що цей лицар народився на цій землі, ріс і увібрав її силу, що й стало джерелом його перемоги»* (архів автора).

На думку турецьких студентів, таких повчальних творів у сучасному житті їм не вистачає, бо те, що колись було *haram* (гріхом),

зараз стало вседозволеністю. Наприклад, неповагою вважалося молодому чоловікові палити кальян чи то сигару у присутності батька або ж старших людей. Про знецінення традиційних цінностей молодим поколінням, зниження рівня культури поведінки пишуть у своїх дослідженнях й турецькі науковці²³.

Студенти з країн Африки сприймають героїв дум як захисників свого дому, української землі загалом. Вони, зокрема, підкреслюють, що основою дій та вчинків героїв українських народних дум було не матеріальне збагачення, а честь, гідність, боротьба за свободу та незалежність своєї країни. Африканці також зазначають, що козаки часто звертаються до Бога, дякують йому за допомогу: «Дай же, Боже, щоб козаки пили та гуляли, / Хороші мислі мали, / Одь мене більшу добичу брали, / И неприятеля підь нозі топтали!»²⁴ (дума «Козак Голота»). Для студентки Наани з Гани козак насамперед асоціюється з людиною на коні. Як для неї, так і для більшості студентів з Африки було не зрозуміло, чому це у «козака шапка бирка, зверху дірка, травою пошита, вітром підбита, куди віє, туди й провіває, козака молодого прохоложає»²⁵ (дума «Козак Голота»). Так виникла необхідність перекласти цей уривок думи англійською мовою, пояснити почуте і, головне, наголосити на поетичності, образності мови твору. «Розшифровуючи» поетичні формули цієї думи, студенти-африканці були вражені силою, багатством української мови та природним, тонким вчуттям українців у навколишній світ. Тому для них було вже зрозуміло, чому козак Голота звертався до поля Килиїмського як до живої істоти, подібної собі, адже розуміння краси в українців убачалося не лише у «ясних зорях» і «тихих водах», а й у злитті людини з природою. Легко зрозуміли студенти й те, чому козак був одягнений убого і не прагнув золотих шат татарина, бо ж багатство не було прикметною ознакою козака-лицаря, який вільно гуляє степами, у боях з ворогами, у повсякденному житті виявляє лицарські чесноти.

Аналізуючи думу «Три брати Самарські» Джиде з Нігерії у відгуку написав про те, що брати, які разом пішли з рідної домівки захищати свою землю, а не залишили хоча б одного з них вдома, є прикладом для наслідування. Для Антоні (Нігерія) ці козаки є символом свободи, хоробрості, гордості. У відгуку він зазначає, що вчинок братів, які були

²³ Ayse Payir & Selin Zeytinoglu. Children's and Adolescents' Expression of Gratitude Across Societies: Findings From Turkey. *Cross-Cultural Research*. 2018. Vol. 52 (1). P. 117–134.

²⁴ Українські народні думи. Том другий корпусу. Тексти № № 14–33 і вступ Катерини Грушевської. Харків–Київ, 1931. С. 11.

²⁵ Там само. С. 10.

тяжко поранені й обрали довгу мученицьку, а не миттеву, від рук ворога, смерть, заслуговує на особливу повагу.

Прослухавши аудіозапис думи «Іван Коновченко», в якій юнак був єдиним сином у матері та попри її заборони все ж пішов «слави зазнавати», студент Хоуп з Нігерії зазначив: *«Вчинок козака – це моральний обов'язок, що спонукав захищати кордони України від нападу турків і татар»* (архів автора).

У відгуках чужоземні студенти також зауважують єдність у козацькому середовищі, тоді коли нам, українцям, часто приписують неспроможність до об'єднання і нав'язують хибні стереотипи, мовляв «моя хата з краю», «на одного козака три гетьмани» тощо.

Студенти-африканці також захоплюються відважністю Марусі Богуславки, глибоко сприймають муки невільників, які тридцять літ перебувають у «темниці кам'яній». Спів, манера виконання бандуристом народнопісенних творів справили на них неповторне враження, викликали співпереживання долі героїв цих творів, спонукали до порівнянь та узагальнень. Прослухавши у виконанні В. Мішалова думи «Маруся Богуславка», «Плач невільників», а також народні пісні «Як би мені черевички», «Ніч така місячна», «Моя доня дорога», музичні мелодії «Фантазія дощу», «Українська рапсодія», глибоко естетичні почуття і переживання висловив у відгуку студент п'ятого курсу Інносент з Танзанії. Зокрема, він звернув увагу на манеру виконання бандуристом дум, за якої *«виконавець глибоко переживає долю невільників, співчуває їм, таким чином ненав'язливо спонукає слухачів прислухатися до нього і відчувати, розділити з ним свої переживання»* (архів автора). Не дивно, що Інносента зворушив глибокий ліризм та драматизм поетичних творів, природність виконання дум та пісень, з яких творець та виконавець думи постав перед ним як естетично розвинута особистість, взірць втілення найвищих людських чеснот. У прослуханих записах українських мелодій студент відчув красу внутрішнього світу українців, на основі якої формується та розвивається здатність людини до естетичного сприйняття та переживання, її естетичний смак та уявлення про ідеал. Виховання красою формує не тільки естетико-ціннісну самовизначеність особистості, але і розвиває творчі здібності до створення естетичних цінностей у побуті, вчинках та поведінці людей. Все це спонукало Інносента до порівняння мелодій українських народних пісенних творів з модерною, сучасною музикою, насиченою одноманітністю, гучними звуками ударних інструментів, що не викликають естетичної насолоди від прослуховування таких і подібних творів. Тому, маючи природний потяг до краси, танзанієць у гармонійному поєднанні *Слова і Музики* в українській пісні та думі

вбачає нашу національну прикмету. Для нього мелодії українських народних пісень у виконанні В. Мішалова цілком природні. На його думку, «це робить їх своєрідними і, певне, традиційними для українців» (архів автора). Інносент як майбутній медик допускає, що українські мелодії можуть бути застосовані для пацієнтів неврологічних відділень, у загальній терапії, бо ж мелодії сповнені оптимізмом, приємними, спокійними чаруючими звуками, які можна використати для лікування хворих. Звертає Інносент увагу й на теплі родинні взаємини між рідними – матір'ю, дочкою, сином (народна пісня «Моя доня дорога», дума «Іван Коновченко»), що викликає в нього хвилюючі роздуми про значення *Роду* в житті людини.

Таким чином, для студентів з країн Африки герої дум є прикладом духовної культури особистості. Саме національна культура формує ідеальний Я-образ. У ментальному сприйнятті мови дум, ритму, музики, студенти бачать естетичний прояв Я-особистості. Тому герої українських народних дум для них – це взірці духовної досконалості, які вивершуються над буденністю.

Для арабських студентів найвищою цінністю є героїзм. Їх національне сприйняття світу засноване на таких традиційних цінностях, як релігія, родинні зв'язки, повага до влади. Тому, аналізуючи народні думи, студенти звертають увагу на етнічну єдність та самопожертву героїв (думи «Маруся Богуславка», «Козак Голота», «Іван Коновченко», «Три брати самарські»).

Турецькі студенти в образах героїв дум побачили ментально близькі їм образи (образи совісті, обов'язку, честі, відповідальності, гідності); емоційно-слухові образи (мелодії дум, що впливали на підсвідомість та повертали слухачів до ментальних локусів рідної землі, дому тощо); вказали на виховний складник українських народних дум.

ВИСНОВКИ

Отже, мистецтво кобзарів та лірників мало свій шлях розвитку, своє призначення в духовному житті людини. Кобзарсько-лірницька традиція сприяла збереженню питомо національних духовних цінностей української нації, адже була спектром світоглядних уявлень, морально-етичних цінностей і переживань народу. Тому вивчення образу творця і виконавця українських народних дум, що має у собі природний, національний ґрунт, нині на часі, адже розкриває основи національно-духовного буття нашого народу. Вивчення українських народних дум крізь призму «творець – виконавець – слухач» є важливим складником у сприйнятті дій та вчинків епічних героїв. Створений кобзарем вустинський простір об'єднує його зі своїм слухачем, «занурює» у світ уяви, образів, ідей. У цій взаємодії

розкриваються національні особливості світосприйняття, світорозуміння, світовідтворення слухачами народних творів, глибоко вкорінених у генетичну пам'ять поколінь, народну психологію, етику, естетику. Такі порівняльні студії показують спільне та відмінне у культурі сприйняття та вираження власного «Я» різних народів (інтереси, бажання, мотивації, розуміння добра і зла, прекрасного і потворного, совісті, честі, гідності тощо). Це збагачує взаємообмін духовними цінностями, які є джерелом формування почуття національної гордості, високорозвиненої особистості та високої культури міжнаціонального спілкування.

АНОТАЦІЯ

У розділі монографії розглядаються особливості становлення та розвитку естетично розвинутої особистості творця, виконавця і слухача українських народних дум. Аналізуються духовні засадничі підстави повсякденного буття кобзарів та лірників, в якому їхнє побутове, співоцьке життя мало священний зміст, оновлювало це буття, даючи нові спрямування у побутуванні традиційного кобзарства та лірництва. Сприйняття і розуміння слухачами дій та вчинків героїв дум ми аналізуємо крізь призму «творець – виконавець – слухач», де кобзар чи то лірник творить свій уявний світ, в якому він є носієм «ідеального образу», твореному на духовних, ідейних та світоглядних загалом цінностях питома національної звичаєвої культури. Для розв'язання цих проблем використано відгуки жителів різних місцевостей України, українських та чужоземних студентів з країн Африки та Близького Сходу, які навчаються у Сумському державному університеті. У такому разі увага зосереджується на особливостях сприйняття ними образів героїв українських народних дум у системі взаємодії «творець – виконавець – слухач». На основі відгуків здійснено порівняльний аналіз сприйняття та розуміння слухачами дій та вчинків героїв дум, впливу української народної музики на українську та чужоземну аудиторію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ayse Payir & Selin Zeytinoglu. Children's and Adolescents' Expression of Gratitude Across Societies: Findings From Turkey. *Cross-Cultural Research*. 2018. Vol. 52 (1). P. 117–134. DOI: 10.1177/1069397117736733.

2. Вертій О. «Розбудив українське ество» (нотатки про концертну подорож Віктора Мішалова «Шляхами кобзарів»). URL: <http://www.ukrcenter.com/Література/Олексій-Вертій/86229/Розбудив-українське-ество> (дата звернення: 16.04.2020).

3. Виклади давньослов'янських легенд, або міфологія / укладена Я.Ф. Головацьким. Київ, 1991. 96 с.

4. Hesham, F. Gadelrab B, Othman Alkhadher, Said Aldhafri, Saad Almoshawah, Yahya Khatatba, Fares Zine El Abiddine, Mohammed Aletama, Said Elmsalak, Nabha Tarboush, Sarah Slimen. Organizational justice in arab countries: investigation of the measurement and structural invariance. *Cross-Cultural Research*. 2018. Vol. 52 (1). P. 1–25. DOI: 10.1177/1069397118815099.

5. Дмитренко М.К. Українські народні думи. *Міфологія і фольклор*. 2008. № 1 (1). С. 27.

6. Дутчак В. Традиційне кобзарство в середовищі української діаспори: історія і сучасність. *Традиційні музичні інструменти кобзарів і лірників* : матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю (2 червня, 2017, м. Київ) / упоряд. К. Черемський. Харків, 2017. С. 129–143.

7. Kononenko N. Ukrainian Minstrels: And the Blind Shall Sing. Armonk, New Nork, London, England, 1998. 360 p.

8. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. Київ, 1992. 80 с.

9. Мишанич С. Усні народні оповідання. Питання поетики. Київ, 1986. 326 с.

10. Мішалов В. Пластичність людського мозку й кобзарство. *Актуальні питання сучасного виконавства на традиційних кобзарських інструментах* : матеріали науково-практичної конференції (26–27 червня, 2018, м. Київ) / упоряд. К. Черемський. Харків, 2018. С. 74–77.

11. Набок М., Абусамра Х. Етнопсихологічні особливості зображення героїв в українських народних думках та фольклорі мусульманських народів (на прикладі Палестини та Йорданії). *Актуальні питання сучасного виконавства на традиційних кобзарських інструментах* : матеріали науково-практичної конференції (26–27 червня, 2018, м. Київ) / упоряд. К. Черемський. Харків, 2018. С. 54–63.

12. Потебня А. Эстетика и поэтика. Москва, 1976. 614 с.

13. Савчук О. Традиційний кобзарський світогляд у світлі філософської системи Г.С. Сковороди. *Традиційні музичні інструменти кобзарів і лірників* : матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю (2 червня, 2017, м. Київ) / упоряд. К. Черемський. Харків, 2017. С. 144–153.

14. Савчук О. Українське традиційне співоцтво як світоглядна система (на матеріалі кобзарсько-лірницької традиції Слобідської України) : дис. канд. філос. наук : 09.00.12. Харків. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2010. 280 с.

15. Семенець О. Синергетика поетичного слова. Кіровоград, 2004. 338 с.

16. Колесса Ф. Мельодії українських народніх дум. Серія I (Матеріяли до української етнології, XIII). Львів, 1910.

17. Черемський К. «Вустинський простір» українських традиційних співців-музиканців». *Кобзарсько-лірницька епічна традиція* : збірник наукових праць науково-практичної конференції з міжнародною участю (15–16 червня, 2019, м. Київ) / упоряд. К. Черемський. Харків–Київ, 2019. С. 77–90.

18. Черемський К. Етномедичні аспекти практики українських традиційних співців-музикантів. *Традиційні музичні інструменти кобзарів і лірників* : матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю (2 червня 2017, м. Київ) / упоряд. К. Черемський. Харків, 2017. С. 168–197.

19. Українські народні думи. Том другий корпусу. Тексти № № 14–33 і вступ Катерини Грушевської. Харків–Київ, 1931. 304 с.

Information about the author:

Nabok M. M.,

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department
of Language Training for Foreign Citizens

Sumy State University

2, Rimsky-Korsakov str., Sumy, 40007, Ukraine

FIELD APPROACH TO PROFESSIONAL LEXICON STUDIES

Naumchuk T. I.

INTRODUCTION

Intensive development of science, technology and production that began in Europe in the 19th century, led to the emergence of new realities that needed clear and unambiguous terms for their naming. Changes in the public consciousness and language in the context of society industrialization and the development of ethnic ties have made it necessary to study not only the languages but also their individual subsystems serving the professional needs. Certain social groups, united by common interests and professional activity, communicate through vocationally specific means, such as vocabulary units of the scientific and industrial fields, which generally form the relevant professional vocabularies.

The cinematic professional vocabulary is a lexical subsystem that consists not only of common vocabulary, but also of specific lexical units, such as terms, professional words, slang, jargon etc. Cinematograph is a unique sphere, vocabulary of which was formed on the basis of borrowed lexical units from scientific and professional vocabularies of other language subsystems. On the basis of the newly created vocabulary its further development began under the influence of the evolution of the cinematic sphere itself.

1. The peculiarities of professional vocabulary

The vocabulary of any industry develops according to the same trends as the common language itself, because it is a miniature, a certain “segment” that reflects general trends at its micro level. Language responds to changes in the surrounding world and is in endless interaction and development with it. The world is being enriched with new realities, objects, phenomena, and, accordingly, a new vocabulary emerges as a means of naming objects around the world, as the lexical level is the most dynamic and sensitive to linguistic and extralinguistic changes.

Scientists distinguish the following peculiarities of the lexicon:

- openness of the lexicon structure and high speed of updating its components;
- stylistic differentiation;

– stylistic dynamism, which is manifested in the synthesis of styles with the use of colloquial and terminological vocabulary¹.

In our opinion, the openness of the lexicon structure determines high speed of updating its components due to external influential factors (development of science and technology, dynamic social and political changes) and internal language needs, which are the desire to fill the lacunas in units' absence for the designation of one or another phenomenon, supplement its meaning, or differentiate it by stylistic or functional character.

Analyzing the tendencies of the professional vocabulary development, which is mostly made up of professional words, jargon and slang, it should be noted that their emotional and stylistic coloring is caused not by external factors, but the creative potential of the speakers. In an atmosphere of relaxed creative process, speakers are inclined to create new words and to “add” new meanings to existing linguistic units.

In support to this statement, it should be noted that one of the factors of language development V. Levytskyi determines not only cognitive (development of thinking, cognitive activity, the need for nomination), but also emotional (which is the common human need to express their feelings)². Therefore, the first sign of the lexicon implies the second one, which consists in stylistic differentiation of words (from emotionally neutral term to stylistically labeled jargon, professional words, etc.) and the third one, which consists in their coexistence and functioning within the same lexical system.

Cinematography is a field of activity that combines art and technical means of objectification. The artistic side is represented by the theater, which is based on the play of actors, the music accompanying the film and creating mood and specific atmosphere of the cinema. The technical component of cinema is represented by photo and cinema technologies that help shoot and demonstrate a feature.

The cinema lexicon is lexical units used by representatives of professional filmmaking groups, primarily actors, film directors, screenwriters, cameramen, and employees who serve all participants in the production process, film distribution and distribution agents. The vocabulary also includes lexical units of the viewers/fans language, who are also film process participants due to technologies that greatly empower modern

¹ Чирвоний О.С. Комп'ютерний лексикон сучасної англійської мови: структурний, семантичний, функціональний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Одеса, 2010. 276 с.

² Левицкий В.Н. О внешних и внутренних факторах семантических изменений. Язык как развивающаяся реальная система. Диалектика развития языка. Москва, 1980. С. 159–161.

people. By its very nature, the language of the cinematographic sphere is capable not only of being one of the principal means of constructing reality, a repository of the vast variety of meanings, life experiences and possibilities of continuous objectification, but also of Meta culture and social communication of the XX – XXI centuries³.

Due to the status of cinema as a relatively new field of art, science and technology, in our study we can identify trends in the development of filmmakers since the emergence of this field, development over the past 150 years to the present stage of its history. Scientists identify three main models by which new branches of knowledge are formed:

- the first model – the emergence of new science on the basis of the already existing one;
- the second model – the formation of new science as a result of the interaction of two existing sciences;
- the third model is the emergence of new sciences as a result of the interaction of several sciences⁴.

The terminology of those sciences that were formed according to the first model is relatively homogeneous and consists of basic terms that are part of the source-system terminology, as well as their derivatives and complex terms. The terminology of the sciences, formed according to the second model is heterogeneous, since it is constituted by terms taken from related industries. The newly created terms are gaining new meanings under the influence of other related sciences. This complex nature of the underlying terms affects the value of derivatives and complex units within the term system. According to the principles of the third model, the kernel of the term system, which is part of the professional lexicon, acts as an integrating part of the terms from all interacting branches of knowledge. Its heterogeneity is that the basic terms completely change their original meaning, some are subject to modification, and others completely change their original value⁴.

In our opinion, the cinematographic industry was formed according to the second model i.e. based on the integration of the theatrical art with photo technology, and therefore, the English cinematic vocabulary was formed as a reflection of the interaction of scientific, technical and artistic concepts. Their theoretical and conceptual bases formed the basis for the newly created field of cinema.

³ Жигалкіна С.С. Кіно як засіб конструювання реальності (філософсько-культурологічний аналіз) : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.04. Сімферополь, 2010. 20 с.

⁴ Куделько З.Б. Англійська терміносистема ринкових відносин : синтагматичні та парадигматичні особливості : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Чернівці, 2003. 243 с.

2. Field approach basics

One of the fundamental areas of theoretical understanding of language in understanding the principles of its structure is a systematic approach. The first scholars to substantiate the need to consider language as a systemic phenomenon were W. von Humboldt and F. de Saussure. The systematic character of the vocabulary was first investigated by M. Pokrovsky, who determined the connection of words within one circle of representations and O. Potebnya, who distinguished semantic relations between words within semantic groups and others.

J. Trier is considered to be the founder of the theory of systematic approach in the study of vocabulary. He developed and applied the new principles of systematic analysis of vocabulary. According to J. Trier, all words are related to a specific meaning and do not exist in isolation, but within the field. The scientist distinguished two types of fields: conceptual (the structure of a certain conceptual sphere) and verbal (a group of words that are related to each other in meaningful terms and determine the meaning of each other). Hence, linguists call these fields lexical-semantic because they combine the lexical units on a semantic basis.

The term “lexical-semantic field” (hereinafter LSF) is defined as a set of linguistic units united by a common (integral), lexical-semantic feature⁵, as existing realities that combine individual words and general groupings of words – vocabularies. A common semantic characteristic is usually expressed by a generic value lexeme and integrates all units of the field⁶.

There are two ways to determine the composition of LSF⁷: 1) LSF is distinguished on the basis of the general concept expressed in the words of this field, where lexical units are classified according to the revealed areas of reality; 2) LSFs are distinguished on the basis of a particular word (or group of words); 3) in accordance with the distributive-statistical principle, LSFs can be distinguished on the basis of statistics on the compatible recurrence of words in the text, i.e. on their distribution. The more cases of co-occurrence of words, the more closely they are interconnected and can be combined into one LSF; 4) LSF can be distinguished based on associative experiment data obtained from a survey of native speakers. LSFs thus combine the most frequent response words.

⁵ Ключка Н.Я. Лексико-семантичне поле як системно-структурне утворення. *Наукові записки. Сер. : Філологічна*. Острог, 2012. № 24. С. 129–131.

⁶ Лех О.С. Лексико-семантичне поле як структурний компонент та метод його дослідження. URL: http://www.rusnauka.com/DN2006/Philologia/3_leh%20o.s.doc.htm.

⁷ Гольдберг В.Б. Контрастивный анализ лексико-семантических групп : (на материале английского, русского и немецкого языков). Тамбов : ТГПИ, 1988. 56 с.

The first of the above mentioned approaches is the most relevant in the study of the cinematic lexicon, since its formation and development are based on common principles, and the “field” approach allows a clear definition of the structural organization of the vocabulary. The selection of semantic fields is based more on a logical, conceptual than on a linguistic criterion. In the semantic field words are of different parts of speech and they are related to a broad concept⁸. Semantic field also includes phraseological units and units of both literary and colloquial/slang vocabulary.

LSF is a broad concept that encompasses many interrelations within its system. The most important paradigmatic relations within LSF are hyper-hyponomic (generic) relations that establish correlation between microfields and fields, that is, between units of different levels of logical abstraction. The integrative features of microfields are differentiated for fields of higher levels⁹.

Within one LSF, there are also lexico-semantic variants (hereinafter LSVs), which in the semantic aspect are considered as semantic components and relations between them. Component analysis allows identifying the integrating component by which words are combined in a field¹⁰.

Linguists I. Kobozeva¹¹ and I. Chumak¹² distinguish the following field properties:

- a semantic field formed by a large number of meanings with a common component (semantic feature), which is expressed by an arch lexeme (hyper lexeme), the lexeme with the most generalized value;
- the presence of semantic relations (correlations) between words, namely in their internal structure;
- micro fields are distinguished in the lexico-semantic field – they are semantic associations members of which are bound by an integral trait, which is usually expressed by the dominant of the micro field (kernel lexeme). The outer structure of the micro field is the kernel and several regions, some of which may be located in close proximity to the kernel (near periphery) and others at the periphery of the micro field (distal periphery);

⁸ Павлишенко О.А. Квантитативні характеристики лексико-семантичних полів дієслова в авторських текстах англomовної художньої літератури : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Львів, 2017. 211 с.

⁹ Васильев Л.М. Теория семантических полей. Вопросы языкознания. 1971. № 5. С. 105–113.

¹⁰ Арнольд И.В. Лексико-семантическое поле в языке и тематическая сетка текста. Текст как объект комплексного анализа в ВУЗе. Ленинград, 1984. С. 3–11

¹¹ Кобозева И.М. Лингвистическая семантика. Изд. 2-е, стер. Москва : Эдиториал УРСС, 2004. 352 с.

¹² Чумак-Жунь И.И. Лексико-семантическое поле цвета в языке поэзии И.А. Бунина: состав и структура, функционирование : автореф. дис. ... д-ра филол. Наук : 10.02.01. Киев, 1996. 20 с.

- interdependence of lexical units (the field is characterized by the interdependence of elements, that sometimes acts in the form of interchangeability of these elements);
- interrelation of semantic fields throughout the lexical system (LSFs are not isolated from each other. Each word enters a certain LSF and, due to its ambiguity, can move to another LSF);
- systematic and relative autonomy of the field;
- one semantic field may be included in another higher-level field (hierarchy).

Scientists designate the kernel of the system as the area with the highest probability of occurrence of a particular lexical unit. The factor of increased linguistic redundancy of special lexical units is defined by the industry terminology itself as a relatively closed autonomous lexical-semantic system. In the kernel zone, the desire for special lexical units to express a clear correspondence between the linguistic sign and the concept is most intense. Increased frequency, the pursuit of unambiguous compliance, well-defined system coordinates provide lexical-semantic reliability and stability of branch terminology, which allows it to act as an invariant (lexical-semantic standard) when using the term in any other act of communication.

The field principle of organizing the language system indicates that there is a mandatory periphery in each field. No linguistic phenomenon can consist only of the kernel, since the periphery is as much a full-fledged element of the lexical system as the kernel¹³. Moreover, defining the lexical-semantic field as “a semantic-paradigmatic formation having a certain autonomy and specific features of organization: a common non-trivial part in interpretation, a kernel-peripheral structure, the existence of zones of semantic transition”¹⁴, the latter provision emphasizes the openness and dynamism of the LSF.

The field functions are distributed between the kernel and the periphery: one part of the functions is assigned to the kernel and the other to the periphery. There is no clear boundary between the kernel and peripheral zones. The constituent elements of a field may belong to the kernel of one field and simultaneously be on the periphery of another field¹⁵. Therefore, the semantic structure of the field is composed of the following constituents:

¹³ Стернин И.А. Проблемы анализа структуры значения слова. Воронеж : Изд-во Воронежского университета, 1979. 156 с.

¹⁴ Денисова С.П. Типологія категорій лексичної семантики. Київ : Вид-во Київського держ. лінгвістично ун-ту, 1996. 294 с.

¹⁵ Гумовська І.М. Англійська юридична термінологія в економічних текстах: генезис, дериваційні та семантико-функціональні аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Львів, 2000. 19 с.

– the kernel of the field, represented by the generic sem (hypersem). The field hypersem is a higher-order semantic component that organizes semantic field deployment around it;

– the center of the field, which consists of units with integral, differential value common to the kernel;

– the periphery of the field, which includes the units farthest from the kernel. Usually peripheral units of the field can come into contact with other semantic fields, forming a lexical-semantic continuity of the language system¹².

The lexicon, as an open dynamic hierarchical system, is also formed on the principle of kernel and periphery. There are the following criteria for kernel-peripheral LSF membership:

– words that form the kernel, as a rule, are simple in their morphological structure;

– kernel lexemes have wider combinability;

– kernel lexemes are more psychologically significant;

– borrowings usually refer to the periphery, not the center;

– the semantics of kernel words are generally wider than the semantics of peripheral lexemes¹⁶;

– peripheral sections have a zone division according to the degree of distance of their units from the kernel¹⁷.

The isolation of the kernel and central zones, as well as the near / far periphery, indicates the fuzzy boundaries of the kernel-peripheral structure, elements of which are in a state of constant migration i.e. transitions from one level to another. But such processes are more inherent in the periphery, and the kernel units are in a state of relative stability.

Proponents of the field approach to vocabulary systematization are of the opinion that word affiliation to the kernel or periphery of the field is relatively conditional, since the outer and inner boundaries of the lexical fields are rather blurred¹⁸. D. Geeraerts also notes that semantic fields are not clearly delimited internally and externally, like pieces of a mosaic. “The whole lexicon would then be a huge superfield that breaks down into large but clearly delimited parts, which in turn are divided into smaller field structures and so on until we reach the initial level of a single mosaic stone –

¹⁶ Кузнецов А.М. Структурно-семантические параметры в лексике. Москва : Наука, 1980. 160 с.

¹⁷ Костенко Н.Д. Структурно-семантичні та функціональні параметри англomовних інновацій семантичного поля «Навчання» : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Запоріжжя, 2016. 309 с.

¹⁸ Близнюк К.Р. Системно-структурна організація семантичного мікрополя «ро́зві́щення» у польській мові. Магістеріум. 2017. Вип. 66 : Мовознавчі студії. С. 21–25.

words <...> Discretion is usually manifested only in the kernel of the field around which a peripheral transition zone operates, the words being clearly defined will be difficult to identify”¹⁹.

We agree with the view of the researchers and believe that the semantic field cannot be clearly defined due to the dynamism inherent in language, in particular the lexical-semantic system. The lexeme belonging to the kernel can migrate to the periphery and vice versa. Within the English language lexicon of cinematography, we distinguish the near and far periphery according to the criterion of temporal marking of the lexical units that are part of them. Thus, neologisms that nominate modern realities and concepts constitute the near periphery, and the distant one is represented by historicisms that have gone beyond everyday usage due to the loss of relevance of the realities that have nominated corresponding lexemes.

This criterion allows monitoring the evolution of the vocabulary. Within the central periphery, the central area of the near periphery, formed by the professional words of the cinematographic sphere, as well as the remote area of the near periphery represented by slang words, should also be distinguished. This approach has a sociolinguistic character and reveals trends in the functioning of the branch of vocabulary units at the present stage.

As part of the lexicon under study it is possible to distinguish a “kernel term group”, which includes special terms of the industry, a pivotal and related group of names, as well as their closest “co-names” (by analogy to semantic fields)²⁰. Consequently, the kernel of a movie lexicon is represented by basic terms that combine the names of cinema system’s basic concepts. In addition, within the kernel of the cinema lexicon it is expedient to distinguish the lexemes that form the center of the kernel site and represent generic names of derivatives by the value of kernel units. Therefore, the kernel of the English lexicon of the cinematic sphere is the lexemes that belong to the literary language: *cinema, actor, producing, lighting, camera, assembling, sound-editing, genre, distribution, projector, play*. They name the basic concepts of cinematic sphere and form the basis of English-language cinematic vocabulary.

Kernel lexicon includes professional terms derived from central units such as *film actor, leading actor, animated film, cartoon, assistant director, associate producer, background illumination, booster light, camera angle, close up, production costs, distribution rights, fairy-tale movie, key scene,*

¹⁹ Geeraerts D. Theories of lexical semantics. New York : Oxford University Press Inc., 2010. 362 p.

²⁰ Верста І.М. Про ядро соціолінгвістичної термінології. *Наукові праці. Сер. : Філологічні науки*. 2007. Т. 67, вип. 54. С. 18–21.

bloomed lens, claw, color rendition, concave, lenticular screen, dissolve, duping process, gantries, gyro-tripod, plunger, take-up spool etc. A clear understanding of the meaning of such words is limited by the basic technical knowledge of a particular profession and needs clarification.

The near periphery, in turn, is formed by professional words – stylistically-colored lexical units, which belong to the vocabulary of limited professional groups and are the colloquial equivalents of special terms. Professional words of the cinema lexicon are the following words: *daddy, long ear, watchdog, props, filler, gelatin*. These units function in the everyday communication of working groups of cinematographers as the colloquial equivalents of professional terms and reflect in their meaning both positive and negative connotations.

The periphery is also represented by a stylistically-colored vocabulary that is jargon and slang: *brifje, chinema, pickcrick, cinemantics, actorvist, CGI fatigue, hate-watch, cinema, breakdown, reelboy* etc. The meaning perception of the lexemes of this group is complicated by their belonging not only to the professional lexicon, but also to the vocabulary of closed social groups with the obligatory connotation-marked element of meaning. It should be noted that such units usually function as neologisms and therefore reflect the current realities of public/professional life. The film industry itself is known to be a social phenomenon that reflects the essence of the synergy of the creative process, intellectual and physical labor, and its product is a piece of art.

The distal periphery is formed by lexical units that went beyond the common usage and ceased to reflect the realities of modern / current life. Such units include historical words: *silenced studio camera, caption, kinoscope, film bin, gelatin, blinkies, pic factory*. It should be noted that the lexicon of the cinema industry is characterized by historic words, not archaic ones. This phenomenon is caused by the rapid processes of archiving the vocabulary in connection with the rapid development of modern technologies, which causes obsolete vocabulary beyond the boundaries of communicative functioning due to the disappearance of the reality of its designation. That is, the vocabulary “does not survive” to the status of archaic word, and is replaced in the lexicon by neologism to indicate a new reality.

Thus, language, as a verbal means of objectifying reality, reflects in its content and structure certain processes and their characteristics. Kernel lexical units for the designation of technology have a specific and laconic semantic load, devoid of connotations, unlike stylistically colored units of the peripheral lexical layer. It is in the lexical-semantic and stylistic peculiarities of the units of each structure that there is a certain remoteness of the periphery from the kernel.

3. Terms as kernel elements

Linguistic studies of various specialized fields' terminology, as well as the practice of compiling professional vocabularies indicate that the terminology of any field includes:

- general scientific vocabulary, which forms the general fund of the terminological system of scientific and technical functional style as a whole;
- a special vocabulary that makes up the subsystem of terms in this field²¹. In addition, scientists note that the phenomenon of inter-system borrowing of lexemes within a certain terminological field is quite common, which is a productive way of forming modern term systems²².

Thus, we can conclude that the term denotes and nominates a certain concept of the professional industry and is an integral part of the term system, which is formed by the creation and interaction of industry concepts (terms). The main features of the term system are integrity, stability and structure. Undoubtedly, the language of a particular industry is formed on the basis of artistic (literary), since it cannot exist in isolation. Its characteristic feature is the presence of a term system, the kernel of its lexicon. As it has already been mentioned, each linguistic system can be represented by the model of the kernel-peripheral structure, and thus the subtext of a particular branch, the difference of which is determined precisely at the lexical level, can be represented in the form of a field with its kernel and periphery.

The cinematographic industry's terminology was formed on the basis of existing systems, such spheres of the English-speaking society, as theater and photography, and is the result of the integration of both spheres. Cinema is an actor's play shot by photographic devices. Therefore, the kernel of the cinema system is formed by units of the above systems. We have found such commonalities for theatre and cinema branches as *actor (film actor, play-actor), key-actor, actress, director, producer, stage manager, assistant director, costume designer, set decorator, extra, prompter, boom operator, property master, on set dresser, usherette* etc. These lexical units denote professions that are common to both theater and cinema. In this case, during the migration of elements from one term system to another, the meaning of the words has remained unchanged, indicating the close connection of the two conceptual spheres.

Another common thematic group of theater and cinema is acting. The very notion of acting has remained unchanged, and therefore the lexemes,

²¹ Кузнецова І.В. Семантичні процеси формування термінологічних систем. *Нова філологія*. 2010. № 42. С. 107–112.

²² Грицьків А.В. Міжсистемна взаємодія як чинник термінотворення (на прикладі англомовних фінансових термінів) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Тернопіль, 2004. 256 с.

which denote expressive means, were transformed into the terminology of the cinema industry without significant semantic modifications. This phenomenon is illustrated by examples such as *acting, part, role, artist, guest actor, comedian, villain, misact* -“inappropriate role”, *gag* - “comic show”, *ham* - “bad acting”, *fluff* - “poorly understood role”. “*Giving a performance*” and “*presenting a movie*” are denoted by *present, render*, and the word *debut* means “acting debut”, the phrase *heyday of fame* is “the pinnacle of acting glory”. Cinematic and theatric dramas both have *scripts*. Derivatives of this lexeme are *filmscript, shooting script, movie script*, expressed in complex words and phrases.

No less important area that influenced the formation of the film industry is photography. The results of the study, obtained during the analysis of lexicographic sources, revealed the fact that the elements of the photo industry make up a large part of the lexicon of cinema. These units generally reflect the process of making a film from a technical point of view. The following nominative units were also borrowed from the field of photography: *lens, mask, viewfinder eyepiece, handgrip, eyecup, zooming lever*, etc. These units are common to the field of cinema and photography, as they operate within a single terminology. Therefore, the meanings of these words remain unchanged.

To that list we can also add *motion, art of lightning, assembling, background* - “background of the scene being shot”. It should be noted that this unit moved from the field of general use to a number of terminological units by semantic derivation, and was transferred from the field of photography to the field of cinema, which clearly illustrates the process of transterminologization. These also include: *film bin, can, develop, juxtaposition, film projector*, which is derived from the lexeme “projector”. The technical equipment of the cinematographic process is illustrated by such units as *rectifier, film break detector, film path, reel (film), feed, lamphouse, photocell, mobile cinema, viewfinder camera*.

The kernel of the terminology system can also include such special lexemes as *boom, booth, stage box, camera* etc. Derived from the latter is *cameraman*. During the filming, special professional cameras were used: *motion picture camera, film camera, high-speed camera, newsreel camera, soundproof motion picture camera, professional narrow-gauge motion camera = 16 mm camera*. Cameras were improved, more complex elements were added, which allowed to improve the image.

According to the results of terminology analysis at the conceptual level, a thematic classification was carried out, which made it possible to combine terms into thematic groups. The kernel of cinematic terminological system was formed as a result of borrowing units from the fields of theater and

photography. In the process of transterminologization of borrowed lexical units, they have undergone a narrowing or specialization of meaning.

With the development of the film industry, the kernel of its lexicon has been enriched with terms from such areas as acoustics (*sound producer, dubbing, orchestration, blimp, boxing, AB roll, double play, buzz track, voice processing, foley artist, sound recording, sound mixing, acoustic panel, amplifier, special effects equipment*), optics (*ambient light, bounce board, lighting man, art of lighting, lighting booth, lighting designer, gobo, optical sound recorder* etc.), manufacturing (*film industry, studio production, processing, technical direction, technology coordinator, IX engineers, post-production, supervisor, line producer, stage-hand*), business/distribution (*payrole accountant, trade mark, block-booking, distribution, commercial venture, show bizz, tie-in, clearance*), advertising (*promotion, campaign, publicity photographs, pressbooks, trailer, logline* etc.), multimedia technologies (*digital cinema, animated graphics, computer desktop film production, cyberthriller, machine cinema, smart cartoon, computer graphics imagery (CGI), color cycling, high resolution (hi-res), pixillation*), and others.

4. Periphery elements

Peripheral constituents of the professional vocabulary are such variants of nominative units as professional words, slang, jargon, etc. Each such unit correlates with the terminological constituents of the kernel, but depending on the degree of its semantic affinity can be remote, or, conversely, close to the center (kernel). In modern linguistics there is a problem of differentiation of professional words and jargon, as both versions of the sociolect belong to the lexicon of the professional field, as well as the identification of the semantic load of units of jargon and slang through their stylistic labeling.

In our opinion, professional words perform the function of an accurate, often expressive colloquial equivalent of the terms of the subsystem under analysis. For example, within the English lexicon of cinematic industry, the following professional words can be distinguished: the assistant director is jokingly called *daddy*, a sound engineer, better known in narrow professional circles as a *long ear* – they must have “long ears” in accordance with their responsibilities. The film censor, whom everyone knows as *censissors*, must carefully and honestly review and control all the material like a *watchdog* before cutting the film with his “scissors”.

The person in charge of props at the film studio has the same name *props*, and the film journalist is jokingly called a *fan magger*. The professional word of *filler* means “a short film that complements the program of the screening”, *gelatin* – the “film” itself, and the verb of general literary language *to exaggerate* acquires a narrow professional semantics and

is interpreted in the professional language of cinematographers as “play a role” with deliberate exaggeration.

Jargons are words the use of which is limited by the norms of communication adopted in a particular social environment. Jargons are mainly such specific, emotionally colored names of concepts and objects that have normative equivalents in literary language and, deviating from it, give the process of communication an atmosphere of ease, irony, familiarity, etc.²³. Jargon as a social and linguistic phenomenon generates not only new nominations, but also bright, figurative words. The main stylistic peculiarity of slang vocabulary semantics is metaphorical quality and reinterpretation of words in the literary language. The meaning of these words is motivated and based on certain associations.

For example, we single out such jargon words as *cackle*, which means “babbling” in the general literary language, whereas within the cinematic lexicon it means “dialogue”. The lexeme *brifje*, the direct meaning of which in associations resembles something “short”. From the dictionary definition of “short summary of the case” follows the meaning of the lexical unit “short film”. According to a similar associative model, the jargon *quicky* (derived from the adjective quick – “fast, hasty”), means “low-budget film made in a hurry”.

Slang is a sociolect that originated from the Argo of various closed social groups, emotionally colored vocabulary of low and familiar style, common among the lower classes and certain age groups. The American writer Carl Sandburg describes slang as “a language that rolls up its sleeves, spits on its hands and goes to work”²⁴. Often the word “slang” is used simply as a synonym for the word “jargon”. But in our study we distinguish between these concepts. We support the idea that the sphere of slang usage is broader than that of jargon, as it can exist among different groups of speakers regardless of social status, professional orientation, age restrictions, etc., in contrast to the jargon that operates within professional groups. We agree that it is impossible to establish clear stylistic boundaries in the difference between jargon and slang, as language is an open and dynamic system that constantly updates its resources through incessant processes of interaction between its elements, which causes variations of language units as semantic, and on stylistic levels.

Therefore, we can observe such phenomena when a lexical unit is formed within closed professional groups, i.e. functions in the form of jargon, but later, spreading in the general language, loses its “professional affiliation”

²³ Жаргон. *Українська мова : енциклопедія*. Київ, 2000. С. 167.

²⁴ McQuain J. *Homegrown English: How Americans invented themselves and their language*. New York : Random House, 1999. 278 p.

and becomes a slang unit. In this case, in our opinion, to determine the status of the lexeme, we must take into account the sociolinguistic conditions of its occurrence, which will trace the evolution of its semantic and stylistic features. We can find confirmation of that in examples where the slang units of the film industry were formed within a professional circle, functioned as jargon, but later became commonly used. These include *lexemes barkies, brifie, quicky, flicker, macaroni* and others. The jargon *barkies* means “sound film” and was formed on the basis of the associative series of the word *bark* – “make loud sounds”. According to the similar model jargon word *blinkies* – “film” was formed, the meaning of which is based on the lexeme “blink”. The film was jokingly called *gelatin* because it was made of a gelatinous material, and, having a considerable length, “turned” into *macaroni, spaghetti*. Cinema fans are called *movie nut* because they “snap” all the novelties of the cinema world like nuts, and a performer who loves comics and “ad-lib” is known as a *gagster*.

Having studied the evolution of the English lexicon of the cinematographic sphere, we have established that a certain number of the lexicon’s constituents historic words denoting concepts that have disappeared in the process of historical development due to the loss of relevance of the referents they used to denote. Linguists call historicisms “temporally marked vocabulary”²⁵. Historicisms are carriers of information about the temporal labeling of the word, denoting objects and phenomena that are characteristic of certain past eras. In addition, they can indicate the territorial affiliation of the word. Their lexical meaning has no emotional, evaluative, expressive components that express the speaker's attitude to reality²⁶.

Cinema developed very rapidly and dynamically precisely due to technical progress and social phenomena: the old technology was replaced by the new one, and the words denoting it passed out of speakers’ use for the loss of relevance. Mass interest in cinema, which, on the one hand, reflected the realities of the time, and on the other hand, created a new reality on the screen, led to its active development. Thus new genres arose, as well as the principles of filmmaking, musical accompaniment, and later – the whole industry, which took a dominant position of cinema paradigm in the field of leisure and entertainment.

²⁵ Некрасова Л.С. Функционирование историзмов в современном английском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Санкт-Петербург., 2008. 23 с.

²⁶ Меняйло В.В., Кравченко С.В., Кузнецова Е.О. Классификация историзмов английского языка с целью интенсификации чтения аутентичных текстов исторической тематики. *Вестник Санкт-Петербургского университета. Сер. : Филология, востоковедение, журналистика*. 2015. № 1. С. 93–98.

All phenomena were instantly reflected in the language, which recorded the emergence of both new lexical units (neologisms) and obsolete ones. For example, historic words with the word-forming component *silent* have lost their relevance at the present stage, but function within the lexicon of the corresponding historical period of *silent cinema*. Historic words also include nominatives such as *film bin*, *can* and *nickelodeons* – the type of first cinemas with a five-cent entrance fee.

Large reels of film have gone to history; they have been replaced by a “virtual film”, which does not require the usual storage conditions. Obsolete are such technical devices as *kinetograph*, *kinetoscope*, *bioscope*. Such ways of filming as *back projection*, *day-for-night shot*, the reality of silent cinema called “American night”, which meant “shooting night scenes in daylight” are gone, and new methods replaced them (*bluescreen/greenscreen processing* – “a type of processing using a blue/green background that serves as a stage for actors”). Accordingly, if realities disappear, the words that denote them lose their communicative relevance.

CONCLUSIONS

English professional cinematic lexicon is a kind (subclass) of common language lexicon that serves this field of knowledge, consists of an array of common language words, terms that define the specifics of this area, as well as stylistically marked units – professional words, jargon and slang.

One of the principles of researching lexical structure of language is the field principle of organization which allows allocating its kernel-peripheral structure. The English lexicon of the cinematographic sphere is a hierarchical formation that structures knowledge through logical relations between lexical units, within which paradigmatic connections are realized according to the principle of the semantic field, which consists in combining lexemes on a kernel integral basis. Accordingly, the entire lexicon in the form of LSF is formed on the kernel-peripheral principle.

The analysis of the material showed that the kernel of the terminological system of cinema is widely represented by units from the lexicon of theater and photography, which formed the basis of the cinema vocabulary during its formation. With the development of the cinema vocabulary, the kernel of the industry lexicon has been enriched with terms from such spheres as acoustics, optics, manufacturing, business (economics), multimedia technologies (computer technology, Internet), advertising, etc.

As part of the English cinema lexicon, we have singled out the kernel zone, which includes special terms of this field. The kernel center of the English cinema lexicon are lexical units that have lost their terminological status and now belong to the general literary language, for example: *cinema*, *actor*, *producing*, *lighting*, *camera*, *assembling*, *sound-editing*, *genre*,

distribution, projector, play etc. These words name the basic concepts of the cinematographic sphere and form the basis of the cinema lexicon. Kernel lexical units, represented by professional terms, have a specific and laconic semantic load, devoid of connotations, in contrast to the stylistically colored units of the peripheral lexical layer. The far periphery is contrasted to the near one by the temporal marker that stands for frequency of lexical units' usage and illustrates the process of their archaization that is represented by historic words. They are the lexical-semantic and stylistic peculiarities of the field constitutives that determine their proximity / distance from the kernel of the branch vocabulary.

SUMMARY

The article deals with the field approach to professional lexicon studies based on the cinematic vocabulary. Field principle of vocabulary organization has allowed identifying its kernel-peripheral structure. It has been stated that kernel zone includes special terms of cinematography field. The terminological system of cinema is widely represented by units from the lexicons of theater and photography. Later it was enriched with terms from such spheres as acoustics, optics, manufacturing, business (economics), multimedia technologies (computer technology, Internet), advertising, etc. Peripheral lexical layer consists mainly of stylistically colored units, sociolects, e.g. slang, jargon, professional words. The proximity / distance from the kernel is determined by lexical-semantic and stylistic peculiarities of the field constitutives.

REFERENCES

1. Чирвоний О.С. Комп'ютерний лексикон сучасної англійської мови: структурний, семантичний, функціональний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Одеса, 2010. 276 с.
2. Левицкий В.Н. О внешних и внутренних факторах семантических изменений. *Язык как развивающаяся реальная система. Диалектика развития языка*. Москва, 1980. С. 159–161.
3. Жигалкіна С.С. Кіно як засіб конструювання реальності (філософсько-культурологічний аналіз) : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.04. Сімферополь, 2010. 20 с.
4. Куделько З.Б. Англійська терміносистема ринкових відносин : синтагматичні та парадигматичні особливості : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Чернівці, 2003. 243 с.
5. Ключка Н.Я. Лексико-семантичне поле як системно-структурне утворення. *Наукові записки*. Сер. : Філологічна. 2012. № 24. С. 129–131.
6. Лех О.С. Лексико-семантичне поле як структурний компонент та метод його дослідження. URL: http://www.rusnauka.com/DN2006/Philologia/3_leh%20o.s.doc.htm.

7. Гольдберг В.Б. Контрастивний аналіз лексико-семантичних груп : (на матеріалі англійського, російського і німецького мов). Тамбов : ТГПИ, 1988. 56 с.

8. Павлишенко О.А. Квантитативні характеристики лексико-семантичних полів дієслова в авторських текстах англійської художньої літератури : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Львів, 2017. 211 с.

9. Васильев Л.М. Теория семантических полей. *Вопросы языкознания*. 1971. № 5. С. 105–113.

10. Арнольд И.В. Лексико-семантическое поле в языке и тематическая сетка текста. Текст как объект комплексного анализа в ВУЗе. Ленинград, 1984.

11. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика. Изд. 2-е, стер. Москва : Эдиториал УРСС, 2004. 352 с.

12. Чумак-Жунь И.И. Лексико-семантическое поле цвета в языке поэзии И.А. Бунина: состав и структура, функционирование : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. Киев, 1996. 20 с.

13. Стернин И.А. Проблемы анализа структуры значения слова. Воронеж : Изд-во Воронежского университета, 1979. 156 с.

14. Денисова С.П. Типологія категорій лексичної семантики. Київ : Вид-во Київського держ. лінгвістичного ун-ту, 1996. 294 с.

15. Гумовська І.М. Англійська юридична термінологія в економічних текстах: генезис, дериваційні та семантико-функціональні аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Львів, 2000. 19 с.

16. Кузнецов А.М. Структурно-семантические параметры в лексике. Москва : Наука, 1980. 160 с.

17. Костенко Н.Д. Структурно-семантичні та функціональні параметри англійських інновацій семантичного поля «Навчання» : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Запоріжжя, 2016. 309 с.

18. Близнюк К.Р. Системно-структурна організація семантичного мікрополя «роświeœenie» у польській мові. *Magisterium*. 2017. Вип. 66 : Мовознавчі студії. С. 21–25.

19. Geeraerts D. Theories of lexical semantics. New York : Oxford University Press Inc., 2010. 362 p.

20. Верста І.М. Про ядро соціолінгвістичної термінології. *Наукові праці*. Сер. : Філологічні науки. 2007. Т. 67, вип. 54. С. 18–21.

21. Кузнецова І.В. Семантичні процеси формування термінологічних систем. *Нова філологія*. 2010. № 42. С. 107–112.

22. Грицьків А.В. Міжсистемна взаємодія як чинник терміноутворення (на прикладі англійських фінансових термінів) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Тернопіль, 2004. 256 с.

23. Жаргон. *Українська мова : енциклопедія*. Київ, 2000. С. 167.

24. McQuain J. Homegrown English: How Americans invented themselves and their language. New York : Random House, 1999. 278 p.

25. Некрасова Л.С. Функционирование историзмов в современном английском языке : автореф. дис. канд. филол. наук : 10.02.04. Санкт-Петербург, 2008. 23 с.

26. Меняйло В.В., Кравченко С.В., Кузнецова Е.О. Классификация историзмов английского языка с целью интенсификации чтения аутентичных текстов исторической тематики. *Вестник Санкт-Петербургского университета*. Сер. : Филология, востоковедение, журналистика. 2015. № 1. С. 93–98.

Information about the author:

Naumchuk T. I.,

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Foreign Languages
for Professional Communication

National University “Zaporizhzhia Polytechnic”

64, Zhukovskoho str., Zaporizhzhia 69063, Ukraine

СЕМАНТИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ КОНЦЕПТУ ПАМ'ЯТЬ

Остапчук Я. В.

ВСТУП

Властивий мові спосіб концептуалізації дійсності є універсальним, з іншого боку, – національно специфічним, таким чином, носії різних мов сприймають світ крізь призму своїх мов, що дає змогу стверджувати, що мовна картина світу втілює в собі зафіксований у мовних формах спосіб світосприйняття і світобачення певного народу. Одним зі шляхів реконструкції мовної картини світу є аналіз концептів як ментальних утворень, що водночас є базовими одиницями мисленнєвого коду людини та являють собою результат пізнавальної діяльності суспільства, передають комплексну інформацію про позначуваний предмет чи явище й інтерпретацію суспільного відношення до цього явища чи предмета.

Концептуальний аналіз, що передбачає моделювання й опис концептів як ключових квантів структурованого знання, представлений насамперед у працях Ю. Апресяна, Н. Арутюнової, М. Джонсона, В. Кононенка, О. Кубрякової, Дж. Лакоффа, О. Селіванової, Б. Успенського. У сучасному мовознавстві використовують різноманітні методики опису й вивчення концептів: метод профілювання (Е. Бартмінський), теорію імен-гештальтів (Л. Чернейко), теорію вертикальних синтаксичних полів (С. Прохоров), теорію вертикального контексту (О. Ахманова та І. Гюббенет), метафоричний аналіз (Дж. Лакофф і М. Джонсон), метод фреймової семантики (Ч. Філмор), метод прототипових сценаріїв (Р. Шенк та Р. Абельсон), метод когнітивних прототипів (Е. Рош і Дж. Лакофф), фреймовий підхід (С. Жаботинська), польовий підхід (Й. Стернін), метод семантичних примітивів (А. Вежбицька), методику ключових слів (В. Маслова), методику вивчення культурних доміант (В. Карасик), концепцію метафоричної сполучуваності імені концепту (В. Теля, О. Кондратьєва) та ін.

До апробованих методів дослідження концепту, що передбачають встановлення мовних засобів його вираження, належать дефініційний аналіз, компонентний аналіз, етимологічний аналіз, вивчення концептів через лексико-граматичне поле лексеми, що його репрезентує,

побудова синонімічного ряду, стилістична інтерпретація, методика фреймового моделювання, застосування інструментарію теорії когнітивної метафори, асоціативний експеримент, когнітивно-семантичний, зіставний аналіз концептів у різних культурах, когнітивна інтерпретація результатів опису семантики мовних одиниць, верифікація отриманого когнітивного опису у носіїв мови тощо. Проте, зважаючи на складність явища, цілі та мету дослідників, неоднаковий підхід до розуміння концептів, є ще достатня кількість нерозв'язаних питань, пов'язаних із методологією вивчення концептів.

Вираження концепту – це сукупність мовних і немовних засобів, що прямо або опосередковано ілюструють, уточнюють і розвивають його зміст. Метою концептуального аналізу є виявлення парадигми культурно значущих концептів й опис їх концептосфери¹.

У мові концепти реалізуються одиницями різних мовних рівнів – лексемами, фразеологізмами, приказками та прислів'ями, граматичними формами, синтаксичними структурами та текстами. Позначаючи той чи інший концепт, вони активізують відповідний когнітивний контекст, при цьому складним питанням залишається визначення кордонів мовного значення й загального енциклопедичного. Дискурс виявляється водночас й «середовищем перебування», і «засобом реалізації концептів», і тими позначеннями, що впливають на їх зміну й розвиток².

Обов'язковою передумовою концептуального аналізу у цьому напрямі є не лише семантичний аналіз його імені та інших номінативних одиниць, що його репрезентують (дефінітивний, етимологічний, частининомовний аналіз, встановлення синонімічного та антонімічного рядів), а й верифікація отриманих даних вивченням дискурсивних реалізацій засобів вербалізації концепту з опертям на методики дискурс-аналізу, що дає змогу встановити як його базові семантичні ознаки, так і асоціативно-образні, що відбивають усі стереотипізовані знання, уявлення, вірування, образи, оцінки, припущення, упередження, очікування тощо, асоційовані з феноменом, що репрезентує концепт.

1. Вербалізація та семантичне наповнення концепту *ПАМ'ЯТЬ*

Осмислення і пізнання світу є невід'ємною частиною мисленнєвої та мовної діяльності. Феномен пам'яті ізоморфний таким глобальним

¹ Карасик В.И. Языковая личность: аспекты лингвистики и лингводидактики. Волгоград : Перемена, 1999. С. 69.

² Мартинюк А.П. Концепт у дискурсивній парадигмі. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна*. Харків : Константа, 2006. С. 11.

категоріям, як знання, мислення, свідомість, усвідомлення, розуміння. Подібно до інших абстрактних концептів концепт Пам'ять має когнітивну природу, відображаючи зв'язки та закономірності, що існують у світі та свідомості індивіда. За його допомогою відбувається процес усвідомлення та категоризації знань та уявлень, узагальнення людського досвіду, організуються пізнавальні властивості.

Пам'ять можна трактувати як форму існування і систематизації результатів пізнавальної діяльності людини; суб'єктивний образ об'єктивної реальності, тобто адекватне відображення зовнішнього і внутрішнього світу у свідомості людини в формі спогадів; у широкому смислі – це сукупність теоретичних надбудов, понять і уявлень, у вужькому – дані, інформація.

Як зазначає С. Рубінштейн, «без пам'яті ми були б істотами миттєвості. Наше минуле було б мертвим для майбутнього. Теперішнє, в міру його протікання, безповоротно зникало б у минулому. Не було б ні заснованих на минулому знань, ні навичок. Не було б психічного життя, злитого в єдності особистої свідомості, і не можливий був би факт по суті безперервного навчання, який проходить через усе наше життя і робить нас тим, чим ми є»³.

Пам'ять у теорії пізнання визначають як одну із пізнавальних здатностей, яка полягає у мимовільному закріпленні, збереженні і відтворенні у свідомості суб'єкта здобутих у процесі пізнавальної діяльності відомостей про суб'єктивний і об'єктивний світи, результати їх творчої переробки, умов і способів відображення. Завдяки пам'яті суб'єкт спроможний примножувати свій минулий досвід, нагромаджувати знання й оперувати в уяві та мисленні образами – заміниками реальних об'єктів, поняттями та уявленнями⁴.

З метою виявлення істотних ознак визначуваного поняття, предмета або явища дослідники доволі часто використовують метод аналізу словникових дефініцій лексем-вербалізаторів концепту, що дає змогу представити концепт у вигляді стислих логічних визначень. Так, дефініційний аналіз однойменної лексеми *пам'ять*, що є ключовою для концепту Пам'ять, виявив такі значення концепту:

1) здатність запам'ятовувати, зберігати і відтворювати в свідомості минулі враження; здатність особливо добре запам'ятовувати що-небудь або користуватися якимось органом чуттів;

2) запас вражень, що зберігаються в свідомості і можуть бути відтворені;

³ Рубінштейн С.Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург : Издательство «Питер» 2002. С. 323.

⁴ Філософський енциклопедичний словник / За заг. ред. В.І. Шинкарука. Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України, Київ : Абрис, 2002. С. 463.

3) згадка про кого-, що-небудь; те, що нагадує про кого-, що-небудь; згадка про померлого⁵.

Дефініційний аналіз лексеми *пам'ятати*, що є наступним за важливістю репрезентантом концепту Пам'ять, окрім уже зазначених, окреслив такі значення концепту:

«Зберігати в пам'яті, не забувати»: *Один проживе життя тихо, спокійно, а помре, то ніхто й не помітить, що такий чоловік і жив на світі. А другий такий після себе слід залишає, що цілі покоління про нього пам'ятають* (Г. Тютюнник);

«Усвідомлювати, розуміти»: *Я й не пам'ятаю, як мати ввели мене в хату, як поблагословили! Подавали рушники (я винесла щонайкращий, вишиваний) та й заручили нас* (Марко Вовчок);

«Мати на увазі, враховувати»: *Пам'ятай, Гайдаю, той перестас бути більшовиком, хто починає боятися маси, хто не вірить їй...* (О. Корнійчук);

«Знати»: *Ханко – бісик з освітою, зна, – кому яка відповідь годиться... Справний бісик любить садками,.. а своє діло добре пам'ятає* (Марко Вовчок);

«Здатність розумно, тверезо мислити, міркувати; свідомість»: *Пітьма заступила очі, пам'ять покинула мене...* (І. Франко).

За семантичними маркерами ці лексеми можна об'єднати в декілька поняттєвих блоків:

пам'ять як когнітивна функція, що полягає у запам'ятовуванні, пам'ятанні чи забутті інформації, втрата пам'яті асоціюється із втратою цієї функції: *Погано, правда, було з Костем Гнатовичем, він зовсім утратив пам'ять, майже нікого не впізнавав, тяжкі болі його мордували, і ніякої ради їм, ніякого ліку* (В. Шкляр);

пам'ять як контейнер інформації, спогадів: *У пам'яті я зберезу навек і вчительки уважність обережну, і з другом батька бесіду бентежну* (М. Бажан); *Від рясного читання на селі він зберіг, щоправда, в пам'яті силу імен, назв та змістів, але все це було подібне на занедбану бібліотеку, де книжки навіть на полиці не поставлено* (В. Підмогильний); *Він забув місце, де закопав рушницю й кулет, і це було найтяжче забути та відсунути в такий далекий куток пам'яті, щоб ніякий фізичний біль не долинув туди* (Ю. Яновський); *Мені стояло в пам'яті роками, як ми тоді не відали про те, чого старий тремтячими руками ловив секунди крильце золоте* (Л. Костенко);

пам'ять як спогад, де пам'ять асоціюється зі спогадом про якусь подію, ситуацію чи факт: **Пам'ять** про ці звірства протриває сотні

⁵ Словник української мови: в 11 т. / І.К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 1970-1980. Т. 6, 1972. С. 39–40.

років і чоловіком високої душі буде списана в книгу болю й скорботи, і книга та навіки лишиться безіменною, бо хіба ж має ім'я пам'ять? (П. Загребельний); Гірка **пам'ять** війни, закодована в свідомості молодих матерів (П. Загребельний);

пам'ять як ознака свідомості: Якось на грані між пам'яттю й непритомністю до його обважнілого розуму почали добиратись розрізнені голоси (М. Стельмах).

Подальший аналіз відображень понять, закладених у концепті Пам'ять на мовному матеріалі, дає змогу виокремити такі значення концепту:

пам'ять як інструмент, який мовець задіює у разі пригадування: Геродот здивовано **пружив пам'ять**, бо не здогадувався, кому нахваляється його друг, а про нещасного метека Гіпербола йому й на думку не спадало (І. Білик); Вона **напружує пам'ять**, пригадує знаки азбуки Морзе (М. Трублаїні);

пам'ять як метафорична сутність, що спонукає людину до спогадів: Але **пам'ять малювала в уяві** лише сиву постать у кутку й нічого більше (М. Трублаїні); **Пам'ять прискіпливо вибирала з минулого** те, що розвіювало його останні сумніви: постійні якісь телефонні дзвінки, мовчання у трубку, Софіїні походеньки до подружок, кравчинь, вічні її затримання на роботі, зрештою подружнє розхолодження й апатія до того, що колись так хвилювало і збурювало кров (В. Шкляр).

Принциповим моментом вербалізації концепту **Пам'ять** є спосіб його предикативного супроводу, а саме занурення слова в контекст дії і виявлення усього кола операцій, які можливі в полі запам'ятовування/пам'ятання/пригадування/забування. Аналіз мовного матеріалу засвідчує такі регулярні предикації концепту:

запам'ятовування інформації, внесення інформації в пам'ять: занести, внести, зафіксувати, закарбувати в пам'ять: Східців не бачив, ступав навпомацки, та, виявляється, **пам'ять закарбувала тут** кожну сходику, і він ішов рівно, не спотикаючись (В. Шкляр); Меркурій Юхримович кивнув головою, але не пробачив, а **вписав у пам'ять** слова директора, що в цьому році більше підозри, ніж треба (П. Загребельний); Якби Теобальд носив зачіску із гривкою, цього могло б бути не видно, але чоло його відкрите, і така незвична риса обличчя відразу ж впадає в очі і **врізається в пам'ять** (В. Шкляр); Легка моя **пам'ять вбирала** в себе одразу все, що їй подобалося (П. Загребельний);

володіння інформацією: мати в пам'яті, тримати в пам'яті: Ще **засіло в пам'ять**, як Полушка (він стояв у гурті лісорубів, зотлілий пеньок під шапкою-моховичкою) скрушино позіхнув, ніби тим

підтвердив: така, брат, доля, нічого не вдієш, – і дня не стало (В. Близнець); І нащадки зазвичай добре **зберігають пам'ять** (Брати Капранови); Їй почало здаватися, що **пам'ять** уже **ввібрала у себе** максимально можливу кількість інформації і просто не здатна засвоїти більше, тому тепер їй достатньо просто пригадувати і по-новому оцінювати пережите (В. Шкляр);

користування пам'яттю як інструментом для відтворення спогадів: **напружувати пам'ять:** Як не **напружував пам'ять** Сашко, пробігаючи думкою по всіх дворах, але не міг уявити, у кого аж дотепер збереглося поросля (В. Близнець); **Марта напружила пам'ять**, аби в точності відтворити той погляд, і знову ледь не підскочила на місці: так, так, в очах був переляк (І. Роздобудько); – Я тобі нагадаю, я тобі **просвіжу пам'ять**. Край дороги – пригадуєш? (Н. Бічуя);

відтворення інформації: **виринати, вставати, спливати, майнути, промайнути в пам'яті:** Щось далеке й забуде, ніби аж з того світу, **сплигло їй на пам'ять:** ніч, двоє в степу; Сенько і вона, втікачка; над ними зорі південного степу, і він казав щось хмільне... (В. Близнець); **І хоч тепер мені важко сказати, де в цій історії початок, а де кінець, пам'ять** насамперед **вертає** до того зимового дня, коли я знов опинився без даху над головою (В. Шкляр); **І весь минулий вечір, розмова з Галею, з Фомушкою стали якимись шматками, в якісь** дикім **неладі приходити йому на пам'ять** (В. Винниченко);

забування інформації: **втрачати пам'ять:** **Пам'ять** йому як **одбило**, в гарячці й не помітив, куди подівся Гарба, чи є хто живий (В. Близнець); **А потім все стихло, і пам'ять отерпла, і він, мабуть, спав** (В. Близнець); ... бо все одно не народиться дитина, яка може виявитися нешлюбною донькою мільйонера, що **втратив пам'ять** і опритомнів тільки після того, як уперше побачив свою крихітку, на той час уже вісімнадцятирічну і з апетитним бюстом (Н. Сняданко).

Аналіз синонімічного ряду лексеми **пам'ятати** та її антоніму лексеми **забувати** дає змогу виокремити такі семантичні маркери:

відтворення інформації, пошук інформації: **згадати, згадувати, пригадувати, нагадати, нагадувати, здумати, здумувати, надумати, попам'ятати, спогадати:** **Згадала**, як ми разом жили, як я тебе доглядала; **Та згадала**, як ото колись він усе викликав мене нашими ворітьми (М. Стельмах); **Напружуючи пам'ять, пригадала**, що на цьому годиннику циферблат розбито не на дванадцять, а на двадцять чотири частини (М. Трублаїні);

володіння інформацією: **пам'ятати, пам'ятувати:** **Я пам'ятаю** вчительку мою, просту і скромну і завжди спокійну (В. Сосюра); **Але й досі пам'ятую** Ранок теплої весни (Я. Щоголів);

втрата інформації: забути, забувати, забуватися, позабути, призабути, призабутися, призабуватися: Батько його помер скоро по війні, мати теж не зажила на світі, рідню Андрій поступово забув, рідня **забула** його, і вже ось добрих двадцять літ Приймак не навідувався до свого села – ніби одрізав, ніби й не існувало його ніколи на світі, того села (В. Дрозд); А що потрібувала поживи для розбудженого раз материнського чуття, тож стала чи не другою матір'ю для малої Тетянки, бо з часом стала Тетянка ніби її власною дитиною, і вона заспокоїлася, **призабула** власну свою дитину (О. Кобилянська);

фіксація інформації: запам'ятати, запам'ятовувати, зафіксувати, зафіксувати, фіксувати, затишити, затилювати: – Ось вам, – подав Кирило Васильович Тамарі якусь книжку. – Читайте, побільше **запам'ятовуйте** німецьких слів. Поки що це ваше бойове завдання (А. Хижняк).

Пам'ять може мати специфічний характер і стосуватись якогось з аспектів життя чи діяльності, як-от: ...бо моя **зорова пам'ять на обличчя** чомусь працює незалежно від моєї ж зорової пам'яті на прізвища, і тому я добре пам'ятаю і обличчя, і прізвища, тільки ніколи не впевнена, чиє обличчя відповідає чийому прізвищу, і навпаки (Н. Сняданко); Соломія-Корнелія мала надзвичайно рідкісне колоратурне сопрано, абсолютний слух і унікальну **музичну пам'ять** (В. Близнаць).

Подібно до інших когнітивних функцій пам'ять людини може бути розвинута різною мірою, що в мовному матеріалі знаходить відображення у формах словосполучень *погана/чудова/блисуча/феноменальна пам'ять*: **Пам'ять** у неї була **чіпка**, як гліцинія (П. Загребельний); Я сподіваюся на ващу **професійну пам'ять**, – вирішив полестити я, і не помилився (П. Загребельний); Він мав **погану пам'ять** на дати, і Софія завжди нагадувала йому про дні народження та маленькі ювілеї їхнього родинного життя (В. Шкляр).

На позначення погані пам'яті найчастіше використовуються словосполучення *коротка пам'ять*: **Пам'ять коротка** у ворогів, грають з вогнем... Та не вдається їм обдурити народ, погнати його на нову війну (І. Цюпа); – Вельми **коротку пам'ять** маєш, учителю, – лихо засміявся Савмак і притяг його за полу білого гіматія (І. Білик); куряча пам'ять: От уже **куряча пам'ять** – бачити людину і не згадати, де її коли... (Л. Смілянський); дірява пам'ять/голова: – Значить, у тебе **дірява пам'ять** (В. Мастерова); Чогось на старість у мене **голова** стала **дірява** (Ю. Мушкетик); стареча/ледача пам'ять: **Гай-гай! стареча пам'ять!** Виразно ж тут стоїть, що жаден майстер на судьбищах не має промовляти (Леся Українка); В якійсь далекій

сторони... В Німеччині... В Туреччині... Та ні! Таку **ледачу пам'ять** маю, Що й не згадаю (Л. Глібов).

Концепт Пам'ять має амбівалентну оцінку, що спричинена самою природою мнемічних процесів, які в різних життєвих ситуаціях можуть бути потрактовані по-різному. Процес забування може бути як негативним, так і позитивним, якщо йдеться про стирання в пам'яті непотрібної або неприємної інформації-спогадів: *Раїса почувала себе добре, немов викинула з пам'яті все неприємне* (М. Коцюбинський); *Скочив [соловей] як попарений.. і захищав не своїми голосами. Неначе хотів своїм ляцанням викинути всім із пам'яті те, що зозуля вже обзивалася* (Лесь Мартович). Пам'ять є невід'ємною частиною людського функціонування як живого організму: *Нікуди не подінешся, не втечеш од своїх початків, від витоків, бо людина починається, як ріка, але від води різниться тим, що має пам'ять – цю найбільшу насолоду, але й найтяжчу муку водночас* (П. Загребельний).

Пам'ять постає у мові як уявний пристрій чи орган, який активно функціонує, разом із тим як щось компактне, те, що має кордони, що частково відповідає психолінгвістичній інтерпретації пам'яті як набору активних процесів, а не статичної структури⁶. Як будь-який орган вона має локалізацію (*в'їстися в мозок, в'їстися в печінку, тримати в голові, не спускати з думки, пронести в серці*), асоціюється з фізичними відчуттями (*пам'ять болить, пече, тривожить*); **Пам'ять болить дужче за тіло** (Н. Сняданко), може контролюватись зусиллями суб'єкта або функціонувати незалежно від його волі.

Фактичний матеріал показує, що згадування може поєднуватись з емоціями: *Ми всі згадуємо ваш вчинок з такою вдячністю* (В. Козаченко); *І він з огидою згадав, що забув рукавички в гостях; І Гудзик з досадою згадав, що він на сьогодні обіцяв пану Яну послати до двору гарненьку дівчину від машини* (В. Винниченко), тому пам'ять як уособлення спогадів людини може мати різноманітне емоційне забарвлення: **Жорстока як пам'ять. Глибока як криниця** (І. Роздубудько); *Андрій зовсім не здивувався, що для нього та ніч теж стала особливою, а порцелянова берегиня, імені якої він так і не спитав, надто відрізнялася від колишніх його жінок, – і пам'ять по собі залишила незвично тривку, болісну* (В. Аренев).

У контексті української паремійної картини світу концепт Пам'ять тісно пов'язаний з добром і злом, що втілено в пареміях: **Все добре пам'ятай, лихого уникай!**; **Добро пам'ятай, а зло забувай; Не поминай лихом, а добром, як хочеш**, причому погана пам'ять триваліша за добру: **Добре довго пам'ятається, а лихе ще довшіе; Хто в пір'я проростає,**

⁶ Залевская А.А. Введение в психолінгвістику. Москва, 1999. С. 53.

той за бідного не пам'ятає. Зневага до забудьків і роззяв зафіксована в пареміях: Забув, що й на боргу; Наївся забудьків (все забув); Ударив у губу та й забув рахубу; Памороки забив; Вийшли жєнці в поле жати та й забули серпи взяти.

Суб'єктом пам'яті може виступати як індивідуальний носій, так і суспільство, колектив. У такому разі вона асоціюється з вищими цінностями людства – добром, патріотизмом, честю. В основі індивідуальної пам'яті лежать механізми вищої нервової діяльності головного мозку, а колективна пам'ять виражається в проявах суспільно-історичного досвіду, суспільній свідомості: *Бо вбити – не означає усунути з людської пам'яті. Пам'ять не належить ні королям, ні гетьманам, ні державі, ні церкві – це єдине, чого не може відібрати в людей ніяка сила* (П. Загребельний); *До того ж ми давно вже почали формувати певну спільну пам'ять, пам'ять, що лежить поза межами досвіду окремого індивідуума* (В. Арєнєв); *Народ, лякаючись, що згине пам'ять його, мерщій виставляє наперед великого співця* (П. Загребельний). Так, суспільна пам'ять відображає культурно-історичну своєрідність народу, виступає своєрідним місточком між минулим і сьогоденням, визначаючи орієнтири для сприяння соціальній і національній ідентифікації членів суспільства.

2. Взаємодія концептів ЗНАННЯ і ПАМ'ЯТЬ

Оскільки наслідком когнітивної діяльності є знання, воно тісно пов'язане з пам'яттю, що є очевидним на вербальному рівні, коли пам'ять і знання семантично зближуються: *Не мав куди йти [Сивоок], тож подався по низу вздовж уділля і незабаром був уже коло Родимового обійстя, коло першого свого в житті дому, який знав і пам'ятав* (П. Загребельний).

Дослідження концептів «знання» і «пам'ять» звичайно ґрунтуються на визнанні їхнього взаємозв'язку. Так, І. Фустер зазначає, що різниця між знанням і пам'яттю дуже незначна, оскільки знання – пам'ять про факти⁷; Р. Шанк і Р. Абелсон стверджують, що все людське знання ґрунтується на попередньому досвіді, причому новий досвід інтерпретується під призмою попереднього досвіду, а тому знання і пам'ять перебувають у тісній взаємодії⁸. Приміром, у реченні *Пригадались йому сумні розмови про панцину. Раніш ці розмови не дуже вражали хлопця – хотілось радощів, і він одганявся од них як од*

⁷ Fuster J.M. Cortex and Mind: Unifying Cognition. New York : Oxford University Press, 2005. P. 111–112.

⁸ Schank R.C. Knowledge and Memory: The Real Story / ed. by R.S. Wyer. Hillsdale, NJ : Lawrence Erlbaum Associates, 1995. P. 1–2.

мух. Тепер лягли вони на нього всією страшною своєю вагою. Раб... невільник, довічний попихач. Не минеш того, не викрутишся (С. Васильченко) спогади, пам'ять про минулі події та явища зумовлюють усвідомлення власного становища.

Взаємозв'язком пам'яті і знання можна пояснити те, що у деяких контекстах *знати=пам'ятати*: *Добре він знає, здавна знає ту степову корабельню* (О. Гончар) – *Добре він пам'ятає, здавна пам'ятає ту степову корабельню*; *Я знаю, що таке тил, коли ворог під стінами города* (М. Хвильовий) – *Я пам'ятаю, що таке тил, коли ворог під стінами города*.

Якщо ідеться про інформаційну пам'ять, що включає знання (пам'ятати таблицю множення, рік взяття Бастилії чи масу Сонця), лексеми *знати* і *пам'ятати* є взаємозамінними: *Сеня Кацман пам'ятав із цієї пісні лише перший рядок: «Ще не вмерла ...» – зате він знав, що це страшенна крамола, яку треба випікати розпеченим залізом* (М. Трублаїні) – *знав=пам'ятав перший рядок пісні*; однак якщо мовець пам'ятає якусь подію крізь призму свого враження від неї, заміна неможлива: *Не бачив він радісних облич навколишніх, не пам'ятав нічого, окрім першого враження від зустрічі з коханою, чув лише оксамит її голосу, відчував тепло коханого тіла і гаряче дихання поряд* (Ю. Сорока); *Ніхто з людей бухти Ногая не пам'ятав такого шторму* (М. Трублаїні).

Пам'ять, на відміну від знання, має ретроспективний характер, за висловленням М. Фортеस्क'ю, вона «звернена в минуле», тобто змістом пам'яті є все те, що відбулось у минулому⁹. Щодо цього А. Айер висловлює припущення, що пам'ять може співвідноситись і з теперішнім, і з майбутнім. Учений наводить приклад: астроном може пам'ятати, що затемнення сонця відбудеться у майбутньому¹⁰. Однак, коментуючи цей приклад, варто зауважити, що інформація про затемнення була усвідомлена суб'єктом у минулому, а тому він згадує не саме затемнення, а відомості про нього. Так, у реченні *Я пам'ятаю, що ми зустрінемось у наступний понеділок о четвертій*, суб'єкт пам'ятає не зустріч, що відбудеться, а домовленість про цю зустріч, що мала місце в минулому.

Ретроспективним характером пам'яті можна пояснити неможливість функціонування виразів *пам'ятати наперед*, на відміну від *знати наперед*: *Богдан знав наперед, хто то може бути* (Н. Сняданко); *Ти все знав наперед*. (В. Шкляр).

⁹ Fortescue M. Thoughts about thoughts. *Cognitive Linguistics*. 2001. Vol. 12, No. 1. P. 30–31.

¹⁰ Ayer A.J. The problem of Knowledge. London : Macmillan and Co LTD; New York : St. Martin's Press, 1956. 258 p.

М. Дмитровська вважає, що те, що міститься в пам'яті людини, становить фонд її знань¹¹. Л. Васильєв наголошує, що *пам'ятати, згадати і забути* можна тільки те, що збережено в свідомості як знання¹². Згадаймо український народний іронічний сталий вислів *Не знав, не знав і забув* (Українські народні прислів'я та приказки), який демонструє, що неможливо забути те, чого не знаєш.

Однак варто зауважити, що зміст пам'яті не завжди є знанням, адже спогади можуть бути неточними або навіть неправдивими: *Потім він, як крізь туман, пригадавав собі цей крик* (Ю. Андрухович); *Вона здогадувалася, що бачила поганий сон, і тепер з усіх сил напружувала пам'ять, щоб згадати його і якимось пояснити собі, розвіяти тривогу, але нічого не могла згадати, у голові шуміло, і ніщо там, у тій дурній голові, не трималося купи – ні думки, ні спогади* (В. Шкляр).

А. Залізник називає спогади «відбитками особистого досвіду» і наголошує, що факти, які ми *пам'ятаємо* чи *забули*, знаходяться в одному місці¹³. Наприклад, у реченні *З'ясовуєм подробиці, які чомусь досі не вивітрились з пам'яті, хоча, здавалось би навіщо, навіщо нам зараз серед цього шаленства хайвею уява виносить десь із глибини душі ту мовби раніш і забуту сагу дитячих літ* (О. Гончар) пам'ять як сукупність спогадів людини знаходиться в глибині душі.

Досліджуючи механізми функціонування пам'яті і збереження інформації, психологи висловлюють різноманітні припущення, однак загальновизнаного характеру набула гіпотеза Дж. Андерсона і Г. Бауера, котрі зазначають, що «те, що носієм спогадів чи знань може бути дещо на зразок внутрішньої фотографії, кіно- чи відеострічки, яку ми можемо реактивувати чи відтворити, у разі нагадування образу не має наукової перспективи»¹⁴. Натомість, згідно із запропонованою концептуально-пропозитивною концепцією, пам'ять містить інтерпретацію подій у вигляді концептів, висловлювань, пропозицій.

Подібну думку поділяє і Е. Тульвінг. Аналізуючи довготривалу пам'ять, він виділяє два види знання: процедурне і пропозитивне¹⁵.

¹¹ Дмитровская М.А. Глаголы знания и мнения : дис. ... канд. фил. наук : 10.02.01. Москва, 1985. С. 92.

¹² Васильев Л.М. Семантика русского глагола. Москва : Высшая школа, 1981. С. 34.

¹³ Залізник А.А. Концептуалізація *забвения* по даним русского языка. *Когнитивное моделирование в лингвистике* : материалы конференции. Москва : Ин-т языкознания РАН, 2004. С. 92–94.

¹⁴ Anderson J.R., Bower G.H. Human associative memory. Washington DC : Winston and Sons, 1973. P. 453.

¹⁵ Tulving E. Episodic and semantic memory. Organization of memory / ed. by E. Tulving, W. Donaldson. New York : Academic Press, 1972. P. 381–389.

Процедурна пам'ять передбачає знання того, як здійснювати дії, що потребують певних навичок (*пам'ятати, як їздити на велосипеді, користуватись Інтернетом* тощо).

Пропозитивна пам'ять передбачає знання того, що відбулось і відповідає дійсності, це фактичне знання суб'єкта. Пропозитивне знання Е. Тульвінг ділить на епізодичне і семантичне. Епізодична пам'ять стосується особистих спогадів людини: *Згадала вона все, що бачила в огні пожеж, тікаючи од німців через всю Україну – попалену, розбиту, поруйновану* (О. Довженко); *Лукія пригадує, як в один із своїх приїздів капітан привіз Віталікові для забави мавпеня* (О. Гончар); *Нюся пригадувала, що за весь вечір дівчинка не промовила й слова, так і заснула мовчки* (В. Козаченко).

Семантична пам'ять передбачає запас знань, усвідомлених людиною незалежно від місця і часу: *Я знаю (пам'ятаю), що обманювати – погано*. Це дає підставу припустити, що пропозитивна пам'ять стосується подій, явищ, ситуацій, сприйнятих і зафіксованих людською свідомістю у вигляді фактів.

Згідно з концепцією У. Чейфа, знання (інформація) знаходиться в активному чи неактивному стані, у різні періоди часу вона «включається» або не «включається» у потік свідомості людини, але як у першому, так і в другому випадку існує у свідомості людини¹⁶.

Отож, речення типу *X пам'ятає, що Q = у певному часовому відріzkу X володіє знанням щодо факту Q: Я пам'ятав, що в своїх барвистих розповідях про Одесу Береговенко ніколи не згадував про зв'язківця-жінку* (Ю. Збанацький). У цьому реченні *пам'ятати=знати, володіти достовірною інформацією*.

X забув, що Q = у певному часовому відріzkі X утратив знання щодо факту Q, що, однак, не впливає на реалізацію Q: Магда враз забула, що посварилась з товаришками (Ю. Збанацький): Магда посварилась з товаришками – факт об'єктивної дійсності, що мав місце. *Магда знала про це. – Магда забула цей факт*.

X згадав, що Q = X у певному часовому відріzkі X відтворив знання щодо факту Q: Я згадала, що сьогодні день відпочинку бібліотекарів (М. Хвильовий): суб'єкт володіє знанням щодо факту *сьогодні день відпочинку бібліотекарів* і відтворив його; *I тоді їй пригадалася призабута розповідь діда Корнія* (М. Стельмах): суб'єкт знав зміст розповіді діда Корнія і відтворив цей факт.

На нашу думку, пропозитивна пам'ять – пам'ять суб'єкта про усвідомлені факти дійсності – пов'язана передусім з пропозитивним

¹⁶ Чейф У.Л. Память и вербализация прошлого опыта. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва : Радуга, 1983. Вып.12: *Прикладная лингвистика*. С. 37–38.

знанням, що своєю чергою пояснює можливу взаємозаміну предикатів *пам'ятати* і *знати*: *Домашні знали, що була вона мимовільним свідком* (І. Вільде) – *Домашні пам'ятали, що була вона мимовільним свідком*¹⁷. Якщо ж знання стосується обізнаності у чомусь, розуміння принципів чи механізмів (знання-вміння), заміна *знати* на *пам'ятати* неможлива: *знаю математику* ≠ *пам'ятаю математику*, *знаю, як працює метро* ≠ *пам'ятаю, як працює метро*.

Взаємозамінними є предикати *знати* і *пам'ятати* у заперечних контекстах: *Не знаю, хто ти, де живеш* (Л Костенко). – *Не пам'ятаю, хто ти, де живеш*. І перше і друге речення фіксують факт незнання суб'єкта.

Однак знання факту, що забувся, ще не гарантує його пригадування: *Миготить щось – от-от усе пригадаю... Проте ніяк не ввіймається, тікає од мене, як птах* (С. Васильченко). Часом суб'єкт може відтворити у пам'яті тільки фрагмент цілісної картини. Таке епізодичне пригадування реалізується у конструкціях *пригадую* (*згадую*, *пам'ятаю*) тільки, що: ***Пам'ятала тільки, що звідкілясь їхала, поверталась до Києва і чомусь опинилась у їхньому майже доценту випаленому в час Корсунь-Шевченківських боїв містечку; Надійка пам'ятає тільки, що чекала на нього у скверу біля інституту і хвилювалася*** (В. Козаченко).

Добре реконструйовані свідомістю факти представлені у конструкціях *добре/чітко/ясно пам'ятала, що; добре/ясно/чітко згадала, що*: ***Добре пригадували участь Богдана в повстанні Павлюка, коли він був військовим писарем*** (М. Грушевський); ***До дрібниць згадували вони свої щоденні клопітні діла*** (Ю. Збанацький).

Фактичний матеріал засвідчує, що між фактом минулого і спогадом людини може пройти тривалий час: *Згадав він про неї [крадіжку] через довгі роки* (С. Васильченко); ***Федорові Несторовичу пригадалось, як у дитинстві шльопав босими ногами по розбитій чередою степовій дорозі, крута пилуга гарячими струмочками цідилася крізь пальці, а вітерець виносив з-поміж кіп теплий дух спілого жита*** (Г. Тютюнник).

Поштовхом до згадування може бути якась теперішня подія, пов'язана з минулим: ***Дівчина торкнулась пальцями патрона і згадала, що так і не показала їм знайденого листа таємничої незнайомки*** (В. Козаченко); ***Та на сходах зустрів «рябу людину з рябим голосом» і враз пригадав усе*** (І. Білик), однак згадування може

¹⁷ Остапчук Я.В. Семантико-синтаксичні моделі речень з фактивними предикатами пам'яті. *Наукові записки. Серія «Філологічна»* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Острого : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2010. Вип. 13. С. 499.

відбуватись раптово: *Раптом* згадала, що забула зачинити двері, без видимих причин: *І тут же згадав* якусь сіру стенографістку, яка погоджувалась працювати підряд сімдесят дві години (М. Хвильовий), навіть мимовільно, без потреби і бажання суб'єкта: *Тут мимоволі згадується* глибокодумна сентенція доктора Варфоломія Кнуря про сучасну прозу (П. Загребельний); *Чомусь пам'ятаю*, що річка звалась *Леглич* (Л. Костенко).

ВИСНОВКИ

Пам'ять належить до невід'ємних та найважливіших атрибутів людської свідомості, є одним з інструментів пізнання навколишнього світу і самопізнання, формування свідомості, уявлень про минуле та майбутнє, формою існування і систематизації результатів пізнавальної діяльності людини, суб'єктивним образом об'єктивної реальності

Дефініційний аналіз лексем *пам'ять*, *пам'ятати*, а також їх синонімів, звернення до мовного матеріалу дало змогу зафіксувати такі поняттєві блоки, що формують семантичне наповнення концепту: пам'ять як когнітивна функція; пам'ять як контейнер інформації, спогадів; пам'ять як спогад; пам'ять як ознака свідомості; пам'ять як інструмент, який мовець задіює під час пригадування; пам'ять як метафорична сутність, що спонукає людину до спогадів.

Принциповим моментом вербалізації концепту *Пам'ять* є спосіб його предикативного супроводу, а саме занурення слова в контекст дії і виявлення всього кола операцій, які можливі в полі запам'ятовування/пам'ятання/пригадування/забування. Аналіз мовного матеріалу засвідчує такі регулярні предикації концепту: запам'ятовування інформації; внесення інформації в пам'ять; володіння інформацією; відтворення інформації; втрата інформації.

В українській паремійній картині світу концепт Пам'ять тісно пов'язаний з добром і злом, причому погана пам'ять триваліша за добру, зафіксована зневага до забудьків і роззяв.

Суб'єктом пам'яті може виступати як індивідуальний носій, так і суспільство, колектив. У такому разі вона асоціюється з вищими цінностями людства – добром, патріотизмом, честю. В основі індивідуальної пам'яті лежать механізми вищої нервової діяльності головного мозку, а колективна пам'ять виражається в проявах суспільно-історичного досвіду, суспільній свідомості.

Розглянуто основні аспекти взаємодії концептів Знання та Пам'ять, що разом з мисленням, мовою, сприйняттям становлять сутність буття людини. Окреслено контексти та умови, в котрих вони є взаємозамінними. Так, лексема *пам'ятати* є еквівалентом *знати*, коли йдеться про інформаційну пам'ять. Іншим прикладом є пропозитивна

пам'ять – пам'ять суб'єкта про усвідомлені факти дійсності, що пов'язана з пропозиитивним знанням.

Пам'ять, на відміну від знання, має ретроспективний характер, а основною характеристикою знання є його істинність, тоді як зміст пам'яті може бути неточним, хибним або неправдивим.

АНОТАЦІЯ

На матеріалі українських лексикографічних джерел та фіксацій із текстів української літератури лексеми *пам'ять*, що є ключовою для концепту Пам'ять, а також лексеми *пам'ятати* виявлені його основні значення: когнітивна функція; контейнер інформації; спогад; ознака свідомості; інструмент, який мовець використовує під час пригадування; метафорична сутність, що спонукає людину до спогадів.

Розглянуто предикативний супровід концепту Пам'ять, а саме занурення слова в контекст дії і виявлення всього кола операцій, які можливі в полі функціонування концепту. Аналіз мовного матеріалу засвідчує такі регулярні предикації: запам'ятовування інформації, внесення інформації в пам'ять; володіння інформацією; відтворення інформації; втрата інформації.

Проаналізовано ознаки концепту Знання в контексті української паремійної картини світу, зокрема зв'язок з добром і злом.

Пам'ять може мати специфічний характер і стосуватись якогось з аспектів життя чи діяльності людини. Подібно до інших когнітивних функцій пам'ять людини може бути розвинута різною мірою, що знаходить відображення в мовному матеріалі.

Пам'ять постає у мові як уявний пристрій чи орган, котрий має локалізацію, асоціюється з фізичними відчуттями, може контролюватись зусиллями суб'єкта або функціонувати незалежно від його волі.

Суб'єктом пам'яті може виступати як індивідуальний носій, так і суспільство, колектив. Колективна пам'ять виражається в проявах суспільно-історичного досвіду, суспільної свідомості.

Концепт Пам'ять є складним гетерогенним та багатозначним універсальним утворенням, що має автономічний характер, оскільки наявність бінарних опозицій є конститутивною ознакою такого концепту, тому його структуру можна представити через ряд опозицій.

Розглянуто основні аспекти взаємодії концептів Знання та Пам'ять, що разом з мисленням, мовою, сприйняттям становлять сутність буття людини. Окреслено контексти та умови, в котрих вони є взаємозамінними. Так, лексема *пам'ятати* є еквівалентом *знати*, коли ідеться про інформаційну пам'ять. Іншим прикладом є пропозиитивна пам'ять – пам'ять суб'єкта про усвідомлені факти дійсності, що пов'язана з пропозиитивним знанням.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильев Л.М. Семантика русского глагола. Москва : Высшая школа, 1981. 184 с.
2. Дмитриевская М.А. Глаголы знания и мнения : дис. ... канд. фил. Наук : 10.02.01. Москва, 1985. 193 с.
3. Залевская А.А. Введение в психолингвистику. Москва, 1999. 382 с.
4. Зализняк А.А. Концептуализация забвения по данным русского языка. *Когнитивное моделирование в лингвистике* : материалы конференции. Москва : Ин-т языкознания РАН, 2004. С. 92–94.
5. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. Київ : Українська книга, 2000. 480 с.
6. Карасик В.И. Языковая личность: аспекты лингвистики и лингводидактики. Волгоград : Перемена, 1999. 208 с.
7. Мартинюк А.П. Концепт у дискурсивній парадигмі. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна*. Харків : Константа, 2006. С. 9–12.
8. Остапчук Я.В. Семантико-синтаксичні моделі речень з фактивними предикатами пам'яті. *Наукові записки. Серія «Філологічна»* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Острого : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2010. Вип. 13. С. 498–505.
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург : Издательство «Питер», 2002. 720 с.
10. Словник синонімів української мови: В 2 т. / А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук та ін. Київ : Наук. думка, 1999–2000. Т. 1. 1040 с.
11. Словник української мови: в 11 т. / І.К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 6 1976.
12. Філософський енциклопедичний словник / За заг. ред. В.І. Шинкарука. Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України, Київ : Абрис, 2002. 742 с.
13. Чейф У.Л. Память и вербализация прошлого опыта. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва : Радуга, 1983. Вып. 12: *Прикладная лингвистика*. С. 35–74.
14. Ayer A.J. The problem of Knowledge. London : Macmillan and Co LTD; New York : St. Martin's Press, 1956. 258 p.
15. Anderson J.R. Bower G.H. Human associative memory. Washington DC : Winston and Sons, 1973. 524 p.
16. Fortescue M. Thoughts about thoughts. *Cognitive Linguistics*. 2001. Vol. 12, No. 1. P. 15–45.
17. Fuster J.M. Cortex and Mind: Unifying Cognition. New York : Oxford University Press, 2005. 314 p.

18. Schank R.C. Knowledge and Memory: The Real Story / ed. by R.S. Wyer. Hillsdale, NJ : Lawrence Erlbaum Associates, 1995. P. 1–85.

19. Tulving E. Episodic and semantic memory. Organization of memory / ed. by E. Tulving, W. Donaldson. New York : Academic Press, 1972. P. 383–403.

Information about the author:

Ostapchuk Ya. V.,

Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Foreign Languages Department
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
57, Shevchenko str., Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine

СТИСЛИЙ ТЕКСТ ХХІ СТОРІЧЧЯ ЯК ПРОБЛЕМА ЛІНГВІСТИКИ ТА ПЕРЕКЛАДУ (НА МАТЕРІАЛІ РОСІЙСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)

Панченко О. І., Шевчик К. Ю.

ВСТУП

Обсяг інформації, накопиченої людством, величезний і постійно збільшується. Для її засвоєння, збереження і передачі користувачам так чи так доводиться вдаватися до стиснення текстів. Актуальність дослідження стислого тексту (СТ) зумовлена тим, що СТ, будучи поширеним у різних сферах людської діяльності способом спілкування, є своєрідним явищем зі своїми стійкими параметрами і чіткою прагматичною спрямованістю як у статистиці, так і в динаміці. Багато вчених визнають той факт, що людська мова та мовлення пов'язані з фактором підсвідомої економії зусиль, що дія закону економії є незаперечним, постійно діючим у мові чинником. Принципи мовної економії розглядали Ш. Баллі, У. Дайвер, А. Мартіне, О. Есперсен, Р. Будагов, Н. Пащенко та ін. Але бурхливий розвиток усіх сфер будь-якої мови потребує осучаснення можливостей досягнення мовної економії. Такий вид текстів, як стислі мовні твори, отримує в наш час новий імпульс у своєму розвитку; ці тексти змінюються перш за все з тієї причини, що в основі актів комунікації, засобом їх практичного здійснення є мова, що відображає дійсність, яка сама перебуває в постійному русі.

Метою нашого дослідження є аналіз сучасного стислого тексту, засобів його стиснення та особливостей перекладу з російської мови англійською та навпаки. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) проаналізувати наявні погляди на поняття «стислий текст»; 2) визначити засоби досягнення стислості тексту на різних мовних рівнях; 3) подати низку рекомендацій щодо можливостей перекладу СТ. Об'єктом дослідження є російськомовні та англійськомовні стислі тексти різних стилів та жанрів. Предмет дослідження – структурно-семантичні та функційно-прагматичні особливості СТ. Матеріалом для дослідження стали 500 текстів (250 російською мовою та 250 англійською мовою) різних жанрів (науково-технічного, офіційно-ділового, газетно-публіцистичного (інтернет-тексти включно) та художнього стилів.

Характер об'єкта, мета, завдання та загальний напрям дослідження зумовили використання відповідних методів лінгвістичного аналізу, основними з яких є описовий метод з усім комплексом його прийомів, який припускає послідовний опис, систематизацію і класифікацію СТ у різних жанрах, метод кількісних підрахунків для аналізу кількісних характеристик лінгвістичних одиниць, які використовуються в СТ, метод суцільної вибірки досліджуваних одиниць, порівняльно-стилістичний метод для аналізу функціонування різних текстових жанрів.

Практичне значення дослідження. Зібраний і проаналізований матеріал може бути використаний для лінгвістичного аналізу текстів, для вивчення таких розділів мовознавства, як «Стилістика», «Лінгвістика тексту», а також для підготовки спеціальних курсів, пов'язаних із проблемами текстології, у тому числі й порівняльної, під час написання студентами кваліфікаційних і курсових робіт.

1. Стислий текст як мовна універсалія

1.1. Визначення стислого тексту та його типів

Ми визначаємо стислий текст як повідомлення, об'єктивоване подібно до будь-якого іншого тексту в письмовій формі, побудоване шляхом скорочення повного тексту або спочатку створене як коротке, призначене за необхідності для подальшого розгортання в більший текст¹. СТ має більшу інформативну насиченість порівняно з первинним повним варіантом, яка досягається різнорівнійними обов'язковими і факультативними засобами всіх рівнів мови.

У лінгвістичній літературі представлено різні класифікації СТ. На нашу думку, є два основні різновиди СТ: первинний стислий текст, що формується до створення повного варіанту, і вторинний стислий текст, який є результатом переробки відповідного розгорнутого тексту. Первинний текст може потенційно розгортатися (словникова стаття, СМС-повідомлення) або необхідно розгортатися (проспект видання, план твору). Потенційно розгорнутий текст може бути незалежним, тобто зрозумілим без контексту і ситуації, ситуативно або контекстуально залежним або спиратися на екстралінгвістичну основу (підпис до малюнка). Необхідно розгорнутий текст може бути підготовлений для публікації і існувати самостійно (тези наукового повідомлення) або бути допоміжною ланкою під час побудови повного варіанту (план виступу). Своєю чергою вторинний СТ може існувати як

¹ Панченко Е.И. Лингвистика сжатого текста (на материале современного русского языка) : дисс. ... д-ра филол. н. : 10.02.02 «Русский язык». Днепропетровск, 1998. С. 15.

невід'ємна складова частина повного тексту (план книги, формула винаходу) або являти собою окремий твір (реферат, анотація). З формальної точки зору стислі тексти можна розділити на нормовані стислі і форсовано стислі, тобто складені з порушенням будь-яких наявних норм сучасної літературної мови. Прикладом першого типу можуть бути тези наукового повідомлення, другого – телеграма або словникова стаття.

Стислі тексти мають комплекс факультативних ознак як у плані вираження, так і в плані змісту. В них здійснюється кількісне скорочення завдяки застосуванню різноманітних графічних скорочень, умовних позначень, елімінації зайвих слів, еліпсу допоміжних лексико-синтаксичних одиниць. Якісні перетворення в стислих текстах виражаються в зміні співвідношення частин мови, насамперед за рахунок нівелювання службових слів, інформативно насичені форми непрямих відмінків витісняють форми називного відмінка; загалом переважають більш прості за складом і значенням граматичні категорії. Створення особливого комунікативного феномена – стислого тексту – можна вважати проявом творчої мовленнєвої діяльності суб'єкта.

1.2. Економія та компресія як основа створення стислого тексту

У природній мові надмірність, як правило, виступає в діалектичній єдності з протилежним їй явищем – мовною економією. Мовна економія отримує різноманітне інтерпретування в наявних лінгвістичних роботах. Дослідження поняття економії в мові та мовленні має тривалу історію. Його початок належить до XVII сторіччя і пов'язаний з іменами Р. Декарта, П. Пассі, Г. Пауля, Г. Суїта, О. Есперсена та інших авторів. Проблема інформативної насиченості, надмірності й економії в мові та мовленні присвячені, крім згаданих вище, роботи багатьох вітчизняних і зарубіжних лінгвістів, серед яких слід назвати Р. Будагова, Н. Лебедеву, Г. Пана, Н. Пашенко і багатьох інших. На думку О. Есперсена, мова вважається економною в таких випадках: коли одна і та ж форма виражає різні відносини; коли мова прагне до скорочення форм, зокрема, в разі вживання форми однини дієслова замість форми множини; коли допустима супресія, тобто те, що мовець не говорить, хоча міг би сказати; коли під час проголошення певних звуків економляться м'язові зусилля².

Проблемами економії в мові та мовленні займалися І.О. Бодуен де Куртене, О. Пешковський, О. Ахманова й інші автори. О. Ахманова визначає лінгвістичну економію як «прагнення мовця економити зусилля у користуванні промовою» і розглядає її однією з причин зміни

² Jespersen O. A Modern English Grammar on Historical Principles. Copenhagen, 1942. 1120 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203715963>.

мови, особливо фонетичної зміни³. Взагалі необхідно відзначити, що явище економії найбільш повно вивчено саме у фонології. Економія мовних засобів набуває все більшого значення у зв'язку з технічними проблемами, що зумовлене екстралінгвістичною необхідністю передачі більшого обсягу інформації в тих же параметрах. Мовна економія має велике значення з точки зору технічних умов комунікації, і, крім того, психологи звертають увагу на те, що стислий текст сприймається швидше, точніше і запам'ятовується в більшому обсязі. О. Леонтьєв пише, що тільки той текст можна вважати справді зрозумілим, загальний сенс якого можна виразити в якій завгодно стислій формі⁴.

Вплив тенденції до економії та наявність компресії стають помітними практично в кожному функційному стилі сучасної літературної мови. На думку К. Мальченко, причиною компресії є таке: «Так или иначе понятие избыточности ассоциируют с различного рода повторениями, тавтологией... В связи с убыстряющимся темпом жизни становятся понятными поиски экономных языковых форм, облегчающих процесс коммуникации. Эта сложившаяся тенденция и предопределяет отрицательное отношение ко всему, что признается избыточным»⁵.

Г. Риш аналізує прояви компресії у таких її аспектах, як: мовна компресія як засіб створення номінативних одиниць; складні слова, еквівалентні реченню; скорочені слова/усічені слова, еквівалентні слову або словосполученню; субстантивовані прикметник, який абсорбує певне слово; заміна підрядного речення субстантивованим прикметником; заміна придаткового речення інфінітивною групою; синтаксичне скорочення, або так званий винос загального члена за дужку; еліпс дієслова-зв'язки; односкладні речення вигуківого характеру; модальне слово як еквівалент речення⁶ тощо. Усі перелічені види та засоби компресії знаходять втілення у великій палітрі жанрів СТ.

1.3. Жанрове різноманіття стислого тексту XXI ст.

У дослідженнях сучасних лінгвістів велика увага приділяється тим різновидам творів науково-технічного, офіційно-ділового, газетно-публіцистичного та певною мірою художнього стилю, які характеризуються значним ступенем економії мовних засобів.

³ Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. Москва: УРСС : Едиториал УРСС, 2004. С. 219.

⁴ Леонтьев А.А. Высказывание как предмет лингвистики и теории коммуникации. Синтаксис текста. Москва, 1979. С. 29.

⁵ Мальченко Л.А. К вопросу о компрессии и избыточности разговорной речи. *Теория и практика лингвистического описания речи*. Горький, 1976. Вып. 7. С. 38.

⁶ Риш Г.А. К понятию компрессии в языке. *Труды Самарского университета. Вопросы семантики индоевропейских языков*. 1973. Вып. 24. С. 44–45.

Так, у роботах М. Васильєвої та Е. Закгейм, Б. Дюндіка, І. Інфантової, В. Кобкова, Т. Ковальчук, В. Миронової, І. Севбо, Е. Скороходько, В. Соловйова, К. Сухенко і низки інших авторів розглядаються композиційні та лінгвістичні особливості різних зразків СТ науково-технічного стилю.

За останні двадцять років у системі стислих текстів відбулися значні зміни. За нашими спостереженнями, основними напрямками змін можна вважати такі як:

- розширення і зміна номенклатури стислих текстів;
- зміна прагматичного вектора використання зазначеного типу текстів;
- зміни в лексичному наповненні СТ і їх синтаксичній структурі.

У роботі⁷ представлено детально підібрану номенклатуру стислого тексту у всіх функційних стилях сучасної російської мови. За нашими спостереженнями, у цій номенклатурі в наявності такі зміни: в науково-технічному стилі зберегли своє значення і навіть посилили його завдяки можливостям електронного їх подання словникові статті, анотації, реферати, написи і підписи до малюнків, інструкції, таблиці, тези повідомлень. У зв'язку з розширенням сфер використання комп'ютерних технологій усе більшого поширення набуває лінгвістичний супровід програм.

Поява Інтернету призвела до того, що процес забезпечення людини інформацією прискорився і розширився. Новими різновидами СТ, що з'явилися останніми роками, можна вважати дайджест, форум, онлайн-ову статтю. Стислі інформаційні тексти стали невід'ємною частиною телевізійного простору, де пріоритетне значення має «свіжа», актуальна інформація, яка постійно оновлюється. Серед них особливе місце посідають новинні тексти, що подаються в рухомому рядку – виокремленій стрічці на закріпленому полі телевізійного екрана, яка плавно рухається у відповідному напрямку⁸.

В офіційно-діловому стилі змінилися способи організації спілкування, що призвело до зміни жанрового подання цього стилю. Практично пішли в минуле телеграми, все ширше використовуються повідомлення, передані по факсу, електронні листи, замовлення товарів через Інтернет; з'явився і поширився новий жанр – СМС-повідомлення, які мають власну символіку, лексику, структуру.

⁷ Панченко Е.И. Лингвистика сжатого текста (на материале современного русского языка) : дисс. ... д-ра филол. н. : 10.02.02 «Русский язык». Днепропетровск, 1998.

⁸ Тріщук О. Робота редактора над рухомим рядком. *Вісник Книжкової палати*. 2016. № 2. С. 7–10.

Жанрова система СТ у художньому стилі практично не змінилася, можливо, тут варто говорити лише про широке проникнення в нього рекламних текстів, зокрема, слогана.

Аналізуючи дослідження останніх років, присвячені проблемам стиснення тексту, слід зазначити їх поворот у бік когнітивістики, тобто стислий текст стає цікавий вченим не з позиції його структури, а з точки зору його здатності організувати когнітивну діяльність людини.

2. Засоби стиснення тексту в російській та англійській мовах

2.1. Компресія на графемному рівні

Як відомо, компресія може проявлятися в стислих текстах на різних рівнях. На графемному рівні компресія тексту здійснюється у формі скорочення або вилучення певних графем. Є випадки використання цього засобу компресії практично в усіх жанрах СТ, наприклад:

– загальноприйняті буквені скорочення, до яких можна уналежнити скорочення типу «и т. д.» (и так далее), «т. к.» (так как), «кг» (килограмм), «км» (километр), «в.» (век), «вв.» (века), «г.» (год) та деякі інші, наприклад:

Гидромолот на базе Эскаватора-погрузчика JCB-3CX. Стоимость работы Гидромолота 750 грн/час (рекламне оголошення);

Кормушки рыбацкие. Кормушка весом 45 г, длина 71 мм, ширина 43 мм. Кормушка весом 30 г, длина 55 мм, ширина 40 мм... (рекламне оголошення).

В англійській мові прикладами таких скорочень можна назвати загальноприйняті скорочення сторін світу (*S, N, SE*), вимірювань (*ft, in*) та ін., які утім можуть мати й інше значення, наприклад:

***Ft. mean** “featuring” for short. Like for the example you gave, Jay Z will be singing the song, and Linkin Park will have a little segment/part in it. It can be during the song, or just one part. You hear a TON of people have a little rap section in the song, so that’s why you see a lot of “feat”.*

У жанрах з форсованою компресією наявні специфічні буквені скорочення, типові, наприклад, для словників: *cf. (confer = compare), S – spoken, W – written, pp (past participle or pages)* тощо.

Графічні скорочення також не можна вважати цілком однорідними з точки зору частин, що підлягають скороченню. Взагалі виділяють такі їх різновиди:

1) скорочуються всі літери слова, окрім першої:

v – verb, n – noun; C – countable noun, U – uncountable noun;

2) скорочується середина та кінець слова, а лишаються перші 2–3 літери:

usu – usually, esp – especially; obs. – obsolete, sl – slang; unc. – uncertain.

Скорочення такого типу можна вважати більш автономними, оскільки більшість з них може бути зрозуміла навіть поза контекстом.

3) ненормативні скорочення, коли «випускаються» лише деякі літери із середини слова:

fml – formal, infml – informal; Gmc – Germanic; bk – book, ft – feet.

4) скорочуються частини складного слова або фрази:

sb – somebody, sth – something.

Зазначимо, що у багатьох словниках основні скорочення, що вживаються в них, наводяться в спеціальному розділі, котрий зазвичай носить назву «Список основних скорочень» або «Скорочення та символи», що значно полегшує роботу читача зі словником. До таких списків, як правило, включаються скорочення, що позначають граматичні (pp, Gr, v, adj., fem, Vnn), стилістичні (arch., fig, joc, sl) особливості вживання слова, джерело походження або варіант мови, де вживається слово (AmE, BrE, NZ – New Zealand, MFr – Middle French) та багато інших.

У такому поширеному жанрі СТ, як газетні повідомлення, скорочення мають дещо інший характер. Для англomовних коротких газетних повідомлень є типовим широке використання префіксів до імен: *Mr, Ms, Mrs, Jr.*:

Justice Dept. confirms Trump Jr. and McGahn did not testify to Mueller grand jury (<https://www.politico.com/news/donald-trump-jr/2>).

Варто звернути увагу також на скорочення першої частини складних географічних назв у досліджуваних нами стислих текстах, наприклад:

N. Korea Releases Russian Cargo Ship as Two-Week Ordeal Ends Peacefully (MN No.3, 2006).

На графемному рівні СТ також притаманне специфічне використання розділових знаків: знаки пунктуації можуть грати певну роль у процесі побудови стислого тексту, зокрема слід відзначити роль дужок, двокрапки, дефіса, трьох крапок, наприклад:

It's an exciting time to be a designer in technology (See also John Maeda's recent report on this topic.) We are in the middle of a sweeping sea change, and I can't wait to see where things are 10 years from now. Looking ahead and taking some lessons from more established cousin fields like industrial design, graphic design, and fashion, here my my predictions where design in Silicon Valley will be in the next 10 years:

1. Designers will be expected to craft end-to-end experiences rather than just interfaces; product and services that can be contained entirely within the screen will be outliers rather than the norm.

Дужки застосовуються з метою виділення певної інформації задля привернення до неї уваги читача. У дужках у словниках зокрема

наводиться транскрипція слова **flay** /fleɪ/ v; **ob-tai-na-ble** /ɒb'teɪnəbəl/ adj; інформація етимологічного характеру **burglar** n [*< Ofr. < Anglo-L. < LL. burgulator; ? < Gmc. burg, a dwelling + L. latro, robber*]; інформація щодо граматичних, стилістичних та ін. особливостей вживання слова у мові; інформація про варіанти слова та його словоформи або похідні.

У словниковій дефініції широко використовуються також різноманітні символи. Так, наприклад, у разі наведення інформації щодо етимології слова застосовуються такі знаки:

< – для позначення джерела походження та попередньої форми такого слова ((derived) from);

? – вказує на те, що джерело походження слова лишається не визначеним, або існують сумніви щодо нього, оскільки не існує прямих доказів (uncertain);

+ – для вказівки на те, що слово є складним і складається з частин, що поєднані знаком «плюс».

Широкого використання також отримує у словниковій дефініції й знак «->» (дефіс), котрий вживається з метою скорочення повної форми слова для зазначення особливих форм слова або його похідних. e.g. **liquify** v (*pt, pp -fied*); **specialize**, *-ise* v; **tatty** adj (*-ier, -iest*). У цьому разі дефіс замінює спільну частину слів, а після нього наводиться лише диференціююча частина.

Важливу роль пунктуаційні знаки відіграють у коротких газетних повідомленнях. Дуже в коротких газетних інформаційних повідомленнях виконують такі функції, як:

1) позначення джерела надходження інформації – вказівка певного інформаційного бюро, наприклад:

MOSCOW, May 2 (Interfax) – The prosecutor has asked the court to find the defendants in the murder case of editor of the Russian edition of Forbes magazine Paul Klebnikov guilty. “The prosecutor believes that the guilt of the defendants has been fully proven and asked to find them guilty on all charges”. Ruslan Koblev, lawyer for one of the defendants, told Interfax on Tuesday. (MN)

2) позначення слів, які уточнюють, пояснюють яку-небудь інформацію, надану раніше, наприклад:

MOSCOW, April 21 (Reuters) – A major earthquake struck the Kamchatka peninsula in Russia’s Far East on Friday, damaging some buildings and slightly injuring a few people in the remote region, the Emergencies Ministry said. The 7.7 magnitude tremor occurred at 12:25 p.m. local time (2325 GMT Thursday) roughly 7.8 miles (12.6 km) underground, the U.S. Geological Survey said on its Web site.

Двокрапка використовується з метою виділення узагальнюючого слова в заголовках, після якого необхідне пояснення, наприклад:

Yushchenko aide: Ukraine disappointed with CIS (The Kyiv Post, May 2006);

Second Opinion: Sorting Out Pills to Reduce Breast Cancer Risk (NYT, January 2006).

Також двокрапка використовується у заголовках для виділення рубрики, до якої належить стаття, наприклад:

World Briefing: Asia, Americas, Middle East, Africa, Europe (NYT, May 2006);

The World: How Hamas Rose From Wild Card to Power (NYT, April 2006).

У заголовках, коротких інформаційних повідомленнях двокрапкою позначається місце події:

RUSSIA: New Rescue Vessel In The Works (NT, December 2005);

UZBEKISTAN: 37 Jailed In Andijon Uprising (NT, December 2005).

Іноді замість двокрапки, коли місце події не позначається в заголовку інформаційного повідомлення, воно виділяється комою на самому початку тексту:

MOSCOW, April 21 (Reuters) – Two students died on Friday in a fire at Moscow State University, one of the Russian capital’s most imposing landmarks. The Emergencies Ministry said four others were injured in the blaze, which broke out in the early hours of the morning at the building, one of the Stalin-era skyscrapers that loom over Moscow. (MN, 2006).

Внаслідок нашого аналізу ми можемо зробити висновок, що розділові знаки є певним засобом економії, тому що заміняють більш об’ємні лексичні одиниці або цілі речення.

Сполучення різних шрифтів, наявність абзаців, рубрикація, нумерація, умовні значки відіграють важливу роль у компресії текстів, тому що сприяють швидкому й цілісному сприйняттю інформації читачем. Так, для коротких інформаційних повідомлень характерна компактність, вони зводяться до одного абзацу, що є невід’ємною вимогою їхнього визначення:

Forbes Lists 100 Richest Russians

MOSCOW, April 20 (Reuters). The 100 richest Russians have assets worth \$248 billion or more than a quarter of Russia’s nominal gross domestic product, according to the Russian version of Forbes magazine. The five richest members of the list – Abramovich, Alekperov, Vladimir Lisin, owner of steel maker NLMK, Mikhail Fridman, owner of Alfa Group, and Viktor Vekselberg, a shareholder in TNK-BP – have a total wealth of \$62.8 billion.

Також у вищенаведеному прикладі ми бачимо, що заголовок і місце події виділені жирним шрифтом, цей метод практикується в газетах, тому що прописні літери й жирний шрифт допомагають сконцентрувати увагу читача на інформації, а також допомагають йому орієнтуватися у величезному обсязі газетної інформації – легко вибрати замітку на тему, що його цікавить.

2.2. Граматичний рівень стиснення тексту

Специфіка лінгвістичної побудови різних видів текстів значною мірою проявляється на їх граматичному рівні (морфологічному і синтаксичному). До морфологічних особливостей стислих текстів можна уналежнити: 1) співвідношення використовуваних у них частин мови; 2) особливості функціонування найбільш значущих частин мови і їх категорій. Аналіз складу мовних одиниць стислих текстів, проведений лінгвістами з точки зору приналежності їх до тих чи тих частин мови, свідчить, що практично у всіх стислих текстах найістотнішу роль відіграють іменники, наприклад.

Lockdown to continue in COVID-19 hotspots, hints PM Modi. COVID-19 hotspots will not get any relief from the lockdown after May 3, PM Modi hinted at a meeting with Chief Ministers today. The nationwide lockdown, imposed to contain coronavirus spread, will end on the aforementioned date, but the curbs will remain in place in areas where the infections haven't been controlled. Of the nine CMs, five said the lockdown must be lifted, while others contradicted (50% знаменних слів є іменниками, 30% – дієслова).

Механізм стиснення тексту, ймовірно, найбільш яскраво і різноманітно виявляється на синтаксичному рівні. Досліджуючи стислі тексти на цьому рівні, слід звернути увагу на розмір і основні типи речень у стислих текстах, ступінь їх поширеності, особливості функціонування членів речення та деякі інші характеристики. За даними деяких учених, більшість стислих текстів складається із складносурядного безсполучникового речення, що включає від двох до п'яти частин, наприклад:

Мобильное рабство. Яна Брагина беседует с Дэниелом Сибергом, официальным представителем Google и футурологом. Речь, как это ни выглядит странным, идёт о новой реальности, с которой столкнулись люди с приходом в нашу жизнь электронных гаджетов и особенно смартфонов. Плюсы новых технологий в общем понятны, но при этом люди перестают общаться глаза в глаза. Что нас ждёт дальше и что необходимо предпринять? Журнал «Вокруг света» <http://www.vokrugsveta.ru>.

Типовий текст дайджесту статті в науково-популярному виданні складається із 5 синтаксичних одиниць, перша з яких являє собою заголовок, виражений словосполученням. Із 4 речень у тексті одне є

простим, одне складнопідрядним, два складносурядні, тобто 75% одиниць є складними.

Кількість граматичних конструкцій та зворотів зростає з підвищенням складності тексту, особливо в англomовному СТ. У найбільш інтенсивно згорнутих текстах відзначаються різні види інфінітивних зворотів, найбільше поширення серед яких має називний з інфінітивом; а також різні види дієприкметникових зворотів, особливо означальний та обставинний, які замінюють відповідні підрядні речення. Нерідко такі звороти зазнають впливу еліпсу, що сприяє ще більшій економії, а часто викликає переосмислення традиційних структур. Так, у результаті втрати дієслова-зв'язки в іменному інфінітивному звороті він набуває форми граматичного омоніму конструкції Participle II + інфінітив, яка зазвичай виконує функцію означення, але зберігає своє значення.

Наведемо приклад:

Movements and habits said to resemble Calandra; Known to attack sickly or injured stock and even donkey; Observed to raise crown feathers while pressing beak down on breast.

Лінгвістична компресія також проявляється в англійській мові у вилученні окремих службових частин мови та допоміжних слів. Серед частин мови, що підлягають елімінації, можна назвати прийменники, сполучники, допоміжні дієслова, частку *to* перед інфінітивом та інші. Поширеним є вилучення сполучників *and* та *or* між однорідними членами речення під час переліку відповідних понять, оскільки вони можуть бути легко замінені безсполучниковим зв'язком або спеціальним графічним символом без втрати свого значення.

Obesity Tied to Higher Cancer Rates in Younger People.

У наведеному прикладі вилучено допоміжні дієслова (*to be, to have*), але значення можна зрозуміти і без них. Відсутність допоміжних засобів значно не впливає на семантичне значення речення, тоді як синтаксична структура зазнає змін.

2.3. Лексико-семантичний рівень стиснення тексту

На лексичному рівні лінгвістична компресія проявляється здебільшого у вживанні більш коротких синонімів. Так, прийняті в офіційно-діловій мові словосполучення типу *to make a decision, to make a suggestion* дуже часто у компресованому тексті замінюються на простіші форми *to decide, to suggest*, що мають те ж саме семантичне навантаження, хоч дещо й відрізняються в плані стилістичного забарвлення.

Останніми роками надзвичайно поширеними стали особливі лексичні одиниці в інтернет-мові, що охоплює розмовну мову, мову

співзвуччя, піктограми (смайлики) та абрєвіатури. Назви деяких цифр і букв однакові зі словами, але їх набагато простіше і швидше написати:

to – 2, 2All – To All – всім; for – 4, 4u = for you – для тебе, B4 – before (до); ate – 8, L8r – Later – пізніше; than – 10, 10Q = Thank You (спасибі).

Семантичний бік є також важливим показником будь-якого стислого тексту. Еліпс тематичної частини повідомлення в стислих текстах посідає значно помітніше місце в кількісному плані порівняно з розгорнутим варіантом. У разі стиснення початкового варіанту повного тексту має місце зворотний процес, тобто перш за все скорочення тематичної частини повідомлення, що є необхідною передумовою створення інформативного тексту. Наведемо приклад.

25-летний Антон умер, съев чужую сумку.

Прочитавши такий заголовок, мимоволі зацікавлений читач уявляє собі молоду людину, яка з незрозумілих причин харчується неїстівними предметами. Однак компресований елемент, заповнений у подальшому тексті, докорінно змінює його зміст:

В зоопарке немецкого города Штутгарта 25-летний белый медведь по прозвищу Антон съел сумку одного из посетителей. В результате инцидента животное скончалось.

Семантична компресія проявляється в перенесенні інформації на імпліцитний рівень висловлювання, в результаті чого передана ним інформація перевищує його пряме значення, виражене мовними засобами.

3. Проблеми перекладу стислого тексту

Специфічні особливості перекладу СТ зумовлюються, по-перше, тим, що його важливе призначення полягає в тому, щоб зацікавити читача, привернути його увагу до створеного матеріалу. По-друге, СТ має в короткій формі викласти повідомлення або виділити найбільш важливі факти. По-третє, СТ має переконати читача, вселити йому основну ідею опублікованого матеріалу. У цьому підрозділі ми розглянемо проблеми перекладу СТ на двох прикладах: особливості перекладу заголовка з англійської мови та перекладу коротких віршованих творів з російської мови англійською.

Специфічна побудова англійських газетних заголовків служить різним цілям; щоб вони змусили читача зацікавитися заміткою і забезпечити компресію інформації, тож під час перекладу перекладач має подолати деякі особливо важливі труднощі і проблеми, які ми розглянемо далі. Під час читання всього тексту в цьому разі на правильне розуміння може наштовхнути контекст, адже у випадку заголовка ми його не маємо, наприклад:

“Violent stellar collision near early solar system created actinides”.
Бурхливе зіткнення біля ранньої сонячної системи створило актиніди.

У цьому прикладі прикметник *violent*, який означає «насильницький, запеклий, небезпечний, жорстокий», не можна перекласти за цими варіантами, позаяк їх неможливо застосувати до зоряного зіткнення. Тому для збереження адекватності перекладу ми обрали значення, яке сумісне з основними значеннями, керуючись навколишнім текстом і контекстом самої статті і, виходячи із загального змісту думки, укладеної в реченні і тексті.

“Floppiness scale untangles knotted molecules”. **Шкала гнучкості розплутує вузлові молекули**.

Означення, виражене дієприкметником минулого часу (*Past Participle*), можна перекласти як «заплутаний, зав’язаний», але для правильного перекладу перекладачу необхідно володіти базовими знаннями тематики чи перевірити наявність цього терміна в словнику. Після пошуку терміна *knotted molecule* можна знайти його еквівалент в українській мові – *вузлові молекули*.

Крім того, в науковій англійській мові є визначена категорія слів, яка також являє значні труднощі під час перекладу, – це слова, схожі в обох мовах за написанням, але такі, що відрізняються за значенням (так звані «хибні друзі перекладача»). Наприклад:

“How Accurate Are Fitness Trackers?”. **Наскільки точні фітнес-трекери?**

Останній приклад міжмовного омоніму у заголовку подано в *New York Times*. Прикметник *accurate* в словнику перекладається як точний, а не акуратний в значенні «акуратний» (*tidy*). Зі змісту заголовка випливає, що фітнес-трекер не може бути акуратним, тож треба бути уважним, щоб не скоїти таку помилку.

Наведемо ще декілька яскравих прикладів. *“The Known Unknowns of leptin in pregnancy”*. **Невідомі факти про лептин під час вагітності**.

“The Door of Hope”. У цьому разі у статті йдеться про нові можливості щодо лікування раку, тож доцільно буде перекласти назву як *Двері надії: нові досягнення у лікуванні раку*.

“Heart to Heart”. Наукова стаття присвячена питанням трансплантації серця, тож вважаємо доречним пояснити це в перекладі: *Від серця до серця: проблеми трансплантації*.

Безумовним джерелом характерних помилок під час відтворення назв наукових та науково-популярних статей є досить часте вживання в них скорочень. Кожне відкриття, кожне нове досягнення приносить нові і нові скорочення, які потрібно розшифрувати і запропонувати адекватний аналог в рідній мові. Деякі скорочення зрозумілі науковцям

різних спеціальностей, деякі вживаються лише у вузькій галузі. Розглянемо приклад:

“For the Third Time, W.H.O. Declines to Declare the Ebola Outbreak an Emergency”. Втретє **ВООЗ** відмовляється оголосити надзвичайну ситуацію щодо Еболи.

Багато англійських і американських скорочень мають еквіваленти в українській мові, які і слід використовувати для перекладу заголовків, причому необхідно мати на увазі, що ці еквіваленти є скороченням української назви відповідної організації, що і є в цьому прикладі. **W.H.O.** – **World Health Organization** має еквівалентний український варіант **ВООЗ** (Всесвітня організація охорони здоров'я).

“Laurus Labs completes USFDA inspection of Vizag API facilities”. *Laurus Labs завершує інспекцію УПМ США об'єктів Vizag API.*

У цьому прикладі використано два скорочення – *USFDA* і *API*. *USFDA* – Управління продовольства і медикаментів Сполучених Штатів Америки, який складається з двох частин *US+FDA*. *FDA* має відповідний еквівалент в українській мові – УПМ (Управління продовольства і медикаментів), так само, як і назва країни, про яку йдеться, – США. Тож ми об'єднали два скорочення, щоб утворити нове скорочення і закрити прогалину. Друге скорочення *API* (*Application Programming Interface*) не має українського еквіваленту і є терміном, який залишається незмінним під час перекладу, так само, як наприклад *USB*.

Ще одним складним для перекладу жанровим стислим утворенням є так звані віршики-перашки – зразок іронічної поезії з порушенням усіх мовних норм. Значна кількість віршиків-перашків різною мірою вдало перекладено англійською мовою (переклади Антона Василевського). Наведемо один із прикладів:

Глеб переехал в Подмосковьє, / Не в то, которое вокруг, / А в настоящее, под землю, / И скоро тоже стал землѣй.

Gleb one day moved to downtown. / Not that, which is in city's heart. / Exactly down underground. / And soon became himself a glebe.

У цьому випадку вдало переведено текст із використанням морфологічного рівня, оскільки в двох мовах збіглася багатозначність морфеми *down* і *під-*, які можуть бути зрозумілі як «навколо» і «внизу» і як «центр міста». У цьому разі рівень стиснення в оригіналі і перекладі збігається.

У прикладі *Щас вместо сыра в мышеловки / Кладут краситель консервант, / Стабилизатор эмульгатор / И ароматизатор сыр. / In mousetraps instead of cheese now. / They put some dye preservative, / Emulsifier, stabilizer, / And cheesy flavored substitute*

Стиснення на фонемно-графемному рівні *щас* не знайшло відображення в перекладі, так само як і пропуск підлягає в оригіналі.

У прикладі *Писал про битвы и закаты. / Писал про юношей и дев. / Издали, выплатили деньги. / Купил коньяк, нажрался, сплю. / I wrote about dawns and battles. / About maidens and young men. / I publicated book, got payment. / Bought cognac. Drunk. Knocked out. Sleep* у першому і другому реченні перекладу не еліптовано підмет, однак сегментований характер оригінального тексту вдало відображений в останньому рядку.

Цікавий приклад компенсації спостерігаємо в такому перекладі: *Моя фамилия Есенин. / Я здесь повеситься хочу. / Как номеров свободных нету? / Я максимум на полчаса. / My name is Ernst. Surname is Toller. / I wanna here hang myself. / What do you mean all rooms are busy? / I need half-hour. No more.*

Німецький поет Ернст Толлер, про якого йдеться у перекладі, є однією з найяскравіших постатей експресіонізму. У 1939 році в Мадриді в готелі «Мейфлауер» Толлера виявили повішеним. Ця трагічна подія нагадує про смерть Сергія Есеніна, що дало підставу перекладачеві компенсувати ці імена в своєму чорному гуморі.

Отже, різноманітні способи створення стислого тексту застосовні в усіх стилях, включаючи художній. Переклади демонструють широкі можливості знаходження відповідностей досягнення компресії на різних рівнях побудови тексту.

ВИСНОВКИ

Сучасна палітра текстового втілення будь-якої мови була б неповною без такого корисного мовного твору, як стислий текст. Цей тип тексту дає змогу оптимізувати процес як усної, так і письмової комунікації в усіх сучасних дискурсах.

Стислий текст – це повідомлення, об'єктивоване подібно до будь-якого іншого тексту в письмовій формі, побудоване шляхом скорочення повного тексту або спочатку створене як коротке, призначене за необхідності для подальшого розгортання в більший текст. У статті розглянуто такі види стислих текстів, як первинний та вторинний, нормовано або форсовано стислий та ін.

У ХХІ столітті номенклатура стислих текстів зазнала значних змін. Пішли в небуття такі відомі твори, як телеграми, натомість наше життя вже неможливо уявити без СМС-повідомлень. У статті розглянуто також інші популярні як традиційні, так і нові жанри СТ у науково-технічному, офіційно-діловому, газетно-публіцистичному та художньому стилях.

Усі стилі тексти вирізняються інтенсивним застосуванням різних засобів досягнення компресії на графемному, граматичному та лексико-семантичному рівнях мови. Що стосується першого, то тут основна роль належить буквеним скороченням, розділовим знакам, особливому розташуванню матеріалу, на другому поширення набувають перевага використання іменників та дієслів за рахунок допоміжних частин мови, простих речень і різних видів еліпсису, третій представлений специфічними абрєвіатурами та підвищеною роллю імпліцитного рівня повідомлення.

Лінгвальні особливості стислих текстів призводять до виникнення додаткових проблем для перекладачів, оскільки вони мають брати до уваги не тільки зміст, але й стислу форму повідомлення, яку треба зберегти, аби не втратити самий сенс такого явища, як стислий текст.

АНОТАЦІЯ

У статті дається визначення стислого тексту як особливого лінгвістичного феномена. Запропонована класифікація стислих текстів. Підґрунтям їх створення є мовна компресія, яка може виявлятися на всіх рівнях мови. На графемному рівні стиснення тексту здійснюється за рахунок різноманітних графічних скорочень, особливого використання пунктуаційних знаків, шрифтів та поділу на абзаци. На граматичному рівні спільним для російської та англійської мов є зміна співвідношення частин мови та спрощення граматичних категорій. В англійській мові специфічним є вилучення допоміжних слів, зокрема, у заголовках. На лексико-семантичному рівні звертають на себе увагу коротші синоніми, нова інтернет-лексика, перенесення інформації на імпліцитний рівень висловлювання. Проблеми перекладу СТ та деякі шляхи їх вирішення продемонстровано на прикладах перекладу заголовків та коротких поетичних творів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. Москва : УРСС : Едиториал УРСС, 2004. 571 с.
2. Леонтьев А.А. Высказывание как предмет лингвистики и теории коммуникации. Синтаксис текста. Москва, 1979. С. 18–36.
3. Мальченко Л.А. К вопросу о компрессии и избыточности разговорной речи. *Теория и практика лингвистического описания речи*. Горький, 1976. Вып. 7. С. 37–39.
4. Панченко Е.И. Лингвистика сжатого текста (на материале современного русского языка) : дисс. ... д-ра филол. н. : 10.02.02 «Русский язык». Днепропетровск, 1998. 380 с.

5. Риш Г.А. К понятию компрессии в языке. *Труды Самарского университета. Вопросы семантики индоевропейских языков*. 1973. Вып. 24. С. 36–48.

6. Тришук О. Работа редактора над рухомим рядком. *Вісник Книжкової палати*. 2016. № 2. С. 7–10.

7. Jespersen O. *A Modern English Grammar on Historical Principles*. Copenhagen, 1942. 1120 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203715963>.

Information about the authors:

Panchenko O. I.,

Doctor of Philological Sciences, Full Professor,
Head of the Department
of Translation and Linguistic Training of Foreigners
Oles Honchar Dnipro National University
72, Gagarin Avenue, Dnipro, 49010, Ukraine

Shevchyk K. Yu.,

Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department
of Translation and Linguistic Training of Foreigners
Oles Honchar Dnipro National University
72, Gagarin Avenue, Dnipro, 49010, Ukraine

СПОСОБИ УТВОРЕННЯ ФРАНЦУЗЬКИХ ТОПОНІМІВ, ПОХІДНИХ ВІД АНТРОПОНІМНИХ НАЗВ

Пежинська О. М.

ВСТУП

Топоніми зазвичай творяться автохтонним населенням певної території. Це дає змогу встановити, що певна територія колись належала іншому народу, аніж тому, що проживає там тепер. Тобто топоніми характеризують територію з погляду тих народів, які колись населяли ту чи іншу місцевість. Як зазначає О.В. Суперанська, з 50–60-х років ХХ ст. ономастична лексика розглядається як самостійна система, яка має свій територіально організований набір топооснов, топоформантів, а також правил і способів їх з'єднання між собою¹.

На відміну від А. Доза, який особливу увагу приділяє семантичній еволюції топонімів, французький лінгвіст Е. Віаль досліджує топоніми за способом номінації².

У межах групи назв, похідних від антропонімів, привертають увагу насамперед ті, що утворені від власних імен осіб, а також похідні від загальних назв осіб (назви племінно-етнічних груп або вихідців з інших місць). Значна кількість відантропонімних топонімів зумовлена передусім тим, що географічні об'єкти зазвичай комусь належали, звідси – географічні назви, утворені від імен власників.

У досліджуваних топонімах відантропонімний фонд представлений доволі повно, оскільки існування багатьох населених пунктів тісно пов'язане з діяльністю конкретних осіб, які були власниками об'єктів (землі) або ж проживали на цій території. Творення найменувань місцевостей від антропонімів не випадкове, оскільки з зародженням родоплемінних відносин сформувався і вже глибоко вкоренився в суспільному побуті звичай іменувати роди за іменами старійшин чи родоначальників, що з часом перейшло і на назви їхніх земель.

Водночас лінгвістичний аналіз відантропонімних онімів Франції свідчить, що чимало вживаних тут християнських імен за своїм походженням є запозиченнями (йдеться про місце їх виникнення). Відантропонімні топоніми мотивуються:

¹ Суперанская А.В. Что такое топонимика?. Москва : Наука, 1985. С. 108.

² Vial E. Les Noms de villes et de villages. Paris : Belin, 1983. 319 p.

- 1) іменами власників територій;
- 2) епонімами (назвами божеств);
- 3) іменами святих (hagiotoponymes);
- 4) родоплемінними іменами та назвами різних народів (відетнонімні найменування).

1. Топоніми, утворені від імен власників територій та від назв божеств (відепоніміні найменування)

Римське завоювання не припинило і навіть не загальмувало процесу творення галльських ВН. Навпаки, протягом одного чи двох століть кельтизація Галлії продовжувалася на півдні та на південному сході як протидія іберійській та лігурській мовам. Вплив Риму проявляв себе спочатку виникненням численних галло-римських гібридів, коли до галльського детермінатива додавалася назва одного з засновників імперії (*Jules César, Auguste*)³.

З метою уникнення омонімів у галльській топонімії використовувалися *Augustobona, Augustodunum, Augustonemetum, Augustoritum, Augustobriga, Caesaromagus, Juliobona*, які згодом зникли.

Римляни залишили на французьких землях значну кількість топонімів, наприклад, *Coutances, Cottance (Loire)* < лат. *Constantius*, похідними від яких є деривати з суф. *-acum* > *Cottenchy (Somme), -anum* > *Coustaussa (Aude)*⁴;

Orléans (Loiret) < від лат. імені *Aurelius* + суф. *-anum*⁵;

Grenoble (Isère) < від імені римського імператора *Gratianus* + грец. *polis, ville*⁶.

У південно-західній частині Франції почали формуватися топоніми на позначення сіл з кінцевими *-ac* або *-an*, які витісняли суфікс *-ius*: *Biran*, від *Birius*, *Pessan (Gers)* від *Peccius*⁷.

Чимало топонімних утворень на території Франції залишили вестготи (згуртувались як окреме плем'я у 268 році, коли вторглися на Балканський півострів). Це переважно оніми із суфіксом *-ing* у тулузькому регіоні, центрі вестготського королівства. Відбулася зміна цього суфікса на *-ens* у тулузькому регіоні та на *-enx* – у Ландах. Суфікс *-eng/-ing* продовжував функціонувати у південно-західній частині

³ Dauzat A. Les noms de lieux. Origine et evolution. Paris : Librairie delagrave, 1926. 264 p.

⁴ Dauzat A. Dictionnaire etymologique des noms de lieux en France. Ch. Rostaing. Paris : Larousse. Librairie Guenegaud, 1963. P. 215.

⁵ Ibid. P. 510.

⁶ Ibid. P. 332.

⁷ Ibid.. P. 526.

країни: *Escatalens* (Т.-ет-Г.) < *Scatal-ing*, *Guitalens* (Тарн) < герм. ім'я *Wital* + суф. *-ing*, *Ratayrens* < герм. ім'я *Rathari-ing* та інші⁸.

Римська антропонімія також представлена іменами великих землевласників та монархів. Здебільшого це були складні галло-латинські власні назви, багато з яких з часом вийшло з ужитку. Численні назви утворювалися двома способами: галльське ім'я + латинський суфікс або від особових латинських імен, якими часто називали себе галли. Зокрема, латинські імена часто вибирали для себе шановані люди.

Наприклад, галло-римлянин *Alaudius* (< *alauda*, *alouette*) мав ферму *Villa Alaudii*, *la Ferme d'Alaudius*. Ця назва позначала не тільки помешкання господаря, а й будинки селян на цій території, що становили зародок майбутнього села. Відповідно, словосполучення *Villa Alaudii* втратило лексему *villa*, в результаті чого утворився топонім *Allauch* (BdR). Таким же способом сформовані інші топоніми: ферма Блавіуса (*Blavius*) > (*Villa*) *Blavia* > *Blaye* (Gironde); *Alexandri* (*Villa*) > *Lessandre* > *Le Cendre* (PdD); *Cornuti* (*Villa*) > *Cornut* > *Corps-Nuds* (I & V)⁹.

Ще одним способом утворення назви власності є додавання суфікса до імені власника. Назви, утворені від антропоніма та суфікса, є доволі поширеними. Найуживаніший суфікс *-acum* або *-iacum* присутній у 5% французьких топонімів з різними фонетичними варіантами, залежно від регіону (рис. 1).

Варіант *-acum*, який є латинізованим кельтським суфіксом *-aco*, почав розвиватися на території Франції після римського завоювання. Таким чином, власність Амбаріуса (*d'Ambarrius*) називалася *Ambarriacum*, звідки утворилася ВН *Ambérieu* (Ain), *Ambérieux* (Rhône)¹⁰, відповідно *Andeliacum* > *Les Andelys* (Eure)¹¹.

Назви з суфіксом *-acum* поширилися по всій території Франції, крім південного-сходу. Ці топоніми особливо поширювалися в регіонах, привабливих для римських землевласників (поблизу міст, шляхів сполучення тощо). Серед галльських антропонімів доволі продуктивною була ВН *Brennus* > *Brenn-acum* > *Brenat* (Puy-de-Dôme), *Bernac* (Char.), *Brenac* (Aude) та *Bern-iacum* > *Berny* (Somme), *Bargny*

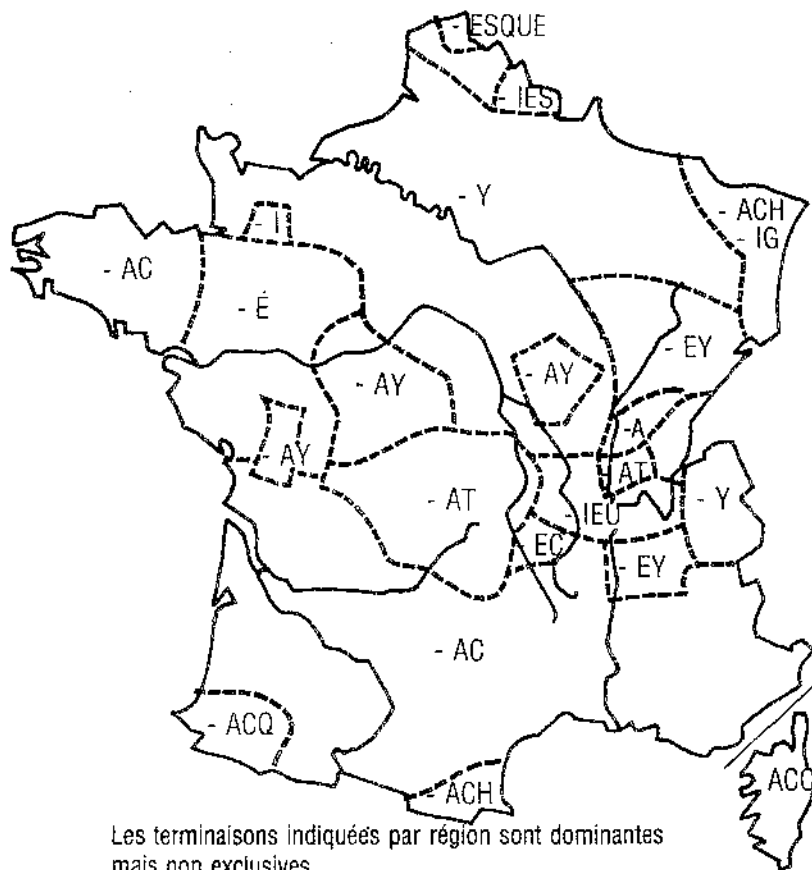
⁸ Dauzat A. Dictionnaire etymologique des noms de lieux en France. Ch. Rostaing. Paris : Larousse. Librairie Guenegaud, 1963. P. 557.

⁹ Vial E. Les Noms de villes et de villages. Paris : Belin, 1983. 319 p.

¹⁰ Dauzat A. Les noms de lieux. Origine et evolution. Paris : Librairie delagrave, 1926. P. 13.

¹¹ Ibid. P. 17.

(Oise)¹², проте переважання латинських форм прискорило занепад галльських антропонімів¹³. Декілька найпоширеніших типів топонімів, утворених від лат. антропоніма з суф. *Acum*, та їх основні варіантами наведемо у таблиці 1.

Terminaisons issues de *-(i) acum*

Рис. 1. Топоніми, утворені від імені власника та суфікса *-(i)acum* відповідно до регіонів

¹² Dauzat A. Dictionnaire etymologique des noms de lieux en France. Ch. Rostaing. Paris : Larousse. Librairie Guenegaud, 1963. P. 54.

¹³ Dauzat A. Dictionnaire etymologique des noms de lieux en France. Ch. Rostaing. Paris : Larousse. Librairie Guenegaud, 1963. 738 p. P. 115.

Варіантні реалізації топонімів із суфіксом *-acum*

латинський антропонім + суф.- <i>acum</i>	провансальська мова (<i>langue d'oc</i>)	франко- провансальська (<i>franco- provençales</i>)	мова північних районів Франції (<i>langue d'oïl</i>)
<i>Albiacum</i>	<i>Albiac, Aubiac, Aujac, Aubiat</i>	<i>Albieux</i>	<i>Auby, Augy</i>
<i>Albiniacum</i>	<i>Albignac, Aubignac, Aubignat</i>	<i>Arbignieu, Arbigny</i>	<i>Aubigné, Aubigny, Herbigny</i>
<i>Avitacum</i>	<i>Aydat</i>	<i>Avitiacum, Avezac, Auzat, Azat</i>	<i>Avezé, Azay, Azé, Azy</i>
<i>Campaniacum</i>	<i>Campagna, Champagnac, Champagnat</i>	<i>Champagny, Champagney</i>	<i>Champagné, Champigné, Champigny</i>
<i>Flaviacum</i> (який найбільше піддається змінам)	<i>Flaviac, Flaugeac, Fléac, Flat</i>	<i>Flagey, Flagy, Flavy, Fyé, Flée, Fly, ma in</i>	
<i>Gaudiacum</i>	<i>Gajac</i>		<i>Joué, Jouy</i>
<i>Victoriacum</i>	<i>Vitrac</i>		<i>Vitray, Vitré ; Vitry</i>
<i>Veriacum</i>		<i>Virieu</i>	<i>Viré, Viry</i>

Суфікс *-acum* отримав форму *-ac* (на півдні) > *-at*, *-as* на півночі та в інших регіонах. На заході Франції використовувався суфікс *-au*, *-é*, решту регіони розрізняють *-iacum* → *y* та *-acum* → *ay*, *-é*. У частині Бретані (Bretagne) кінцевою словоформою стала *-ac*. Регіони, які були пізніше германізовані, змінили закінчення *-acum* > *-ac*, наприклад: *Dornac* (Dord) < від галл. імені *Luturnos*¹⁴; *-iacum* > *ic*: *Juillac* (Corr., Gers, Gir.) < від лат. імені *Juliacum*¹⁵.

¹⁴ Dauzat A. Dictionnaire etymologique des noms de lieux en France. Ch. Rostaing. Paris : Larousse. Librairie Guenegaud, 1963. P. 251.

¹⁵ Ibid. P. 371.

Згадку про язичницьку релігію становили епоніми, утворені у I–IV ст. *Епонім* (грец. *ἐπώνυμος* – той, що дав ім'я) – божество, видатна людина або герой, на честь якого іменованій певний географічний об'єкт (місто, ріка, гора та ін.), наприклад, назви *Beaune* (Allier, Н.-Vienne), *Baulne* (Aisne, S.-et-O.), *Beaulne* < галл. *Belena* (прикметник ж. роду) < *Belenos* (галльський епонім)¹⁶; галльська богиня *Belisama* увіковічена у назвах *Bellême* (Orne), *Blesmes* (Aisne), *Blismes* (Nièvre)¹⁷.

Від *Bormo*, або *Borvo* (божество теплих вод) утворилися топоніми *Boulbon* (B.-du-R.), *Bourbon* (S.-et-L.), *Bourbonne* (Н.-Marne)¹⁸.

Найпоширенішим у топонімії є ім'я бога Меркурія (лат. *Mercurius*), найчастіше варіант *Mercōriu(m)*, *Mercōre* > *Mercœur*, *Mercus*, *Mercuer*, *Mercuès* (в похідних *Mercurol*, *Mercuriol*)¹⁹.

Ім'я лат. богині *Minerva* трансформоване у *Minerve*, *Ménerbes*, *Ménesble* (Hér., С.-d'Or); римської богині *Diana* > *Dienne(s)* (Cant., Nièvre); римської богині *Latona* > *Losne*, *Lannes* (Н.-Marne, С.-d'Or). Імена інших богів задіяні тільки у складених назвах: *Jupiter* – у назвах *Fanjeaux* (Aude) < *fanum Jovis*, temple de Jupiter²⁰. *Mars* – у назвах *Famars* (Somme) > *fanum Martis*, temple de Mars, *Templemars*, *Talmas* (північ) < *templum*, temple + Mars²¹.

Жодне християнське топонімне утворення не перейшло у римську епоху. Деякі складові елементи релігії, коріння яких сягає епохи неоліту й освячене традицією, зберігалися дуже довго, їх сліди проглядалися навіть в середньовічному християнстві. Це – реліктові форми тотемізму, культ мертвих і предків, Великої Богині Матері-Землі, вогню, солярні (сонячні) культу. Написи й зображення, свідчення римських письменників дають інформацію про чималу кількість давніх кельтських богів. Більшість з них – місцеві та племінні боги-заступники; окремі божества тощо. Галли встановлювали численні вівтарі на честь богів, яким вони поклонялися. Особливо шанованою була богиня *Belisama*, що уподібнювалася богині *Minerve*, ім'я якої лежить в основі топонімних назв *Bellême* (Orne), *Blesmes* (Aisne), *Blismes* (Nièvre)²². Бог *Lug* відомий тим, що його іменем

¹⁶ Dauzat A. Les noms de lieux. Origine et evolution. Paris : Librairie delagrave, 1926. P. 59.

¹⁷ Ibid. P. 48.

¹⁸ Ibid. P. 103.

¹⁹ Dauzat A. Dictionnaire etymologique des noms de lieux en France. Ch. Rostaing. Paris : Larousse. Librairie Guenegaud, 1963. P. 434.

²⁰ Ibid. P. 282.

²¹ Ibid. P. 668.

²² Brunhes J. Geographie humaine de la France. Paris, 1921. T. I. 299 p.

назвали столицю Галлії *Lugdunum* > *Lyon*, а також інші об'єкти, наприклад, *Laon* (Aisne), *Lion-sur-Mer* (Calvados), *Loudon* (Sarthe)²³.

2. Топоніми, утворені від імен святих

У V столітті починає домінувати християнство і вже на початку II тис. на більшій частині території Західної Європи воно стає найпоширенішою релігією. Церквам дають імена святих. Папа Sixte III у 431 р. присвятив собору ім'я Діви Марії (*Sainte-Marie-Majeure*). Звичною стала традиція, коли ім'я святого та назва села однаково слугують для позначення місцевості – її дотримувались протягом декількох століть.

Привертає увагу назва місцевості *Sainte-Mère-église*. Згідно з позицією французького лінгвіста Рене Лепеллі (René Lepelley) йдеться не про початкову назву населеного пункту, а про неправильне відтворення латинської назви, якою упродовж віків називали церкву: *Sanctae Mariae Ecclesia*, “l'église de sainte Marie” – «церква святої Марії», >*Sainte Marigrise* > *Sainte-Mar-Iglise* та сучасною французькою мовою *Sainte-Mère-église*²⁴

У середині X ст. місцевість *Saint-Martin-d'Abbat* (Loiret) почала називатися спрощено – *Abet*. У XIV ст. документ латиною дає назву місту – *S. Martinus de Abbeto*. У 912 р. топонім *Saint-Nicolas-de-Port* (департамент Meurth-et-Moselle) в народі спростився до *Port*²⁵. Топонім *Saint-Venant* (Pas-de-Calais) є стародавньою назвою *Saint Venant de Papigghem*, елемент якої випав згодом.

Стародавні назви поступово зникають, і це породжує міфічні тлумачення. Наприклад, *Saint-Julien-du Sault* (Yonne) отримало зредуковану форму *Le Sault* < *salix*, *saule* (верба). Приєднана до *Saint Julien*, лексема *Sault* не була зрозумілою, її плутали з загальною назвою *saut*. Для спростування різночитання наведемо легенду: кінь одного святого, рятуючись від ворога, скочив з високого горба і стрибнув у яму, звідкіля почало бити джерело. Начебто, якщо покласти руку на камінь в глибині водоймища, то можна відчутти форму підкови²⁶. У цьому разі народна етимологія полягає в неправильному тлумаченні слів, зумовленому нерозумінням їх, що інколи призводить до змін у їхній структурі.

²³ Coste J. Dictionnaire des noms propres : Toponymes et patronymes de France. Paris : Armand Colin, 2006. 700 p.

²⁴ Dauzat A. Les noms de lieux. Origine et evolution. Paris : Librairie delagrave, 1926. 264 p.

²⁵ Dauzat A. Dictionnaire etymologique des noms de lieux en France. Ch. Rostaing. Paris : Larousse. Librairie Guenegaud, 1963. P. 232.

²⁶ Ibid.

Перші топоніми, утворені від назв святих (hagiotoponymes від грецького *hagios*, *saint*, святий), зафіксовані не лише у формах *Saint-Pierre* та *Saint-Paul*. Культ святих припадає на каролінгський період (VIII–X ст. (751–987) – саме з того часу населені пункти беруть назву святого заступника своєї церкви. Перші позначення починалися з елемента *dominus* > *domnus* > *dom*, *don*, *dam*, яким називали Господа і який означав у цей період «святий». Особливо це стосується германізованих регіонів, переважно на сході (Вогези), найвідомішим прикладом є назва місцевості *Domrémy-la-Pucelle* – рідне місто Жанни д'Арк. Елементи *dom*, *don*, *dam* найчастіше поєднані з назвами *Pierre*, *Martin* ou *Marie*:

Dampierre (Cher, Côte-d'Or, Eure-et-Loir, Indre, Loiret, Nièvre),

Dommartin (Ain, Doubs, Nièvre, Somme),

Dannemarie (Doubs, Haut-Rhin).

У *domnum*, *o* > *a*, як у *Dammartin* < *D. Martinum*, *Dampierre* < *D. Petrum*, *Damphal* (Haute-Marne) < *D. Fidolum*; *o* > *e* у назвах *Demuin* (Somme), < *D. Audoenum*, *o* > *ou* у *Doulevant* (Haute-Marne) < *D. Lupentium* та *Douriez* (Pas-de-Calais) < *D. Ricarium* (*D. Reiher* у 1137р.)²⁷.

Група *mn*, що утворилася в результаті синкопи голосних, ввійшла до складу топонімів з початковими *Dom-*, *Dam-*. Прогресивна асиміляція зафіксована у *BH Donnement* (Aube), від *D. Amandum*, *Donnemarie* (Haute-Marne, Seine-et-Marne), від *D. Maria*²⁸.

Елементи *dom*, *don*, *dam* знаходимо найчастіше із назвами *Pierre*, *Martin* ou *Marie*: *Dampierre* (Cher, Côte-d'Or, Eure-et-Loir, Indre, Loiret, Nièvre), *Dompierre* (Côte-d'Or, Nièvre), *Dammartin* (Jura, Seine-et-Marne), *Dommartin* (Ain, Doubs, Nièvre, Somme), *Danmarie* (Eure-et-Loir, Seine-et-Marne), *Dannemarie* (Doubs, Haut-Rhin), *Donnemarie* (Haute-Marne, Seine-et-Marne).

У *domnum*, *o* > *a*, як у *Dammartin* < *D. Martinum*, *Dampierre* < *D. Petrum*, *Damphal* (Haute-Marne) < *D. Fidolum*; *o* > *e* у назвах *Demuin* (Somme), < *D. Audoenum*, *o* > *ou* у *Doulevant* (Haute-Marne) < *D. Lupentium* та *Douriez* (Pas-de-Calais) < *D. Ricarium* (*D. Reiher* у 1137р.).

Група *mn* є результатом синкопи голосних, звідки топоніми з початковими *Dom-*, *Dam-*.

²⁷ Пежинська О.М. Компонент *Saint* та його роль в утворенні складних топонімних назв у старофранцузькій мові. *Вісник Львівського університету : серія «Лінгвістичні мови»*. 2009. Вип. 16. С. 84–92.

²⁸ Lejeune S. La religion dans la toponymie. Festival International de Geographie 2002 Saint-Die-des-Vosges «Les espaces et les lieux du religieux». URL: http://fig-st-die.education.fr/actes/actes_2002/index.htm

Проте регресивна асиміляція на *n* зафіксована у ВН *Donnement* (Aube), від *D. Amandum, Donnemain* (Eure-et-Loir), від *D. Emanum, Dannevoux* (Meuse), від *D. Ipolitum, Dannemarie* (Doubs, Seine-et-Oise), *Donnemarie* (Haute-Marne, Seine-et-Marne), від *D. Maria*.

У деяких випадках лексема *dominus* позначала не лише святого, а й простого вірянина. Наприклад, топонім *Damparis* (Jura) зберігає пам'ять про деякого *Paris*, засновника монастиря, біля якого зародилося село²⁹.

У феодальний період ця система позначень набула значного поширення. На початку XX ст. уже 5 000 поселень (із загальної кількості 36 497) названі на честь святих. Цей феномен особливо стосується Центрального Масиву. У департаментах Ардеш (l'Ardèche) (29% назв комун) та Дордонь (Dordogne) (27%) налічується найбільша кількість назв, утворених від імен святих. У каролінзький період *Sanctus* змінилося на *dominus*, який втратив значення «святий» спочатку у нових утвореннях, а з часом – майже у всіх назвах.

Термін *sanctus* почав використовуватися як збірний іменник, про що свідчать старовинні кристалізації *Saints* та *Sains*: *Saints-en Puisaye* названий у VI ст. *ad Sanctos*. Чимало форм з компонентом *dominus* спостерігається у франко-провансальському мовленні. Найпоширеніший на сході, цей епітет вживається здебільшого перед іменами *Pierre, Martin* (євангеліст Галлії) та *Marie* (Діва Марія) як доказ того, що розвиток назв святих починається саме з цих імен, зокрема, культ Діви (la Vierge) почав розвиватися після XIII ст., коли вже були закладені основи топонімії.

Численними є варіантні реалізації *Dompierre* та *Dampierre*; *Dommartin* та *Dammartin*. Максимальна кількість їх налічується в Лотарингії (Lorraine): *Dombasle, Danjoutin, Damblain, Dampaire, Doulevant, Donjevin*.

Domina Maria, Sainte Marie зазнало трансформації, ставши в результаті *Dammarie* (Eure-et-Loir, Seine-et-Marne), *Dannemarie* (Doubs, Yvelines), *Donnemarie* (Haute-Marne, Seine-et-Marne)³⁰.

Топоніми *Domjean* (Manche), *Domfront* (Orne), *Domalain* (dom Alain, Ille-et-Vilaine) є винятками та трапляються тільки на півночі країни. На сході кількість топонімів з компонентом *dom* значно більша. У центральній частині та на заході *dom* не залишив жодного сліду у топонімії. Такі утворення функціонують на півночі (Сентонж, (Saintonge), Ангума (Angoumois), Альє (Allier), Сона і Луара

²⁹ Dauzat A. Les noms de lieux. Origine et evolution. Paris : Librairie delagrave, 1926. P. 233.

³⁰ Ibid.

(Sàone-et-Loire)³¹. Водночас у назві місцевості *Damprichard* (Doubs) *Dominus* є феодальним титулом, а не церковним³².

Після 1000 р. лексема *dominus* перед назвами святих перестає вживатися, трапляються лише окремі випадки на сході Франції, наприклад, вже згадуваний топонім *Damparis* (*dominus Patricius*) утворився пізніше, а саме у 1150 році. У старовинних текстових згадках налічується 752 назви місцевостей із компонентом *dominus*³³.

У XI–XIII ст. на сході Франції топоніми з елементом *Saint* позначали місцевість за назвою святого заступника церкви. Раніше цей термін використовувався для позначення храмів, де зберігалися мощі святих. *Saints*–літературна та *Sains*–народна форми фіксуються у різних департаментах на півночі Луари. Компонент *saint* спочатку символізував церкву, а вже згодом за метонімічним принципом – її землі та церковну парафію: в картуляріях часто записували, наприклад, “*sur les terres de Saint Julien (de Bansat)*”³⁴.

У лексемі *sanctum* вокалізація звука *i* продукує через метатезу французьке *saint*. Палатальне *a* іноді зникає. *Saint* змінюється на *san(t)*, наприклад, *Saint-Beury* (Gôte-d’Or) записувалося у XIII ст. як *Senburri*, *Sanburré*, а ВН *Saint-Chéron* – як *Sancheron*. Це ж стосується назви *Sancerre* (Cher), що представляє святого *S. Satyrumm*; *Sancergues* (Cher), *S. Cyriaum*, *Samans* (Ain), *S. Marnes*.

Фонетичний аспект топонімів з компонентом *saint* спостерігається в особливих випадках, наприклад, у лат. *sanctum* > *sanch*, де *ch* аглютинується перед назвами святих, в яких початковою є голосний звук. Таким чином, *Sanctum Amandum* > *Sanch Amand* > *San Chamand* > *Saint-Chamand* (Cantal, Corrèze, Puy-de-Dôme), а також *Saint-Chartes* (Gard) d’Agatha; *Saint-Chamarand* (Lot), d’Amarandum; *Saint-Chamond* (Loire), d’Annemundum; *Saint-Chinian* (Hérault) та *Saint-Chignes* (Lot), d’Anianum; *Saint-Chamassy* (Dordogne), d’Eumachium; *Saint-Chély* (Aveyron, Lozère), d’Hilarum. Для топонімів, похідних від імен святих, притаманне випадіння початкової приголосної:

Saint-Aurin (Somme) < *Saint-Taurin* < *Taurinum*; *Saint-Yorre* (Allier) < греко-лат. *Georgius*. Ім’я *Georgius* фіксується у назвах *St-Geoirs* (Isère), *St-Joire* (Meuse), *St-Jurs* (B.-Alpes), які є народними та *Saint-Georges* (Char., Gers та ін.) – класична форма. Трапляються випадки, коли

³¹ Dauzat A. Les noms de lieux. Origine et evolution. Paris : Librairie delagrave, 1926. P. 151.

³² Fabre P. Noms de lieux du Languedoc. Paris : Bonneton, 1995. 243 p.

³³ Dauzat A. Les noms de lieux. Origine et evolution. Paris : Librairie delagrave, 1926. P. 151.

³⁴ Ibid. P. 160.

топоніми-дублети функціонують в одному регіоні, наприклад, *St-Jores* та *Saint-Georges-de-Bohon*(Manche) та інші³⁵.

Простежується оформлення жіночих імен, від яких утворюються ВН: лат. *Scubiculus* у *Sainte-Escobille* (Seine-et-Oise)³⁶.

Чимало дублетних форм топонімів утворено від народної форми: герм. *Math-hard* > *Médard*, наприклад, *St-Marc*, *St-Mard*, *St-Mars*, *St-Mézard* (Aisne, Somme, Marne, Eure) / *Saint-Médard* (Creuse, Indre, Lot, Mos. та інші). Зафіксовані фонетичні омоніми (*омофони*) *Saint-Mars* / *Cinq-Mars*³⁷.

Германський суфікс *-hari* > *-ier*, пізніше *-er*, у назвах *Saint-Léger* (Alpes-Mar., Char., Manche та ін.), *Saint-Lager* (*Rhône*) < франко-провансальської форми герм. *Leudgari*. Книжні форми вживаються із суфіксом *-aire*, наприклад, *Saint-Liguair* (D.-Sèvres)³⁸.

Важливу роль у топонімії відіграє субституція – заміщення однієї назви іншою, яка може бути *спонтанною*, коли топонім витісняє стародавню назву, та *систематичною*, коли заміна встановлена й узгоджена з органами влади. Згідно з А. Доза, спонтанна субституція була доволі поширеною в період Середньовіччя. Наприклад: *Saint-Germain* (раніше називалося *Lida*, *Ledia* латинською) вживається з 1124 року; *Saint-Cloud* (раніше *Nogent*) датується 1222 р. *Saint-Michel* – XIII ст.; *Saint-Yon* – 1186 р.; *Saint-Malo* – XII ст.; на півдні *Saint-Jean* – 1154 р. та *Saint-Jean* (de Luz) – 1186 р.; *Saint-Denis*, раніше *Catulliacum*, вважається найдавнішим топонімом.

Зміна початкової стародавньої назви відбувається поступово: назва святого *saint* передує початковій назві місцевості, яка відходить, наприклад, *Saint-Sulpice-de-Favières* (S.-et-O.) раніше називалося лише *Favières*³⁹. Іноді цей процес є складнішим: *Sainte-Geneviève-des-Bois* (Loiret, S.-et-O.) (*S.Genovefa de nemore*, 1209), яке мало раніше назву *Séguigny*, позначення із загальною назвою *bois*, приєднується як прізвище до назви святого.

Траплялося, що протягом століть святий заступник церкви змінювався: *Saint Julien* був першим покровителем комуни Банса (Bansat) (Puy-de-Dôme), згодом *saint Caprais* замінив його; монастир, збудований у VI ст. у Saint-Hilaire, було названо на честь *Saint-Avold*, після його відбудови у 765 р. назву змінили на *Saint Nabor*⁴⁰.

³⁵ Dauzat A. Dictionnaire etymologique des noms de lieux en France. Ch. Rostaing. Paris : Larousse. Librairie Guenegaud, 1963. P. 600–601.

³⁶ Ibid. P. 634.

³⁷ Ibid. P. 613.

³⁸ Ibid. P. 609.

³⁹ Ibid. P. 631.

⁴⁰ Ibid. P. 619.

Назви святих (*hagiotoponymes*) за походженням є чернецькими (monacale), наприклад, назва *Saint-Flour* (1002 р.) утворилася поблизу монастиря, біля могили святого *Flour*⁴¹.

Складні назви, елементи яких подеколи неможливо розпізнати, часто стають об'єктом спотворення, і причини цього виявити важко. Інколи здається, що орфографія шкодить, а фонетично вони відповідають нормам. Ми виявили такі приклади нівелювання місцевого культу святого:

Sainte Araille → *Sentaraille* (Ariège) та *Xaintrailles* (Lot-et-Garonne); *Saint Cergue* → *Sancergue* (Cher); *Sainte Gabelle* → *Cintegabelle* (Haute-Garonne); *Saint Nary* → *Sanary* (Var); інколи назва святого зливається з додатком, тому її важко розпізнати, лише старовинні тексти дають змогу віднайти її, наприклад, *Saint Père à ville* під назвою *Saint-Péraville* (Nièvre) *Saint Père a vi (ad vicum)*, *Saint Péravy* (Loiret). Інші назви з початковим *sin* (*sain-*, *cein-*, та інші) утворюються в результаті скорочення топоніма: топоніми *Saint-Eny* та *Saint-Су* представлені стародавніми назвами *Centeny* та *Saincy*⁴².

Низка інших топонімів зв'язку з іменами святих не має, хоч елемент *Saint* у них присутній: наприклад, *Sainte-Engrace* (Pyrénées-Atlantiques) є не чим іншим, як *Grâce de Dieu* (милість Бога), *Sainte-Vertu* (Yonne), який раніше називався *Saintes Vertus*, *Saint-Ange* (Eure-et-Loir, Seine-et-Marne), *Saint-Angeau* (Charente), *Saint-Angel* (Allier, Corrèze, Puy-de-Dôme). Деякі назви належать до священних місць: *Saint-Champ* (Ain), *Saint-Mont* (Gers), *Saint-Puy* (Gers), *Sainte-Terre* (Gironde)⁴³. Всі ці орфографічні варіанти є проявом живого мовлення, тобто записувалися так, як говорилося. Початкове “*sain-*” може свідчити також про присутність у назві імені святого: завдяки народній етимології таким способом утворилися топоніми *Saint-Су* (Nièvre) > *Saincy* (1357) та *Saint-Igny-de-Roche* (Saône-et-Loire) > *Santigny*.

Деякі населені пункти названі в честь місцевих святих, наприклад, бретонських (*saint Cast*, *Guérolé*, *Jacut*, *Renan* та інші) та лотаринзьких (*Basle*, *Evre*, *Nabor* та інші). Підтвердження цього – карти назв святих у «Географічному словнику Франції» П. Жоан (Dictionnaire géographique de la France de P. Joanne). Крім цього, Ж. Лота (J. Loth), дослідивши назви бретонських святих, констатував, що ці топоніми загалом є

⁴¹ Vial E. Les Noms de villes et de villages. Paris : Belin, 1983. P. 161.

⁴² Dauzat A. Dictionnaire étymologique des noms de lieux en France. Ch. Rostaing. Paris : Larousse. Librairie Guenegaud, 1963. P. 392.

⁴³ Vial E. Les Noms de villes et de villages. Paris : Belin, 1983. P. 234.

національними. Такі утворення хронологічно відповідають складним назвам із компонентом *Dom-* у мові північних районів Франції⁴⁴.

3. Географічне поширення топонімів із релігійними компонентами “dominus” та “saint” та відетнонімі найменування

Очевидним фактом є те, що великі зрушення середніх віків змінювали життя у сільській місцевості. Без сумніву, саме католицька релігія вплинула на утворення значної кількості топонімів, підтвердженням цього є топонім *Saint Martin* (перший топонім, утворений від імені святого у Франції).

Найпоширеніші назви *Saint-Jean* та *Saint-Martin* зафіксовані у праці французького географа Жана Брюна, (“*Géographie humaine de la France*”), де дається розподіл назв за густотою називання місцевостей у французьких департаментах. ВН *Saint-Jean* на карті найпоширеніші на південному сході Франції, тоді як топоніми *Saint-Martin* – у її західній частині⁴⁵.

По всій території Франції найбільше таких топонімів: *saint Martin* – на честь єпископа Тура (Tours) у IV ст. (238 комун згідно з П. Жоан та 242 – у теперішній час), *St-Jean* (171 комуна, 180 зараз), *St-Pierre* – на честь першого папи (162 комуни та 163 зараз), *St-Germain* (127 комун та 130 зараз) та *St-Laurent* (99).

Назв з компонентом *saintes* у множині дуже мало (у тому числі *sainte Marie*), найпоширенішою є назва *Sainte Colombe* (28 комун). Існує значна кількість топонімів за назвами місцевих святих:

Кількість топонімів, утворених від назв святих, надзвичайно велика, до того ж усі вони дуже різні. “*Dictionnaire des communes*” позначає в загальному 36 497 населених пунктів, приблизно 4 600 назв, початковим елементом яких є *Saint, Sainte, San(t), Santa*; у відсотковому співвідношенні це майже 12,5% від всієї кількості топонімів. Налічується 40 назв *Saint-Sauveur, Saint-Salvadou* (Aveyron) та *Saint-Salvador* (Corrèze). Ці назви походять від лат. *Salvator* > *Sauveur* (Спаситель)⁴⁶. Доволі поширеною по всій території Франції є власна назва *Sainte-Croix* є (26 топонімів).

У назвах місцевостей переважно зберігаються народна та писемна форми. Вплив церковної латини сприяв поширенню літературного написання по всій території. З іншого боку, багато назв святих були повністю забуті, як імена, що даються при хрещенні (*nom de baptême*),

⁴⁴ Dauzat A. Les noms de lieux. Origine et evolution. Paris : Librairie delagrave, 1926. P. 164.

⁴⁵ Brunhes J. Geographie humaine de la France. Paris, 1921. T. I. P. 299.

⁴⁶ Vial E. Les Noms de villes et de villages. Paris : Belin, 1983. P. 234.

водночас культ їх слабшав, наприклад: *Saint-Yrieix, Saint-Héraye (Aredius); Saint-Bérain, Saint-Bérin, Saint-Blin; Saint-Bois, Saint-Bueil, Saint-Beauzire, Saint-Bauzile та Saint-Baudille (Baudilius); Saint-Chéron (Caraunus)*⁴⁷.

У місцевих діалектах назви святих, як і інші слова, були під впливом регіональної фонетики, тому у різних частинах Франції ВН певною мірою різняться між собою.

А. Льоньон наводить приклад двох назв святих – *Abdon* та *Sennen*, які об'єдналися в топонімі *Dandesigny*, та деякі випадки змін жіночого роду через злиття та трансформацію: *Sainte-Feyre* – від назви святого *Symphorien*, *Sainte-Canne (Gers)* – від святого *Candidus*, *Sainte-Olive* – від святого *Illidius*, *Sainte-Ramée* – від святого *Remigius* та інші⁴⁸. Такі зміни почали відбуватися, коли народна форма, кристалізована в топонімі, переставала бути зрозумілою.

У VIII–IX ст. назви багатьох населених пунктів містили елемент *dominus* – святий, особливо на сході Франції. А. Доза виявив 752 топоніми із компонентом *dominus*.

У XI–XIII ст. по всій території Франції набув поширення елемент *saint*, дещо пізніше на Сході, де в топонімах ще зберігався елемент *dominus*. Майже в кожному разі відбувалася спонтанна субституція, заміщення назв святих, які прийшли на зміну початковим стародавнім назвам.

Найважливішими особливостями топонімів із компонентом *saint* є

1) різномірне географічне поширення їх, тобто деякі назви святих трапляються по всій території Франції (*Saint-Martin, Saint-Jean, Saint-Pierre, Saint-Germain*) – за спостереженням Поля Жоан⁴⁹;

2) різноманітність діалектних форм із використанням одного й того ж імені святого (вище вказана їх кількість), що свідчить про розвиток культу святих у феодальний період – за висновком Ж. Брюн⁵⁰.

Упродовж віків кожний етнос, що заселяв Францію, залишив свій слід в ономастичному просторі. З III ст. на півдні, південному сході та майже по всій території Галлії назва племені могла називати його головне місто, поступово витісняючи початкову назву міста. Таким чином, особливий інтерес для дослідників становлять відбиті у

⁴⁷ Dauzat A. Les noms de lieux. Origine et evolution. Paris : Librairie delagrave, 1926. P. 165.

⁴⁸ Longnon A. Les noms de lieu de la France : leur origine, leur signification. Paris : Language, Arts & Disciplines, 1973. 831 p.

⁴⁹ Joanne P. Dictionnaire géographique et administratif de la France et de ses colonies. Paris : Librairie Hachette, 1890–1905. URL: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k73390r/f671.image.r>

⁵⁰ Brunhes J. Géographie humaine de la France. Paris, 1921. T. I. 299 p.

топонімії родоплемінні імена та назви різних народів. Етноніми, так звані *civitates*, як терміни для позначення будь-якого етносу або етнічної спільності (роду, племені, племінного союзу, народу, народності, нації) вказують на міграції населення в минулому. Чотири племені утворили свої міста: перигорське (*périgourdine*), де проживало галльське населення *Pétrocotes* < лат. *Petrocorii*, овернське (*auvergnate*), населене *Auvernes*; вандійське (*vendéenne*) та пуатвійське (*poitevine*), яке населяли галли *Pictaves*. Два останніх міста займали територію площею, як чотири департаменти Франції. Кожне місто мало свою столицю і свого короля. А. Льоньон визначив 60 таких головних міст. Це переважно важливі агломерації, особливо на південному сході країни, від яких утворилося 38 сучасних міст.

Кожне плем'я мало свою територію і жило великими угрупованнями, які римляни називали *civitas* [*kiwitas*] (у множині *civitates*) – латинський апелятив жіночого роду, утворений від *civis*, “*citoyen*” – громадянин. Цей термін має кілька значень: громадянство, права громадян та міста, сукупність громадян, які формують місто чи державу, територія, яку займає суспільство. З лінгвістичного погляду утворення нових назв пояснюється легко. У народній латині родовий відмінок поступово замінюється конструкцією з прийменником *de*, наприклад *civitas Parisiorum* > *civitas de Parisiis*. Значення слова *civitas* пройшло через метонімію від апелятива *cité* – місто, la “*cité des Parisiens*” > la “*ville de Paris*”. Лексема *civitas* використовується й у значенні «об'єднання громадян», це означає, що люди політично організовані в рамках міста-держави *cité-état* (що було характерним для греко-римської цивілізації) або держави. До того ж цим терміном римляни називали галльське населення, яке мало племінний уклад. Там, де міська цивілізація була ще слабозвиненою, наприклад у Галлії, римляни заснували міста-центри, столиці місцевих територіальних одиниць. На урбанізованих територіях вони були дуже численними, проте займали незначну територію, хоча могли охоплювати й широку географічну зону (іноді декілька департаментів)⁵¹.

Керуючись історичним поглядом Каміль Жуліан стверджує, що ця трансформація зумовлена указом Каракаля (*édit de Caracalla*), який наділяв правами римських громадян усіх жителів Імперії.

На думку А. Доза, зміни були спонтанними і свідчили про глибоке соціальне зрушення. Саме ж велике переселення народів, феодальне

⁵¹ Пежинська О.М. Роль історичних факторів у формуванні топонімів (на матеріалі французької мови). *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки : серія : Мовознавство*. Луцьк, 2010. № 8. С. 217–220.

рабство, германська колонізація, розвиток сільських центрів, меровінгська династія, розвиток християнства мали значний вплив на звичаї і на політику Франції й особливо на зародження топонімної науки. Як приклад – топонім *Amiens* (Somme) < гал. міста *Ambiens* (лат. *Ambiani*)⁵². Таким же способом мотивувалася назва міста *Angers* (Maine-et-Loire) < *Andécaves* та інші топоніми. Етнонім *Les Atrébates* (< лат. *Atrebates*) жили у місті *Atrebatis* > *Arras*, яке є головним містом в департаменті Pas-de-Calais.

Назва головного міста *civitates* вживалася із закінченням *-is*, наприклад, столиця *civitas Pictavorum* названа *Pictavis* (Poitiers)⁵³, а столиця *civitas Rutenorum* – *Rutenis* (Rodez)⁵⁴, тому у сучасних назвах цих міст майже завжди присутнє закінчення *-s*, яке вказує на називний відмінок, який зберігся у більшості топонімів⁵⁵.

Необхідно зазначити, що назви сучасних міст утворені вже від латинізованих термінів у галло-римську епоху.

Галльські етноніми поступово змінюються назвами первісних міст ще до перетворення їх на *civitates* (cités) Римської імперії, згодом – на великі сучасні міста: *Paris*, *Metz*, *Nantes*, *Rodez*, *Redon* та *Rennes*, *Amiens*, *Bourges*, *Troyes*.

Окрім галло-римських *civitas*, баски (Les Basques) залишили після себе назву *Gascogne* < *Guasconia* < лат. *Wasconia*. На відміну від інших провінцій (Бретані чи Нормандії), назва *Gascongne* зникла разом із провінцією, яку вона позначала. І все ж вона функціонує у туристичних путівниках для позначення свого історичного центру басків – міста Gers. Цей термін можна знайти також в інших ВН: у назвах вин *Côtes de Gascogne* та *Floc de Gascogne*; у складеній гідронімній назві *Le golfe de Gascogne* – північна частина Атлантичного океану, що межує з двома європейськими країнами (Францією – на заході та Іспанією – на півночі); в оронімі *Les Landes de Gascogne* – природний регіон Франції в гирлі Аквітанського басейну в Атлантичному океані. Він охоплює три департаменти: Жиронда (Gironde), Ланди (Landes) та Лот і Гаронна (Lot-et-Garonne)⁵⁶.

Burdegale та *Rotomagus* були головними містами невідомих племен (сьогодні це міста *Bordeaux* та *Rouen*). Так само збереглися назви *Avenches* (*Aventicum*) та *Besançon* – (*Vesontione*), сумнів виникає з

⁵² Vial E. Les Noms de villes et de villages. Paris : Belin, 1983. P. 81.

⁵³ Dauzat A. Dictionnaire etymologique des noms de lieux en France. Ch. Rostaing. Paris : Larousse. Librairie Guenegaud, 1963. P. 538.

⁵⁴ Ibid. P. 572.

⁵⁵ Rostaing Ch. Les Noms de lieux. 7 ed. Paris : Presses Universitaires de France, 1969. P. 46–49.

⁵⁶ Landes de Gascogne. URL: http://fr.wikipedia.org/wiki/Landes_de_Gascogne

приводу назви *Toul (Tullum)* та *Strasbourg* < *straza, route + burg, forteresse* (колишня назва якого *Argentoraton* зберігалася до германської колонізації)⁵⁷.

Субституція проявила себе у середньовіччі щодо назв *Clermont-Ferrand* та *Saint-Paulien*, які до цього називалися *Arvernus* та *Vellavis*, а первісно – *Augustonemetum* та *Ruessium*.

У Гасконі (*Gascogne*) та в піренейському регіоні, де традиції племен не були достатньо міцними, головні міста зберегли свою початкову назву, трактування якої є доволі складним, наприклад, *Aire (Atura)*; *Arreau (Arrevum; les Arrevasci)*; *Céret (Ceretum; les Ceretani)*; *Eauze (Elusa; les Elusates)*; *Lectoure (Lactora; les Lactorates)*; *Orodon (Ilurone)*⁵⁸.

Вторгнення германських племен значно модифікували назви країн:

La Bretagne > *Angleterre (la Terre-land- des Angles)*, *l'Armorique* > *la Bretagne, la Gaule* > *la France*. Окрім цього, бретонські племена залишили помітний слід і у французьких топонімах : *Bretteville* (в Нормандії), *Brétigny, Brétignolles, Brethenay, Bretonneux* та інші.

Визначено 38 сучасних французьких міст, в основі яких містяться гальські етноніми.

ВИСНОВКИ

Визначено, що особливу роль у творенні топонімів відіграють імена засновників (або власників) споруд та/або означення, що виражають якісну характеристику. Найпоширенішим є термін *château* < лат. *castellum* < *castrum*), задіяний у складних та складених назвах з переважанням народних форм. Терміни *-villa* та *-court* входять до складу нових топонімних утворень періоду германського вторгнення. Досліджувані терміни диференціюються у складених конструкціях: *додаток + означуване* (з компонентом *-villa*); *означуване + додаток* та навпаки (з компонентом *-court*) у сполученні з германськими антропонімами та з прикметниками.

Аналіз матеріалів показав, що топоніми, в основі яких лежать *релігійний компонент* (здебільшого назви культових споруд), набули поширення в середні віки, особливо у франкський та феодальний періоди. Топоніми з такими елементами поширені по всій території Франції.

⁵⁷ Dautat A. Dictionnaire etymologique des noms de lieux en France. Ch. Rostaing. Paris : Larousse. Librairie Guenegaud, 1963. P. 665.

⁵⁸ Coste J. Dictionnaire des noms propres : Toponymes et patronymes de France. Paris : Armand Colin, 2006. P. 124.

Поява відантропонімних топонімів пояснюється їх приналежністю певній особі. Латинські та галло-римські антропоніми широко представлені у топонімії (галл. імя + лат. суфікс *-acum* або *-iacum*: *Ambarriacum* > *Ambérieu*). Спостерігається зміна цього суфікса, залежно від регіону.

Відепонімні найменування мало представлені. Найпоширенішими з них є похідні від імені бога Меркурія (лат. *Mercurius*): варіанти *Mercōriu(m)*, *Mercōre* > *Mercoeur*.

Виявлено 752 випадки вживання топонімів із компонентом *dominus*. Найважливішими особливостями топонімів із компонентом *saint* є значне географічне поширення цих назв та різноманітність їх діалектних форм. Визначено 38 сучасних французьких міст, основу яких становлять *галльські етноніми*.

АНОТАЦІЯ

У межах групи назв, похідних від антропонімів, привертають увагу насамперед ті, що утворені від власних імен осіб, а також похідні від загальних назв осіб (назви племінно-етнічних груп або вихідців з інших місць). Значна кількість відантропонімних топонімів зумовлена передусім тим, що географічні об'єкти зазвичай комусь належали, звідси – географічні назви, утворені від імен власників.

Водночас лінгвістичний аналіз відантропонімних онімів Франції свідчить, що чимало вживаних тут християнських імен за своїм походженням є запозиченнями (йдеться про місце їх виникнення). Відантропонімні топоніми мотивуються:

- 1) іменами власників територій,
- 2) епонімами (назвами божеств),
- 3) іменами святих (*hagiotoponymes*),
- 4) родоплемінними іменами та назвами різних народів (відетнонімні найменування).

Виявлено 752 випадки вживання топонімів із компонентом *dominus*. Найважливішими особливостями топонімів із компонентом *saint* є значне географічне поширення цих назв та різноманітність їх діалектних форм. Визначено 38 сучасних французьких міст, основу яких становлять *галльські етноніми*.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пежинська О.М. Компонент *Saint* та його роль в утворенні складних топонімних назв у старофранцузькій мові. *Вісник Львівського університету : серія «Іноземні мови»*. 2009. Вип. 16. С. 84–92.

2. Пежинська О.М. Роль історичних факторів у формуванні топонімів (на матеріалі французької мови). *Науковий вісник*

Волинського національного університету імені Лесі Українки : серія : Мовознавство. Луцьк, 2010. № 8. С. 217–220.

3. Суперанская А.В. Что такое топонимика? Москва : Наука, 1985. 176 с.
4. Brunhes J. Géographie humaine de la France. Paris, 1921. Т. I. 299 p.
5. Coste J. Dictionnaire des noms propres : Toponymes et patronymes de France. Paris : Armand Colin, 2006. 700 p.
6. Dauzat A. Dictionnaire étymologique des noms de lieux en France. Ch. Rostaing. Paris : Larousse. Librairie Guénégaud, 1963. 738 p.
7. Dauzat A. Les noms de lieux. Origine et évolution. Paris : Librairie delagrave, 1926. 264 p.
8. Fabre P. Noms de lieux du Languedoc. Paris : Bonneton, 1995. 243 p.
9. Joanne P. Dictionnaire géographique et administratif de la France et de ses colonies. Paris : Librairie Hachette, 1890–1905. URL: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k73390r/f671.image.r>.
10. Landes de Gascogne. URL: http://fr.wikipedia.org/wiki/Landes_de_Gascogne.
11. Lejeune S. La religion dans la toponymie. Festival International de Géographie 2002 Saint-Dié-des-Vosges “Les espaces et les lieux du religieux”. URL: http://fig-st-die.education.fr/actes/actes_2002/index.htm.
12. Longnon A. Les noms de lieu de la France : leur origine, leur signification. Paris : Language, Arts & Disciplines, 1973. 831 p.
13. Rostaing Ch. Les Noms de lieux. 7 éd. Paris : Presses Universitaires de France, 1969. 224 p.
14. Vial É. Les Noms de villes et de villages. Paris : Belin, 1983. 319 p.

Information about the author:

Pezhynska O. M.,

Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Romano-Germanic Languages
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
2, Kryvonosa str., Ternopil, 46027, Ukraine

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЇ ЯК НАУКИ ПРО КОНЦЕПТИ

Плотнікова Н. В.

ВСТУП

Вимоги інтеграції лінгвістичного, когнітивного та психологічного в сучасних лінгвістичних студіях висувають на перший план вивчення людини: її свідомості, мислення, матеріалізованих у мові. Особливого значення набуває культура, яка розглядається як найбільш фундаментальний спосіб людського буття. Останніми роками зросло зацікавлення до явища взаємодії двох феноменів людської життєдіяльності – мови і культури. Саме тому проблема дослідження культурної самобутності народу, що відображається у мовній картині світу, набуває все більшої значущості. Мовна картина світу тісно пов'язана із концептуальною картиною світу, оскільки остання існує у вигляді концептів, що мають мовне вираження та становлять предмет лінгвістичної концептології.

Лінгвістична концептологія як наукова галузь сформувалась порівняно недавно – на початку ХХІ сторіччя. Визначальним завданням для неї є експлікація концептів, що складають концептуальну картину світу, в якій зберігається знання. Значний внесок у становлення лінгвоконцептології зробили представники різних сучасних вітчизняних лінгвістичних шкіл, зокрема І. Голубовська, С. Жаботинська, В. Жайворонок, А. Загнітко, В. Іващенко, Т. Космеда, А. Приходько, Т. Радзієвська, О. Селіванова, Ж. Соколовська. Чільне місце в цій галузі належить таким лінгвоконцептологам радянського та пострадянського простору, як М. Алефіренко, Н. Арутюнова, О. Бабушкін, М. Болдирев, С. Воркачов, В. Воробйов, В. Карасик, О. Кубрякова, Д. Лихачов, С. Ляпін, В. Маслова, В. Нерозник, С. Нікітіна, М. Піменова, З. Попова, О. Рахіліна, Г. Слишкін, Й. Стернін, Ю. Степанов, В. Телія, Р. Фрумкіна. Серед представників західних шкіл варто згадати прізвища С. Бартмінського, А. Вежбицької, Ф. Джонсон-Лерда, Д. Лакоффа, Р. Павільоніса, Ч. Філлмора, У. Чейфа. Праці зазначених мовознавців становлять підґрунтя для подальших розвідок у галузі лінгвоконцептології і є базою цього дослідження.

1. Становлення лінгвістичної концептології як наукової галузі

Мовознавці розглядають історію лінгвістики як послідовну зміну наукових парадигм: 1) генетичної або порівняльно-історичної (перша у лінгвістиці XIX ст.), спрямованої на дослідження генетичної спорідненості мов світу; 2) таксономічної або системно-структурної (перша половина XX ст.), об'єкт дослідження якої становили предмет, номінація, ім'я, тому в центрі уваги було слово; 3) антропоцентричної (друга половина XX ст.), що ґрунтується на пізнанні людиною світу через самоусвідомлення. Зрушення парадигми лінгвістичних досліджень у бік антропоцентричного бачення та розуміння мовних явищ є визначальною рисою сучасного мовознавства. Сучасний антропоцентричний підхід до мови, що сягає ідей В. фон Гумбольдта, «передбачає більш масштабне осмислення функцій мови, вихід за межі вузькорационального, прагматичного трактування її призначення»¹.

Сьогодні мовознавство вивчає зв'язок мови з мисленням людини, загальнолюдськими та національно-культурними цінностями, тобто антропоцентрична парадигма – це переключення інтересів дослідника з об'єктів на суб'єкта пізнання. Як зазначає І. Голубовська, «визначилася настанова досліджувати мову в нерозривному зв'язку з мисленням, свідомістю, пізнанням, культурою, світоглядом як окремого індивідуума, так і мовного колективу, до якого він належить»². Основні галузі знань, що ґрунтуються на спільних теоретико-методологічних засадах і принципах та формуються у межах цієї парадигми, – це теорія мовної комунікації, психолінгвістика, лінгвістична філософія, теорія мовленнєвих актів, лінгвістика тексту, лінгвопрагматика, етнолінгвістика, соціолінгвістика, когнітивна лінгвістика, лінгвокультурологія.

Тенденція до взаємопроникнення різних галузей наукового знання – це одна із головних характеристик науки кінця XX ст. У сфері гуманітарних дисциплін відображенням цього прагнення до синтезу стало формування в 90-ті роки XX ст. нових парадигм, особливою цікавістю серед яких (з огляду на предмет цього дослідження) викликають лінгвокогнітологічна та лінгвокультурологічна парадигми. Погоджуючись із думкою В. Карасика та Г. Сlišкіна про те, що «будь-яке лінгвокультурологічне дослідження є одночасно і когнітивним»³, вважаємо доцільним розглянути теоретичний інструментарій як лінгвокультурології, так і когнітивної лінгвістики.

¹ Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу : монографія. Київ, 2004. С. 5.

² Там само. С. 5.

³ Карасик В.И., Сlišкин Г.Г. Базовые характеристики лингвокультурных концептов. *Антология концептов*: В 5 т. Москва : Генеза, 2007. Т. 1. 2007. С. 12.

За свідченням З. Попової та Й. Стерніна, «когнітивна лінгвістика – це лінгвістичний напрям, що активно розвивається, визначаючи обличчя сучасної світової лінгвістичної науки»⁴. Когнітивна лінгвістика «розглядає мову як засіб отримання, зберігання, обробки, переробки й використання знань, спрямований на дослідження способів концептуалізації й категоризації певною мовою інтеріоризованої дійсності та внутрішнього рефлексивного досвіду»⁵. Головна відмінність лінгвокогнітології від інших когнітивних наук полягає в її матеріалі – «вона досліджує свідомість на матеріалі мови (інші когнітивні науки досліджують свідомість на власному матеріалі), а також в її методах – вона досліджує концепти та когнітивні процеси, робить висновки про типи та зміст концептів у свідомості людини на основі застосування до мови власне лінгвістичних методів аналізу з подальшою когнітивною інтерпретацією результатів дослідження»⁶.

Предмет вивчення когнітивної лінгвістики становить: 1) когнітивна семантика; 2) теорія образних схем (когнітивна метафора, метонімія); 3) дослідження дискурсу з когнітивних позицій; 4) різні форми подання знань (фрейми, скрипти, сценарії тощо); 5) концепти та моделювання світу з їх допомогою⁷. Необмеженість предмета вивчення лінгвокогнітології сприяла виникненню маргінальних із іншими мовознавчими дисциплінами галузей, зокрема поєднання семасіологічних та когнітивних досліджень відображено у *фреймовій семантиці* (Ч. Філлмор), що стала продовженням граматики відмінка; у *процедурній семантиці* (Е. Чарняк, У. Чейф, Дж. Андерсон, У. Кук, Т. Виноград, Дж. Коупланд, Ф. Джонсон-Лерд, Ю. Городецький), що розглядає проблему паралельного сканування всієї фреймової інформації в процесі сприйняття мовлення та моделювання динамічних аспектів сприйняття мови, її породження у мисленні у межах систем штучного інтелекту; у *прототиповій семантиці* (Е. Рош, У. Лабов, А. Вежицька, Дж. Лакофф, Д. Болінжер, Б. Берлін, П. Кей), що досліджує прототипи як екземпляри класу, які найбільше відображають його типові ознаки; у *концептуальній семантиці*, що вивчає ментальну організацію концептів розуму людини (ментальний лексикон) (Р. Джекендофф, Дж. Атчисон, Р. Лангак, Р. Павільоніс, С. Нікітіна).

⁴ Попова З.Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика. Москва : АСТ. 2007. С. 3.

⁵ Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. С. 213.

⁶ Попова З.Д., Стернин И.А. Основные черты семантико-когнитивного подхода к языку *Антология концептов*: В 5 т. Москва : Генеза, 2007. Т. 1. 2007. С. 7.

⁷ Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику: учебное пособие. Москва : Флинта : Наука, 2004. С. 26-27.

Перспективними є також маргінальні галузі когнітивної граматики, зокрема *когнітивного синтаксису* та *теорії дискурсу* (Г. ван Дейк, В. Кінч, М. Бірвіш, Д. Шпербер, Д. Уїлсон, Х. Грайс, У. Леннерт)⁸. Сьогодні посилено інтерес до проблем когнітивної лінгвістики й у пострадянському науковому просторі (О. Бабушкін, М. Болдирев, С. Жаботинська, В. Івашенко, О. Кубрякова, М. Піменова, З. Попова, О. Рахіліна, О. Селванова, Й. Стернін).

Як зазначають В. Дем'янков та О. Кубрякова, головними в когнітивній лінгвістиці стали «проблеми категоризація та концептуалізації, що розглядаються в численних публікаціях; проблеми мовної картини світу; проблеми співвіднесення мовних структур із когнітивними; проблеми частин мови тощо...»⁹. Попри те, що коло завдань сучасної лінгвокогнітології дуже широке, основне її завдання полягає «в описі та поясненні мовної здатності і / або знань мови як внутрішньої когнітивної структури і динаміки мовця-слухача»¹⁰.

Починаючи з XVIII ст., питання взаємозв'язку мови і культури постійно привертало увагу науковців у межах порівняльно-історичного мовознавства, психологічного напрямку лінгвістики, неогумбольдтіанства, австрійської школи слів і речей, лінгвокраїнознавства, етнопсихолінгвістики (О. Ахманова, М. Бахтін, А. Вежицька, В. Гумбольдт, О. Потебня, Е. Сепір, І. Срезневський, Б. Уорф, К. Хейл, Л. Щерба). У сучасній лінгвістиці мову розглядають як складник культури, головний засіб її засвоєння; культуру й мову іноді ототожнюють або включають першу до другої. Мова одночасно є й знаряддям творення, розвитку, зберігання (у вигляді текстів) культури та її частиною, оскільки за допомогою мови створюються реальні витвори матеріальної та духовної культури. З урахуванням взаємозв'язку мови і культури в сучасному мовознавстві утворилась нова наукова галузь – лінгвокультурологія, що «стосується як культури, так і мови, але навряд чи було би правомірно розглядати категоріальний фонд цієї галузі знання як суму категорій двох наук, поєднаних проблемою взаємозв'язку мови та культури»¹¹.

⁸ Селванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). Київ : Видавництво Українського фітосоціологічного центру, 1999. С. 68–69.

⁹ Кубрякова Е.С. Краткий словарь когнитивных терминов [Текст] / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина; / [под общ. ред. Е. С. Кубряковой]. Москва : Филологический факультет МГУ им. М.В. Ломоносова, 1996. С. 54.

¹⁰ Загнітко А.П. Сучасні лінгвістичні теорії : Монографія. Донецьк : ДонНУ, 2006. С. 202.

¹¹ Карасик В.И. О категориях лингвокультурологии. *Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности*. [сборник научных трудов]. Волгоград. 2001. С. 4.

Лінгвокультурологія є однією із провідних і нових наукових галузей синтезуючого типу, що як галузь загальногуманітарного та лінгвістичного знання сформувалась в умовах парадигмальних змін у науці, пов'язаних, з одного боку, зі змінами у свідомості суспільства, з іншого – з упровадженням принципу антропоцентризму. У світовому мовознавстві термін лінгвокультурологія і досі залишається чітко невизначеним, зокрема Є. Бартмінський ставить поняття етнолінгвістика, антропологічна лінгвістика, культурологічна лінгвістика та лінгвокультурологія в один ряд, порівн.: «Етнолінгвістика або лінгвістика антропологічна – опрацьована також під ширшими за обсягом назвами – культурологічна лінгвістика й лінгвокультурологія – розвиваються у слов'янських краях у контакті з етнолінгвістикою західноєвропейською»¹². А у пострадянській лінгвістичній традиції деякі науковці вважають лінгвокультурологію структурним складником сучасної когнітивної лінгвістики; інші дослідники (С. Воркачов, В. Теля) визнають лінгвокультурологію розділом етнолінгвістики: «Лінгвокультурологія – це сьогодні наймолодше відгалуження етнолінгвістики»¹³, або «лінгвокультурологія – це та частина етнолінгвістики, що присвячена вивченню та опису кореспонденції мови та культури у їх синхронній взаємодії»¹⁴. Втім, справедливим видається погляд В. Воробйова, який вважає, що «лінгвокультурологія пов'язана, а в деяких питаннях щільно змикається з етнолінгвістикою», але, на відміну від лінгвокультурології, «що орієнтується на сучасність і загальноприйнятту нормативність, етнолінгвістика досліджує мову племен, діалектів, мовної родини та культурної групи, прамови та пракультури»¹⁵.

Формування нової наукової галузі гуманітарного знання – лінгвокультурології – дослідники пояснюють необхідністю враховувати характеристики поведінки та спілкування різних народів у вирішенні різних питань, потребою знати заздалегідь ситуації, в яких є ймовірність міжкультурного непорозуміння. Попри те, що в

¹² Bartmiński J. Etnolingwistyka słowiańska – prób bilansu. *Etnolingwistyka*. Lublin, 2004. Nr. 16. S. 135–136.

¹³ Воркачов С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании. *Филологические науки*. 2001. № 1. С. 64.

¹⁴ Теля В.Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва : Языки русской культуры, 1996. С. 217.

¹⁵ Воробьёв В.В. О понятии лингвокультурологии и её компонентах. *Язык и культура*: вторая международная конференция: Доклады / Укр. ин-т. междунар. отношений при Киевском ун-те им. Т.Г. Шевченка; [Сост. С. Б. Бурого]. Київ : Журнал «Collegium», 1993. С. 46–47.

пострадянській лінгвістичній науці термін «лінгвокультурологія» з'явився лише останнім часом у зв'язку із працями В. Воробйова, С. Воркачова, В. Карасика, В. Маслової, Ю. Степанова, В. Телія, чітке визначення цієї новоствореної галузі подає В. Воробйов: Лінгвокультурологія – це «комплексна наукова дисципліна про взаємозв'язок та взаємовплив культури і мови в її функціонуванні, що відображає цей процес як цілісну структуру одиниць у єдності їх мовного та позамовного (культурного) змісту за допомогою системних методів й орієнтовно на сучасні пріоритети, що відображають нову систему цінностей»¹⁶. У межах цієї галузі можуть бути виокремлені концепції таких авторів, як Н. Арутюнова, І. Голубовська, В. Кононенко, М. Красавський, Т. Радзівеська, Г. Слишкін, О. Тищенко.

Звернення філологів до «культурологічної тематики» зумовлено, на думку В. Карасика, тим, що, «будучи багатомірним утворенням, мова органічно входить до найзагальніших феноменів буття: як найважливіший засіб спілкування мову розглядають як компонент комунікативної діяльності; як найважливіший засіб перетворення світу, інформаційного забезпечення та міжособистісного регулювання, мова аналізується як спосіб впливу, спонукання людей до тих чи тих дій, фіксації соціальних стосунків; як найважливіше вмістилище колективного досвіду мова є складником культури»¹⁷. Відповідно до цього об'єктом досліджень у лінгвокультурології є писемна культура як сукупність прецедентних текстів, а основні одиниці аналізу – «засоби мовної системи та її дискурсивних продуктів, що фіксують культурно значущу інформацію – збережені у колективній пам'яті народу символічні способи матеріального й духовного усвідомлення світу певним етносом, відтворені в його ідеях, схемах мислення й поведінки, системі етичних й естетичних цінностей, нормах, звичаях, обрядах, міфах, віруваннях, забобонах, побуті тощо»¹⁸. В. Маслово предметом лінгвокультурології вважає: 1) слова і вирази, що є предметом лінгвокраїнознавства, тобто безеквівалентну лексику та лакуни; 2) міфологізовані культурно-мовні одиниці: архетипи, міфологеми, обряди, ритуали, звичаї, що закріплені в мові; 3) пареміологічний фонд мови; 4) фразеологічний фонд мови; 5) еталони, стереотипи, символи; 6) метафори та образи мови; 7) стилістичний уклад мови; 8) мовленнєву поведінку; 9) мовленнєвий етикет¹⁹.

¹⁶ Там само. С. 47.

¹⁷ Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс : монография. Волгоград : Перемена, 2002. С. 106.

¹⁸ Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава. 2006. С. 303.

¹⁹ Маслово В.А. Лингвокультурология: учебное пособие. Москва : Издательский центр «Академия», 2001. С. 36–37.

Безперечно, лінгвокультурологія спирається на ідею про кумулятивну функцію мови, завдяки якій у мові зберігається та передається досвід народу. До завдань цієї наукової дисципліни В. Воробйов передусім відносить «цілісну системну репрезентацію мови та культури в їх взаємодії»²⁰, тобто «вивчення та опис взаємозв'язків мови та культури, мови та етносу, мови та народного менталітету, оскільки ця наука створена, за прогнозом Е. Бенвеніста, «на основі тріади – мова, культура, людська особистість»²¹.

Проаналізувавши основні засади лінгвокультурології та когнітивної лінгвістики, констатуємо, що об'єднувальним моментом у розвитку цих самостійних лінгвістичних галузей є наявність концептуальних напрямів, одним із головних завдань яких є аналіз концептів.

Перші дослідники концептів працювали в річищі концептології, що виникла в межах культурології, зокрема Ю. Степанов зазначав, що концептологія, а точніше культурна концептологія – це «нова дисципліна, що вивчає так звані «культурні концепти», тобто поняття, що становлять культурну цінність»²². На думку В. Карасика та Й. Стерніна, концептологія – це не лише наука про концепти та їхній зміст, але і про відносини концептів у концептосфері, оскільки «концептологія досліджує як національні, так і групові, а також художні та індивідуальні концептосфери»²³.

Будучи створеною в межах культурології, концептологія привернула увагу психологів, філософів та філологів, і поступово концептуально-культурологічний напрям починає посідати важливе місце в лінгвістичних дослідженнях та має міждисциплінарний характер. За свідченням В. Кононенка, «ідеї концептології як актуальної галузі знань, що ґрунтуються на спільних теоретико-методологічних засадах і принципах і проєктуються на різні гуманітарні сфери, реалізуються в царині зіткнення наукових підходів і методик дослідження, зокрема з позицій психолінгвістики, лінгвокультурології, лінгвістичної філософії, пропозиційної логіки

²⁰ Воробьёв В.В. К понятию поля в лингвокультурологии (общие принципы). *Русский язык за рубежом*. 1991. № 5. С. 102.

²¹ Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании. *Филологические науки*. 2001. № 1. С. 64–65.

²² Степанов Ю.С. «Интертекст», «Интернет», «Интерсубъект» (к основам сравнительной концептологии). *Известия РАН. Серия литературы и языка*. 2001. Т. 60, № 1. С. 3.

²³ Карасик В.И., Стернин И. А. Предисловие. *Антология концептов*: В 5 т. Москва : Генеза, 2007. Т. 1-2. 2007. С. 5.

тощо»²⁴. На думку С. Воркачова, саме «на стику лінгвокультурології та когнітивної лінгвістики можна прогнозувати становлення лінгвістичної концептології (лінгвоконцептології)»²⁵, – науки, «що має за мету описати всі концепти, що існують у мові, лінгвістичними засобами»²⁶.

Погоджуючись із З. Поповою та Й. Стерніним, головними завданнями лінгвістичної концептології визнаємо такі, як виявлення максимально повного складу мовних засобів, які репрезентують концепт, що досліджується; опис семантики цих одиниць (слів, словосполучень, асоціативних полів, паремій, текстів); моделювання змісту концепту як глобальної ментальної одиниці в її національній (можливо в соціальній, віковій, гендерній, територіальній) своєрідності та визначення місця цього концепту в концептосфері²⁷.

Визнаючи лінгвістичну концептологію окремою науковою галуззю, науковці не мають єдиної точки зору стосовно походження цієї науки та її зв'язку з іншими лінгвістичними дисциплінами, зокрема В. Іващенко вважає, що лінгвістична концептологія виникла в контексті функціоналізму та генеративізму, на межі взаємодії когнітивної та антропоцентричної наукових парадигм; О. Селіванова зазначає, що лінгвоконцептологія як нова галузь виокремилась у складі когнітивної лінгвістики; З. Попова та Й. Стернін вважають лінгвоконцептологію одним із напрямів лінгвокогнітології; а на думку С. Воркачова, «лінгвокультурна концептологія виділилась із лінгвокультурології в процесі переакцентуації і модифікації компонентів у складі тріади «мова, культура, особистість», що її намітив Е. Бенвеніст²⁸. Оскільки О. Селіванова вказує на існування концептуального напрямку як у межах лінгвокультурології, так і в когнітивній лінгвістиці, то це дає змогу констатувати: первісно метою концептології, що виникла на основі культурології, був усебічний аналіз культурних концептів, але концепт – це поняття ментальне, а культура щільно пов'язана з мовою, тому аналіз концептів поступово стає прерогативою інтегральних дисциплін лінгвістичного спрямування – когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології, психолінгвістики, етнолінгвістики, і у межах цих

²⁴ Кононенко В.І. Концептологія в лінгвістичному аспекті. *Мовознавство*. 2006. № 2–3. С.111.

²⁵ Іващенко В.Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології): Монографія. Київ : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. С. 3.

²⁶ Карасик В.И., Стернин И.А. Предисловие. *Антология концептов*: В 5 т. Москва : Генеза, 2007. Т. 1. 2007. С. 5.

²⁷ Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. Москва : АСТ. 2007. С. 22–23.

²⁸ Воркачев С.Г. Постулаты лингвоконцептологии. *Антология концептов*: В 5 т. Москва : Генеза, 2007. Т. 1. 2007. С. 10.

дисциплін розвивається новий напрям – концептологічний. Але, як зазначають В. Карасик та Й. Стернін, «судячи з кількості публікацій у лінгвістичних збірках наукових праць, моделювання концептів стало одним із напрямів сучасної філології, що розвивається найактивніше»²⁹, тому виникла потреба у створенні окремої лінгвістичної галузі, головною метою якої був би аналіз концептів та засобів їх мовної репрезентації. Цією галуззю і стала лінгвістична концептологія.

2. Поняття «концепт» у сучасній лінгвістиці

Феномен «концепт» набув широкого розповсюдження та став «модним і навіть «ласим» об'єктом вивчення» в сучасних розвідках, але він поки що не має однозначного визначення. В. Карасик зазначає, що «лінгвісти намагаються позбутися багатозначності терміну «концепт»³⁰ і пропонують альтернативні аналоги: «лінгвокультурема» (В. Воробйов), «міфологема» (В. Базилев), «логоепістема» (Е. Верещагін, В. Костомаров), «концептуал» (О. Бунеева), що їх починають уживати у лінгвістичній літературі з початку 90-х років ХХ ст.

Термін «концепт» було запозичено західними лінгвістами завдяки працям Г. Фреге та А. Черча з математичної логіки. На теренах колишнього СРСР цей термін першим увів С. Аскольдов, який уважав, що «питання про природу загальних понять або концептів – у середньовічній термінології універсаль – старе питання, проте майже не розглянуте у центральному пункті»³¹. Отже, термін «концепт» у лінгвістиці – старий та новий одночасно, що вводиться з відомою долею пафосу та через когнітивну метафору: це і «брунька найскладніших суцвіть», і «ембріон уявних операцій», і «квант знання», і «згусток культури», і «ген культури».

Оскільки термін «концепт» з'являється у лінгвістичній семантиці завдяки взаємодії лінгвістики з філософією, психологією, культурною антропологією, то, відповідно, концепт розглядається у різних векторах, у межах яких виділяють численні дефініції, тому можна виділити кілька підходів до інтерпретації концепту, що докладно розглянуті у працях В. Іващенко, В. Карасика, А. Костіна,

²⁹ Карасик В.И., Стернин И.А. Предисловие. *Антология концептов*: В 5 т. Москва : Генеза, 2007. Т. 1–2. 2007. С. 5.

³⁰ Карасик В.И. О категориях лингвокультурологии. *Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности*: [сборник научных трудов]. Волгоград. 2001. С. 14.

³¹ Аскольдов С.А. Концепт и слово. *Русская словесность*. От теории словесности к структуре текста: антология / [под общ. ред. В. П. Нерознака]. Москва : Academia, 1997. С. 267.

Ж. Краснобаєвої-Чорної, О. Мальцевої, В. Маслової, Т. Монахової, І. Палашевської, О. Прохвачової, Н. Слухай, Тянь Цзюнь.

І. Як слушно зазначає Н. Слухай, «визначення концепту в рамках філософської теорії пізнання та відображення дійсності варіюються у такому діапазоні: від широкого (складні ментальні утворення – думка, знання, віра, причина, – осмислені на основі широкого онтологічного фону речей, які складають оточуючий світ, та власного досвіду людини) до дещо звуженого (сенси, якими оперує людина у процесі згортання, або інтеріоризації, знання про оточуючий світ, які зберігаються у вигляді квантів – таких, як життя, смерть)»³². У межах філософської парадигми можна виділити такі підходи до розуміння концептів: власне філософський та логіко-філософський.

1. *Філософський підхід* пов'язують переважно з ідеями концептуалізму як одного з напрямів середньовічної схоластичної філософії, започаткованого, на думку дослідників, Д. Скоттом або П. Абеляром. Концептуалісти твердили, що в одиничних речах є дещо спільне, загальне, на основі чого в розумі виникає концепт – особливе загальне поняття, виражене словом.

2. Набувши статусу наукового поняття, термін «концепт» починає вживатися у логіці, що спричиняє виникнення *логіко-філософського підходу* до інтерпретації концепту, який спирається на ідеї аналітичного школи філософії, що складається з двох напрямів: лінгвістична філософія та логічний аналіз мови. Представники цих напрямів (Д. Остін, Р. Карнап, Г. Райл, Б. Рассел, Г. Фреге, А. Черч) висловили думку про те, що саме мову треба вважати головним об'єктом філософії як науки, та почали розглядати концепти як «логічні категорії, а не як ментальні сутності»³³.

ІІ. Той факт, що більшість мовних понять не мають чітко окреслених меж, стимулює пошуки у різних галузях та дає змогу спостерігати появу логічної парадигми в розумінні концепту. Підґрунтя логічної парадигми було закладено представниками лінгвістичної філософії та логічного аналізу мови, тому можна виокремити такі підходи: лінгво-логіко-філософський, логіко-поняттєвий, логіко-семантичний.

1. *Лінгво-логіко-філософський підхід* до розуміння концепту подано у роботі Р. Павільоніса «Проблема смыслу: современный логико-

³² Слухай Н.В. Сучасні лінгвістичні теорії концепту як мовно-культурного феномену. *Мовні і концептуальні картини світу*: [збірник наукових праць]. Київ : КНУ ім. Т.Г. Шевченка, 2002. С. 464.

³³ Івашенко В.Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології): Монографія. Київ : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. С. 12.

філософський аналіз мови». Описуючи концептуальну систему (у значенні концептуальна картина світу), Р. Павільоніс зазначає, що «інформація, яка міститься у концептуальній системі, служить як для сприйняття означених об'єктів, так і для виділення мови як особливого об'єкта: їх співвідношення, що реалізується концептуальною системою, є кодування мовними засобами окремих фрагментів, «шматків» концептуальної системи». Під фрагментом концептуальної системи він розуміє концепт, визначаючи його як «інформацію відносно актуального або можливого стану речей у світі, те, що ми називаємо «смишлом»³⁴.

2. Значний внесок у розвиток теорії концепту зробила представниця польської лінгвістичної школи А. Вежбицька, яка застосовує *логіко-поняттєвий підхід* до вивчення концептів і трактує концепт як «об'єкт зі світу «Ідеальне», що має ім'я та відображає певні культурно зумовлені уявлення людини про світ «Дійсність»³⁵. Сама ж дійсність, на думку А. Вежбицької, дана нам у мисленні саме через мову. За цією теорією, концепти – це уявні утворення, що пояснюють, як побудоване доквілля. Отже, А. Вежбицька пропонує вивчення концептів як інструментів пізнання зовнішньої дійсності, що описані засобами мови у вигляді деяких пояснювальних конструкцій.

3. Логічний аналіз мови орієнтується на моделювання структур репрезентації знань і на концептуальний аналіз (проект «Логический анализ языка» РАН під керівництвом Н. Арутюнової). Н. Арутюнова та представники її школи (Т. Булигіна, С. Нікітіна, О. Шмельов та інші) застосовують *логіко-семантичний підхід* до інтерпретації концепту, який дає змогу розглядати концепти як поняття практичної філософії, що виникають «унаслідок взаємодії таких фактів, як національна традиція і фольклор, релігія та ідеологія, життєвий досвід та образи мистецтва, відчуття та система цінностей»³⁶. Назва підходу пояснюється тим, що концепти вивчаються як семантичні доміанти, що мають поняттєво-структурне значення та описуються за допомогою методу логічного аналізу мови, що його розробляє Московська семантична школа.

III. Розвиток лінгвістики поступово переорієнтується, і якщо раніше вона співвідносилась із логікою та спиралась на її поняття, то на

³⁴ Павильонис Р.И. Проблемы смысла: современный логико-философский анализ языка. Москва : Мысль, 1983. С. 102.

³⁵ Фрумкина Р.М. «Теории среднего уровня» в современной лингвистике. *Вопросы языкознания*. 1996. № 2. С. 59.

³⁶ Арутюнова Н.Д. Введение. *Логический анализ языка: Ментальные действия* / Рос. АН, Ин-т языкознания; [отв. ред. Н.Д. Арутюнова, Н.К. Рябцева]. Москва : Наука, 1993. С. 3.

новому етапі розвитку лінгвісти звертаються до психології, формуючи психологічну парадигму у розумінні концепту. Психологічна парадигма репрезентована психологічним, когнітивним та семантико-когнітивним підходами.

1. Звернувшись одним із перших у світовій лінгвістиці до вивчення концептів, С. Аскольдов запропонував таку дефініцію: «Концепт є мисленнєве утворення, що заступає нам у процесі думки невизначену множинність предметів одного й того ж роду... Не слід, звичайно, вважати, що концепт є завжди замісником реальних предметів. Він може бути замісником деяких ознак предмета чи реальних дій, як, наприклад, концепт «справедливість»³⁷. Продовжуючи міркування С. Аскольдова, Д. Лихачов пояснює концепт як «алгебраїчний» вираз значення, що ним оперують у письмовому та усному мовленні. Справді, те чи інше слово не викликає у нашій свідомості набір ознак, що формують його словникове значення або логічне поняття, – «бо охопити значення в усій його складності людина просто не встигає, іноді не може, а іноді інтерпретує його по-своєму (залежно від своєї освіти, власного досвіду, професії тощо)»³⁸. Погоджуючись із думками О. Бабаєвої, В. Карасика, О. Клименко, О. Прохвачової, вважаємо, що згадані науковці використовують *психологічний підхід* до інтерпретації концепту.

2. *Когнітивний підхід*, що виник на межі кількох наукових дисциплін, має велику кількість прихильників (М. Болдирев, В. Дем'янков, С. Жаботинська, В. Іващенко, О. Кубрякова, О. Рахіліна, Н. Рябцева, О. Селіванова). У межах цього підходу концепт – це одиниця пізнання, ментального лексикону. Класичне тлумачення такого концепту розробила О. Кубрякова: «Концепт – термін, що служить поясненню одиниць ментальних і психічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, що відображає знання й досвід людини; оперативна змістовна одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку, всієї картини світу, відображеної у психіці людини»³⁹. У вітчизняному мовознавстві таке розуміння концепту стало підґрунтям для дефініції, запропонованої

³⁷ Аскольдов С.А. Концепт и слово. *Русская словесность*. От теории словесности к структуре текста: антология / [под общ. ред. В.П. Нерознака]. Москва : Academia, 1997. С. 267–270.

³⁸ Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка. *Русская словесность*. От теории словесности к структуре текста / [под общ. ред. В.П. Нерознака]. Москва : 1997. С. 281.

³⁹ Кубрякова Е.С. Краткий словарь когнитивных терминов [Текст] / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина; / [под общ. ред. Е.С. Кубряковой]. Москва : Филологический факультет МГУ им. М.В. Ломоносова, 1996. С. 90.

О. Селівановою: «Концепт – інформаційна структура свідомості, різноsubstrатна, певним чином організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого»⁴⁰.

3. Спираючись на теорію смислу та теорію референції, О. Бабушкін розглядає концепт у межах когнітивної семантики – застосовує *семантико-когнітивний підхід*, згідно з яким концепти відповідають змісту семем кожної окремої мови. О. Бабушкін визначає концепт як «деяку дискретну одиницю колективної свідомості, що відображає предмет реального або ідеального світу, який зберігається у національній пам'яті носіїв мови у вигляді пізнаного субстрату»⁴¹, а ідеальна сутність концепту матеріально втілюється у словах мови, оскільки у самому слові фіксуються результати когнітивних зусиль людського розуму. З. Попова та Й. Стернін також визначають власний підхід до дослідження концепту як семантико-когнітивний, головним постулатом якого є розуміння концепту як «глобальної мисленнєвої одиниці, що є квантом структурованого знання»⁴². Представниця Кемеровської лінгвістичної школи М. Піменова зазначає, що «когнітивний підхід у дослідженні семантики полягає у вивченні самого значення слова, в якому фіксуються не лише ознаки, необхідні та достатні для ідентифікації того, що позначається, але й наївні знання про те, що позначається»⁴³. М. Піменова також зауважує, що концепт – це основна одиниця ментальності, яка має мовну форму вербалізації, національну специфіку і структуру, що містить концептуальні ознаки, важливі для відповідної культури. Семантичну інтерпретацію концепт набуває й у дослідженнях М. Алефіренка: «Концепт – це мисленнєве утворення, що заміщує у свідомості невизначену множинність однорідних предметів та є когнітивною основою для формування різних лексичних значень слова»⁴⁴.

4. Сучасне вивчення мови в аспекті її взаємодії з культурою призводить до виникнення культурологічної парадигми, націленої на розуміння концепту як явища культури. Сьогодні ця парадигма

⁴⁰ Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. С. 256.

⁴¹ Бабушкін А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. Воронеж : Изд-во Воронежского государственного университета, 1996. С. 29.

⁴² Попова З.Д., Стернин И.А. Очерки по когнитивной лингвистике. Воронеж, 2001. С. 4.

⁴³ Піменова М.В. Методология концептуальных исследований. *Антология концептов*: В 5 т. Москва : Генеза, 2007. Т. 1. 2007. С. 14.

⁴⁴ Алефіренко Н.Ф. Фразеологическое значение и концепты. *Когнитивная семантика*: В 2 ч. Тамбов : Изд-во ТГУ, 2000. Ч. 2. С. 34.

репрезентована культурологічним, лінгвокультурологічним, етнолінгвістичним та інтегративним підходами.

1. Безпосередньо культурологічне сприйняття концепту подають Ю. Степанов та В. Нерознак, для яких концепт є поняттям духовної культури. *Культурологічний підхід*, на їх думку, спрямований на соціальну сутність концептів, а не на індивідуально-психологічні особливості. Ю. Степанов розглядає концепт як «основний осередок культури в ментальному світі людини»⁴⁵, а В. Нерознак пропонує критерій для віднесення певних концептів до культурних: «Концептами культури, що відображають національну картину світу, треба вважати концепти, що позначаються безеквівалентною лексикою»⁴⁶, тобто ті концепти, які властиві носіям конкретної культури.

2. *Лінгвокультурологічний підхід* формується на основі необхідності синтезу культурних та світоглядних категорій у семантиці імен. Серед лінгвокультурологів найбільш популярним визначенням концепту є таке, що його пропонує засновник Московської школи лінгвокультурологічного аналізу фразеологізмів В. Телія, порівн.: «Концепт – це знання про означуване в усіх його зв'язках та відносинах»⁴⁷. Свою дефініцію подає і С. Воркачов: «Концепт – це культурно позначений вербалізований смисл, що репрезентований у плані вираження цілою низкою мовних реалізацій, що утворюють відповідну лексико-семантичну парадигму»⁴⁸. Вітчизняні мовознавці, зокрема Л. Даниленко, В. Кононенко, Т. Радзівєвська, Н. Слухай, не подаючи власного визначення концепту, також позиціонують лінгвокультурологічний підхід.

3. Попри те, що етнолінгвістика як наука сформувалась у межах американської та російської лінгвістичних традицій, найбільшу популярність етнолінгвістичний підхід (у зв'язку із концептом) отримує в працях українських науковців. *Етнолінгвістичний підхід* використовує передусім у своїх роботах В. Жайворонок, який пише: «Пізнаючи і членуючи навколишній світ, людина не лише називає (іменує) окремі його реалії, а й осмислює їх у слові, тому постає

⁴⁵ Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования. Москва : Школа «Языки русской культуры», 1997. С. 41

⁴⁶ Нерознак В.П. От концепта к слову: к проблеме филологического концептуализма. *Вопросы филологии и методики преподавания иностранных языков*: [сб. науч. тр.]. Омск : Изд-во ОмГПУ, 1998. С. 85.

⁴⁷ Телія В.Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва : Языки русской культуры, 1996. С. 100.

⁴⁸ Воркачев С.Г. «Две доли» – две концепции счастья. *Языковая личность: проблемы креативной семантики*: [сборник научных трудов]. Волгоград : Перемена, 2000. С. 56.

потреба говорити не просто про слова, а про мовні одиниці – культурні (етнокультурні) концепти»⁴⁹. Незважаючи на відсутність власної дефініції концепту, властиву йому етноспецифічність не заперечує й О. Тищенко, а І. Голубовська вважає, що концепти – це унікальні поняття етнічної культури.

4. Осмислення природи концептів можливе тільки за комплексного підходу до цього явища. У працях сучасних науковців такий підхід отримав різні назви: універсальний (О. Мальцева, О. Прохвачова), комплексний (О. Клименко, О. Прохвачова), диференційний (О. Тряпицина), інтегративний / інтегральний (В. Карасик, Ж. Краснобаєва-Чорна, І. Палашевська). Безперечно, дослідити концепти можна лише інтегруючи знання і методи багатьох наук, тому називаємо такий підхід інтегративним. *Інтегративний підхід* до концепту був запропонований С. Ляпіним, який уважав, що головне в концепті – це «багатомірність та дискретна цілісність смислу, що існує у безперервному культурно-історичному просторі і тому схильний до культурної трансляції з однієї предметної галузі в іншу»⁵⁰. Представники Волгоградської лінгвістичної школи теж дотримуються цього підходу, зокрема Г. Слишкін вважає концепт «одиницею, що пов'язує наукові дослідження у галузі культури, свідомості та мови, оскільки він належить свідомості, детермінується культурою та опредмечується у мові»⁵¹. Отже, інтегративний підхід передбачає взаємозв'язок лінгвістичного, психологічного, культурологічного та інших аспектів.

ВИСНОВКИ

Установлення нової антропоцентричної парадигми привертає увагу лінгвістів до взаємодії мови із мисленням, свідомістю, культурою. Це сприяє формуванню нових лінгвістичних галузей, зокрема когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології. Об'єднувальним моментом у розвитку цих двох самостійних лінгвістичних галузей є наявність концептуальних напрямів, одним із головних завдань яких є аналіз концептів. У зв'язку із цим завданням на базі когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології виникає нова лінгвістична дисципліна, що вивчає концепти, – лінгвістична концептологія. У межах лінгвоконцептології виділяють два основні підходи: лінгвокультурологічний та лінгвокогнітивний,

⁴⁹ Жайворонок В.В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук. *Мовознавство*. 2004. № 5–6. С. 26.

⁵⁰ Ляпин С.Х. Концептологія: к становлению подхода. *Концепты. Научные труды Центроконцепта*. Архангельск, 1997. Вып. 1. С. 19.

⁵¹ Слишкін Г.Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. Москва : Academia, 2000. С. 9.

різниця між якими полягає в розумінні поняття концепту та методики його аналізу.

Поняття концепт належить до фундаментальних понять сучасної лінгвістики. Підсумовуючи огляд підходів до розуміння концепту, наголосимо, що кожен із названих підходів не вичерпує поняття «концепт», але дає змогу глибше пізнати його природу. Слід визнати, що розглянуті теорії часто виступають як перехресні, співвіднесені та є комплексними. Концепт трактуємо як багатомірне культурно значуще соціопсихічне утворення, що може мати мовне вираження.

Безліч концептів, що їх покористовують лінгвісти, породила різні класифікації концептів, репрезентовані в науковій літературі, але жодну із цих класифікацій не можна вважати загальноприйнятною. Нерозв'язаним залишається і питання методів та методик аналізу концепту, що й становить перспективу для подальших досліджень у сучасний період розвитку науки.

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено висвітленню теоретичних засад лінгвоконцептології, зокрема йдеться про взаємодію мови із мисленням та культурою, що сприяє формуванню нових лінгвістичних галузей, передусім когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології. Зазначається, що об'єднувальним моментом у розвитку цих двох лінгвістичних дисциплін є наявність концептуальних напрямів, одним із головних завдань яких є аналіз концептів. У зв'язку із цим завданням на базі когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології виникає лінгвістична дисципліна, що вивчає концепти, – лінгвістична концептологія. У межах лінгвоконцептології виділяють два основні підходи: лінгвокультурологічний (Н. Арутюнова, С. Воркачов, І. Голубовська, В. Карасик, Г. Слишкін,) та лінгвокогнітивний (О. Бабушкін, С. Жаботинська, В. Іващенко, О. Кубрякова, М. Піменова, З. Попова, Й. Стернін, О. Селіванова), різниця між якими полягає у розумінні поняття концепту та методики його аналізу. Базовою одиницею лінгвоконцептології є концепт, що його розглядають у вигляді п'яти парадигм: 1) філософська, у межах якої існує філософський та логіко-філософський підходи до розуміння концепту; 2) логічна, що базується на лінгво-логіко-філософському, логіко-поняттєвому та логіко-семантичному підходах; 3) психологічна, що репрезентована психологічним, когнітивним та семантико-когнітивним підходами; 4) культурологічна, що в її межах виокремлюємо культурологічний, лінгвокультурологічний, етнолінгвістичний, інтегративний підходи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н.Ф. Фразеологическое значение и концепты. *Когнитивная семантика*: В 2 ч. Тамбов : Изд-во ТГУ, 2000. Ч. 2. С. 33–36.
2. Арутюнова Н.Д. Введение. Логический анализ языка: Ментальные действия / отв. ред. Н.Д. Арутюнова, Н.К. Рябцева. Москва : Наука, 1993. С. 3–6.
3. Аскольдов С.А. Концепт и слово. Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: антология / под общ. ред. В.П. Нерознака. Москва : Academia, 1997. С. 267–279.
4. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. Воронеж, 1996. 104 с.
5. Bartmiński J. Etnolingwistyka słowiańska – prób bilansu. *Etnolingwistyka*. Lublin, 2004. Nr. 16. S. 135–143.
6. Воркачев С.Г. «Две доли» – две концепции счастья. *Языковая личность: проблемы креативной семантики*. Волгоград. 2000. С. 52–61.
7. Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании. *Филологические науки*. 2001. № 1. С. 64–72.
8. Воркачев С.Г. Постулаты лингвоконцептологии. *Антология концептов*: В 5 т. Москва : Генега, 2007. Т. 1. 2007. С. 10–11.
9. Воробьёв В.В. К понятию поля в лингвокультурологии (общие принципы). *Русский язык за рубежом*. 1991. № 5. С. 101–106.
10. Воробьёв В.В. О понятии лингвокультурологии и её компонентах. *Язык и культура* : Доклады / [Сост. С. Б. Бураго]. Київ. 1993. С. 42–48.
11. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу : монографія. Київ 2004. 284 с.
12. Жайворонок В.В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук. *Мовознавство*. 2004. № 5–6. С. 23–35.
13. Загнітко А.П. Сучасні лінгвістичні теорії : монографія. Донецьк. 2006. 338 с.
14. Іващенко В.Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології) : монографія. Київ : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. 328 с.
15. Карасик В.И. О категориях лингвокультурологии. *Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности*. Волгоград. 2001. С. 3–16.
16. Карасик В.И., Слышкин Г.Г. Базовые характеристики лингвокультурных концептов *Антология концептов*: В 5 т. Москва, 2007. Т. 1. 2007. С. 12–13.

17. Карасик В.И., Стернин И.А. Предисловие. *Антология концептов*: В 5 т. Москва : Генеза, 2007. Т. 1–2. 2007. С. 5–6.
18. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс : монография. Волгоград : Перемена, 2002. 477 с.
19. Кононенко В.І. Концептологія в лінгвістичному аспекті. *Мовознавство*. 2006. № 2–3. С. 111–117.
20. Кубрякова Е.С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина; / под общ. ред. Е.С. Кубряковой. Москва, 1996. 248 с.
21. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка. *Русская словесность*. От теории словесности к структуре текста / под общ. ред. В.П. Нерознака. Москва : 1997. С. 280–287.
22. Ляпин С.Х. Концептология: к становлению подхода. *Концепты. Научные труды Центроконцепта*. Архангельск, 1997. Вып. 1. С. 11–35.
23. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику : учебное пособие. Москва : Флинта : Наука, 2004. 296 с.
24. Маслова В.А. Лингвокультурология : учебное пособие. Москва, 2001. 208 с.
25. Нерознак В.П. От концепта к слову: к проблеме филологического концептуализма. *Вопросы филологии и методики преподавания иностранных языков*: [сб. науч. тр.]. Омск : Изд-во ОмГПУ, 1998. С. 80–85.
26. Павилёнис Р.И. Проблемы смысла: современный логико-философский анализ языка. Москва : Мысль, 1983. 286 с.
27. Пименова М.В. Методология концептуальных исследований. *Антология концептов*: В 5 т. Москва : Генеза, 2007. Т. 1. 2007. С. 14–16.
28. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. Москва, 2007. 314, [6] с.
29. Попова З.Д., Стернин И.А. Основные черты семантико-когнитивного подхода к языку *Антология концептов*: В 5 т. Москва, 2007. Т. 1. 2007. С. 7–9.
30. Попова З.Д., Стернин И.А. Очерки по когнитивной лингвистике. Воронеж. 2001. 191 с.
31. Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). Київ, 1999. 148 с.
32. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
33. Слухай Н.В. Сучасні лінгвістичні теорії концепту як мовно-культурного феномену. *Мовні і концептуальні картини світу*. Київ, 2002. С. 462–470.

34. Слышкин Г.Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. Москва : Academia, 2000. 128 с.

35. Степанов Ю.С. «Интертекст», «Интернет», «Интерсубъект» (к основаниям сравнительной концептологии). *Известия РАН. Серия литературы и языка*. 2001. Т. 60, № 1. С. 3–11.

36. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования. Москва : Школа «Языки русской культуры», 1997. 824 с.

37. Телия В.Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва, 1996. 288 с.

38. Фрумкина Р.М. «Теории среднего уровня» в современной лингвистике. *Вопросы языкознания*. 1996. № 2. С. 55–67.

Information about the author:

Plotnikova N. V.,

Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Foreign Languages Department
National University of Pharmacy
53, Puchkinskaya str., Kharkiv, 61002, Ukraine

ФОНЕТИЧНІ ОЗНАКИ ПІВНІЧНИХ ДІАЛЕКТІВ АНГЛІЇ

Присяжнюк О. Я.

ВСТУП

Це дослідження спрямоване на вивчення фонетичних характеристик, що відрізняють акценти північного регіону Англії від орфоепічної норми. Актуальність теми дослідження визначається тим, що для досягнення адекватного взаєморозуміння у зв'язку з варіативністю форм мови в різних діалектах національної мови виникає необхідність вирішення ряду проблем взаємодії лінгвістичних чинників літературної норми та регіональних діалектів у процесі мовної комунікації.

Онтогенез відмінності північних діалектів від інших варіантів англійської мови криється в періоді ще до становлення стандартної англійської, а також в періоді найбільш сильного скандинавського впливу, що чиниться на ці діалекти, що призводить до помітних лінгвістичних відмінностей варіантів цього регіону від діалектів центру та півдня Англії. Таким чином, занурюючись у різноманітність усної діалектно-забарвленої мови, логічно виникає питання, релевантне для умов міжкультурної комунікації, якого роду труднощі пов'язані з адекватним розумінням діалектно-забарвленої мови, і яким чином вимова північних діалектів впливає на сприйняття мови також носіями англійської мови.

Проблеми синхронічної та діахронічної фонології, питання вивчення літературного стандарту, дослідження соціальної та територіальної варіативності мови висвітлювалися багатьма лінгвістами. Безпосереднім вивченням особливостей північних діалектів займалися та займаються О. Бродовіч¹, С. Дайер², К. Уотсон³, А. Келлет⁴,

¹ Бродович О.И. Английская диалектная вариативность: типологический и общетеоретический аспекты : автореферат ... д-ра, филол. наук.. Санкт-Петербург, 1991. 42 с.

² Dyer S. *Dialect of the West Riding of Yorkshire. A short history of Leeds and other towns.* Wakefield: S.R. publ., 1970. 142 p.

³ Watson K. Phonological resistance and innovation in the North-West of England. *English Today* 86, 22.2. April 2006. P. 55–61.

⁴ Kellett A. *The Yorkshire Dictionary of Dialect, Tradition and Folklore.* Smith Settle, 2002. 217 p.

П. Ханібоун⁵, Дж. Уеллс⁶, М. Маковській⁷, М. Уейклін⁸ та інші, розглядаючи їх з фонетичного, лексичного та граматичного поглядів. Представляється необхідним зупинитися на уточненні деяких понять, прийнятих у роботі, а саме термінів – *акцент* та *діалект*. Як впливає з досліджень британського соціолінгвіста та фонетиста П. Традгілла⁹, *акцент* розглядається як тип вимови, а *діалект* як варіант мови, що має відмінності від мовної норми на вимовному, граматичному та лексичному рівнях. Під час встановлення ареалу розповсюдження сучасних північних діалектів у Великобританії за основу нами була прийнята класифікація діалектів, запропонована А. Еллісом та П. Традгіллом, які до північних діалектів відносили регіони Нортамберленд, Камберленд, Дарем, Уестморленд, Йоркшир, Ланкашир.

Об'єктом дослідження є діалектно-забарвлена мова носіїв північних акцентів Англії. Предмет дослідження – своєрідність та особливості сприйняття діалектно-забарвленої мови носіями англійської мови. Метою є виявлення та аналіз характерних рис північних діалектів сучасної Англії.

Регіональні варіанти мови у Великобританії відображають культурну самобутність народу і часом грають більш важливу роль, ніж мовна норма. У мові як ієрархічній системі виділяють три дрібніших підсистеми або рівні: фонетична, лексична та граматична, які є базовими компонентами будь-якої мови. Оскільки об'єкт дослідження розглядається як варіант мови / акцент, який має відмінності від орфоепічної норми на вимовному рівні, розвитку відносин акценту та літературної мови приділяється особлива увага. Аналіз характерних рис північних діалектів та їх зіставлення зі стандартною вимовною нормою в цьому дослідженні зачіпає систему звуків або фонологію мови (включаючи наголос, ритм та інтонацію), систему граматики і систему словникового складу мови або лексики та проводиться на основі робіт відомих діалектологів, таких як Дж. Уеллс¹⁰, М. Уейклін¹¹, П. Традгілл¹², О. Бродовіч¹³ та інші.

⁵ Honeybone P. Lenition inhibition in Liverpool English. *English Language and Linguistics*, 5. 2. 2001. P. 213–249.

⁶ Wells J.C. *Accents of English: Vol. 1. An Introduction*. Vol. 11. The British Isles. Cambridge university press, 1982. P. xix, 465 p.

⁷ Маковский М.М. Английская диалектология. Современные английские территориальные диалекты Великобритании. Москва : КомКнига, 2005. 84 с.

⁸ Wakelin M.F. *English Dialects. An introduction*. London : The Athlone press, 1972. 207 p., map

⁹ Trudgill P. *The Dialects of England*. Oxford : Blackwell Publishers, 1990. P. 87.

¹⁰ Wells J.C. British English pronunciation preferences: a changing scene. *Journal of the International Phonetic Association*, 2000. Mode Access: <http://bell.phon.ucl.ac.uk/home/wells/changingscene.pdf>.

Північні діалекти розвинулися із стародавнього нортумбрійського діалекту та включали Йоркширський, Ланкаширський і діалект, який пізніше став шотландським¹⁴. Спираючись на схему А. Елліса, північні діалекти поділяються на три підгрупи: 1) Нортамберленд (Northumberland), північний Дарем (N. Durham); 2) Південний Дарем (S. Durham), Камберленд (Cumberland), Уестморленд (Westmorland), північний Ланкашир (N. Lancashire), горбиста частина Вест-Райдінга в Йоркширі (West Riding in Yorkshire); 3) Іст Райдінг та Норт Райдінг в Йоркширі (East Riding and North Riding in Yorkshire), Манчестер (Manchester)¹⁵. Такий поділ прийнято за основу в цій роботі. В роботі прийнятий синхронічний підхід до досліджуваного матеріалу, що становить повний опис діалекту без посилянь на історичні факти, а звертає увагу на взаємозв'язок окремих особливостей всередині системи діалекту. Однак не можна забувати, що під час опису діалекту все ж необхідно враховувати всю перспективу його соціального та історичного розвитку, тому що, наприклад, звуки сучасного англійського діалекту тісно пов'язані зі звуками середньоанглійського та давньоанглійського періодів. Так, Дж. Уеллс виділяє два підходи до типології діалектів: структурний, спрямований на використовувані фонематичні системи; цей підхід вимагає статичного синхронического опису кожного акценту; традиційний, історичний, орієнтований на динамічні фонологічні правила або процеси, що вимагає динамічного опису становлення кожного акценту. Історичний підхід порівнює діахронічні звукові зміни, які відбулися в розглянутих акцентах. Недоліками такого підходу, на думку Дж. Уеллса, є тенденція змішувати поняття діахронії та синхронії, а також відсутність можливості описувати лексико-фонетичні відмінності і переходи, наприклад, zebra зі звуком [i:] або [e], envelope з [e] або [v]¹⁶.

З лінгвістичного погляду населення Англії розділено більш-менш рівномірно між північчю та півднем. Отже, близько половини жителів

¹¹ Wakelin M.F. *Discovering English Dialects*. Aylesbury (Bucks): Shire Publications, 1978. 63 p., ill., map

¹² Trudgill P. *Sociolinguistic Variation and Change*. Edinburgh University Press, 2001. 224 p.

¹³ Бродович О.И. *Диалектная вариативность английского языка: аспекты теории*. Ленинград, 1988.

¹⁴ Маковский М.М. *Английская диалектология. Современные английские территориальные диалекты Великобритании*. Москва : КомКнига, 2005. 84 с.

¹⁵ Маковский М.М. *Английская диалектология. Современные английские территориальные диалекты Великобритании*. Москва : КомКнига, 2005. 84 с.

¹⁶ Wells J.C. *British English pronunciation preferences: a changing scene*. *Journal of the International Phonetic Association*, 2000. URL: <http://bell.phon.ucl.ac.uk/home/wells/changingscene.pdf>.

Англиї говорять певною мірою на північному діалекті, за винятком невеликої кількості людей, що використовують RP (Received Pronunciation)¹⁷.

1. Відмінності північних діалектів на фонетичному рівні

У центрі уваги в цій роботі знаходяться відмінності північних діалектів на орфоепічному рівні. Оскільки графства північної Англії розташовані не так далеко від кордону з Шотландією, вплив шотландського акценту найбільш помітно, хоча, безсумнівно, є багато особливостей вимови характерних тільки для регіонів півночі Англії. Північні акценти характеризуються ритмічністю вимови, короткими голосними, сильними, напруженими приголосними, що додає мові жвавості, енергії та ритму.

Оскільки голосні більшою мірою схильні до вільного варіювання і тому несуть інформацію територіального характеру, основні відмінності акцентів від RP полягають у вокалічній системі: як в кількісних характеристиках, так і в якісних показниках окремих звуків. Наведемо приклади фонетичних відмінностей в системі голосних (монофтонгов, дифтонгів) північних акцентів від Received Pronunciation, отриманих нами в процесі аналізу автентичних джерел.

Так, носії північних діалектів різного віку використовують короткий голосний [a] та в деяких випадках звук [æ] в таких словах, як *grass*, *laugh*, *chance*, *branch*, *dance*, тоді як на півдні використовується довгий голосний [a:]. Однак у поєднаннях *asp*, *ass*, *ast* вимова [a:] зазвичай відображається як [æ]: *glass* [glæs], *fast* [fæst]. У закритому складі використовується довгий [a:] замість [æ], наприклад, у таких словах, як *lad*, *sad*, *cat*, *lass*, *man*. *We managed* [ma:nɪdʒd] *to save your main cabaret* [ka:bəre:] *room*¹⁸. *You are the gaffer* [ga:fə]. *Nay, lad* [la:d], *thee carry* [ka:ri] *on*¹⁹. Якщо голосний звук [a] йде за апроксимантом [w], то голосний реалізується як [æ]: *warm* [wærm], *warn* [wærn].

Короткий голосний [ʌ] в Received Pronunciation реалізується як [ʌ] в районах Йоркшира та Бредфорда: *someone* [sʌmwən] – [sʌmwən], *wonder* [ˈwʌndə] – [ˈwɒndə], *club* [klʌb] – [klɒb] та інші. *It was becoming* [bɪkɒmɪn] *more and more industrialised*²⁰. *I could start to understand*

¹⁷ Wells J.C. *Accents of English: Vol. 1. An Introduction. Vol. 11. The British Isles.* Cambridge university press, 1982. P. 349.

¹⁸ Peter Kay's *Phoenix Nights. The Complete Series Two* / directed by Peter Kay; starring: Peter Kay, Dave Spikey. VCI, 2003. 145 min.

¹⁹ *The Full Monty* / directed by Peter Cattaneo; starring: Robert Carlyle. 20th Century Fox Entertainment, Inc., 1997. 91 min.

²⁰ *Ibid.*

[vndədsta:nd] *what the people were saying. I was ushered [vʃəd] forward by the pensioner*²¹.

Завдяки дослідженням, проведеним ще в 1998 році Дж. Уеллсом виявляється, що перевагу молодь віддає північному варіанту. Статистика така, що 44% людей, що народилися після 1973 року, вимовляють *one* [wʌn] та тільки 30% тих, хто народився в період з 1954–1973 рр., використовують стандартну форму [wʌn]. Проголошення [v] замість [ʌ] свідчить про відсутність різниці між такими парами слів, як *put* та *putt* в північних акцентах. Так, голосний RP [ʌ] реалізується як [v]: *love* [lʌv] – [lvv], *blood* [blʌd] – [blvd], *stuff* [stʌf] – [stvʃ], *puff* [pʌf] – [pvʃ], *custody* [ˈkʌstədi] – [ˈkvstədi], *money* [ˈmʌni] – [ˈmvni]. Поеднання «о + носовий приголосний» також відбивається як [u]: *long* [lʌŋ], *strong* [strʌŋ]. *You have an inferiority complex, that's why you play the drums* [drʌmz]. *A month later I got all my redundancy* [rɪdʌndənsɪ] *money. One of my cousins* [kʌzənz] *was an inspector for a large bus company* [bʌs kʌmpəni]²².

Цю відмінність можна історично простежити на розпаді середньоанглійського короткого голосного [v] на дві фонemi. Це сталося географічно за трьома напрямками; на півдні Англії, в Уельсі та в Шотландії зараз є система з шести коротких голосних, на півночі Англії була збережена система з п'яти голосних звуків, як це представлено в системі голосних по Дж. Уеллсу.

Відносно дифтонгів можна виділити наступні фонетичні особливості: низхідний дифтонг [eɪ] представляє або вузький дифтонг [ɪə], або відбувається стягнення дифтонга до монофтонга [e:]: *plate* [pleɪt] – [plet], *mate* [meɪt] – [met], *bay* [beɪ] – [be], але деякі слова, які мають у написанні *eigh*, вимовляються зі звуком [eɪ] у північних акцентах, також як і в вимовній нормі: *weight* [weɪt]. *It will not take* [te:k] *a minute. I'm gonna faint* [fe:nt]²³.

She had this great [gre:t] *big bowl.*

Традиційна RP форма дифтонгу [eɪ] в діалекті Тайнсайд (Tyneside) – [ɪə], яка відрізняється від форми прийнятої вимови і монофтонгу [e:], що є «загальноприйнятим північним варіантом» (mainstream northern variant). У сучасній формі діалекту Тайнсайд традиційний дифтонг [eɪ] (як в слові *face*) використовується старшим поколінням, тоді як молодь вважає за краще загальноприйнятий надлокальний північний варіант

²¹ Phinn G. *The Other Side of the Dale*. Penguin Audiobooks. Running time 3 hours

²² Robbie Williams. *The Show OFF Must Go On*. BBC. 2004. 40 min.

²³ *The Full Monty* / directed by Peter Cattaneo; starring: Robert Carlyle. 20th Century Fox Entertainment, Inc., 1997. 91 min.

(випадає діалектального вирівнювання)²⁴. Бажання молодого покоління звучати так, як сучасні жителі півночі, які усвідомлюють «старомодні» фонетичні риси, є результатом втрати одного з маркерів, що характеризують та безпомилково визначають носіїв північно-східного регіону.

Позиційна RP форма дифтонгу [ɔv] також є вузьким дифтонгом або монофтонгом [ɔ:]: *boat* [bɔvt] – [bɔ:t], *nose* [nɔvz] – [nɔ:z], але багато слів з диграфом *ow* або *ou* в написанні, в вимові, навпаки, матимуть короткий монофтонг [v]. Таким чином, слова *nose* та *knows* не є омонімами. Ця відмінність втрачається, бо молоде покоління сіверян все частіше використовує дифтонг [ɔv] для обох пар слів. У таких словах, як *cow*, *brown*, *house*, зазвичай вимовляється дифтонг [aʊ], але іноді в деяких районах півночі Англії можна почути довгий монофтонг [a:] – *caa*, *braan*, *haas*. У словах *nurse* та *square* використовується довгий монофтонг [ɜ:] та більш передньоязикові [ɛ:] відповідно. У промові робітничого класу для обох груп слів використовується один варіант [ɛ:] (*hurt* [hɛ:t], *girl* [gɛ:l], *where* [wɛ:]).

Комбінація *a+k* реалізується як дифтонг [aɪ] або [eɪ]: *back* [bɛk] / [bɛk]; *black* [bleɪk] / [blaɪk]. Голосний *i* перед *nd* відбивається як короткий [ɪ]: *blind* [blɪn], *find* [fɪn], а в поєднанні з *ld* та *ight* реалізується як довгий [i:]: *child* [tʃi:ld]. *T'water in t'hen coops froz up last night* [ni:t]. *You were all reight* [ri:t] *though*²⁵.

Голосний *i*, який реалізується як дифтонг [aɪ] у літературному варіанті, вимовляється [ɔɪ]: *five* [fɔɪv], *like* [laɪk], *time* [taɪn]. Поєднання «*ol* + приголосний» реалізується як «[ou] + приголосний»: *gold* [goud], *holt* [out].

Система англійського консонантизму є історично більш стійкою. Приголосні виконують основну інформаційну функцію, забезпечуючи ідентифікацію слова, а значить і сенс висловлювання. Основні відмінності приголосних північних акцентів від RP простежуються в наступному. У багатьох північних графствах, особливо в Йоркширі, Ланкаширі та північному Мідленді, вибуховий альвеолярний [t] в односкладових словах з коротким кореневим голосним на кінці слова переходить в альвеолярний апроксимант [ɹ], якщо таке слово в реченні або наступний склад у слові починаються з голосного звуку: *get them* [ˈgɛ.ɹəm], *let it be* [le.ɹɪtˈbi:], в двоскладових словах з наголосом на другий склад (*delete*, *excite*, *allot* ...), а також у фразові дієслова за умови, якщо головний наголос припадає не на дієслово, а на

²⁴ Watson K. Phonological resistance and innovation in the North-West of England. *English Today* 86, 22.2. April 2006. P. 55–61.

²⁵ Phinn G. *The Other Side of the Dale*. Penguin Audiobooks. Running time 3 hours

прийменник (*put it 'down*, але не *'fit her*). Цей процес обмежений лексично та не відбувається у прикметників, іменників, але нелексичні категорії (*not, but, what, that*) потрапляють під цей перехід.

Британські лінгвісти по-різному визначають це явище переходу вибухового альвеолярного в альвеолярний апроксимант. Професор Дж. Уеллс²⁶ називає правилом 'Т-Р' те, що у П. Кара (Carг) є 'послабленням', у Дж. Біла (Beal) – 'вимова [t] як [r]'. У промові носіїв північних варіантів мови відбувається свідоме використання цього процесу (на відміну від використання аспірації або глотталізації). Експеримент частотності використання цього феномена показав, що в мові жінок робітничого класу використовується варіант альвеолярний апроксимант [ɹ], середній клас та більш молоде покоління вимовляють миттєвий альвеолярний [r]. Традиційний територіальний поділ діалектів на південні та північні у разі з явищем переходу [t] в [r] також проводить відмінності у вимові: «там, де ледачі жителі півдня, особливо на Бі-Бі-Сі, опускають приголосний, сіверянин замінює його на альтернативний приголосний 'r': *norra nother one!*»²⁷

У Вест-Райдінгу (в який входить Бредфорд) та в інших районах Йоркшира, дзвінкі вибухові [b, d, g] стають глухими вибуховими [p, t, k], якщо після них йде глухий приголосний. Відбувається редукція /приглушення приголосного. Так, *Bradford* вимовляється як ['brætfəd], а *could swing* як ['kɒtswɪŋ]. Ще однією особливістю акцентів є те, що в них часто зберігаються риси, втрачені нормою або навпаки: вимовляються ті звуки, які в літературному варіанті відсутні. Так, в інтervoкальному положенні [d] з подальшим [r] реалізуються як дзвінкий фрикативний [ð]: *powder* ['pa:ðə], *ladder* [la: ðə]. З іншого боку, в ряді слів спостерігається реалізація зубних [ð, θ] як альвеолярного [d] в середині слова та в початковій позиції: *father* ['fa:də], *together* [tə'gedə].

Північно-англійській діалектальний район характеризується тим, що там зустрічається гортанна смичка перед голосними та на кінці слова поряд з преаспірацією глухих проривних [p, t, k, ʃ]: *that all* [ðəʔɔ:l, *now what* [nɒwəʔ], *Feet* [fi:ʔ], *leak* [li:ʔ]. *Millenium did not* [didnʔ] *Have a title. I'm putting that* [pʊʔɪŋgðæʔ] *in the song. I wanted to sing that song* [wɒnʔətəsmðəʔsɒŋg]²⁸.

²⁶ Wells J.C. British English pronunciation preferences: a changing scene. Journal of the International Phonetic Association, 2000. Mode Access: <http://bell.phon.ucl.ac.uk/home/wells/changingscene.pdf>.

²⁷ Honeybone P. Lenition inhibition in Liverpool English. English Language and Linguistics, 5.2. 2001. P. 213–249.

²⁸ Robbie Williams. The Show OFF Must Go On. BBC. 2004. 40 min.

У разі гортанної змички перешкода повітряному потоку створюється в результаті змички голосових зв'язок²⁹. Така реалізація є найбільш поширеним фонетичним процесом, який відбувається в багатьох варіантах британської англійської, хоча, судячи з опису Пітера Традгілла, наявність гортанної змички в мові носіїв північних діалектів було помічено лише в середині минулого століття. Є думка, що твердий приступ є «одна з найбільш ганебних рис британської англійської». Звідси виникає нове твердження, що всі акценти стають все більш схожими на *Estuary English*, де ця особливість є типовою рисою. Закінчення *-ing* вимовляється як [in] або [iŋ]: *coming* [kʌmɪn]. Зустрічається також повтор форми слова, наприклад, в *singing* [siŋiŋ], хоча частіше в таких формах використовується велярно-носова / альвеолярно-носова зміна, *singing* [siŋiŋ]. *How tha' doing* [dʌɪn]? *I'm putting* [pʊtɪŋ] *that in the song* [sɒŋ] ³⁰. Фрікативне [h] зазвичай опускається (особливо перед гласним звуком): *come here* [kʌmɪə], *ask him* [nɪskɪm], *hell* [el]. *Happy to help* [elp].

Me hands [a: ndz] *have all melted*. *I was born in Hardwick* [a: dʌwɪk] ³¹.

В той же час дуже поширене приєднання до слів, які починаються з голосного, неетимологічного [h], наприклад, *hobstinit* (= *obstinate*), *hateful* (= *awful*). Початкове поєднання *cl* переходить в [tl]: *clad* [tlad], *climb* [tlɪm]; *gl* – в [dl]: *glad* [dlad], *glass* [dlas]. Початкове *sh* перед голосним відображається як [sk]. У ряді випадків паралельно існують варіанти з [ʃ] та [sk].

Латеральний альвеолярний [l] в середині слова не вимовляється в поєднаннях *ld*, *lf*, *lh*, *lp*, *ls*, *lt*. *Are you all right* [ɔ: ri: t]? ³²

You almost [ɔ: mɔ: st] *had it all*. *She were always* [ɔ: we: z] *shouting* ³³.

Не можна залишити без уваги той факт, що в середині ХХ століття міста півночі Англії були центром регіональних стандартів, а на цей час північні акценти конкурують та стикаються з впливом не тільки вимовної норми Received Pronunciation, але і модифікованого типу вимови *Estuary English*.

Дж. Брук стверджує, що англійські діалекти дуже впливають на стандартний англійський ³⁴. Говорячи про акценти, прикладом впливу

²⁹ Валиев С.А. Рефлексы смычно-гортанного слогового акцента литературного английского языка и в североанглийских и южноанглийских диалектах Великобритании. *Вопросы фонетики, диалектологии и истории языка. Лингвистическое исследование*. Т.1 М., 1976. С. 14–29.

³⁰ Robbie Williams. *The Show OFF Must Go On*. BBC. 2004. 40 min.

³¹ Peter Kay's *Phoenix Nights*. *The Complete Series Two* / directed by Peter Kay; starring: Peter Kay, Dave Spikey. VCI, 2003. 145 min.

³² *The Full Monty* / directed by Peter Cattaneo; starring: Robert Carlyle. 20th Century Fox Entertainment, Inc., 1997. 91 min.

³³ Phinn G. *The Other Side of the Dale*. Penguin Audiobooks. Running time 3 hours

³⁴ Brook G.L. *English Dialects*. Blackwell, 1978. P. 35.

північних акцентів на прийнятту вимову може слугувати зміна в вимові довгого звуку [ɔ:] в RP на [ʌ]. Спочатку слова *off*, *lost*, *cross* вимовлялися з коротким [ʌ]. Потім відбулося подовження до [ɔ:] в південних англійських акцентах та RP. Проте процес змін пішов у зворотний бік, і початкова коротка форма відновлюється. Однак довга голосна [ɔ:] зберіглася та проявляється в мові середнього класу, оскільки варіанти проголошення подібних слів з довгим голосним типові для представників нижчих шарів робітничого класу, а серед мовців на RP – для консервативних або аристократичних шарів.

У дослідженні Дж. Уеллса простежується зв'язок цієї тенденції з територіальним варіюванням. Майже 80% респондентів, що живуть на півночі Англії та Уельсу, вважають за краще короткий звук [ʌ] у слові *halt*, а звук [ɔ:] більш характерний для жителів півдня Англії. Крім того, майже 60% молодого покоління використовують короткий гласний в цьому слові, тоді як люди старшого покоління вважають за краще звук [ɔ:]³⁵.

Однак вплив, який чиниться північними акцентами на прийнятту вимову, не такий вже й великий. Деякі вчені стверджують, що останні роки були відзначені спадом у використанні традиційних діалектів північного регіону. М. Уейклін³⁶ заявляє про поступове руйнування регіонального діалекту під впливом стандартної англійської. Автор акцентує увагу на тому, що регіональний діалект найкраще зберігається в сільській місцевості, хоча і там він схильний до руйнування. Навіть у тих регіонах, де продовжують говорити на діалекті, його жителі стають носіями двох діалектів, тобто використовують діалект у своїй місцевості, а стандартну англійську – далеко від дому або «на благо оточуючих».

2. Особливості північних діалектів на лексичному та граматичному рівнях

Традиційно вивченням змін, що відбуваються в територіальних діалектах, займаються такі британські дослідники, як Дж. Уеллс, Дж. Чамберз, П. Традгілл³⁷, Дж. Чешір³⁸, Д. Крістал³⁹, Д. Джонс⁴⁰, у

³⁵ Мошнина Т.В. Динамика современной произносительной нормы английского языка. *Сборник научных трудов МГЛУ. Звукающая речь: теория и практика.* Вып. 453. Москва, 2000. С. 131–140.

³⁶ Wakelin M.F. *English Dialects. An introduction.* London : The Athlone press, 1972. 207 p., map.

³⁷ Chambers J.K., Trudgill P. *Dialectology.* Cambridge : Cambridge University Press, 1998. 224 p.

³⁸ Cheshire J. *Variation in an English dialect. A sociolinguistic study.* Cambridge University Press, 1982. 142 p.

чиїх працях найбільш повно висвітлена специфіка відмінності між літературною мовою та діалектом на всіх трьох мовних рівнях – фонетичному, лексичному та граматичному. Незважаючи на те, що об'єктом дослідження є акценти північної Англії, важливим з погляду складності сприйняття діалектної мови є розгляд невідповідностей лексико-граматичних форм зі стандартним варіантом англійської мови, оскільки в мові носіїв регіональних акцентів неминуча поява характерних діалектних рис.

Слова з культуроспецифічними значеннями відображають та передають не тільки спосіб життя, характерний для певного суспільства, але також і спосіб мислення⁴¹. Традиційні терміни і фрази, асоційовані з Північню Англії, в основному взяті зі сфер життя робітників у сільській місцевості: фермерство, рибальство, гірська промисловість. Лінгвісти, що досліджують питання в області лексики англійської мови, стверджують, що саме на півночі Англії зустрічається найбільше запозичених скандинавських елементів. У територіальних діалектах північної Англії і зараз багато скандинавізмів, які не зустрічаються в літературній мові. В.Н. Ярцева наводить такі приклади: *dag – poca* (сканд. *dogg*), *frosk – жаба* (сканд. *froskr*) та ін⁴². Крім того, північні діалекти мають оригінальну лексику, використовувану в побутовій сфері, спеціальні форми вираження вітання, прощання (напр. *tarra sithee*) та інше. Під впливом стандартної англійської регіональні діалекти поступово розмиваються; жителі стають носіями двох діалектів. Регіонально марковані слова не тільки повністю зникають з мови молодого покоління, що живе в сільських регіонах, змінюють значення (*wireless – radio*), але і схильні до заміни на більш універсальні завдяки мові реклами (*sand shoes, pumps, plimsolls – trainers*)⁴³. Основними джерелами тиску на діалекти вважають засоби масової інформації, соціальні зміни, географічну мобільність населення, систему освіти, а також соціальне відношення. Змінюються не тільки слова або їх зміст, але відбувається їх зникнення з мови, «вимирання». Фахівці попереджають, що діалекти найближчим часом помітно зміняться, «деградують», і тому закликають до можливо

³⁹ Crystal D. Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge, 1995. 429 p.

⁴⁰ Jones D. English pronouncing dictionary / edited by Peter Roach & James Hartman. 15th ed. Cambridge Univ. Press 1997. 559 p.

⁴¹ Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов. Москва : Языки славянской культуры, 2001. С. 57.

⁴² Ярцева В.Н. Развитие национального литературного английского языка. Изд. 2-е, испр. Москва : Едиториал УРСС, 2004. 288 с.

⁴³ Brook G.L. English Dialects. Blackwell, 1978. 232 p.

повного фіксування їх актуального стану. Вони наполягають на необхідності захисту та збереження лінгвістичного різноманіття, оскільки втрата мови або діалекту є збіднінням того шляху, який пройшло людство, і може сприйматися як посягання на права людей, які розмовляють цією мовою або на цьому діалекті⁴⁴.

Однією з основних причин, яку пропонує автор словника йоркширського діалекту А. Келлет⁴⁵, через яку варто вивчати регіональні діалекти, є те, що вони зберігають вимову, лексичний склад, граматику більш ранніх етапів історії мови. Діалекти не можуть бути збережені або існувати штучно. На них повинні говорити, якщо хочуть, щоб вони вижили. Автор вважає, що XXI століття найімовірніше буде століттям дедалі більшої однорідності, а отже – монотонності. На протигагу інтернаціоналізму та стандартизації, пропонується заохочувати регіональність з відмінною промовою, традицією і фольклором.

Граматичні особливості північних діалектів включають у себе вживання особливих дієслівних форм та займенників, змішання однини та множини, подвійне заперечення, використання дієслів з прийменниками. Відмінності, що стосуються морфологічних змін, можуть бути згруповані таким чином: випадки наявності або відсутності допоміжного дієслова та випадки відсутності узгодження між підметом і присудком.

У першій групі допоміжне дієслово *do* та дієслово *to be* в минулому невизначеному часі не узгоджуються з підметом. Дієслово *to be* в минулому невизначеному часі приймає множинну форму *were* з підметом в однині і навпаки. Допоміжне дієслово *do* не узгоджується з особистими займенниками *he, she, it*, таким чином, відсутня відмінність між допоміжними *do* та *does*. Допоміжне дієслово відсутнє в питальних реченнях та під час формування справжнього продовженого часу.

Характерною рисою другої групи відмінностей є відсутність узгодження між підметом та присудком. Незважаючи на те, що іменник стоїть у множині, дієслово може йти в однині і навпаки. Крім того, відсутнє узгодження дієслів в розділових питаннях. Незважаючи на велику кількість відмінностей між нестандартними формами англійської мови та літературним стандартом, у кожного діалекту є певний набір граматичних правил і структур.

⁴⁴ Barbour S. Accents, dialects and languages: National differences in the evaluation of language varieties. *Sociolinguistics*. Tübingen, 2002. № 14. P. 5–10.

⁴⁵ Kellett A. The Yorkshire Dictionary of Dialect, Tradition and Folklore. Smith Settle, 2002. 217 p.

Найбільш помітні відмінності між сучасними північними діалектами і стандартною англійською полягають у наборі граматичних характеристик.

*You coming? What you want? Where you go?*⁴⁶.

У питальних пропозиціях та під час побудови форми дієслова в теперішньому продовженому часі спостерігається відсутність допоміжного дієслова. В цих випадках використовується зміна інтонації для того, щоб скласти питальне речення. *I know it do not look good*⁴⁷. *He do not even like staying at yours*⁴⁸.

У негативних пропозиціях у 3-ї особи однини загальноживаною є форма дієслова *don't*. У стандартній англійській є різниця між допоміжними дієсловами *do* і *does*. Відсутність дієслова *to be* в теперішньому продовженому часі дозволяє розглядати цю форму як діалектальне відхилення від стандарту, де цей продовжений час утворюється за допомогою допоміжного дієслова *to be* та дієслова із закінченням *-ing*. *I think this bugger sinking. You always necking me do stupid things*⁴⁹.

У північних діалектах відбувається узгодження дієслова у множині в минулому часі з підметом, що стоїть у третій особі однини. Однак підмет у множині приймає дієслово в однині. *We was given a choice of moving areas*.

*Everybody knew where the children was. There was too many people living in Manchester itself*⁵⁰.

У північних діалектах простежується тенденція використання закінчення *-s* для всіх осіб у цьому невизначеному часі: *And I says to him: "Cheeky", meaning hard-faced naughty boy*⁵¹. Відсутність узгодження між підметом та присудком є ще однією характеристикою північних діалектів: *There is questions about your personal life*. У стандартній англійській друга частина розділових питань узгоджується з основним дієсловом у розповідному реченні. Якщо перша частина питання стверджувальна, то дієслово у другій частині буде мати негативну форму. І навпаки, якщо перша частина питання негативна, то дієслово у другій частині має стверджувальну форму.

⁴⁶ Naked / directed by Mike Leigh; starring: David Thewlis, Lesley Sharp, Katrin Cartlidge. Fine Line Features, 1993. 131 min.

⁴⁷ Looking after Jo Jo / starring: Robert Carlyle. BBC, 1998. 202 min.

⁴⁸ The Fifteen Street / directed by David Wheatley; starring: Sean Bean, Owen Teale, Clare Holman. Tyne Tees Television, 1989. 104 min.

⁴⁹ The Full Monty / directed by Peter Cattaneo; starring: Robert Carlyle. 20th Century Fox Entertainment, Inc., 1997. 91 min.

⁵⁰ Billy Elliot / directed by Stephen Daldry; starring: Julie Walters, Jamie Bell, Jamie Draven, Gary Lewis. Universal, 2000. 110 min.

⁵¹ Robbie Williams. The Show OFF Must Go On. BBC. 2004. 40 min.

У північних діалектах та в розповідному реченні та в короткому питанні дієслово стоїть у позитивній формі. Навіть більше, також може бути відсутнім узгодження між формами дієслів. *You are a doctor, are you? He is a nice old man, ain't he? Got to be very keen, are you?*⁵²

Певний артикль *the* втратив голосний, приголосні [t, θ] приєднуються до слова, яке йде за ним, наприклад, *the man* [tman, θman]. Форма особистого займенника 1-ої особи однини в північних діалектах *us* використовується замість *me*: *Give us a few. Send us some of them*. Збереження в мові форми «*thou*» – займенники 2-ї особи однини підтверджує ідею консервативності діалектів.

Водночас, незважаючи на наявні відмінності діалектів від стандартної англійської, розглядаючи діалекти англійської мови крізь призму англійської як глобальної, можна припустити, що дрібні територіальні діалекти з часом зникнуть, так само як і існування універсальної мови може прискорити процес поступового зникнення мов національних меншин або зробити непотрібними всі інші мови. Феномен появи міжнародної англійської “*International English*” в рамках ділового співробітництва в світі свідчить про це. Д. Кристал, експерт у галузі мовознавства, має таке припущення: «Людині потрібна тільки одна мова, щоб говорити з собою подібними. Як тільки з’явиться вєсвітня мова, інші просто зникнуть»⁵³.

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження ми дійшли висновку, що здійснюється взаємовплив акцентів, однак більшою мірою простежується вплив регіональних акцентів на норму, яка відбувається завдяки таким процесам, як:

– діалектальне вирівнювання. Освічені сіверяни перетинають лінгвістичний кордон «Північ-Південь», змінюючи свою вимову на користь прийнятої своєю чергою в мові багатьох освічених жителів півдня, визначаються характеристики північних акцентів. У лінгвістичних колах є думка, що гегемонія прийнятої вимови RP слабшає;

– географічна дифузія – процес, за якого характеристики поширюються від найбільш населених, економічно та культурно домінуючих центрів. Інновація поширюється не рівномірно територією, а «стрибком» від центру джерела інновації до найближчого великого

⁵² Billy Elliot / directed by Stephen Daldry; starring: Julie Walters, Jamie Bell, Jamie Draven, Gary Lewis. Universal, 2000. 110 min.

⁵³ Кристал Д. Английский язык как глобальный. Москва : Весь Мир, 2001. С. 118.

міста, який стає вторинним центром цієї інновації, і вже з цього останнього – на більш дрібні поселення;

– зміна статусу “RP” як вимовної норми соціальної еліти. Вважаючи її архаїчною формою, як модель вибирається вимова дикторів телерадіокомпанії Бі-Бі-Сі, тому що мова цієї групи професіоналів не несе на собі ознаки привілейованості та статусу вищого класу;

– втрата престижності вимовної норми на тлі впливу та поширення *Estuary English*, що розвинувся на базі кокні та RP, у зв'язку з географічною мобільністю населення, а також широким використанням модифікованої форми вимови на радіо та телебаченні;

– джерело «змін знизу». Деякі зміни поширюються від людей нижчого соціального стану до вищого. Мова робітничого класу починає входити в моду і все більша кількість людей з вищих верств суспільства починає переймати їх фонетичні характеристики;

– молоде покоління яскравіше демонструє наростаючі тенденції, тоді як старше покоління демонструє явища більш консервативні. Молодь із заможних сімей, що володіє RP, схильна відчувати вплив «модних» на цей момент регіональних та соціальних типів вимови і діалектів, створюючи тим самим особливий, «молодіжний» варіант RP.

Отже, прийнята вимова конкурує та стикається із впливом територіальних діалектів, доказом чого слугують процеси, що відбуваються в мові протягом останніх років. Виявлені зміни у фонетичній системі мови свідчать про еволюцію норми під впливом регіональних діалектів. Поняття Received Pronunciation розширюється шляхом включення більш широкого кола носіїв регіональних стандартів.

Системний опис особливостей північних діалектів на матеріалі звучних текстів, які зачіпають фонологію мови, систему граматики та лексики, та їх зіставлення зі стандартною вимовною нормою дозволяє нам стверджувати, що ця невідповідність буде приводити до серйозних труднощів сприйняття регіонального варіанту. Основні фонетичні та граматичні характеристики були проілюстровані прикладами з сучасних автентичних фільмів і аудіозаписів.

Особливості північних акцентів простежуються на орфоепічному рівні: кількісні та якісні характеристики голосних, монофтонгізація дифтонгів, опущення початкового фарингального приголосного, реалізація гортанної змички на кінці слів, заміна приголосних, наявність асимілятивних процесів. Основними лінгвістичними труднощами сприйняття усної мови на північному діалекті представляються також як граматичні, так і лексичні відхилення від стандарту, однак ці відмінності від літературної мови не настільки значні.

Теоретичне значення роботи таке, що без урахування результатів такого аналізу уявлення про сучасну англійську діалектну ситуацію та особливості сприйняття діалектно-забарвленої мови виявляється неповним.

АНОТАЦІЯ

Це дослідження спрямоване на вивчення фонетичних характеристик, що відрізняють акценти північного регіону Англії від орфоепічної норми. Актуальність теми дослідження визначається тим, що для досягнення адекватного взаєморозуміння у зв'язку з варіативністю форм мови в різних діалектах національної мови виникає необхідність вирішення ряду проблем взаємодії лінгвістичних чинників літературної норми та регіональних діалектів у процесі мовної комунікації.

Регіональні варіанти мови у Великобританії відображають культурну самобутність народу і часом грають більш важливу роль, ніж мовна норма.

У статті були досліджені основні поняття, пов'язані з вивченням вимови, а саме норма, варіативність: просторова та соціальна. Будучи історичною, лінгвістичною та соціально-культурною категорією, норма характеризується стійкістю та динамізмом. Для виявлення фонетичних особливостей регіональної мови були докладно охарактеризовані форми існування мови в англійській мовній спільності: діалект, акцент, літературна мова, орфоепічна норма. Виявлені зміни у фонетичній системі мови свідчать про еволюцію норми під впливом регіональних діалектів. Поняття Received Pronunciation розширюється шляхом включення більш широкого кола носіїв регіональних стандартів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бродович О.И. Диалектная вариативность английского языка: аспекты теории. Ленинград, 1988.

2. Бродович О.И. Английская диалектная вариативность: типологический и общетеоретический аспекты : автореферат ... д-ра, филол. наук. Санкт-Петербург, 1991. 42 с.

3. Валиев С.А. Рефлексы смычно-гортанного слогового акцента литературного английского языка в североанглийских и южноанглийских диалектах Великобритании. Вопросы фонетики, диалектологии и истории языка. Лингвистическое исследование. Т. 1. Москва, 1976. С. 14–29.

4. Кристал Д. Английский язык как глобальный. Москва : Весь Мир, 2001. 240 с.

5. Маковский М.М. Английская диалектология. Современные английские территориальные диалекты Великобритании. Москва : КомКнига, 2005. 84 с.

6. Мошнина Т.В. Динамика современной произносительной нормы английского языка. *Сборник научных трудов МГЛУ. Звучащая речь: теория и практика*. Вып. 453. Москва, 2000. С. 131–140.

7. Скопинцева Т.С. Территориальная вариативность английской интонации на Британских островах (экспериментально-фонетическое иссл.) : дис ... канд. филол. наук. Москва, 1995. 19 с.

8. Степкина И.Ю. Просодические средства передачи эмоционально-модальных значений в спонтанной монологической речи современной молодежи Великобритании. *Сборник МГЛУ. Проблемы современной фонетики*. Вып. 507. Москва, 2005. С. 150–160.

9. Шевченко Т.И. Теоретическая фонетика английского языка: Учебник. Москва : Высшая школа, 2006. 191с.

10. Ярцева В.Н. Развитие национального литературного английского языка. Изд. 2-е, испр. Москва : Едиториал УРСС, 2004. 288 с.

11. Barbour S. Accents, dialects and languages: National differences in the evaluation of language varieties. *Sociolinguistics*. Tübingen, 2002. № 14. P. 5–10.

12. Billy Elliot / directed by Stephen Daldry; starring: Julie Walters, Jamie Bell, Jamie Draven, Gary Lewis. Universal, 2000. 110 min.

13. Brook G.L. English Dialects. Blackwell, 1978. 232 p.

14. Chambers J.K., Trudgill P. Dialectology / J.K. Chambers, P. Trudgill. Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – 224 p.

15. Cheshire J. Variation in an English dialect. A sociolinguistic study / J. Cheshire. Cambridge University Press, 1982. 142 p.

16. Crystal D. Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge, 1995. 429 p.

17. Dyer S. Dialect of the West Riding of Yorkshire. A short history of Leeds and other towns. Wakefield : S.R. publ., 1970. 142 p.

18. Francis W.N. Dialectology. An introduction. London : Longman, 1983. 256 p.

19. Hedevid B. The dialect of Dentdale in the West Riding of Yorkshire. 1967. 350 p.

20. Honey J. Does accent matter? London, 1989. 208 p.

21. Honeybone P. Lenition inhibition in Liverpool English. *English Language and Linguistics*. 5.2. 2001. P. 213–249.

22. Jones D. English pronouncing dictionary / edited by Peter Roach & James Hartman. 15th ed. Cambridge Univ. Press 1997. 559 p.

23. Kellett A. The Yorkshire Dictionary of Dialect, Tradition and Folklore / A. Kellett. Smith Settle, 2002. 217 p.

24. Looking after Jo Jo / starring: Robert Carlyle. BBC, 1998. 202 min.
25. Levey D., Harris T. Accommodating Estuary English / D. Levey, T. Harris. *English Today* 71. Vol. 18. № 3 (July 2002). P. 17–19.
26. Naked / directed by Mike Leigh; starring: David Thewlis, Lesley Sharp, Katrin Cartlidge. Fine Line Features, 1993. 131 min.
27. Orton H., Dieth E. Survey of English dialects. The Basic Material / H. Orton, E. Dieth. Vol. I. The Six Northern counties and the Isle of Man. Leeds: Arnold, 1962. 335 p.
28. Peter Kay's Phoenix Nights. The Complete Series Two / directed by Peter Kay; starring: Peter Kay, Dave Spikey. VCI, 2003. 145 min.
29. Phinn G. The Other Side of the Dale / G. Phinn // Penguin Audiobooks. Running time approx. 3 hours
30. Robbie Williams. The Show OFF Must Go On. BBC. 2004. 40 min.
31. The Fifteen Street / directed by David Wheatley; starring: Sean Bean, Owen Teale, Clare Holman. Tyne Tees Television, 1989. 104 min.
32. The Full Monty / directed by Peter Cattaneo; starring: Robert Carlyle. 20th Century Fox Entertainment, Inc., 1997. 91 min.
33. Trudgill P. The Dialects of England. Oxford : Blackwell Publishers, 1990. 176 p.
34. Trudgill P. Sociolinguistic Variation and Change. Edinburgh University Press, 2001. 224 p.
35. Wakelin M.F. English Dialects. An introduction. London : The Athlone press, 1972. 207 p., map
36. Wakelin M.F. Discovering English Dialects. Aylesbury (Bucks): Shire Publications, 1978. 63 p., ill., map
37. Watson K. The Realization of final /t/ in Liverpool English. Durham Working Papers in Linguistics. № 8. 2002. P. 195–205.
38. Watson K. Phonological resistance and innovation in the North-West of England. *English Today* 86, 22.2. April 2006. P. 55–61.
39. Wells J.C. Accents of English: Vol. 1. An Introduction. Vol. 11. The British Isles. *Cambridge university press*, 1982. P. xix, 465 p.
40. Wells J.C. British English pronunciation preferences: a changing scene / J.C. Wells. *Journal of the International Phonetic Association*, 2000. Mode Access: <http://bell.phon.ucl.ac.uk/home/wells/changingscene.pdf>.

Information about the author:

Prsyazhnyuk O. Ya.,

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department

of Foreign Languages for Humanities Facultie

of the Faculty of Romance and Germanic Philology

Odessa I. I. Mechnikov National University

2, Dvoryanska str., Odessa, 65000, Ukraine

**ЛАТИНОМОВНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ ЯК ЕТАЛОН
У ФІЛОСОФІЇ СЕРЦЯ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ:
СИМВОЛІКА ЕМБЛЕМАТИЧНОЇ ПОЕЗІЇ
ТЕОФАНА ПРОКОПОВИЧА**

Свередюк У. Д.

ВСТУП

Принцип точності в науці, як відповідність опису звірки з еталоном, ґрунтується на довірі в описі як до звізуалізованого зображення, так і до візуалізуючого слова. У цьому полягає універсальний принцип причинно-наслідкових зв'язків, який у гуманітарному вимірі означає також зв'язок між матір'ю та дитиною. Християнство вивело закон світла в антропоцентричній системі як зв'язок між Пречистою Дівою Марією з малим Ісусом на руках у вигляді образу, зображеного на площині, впізнаваного при одному погляді кожним християнином. Це допомагає віруючій людині зберігати людську гідність і не опускається до тваринних інстинктів у випадках побудови перспективи в «неситому оці», оскільки будь-яка перспектива в житті неможлива без існування зв'язку між причиною і наслідком, за аналогією зв'язку між матір'ю і дитиною, незалежно від того, звідки до нього підходити: з боку матері, чи з боку дитини. Тільки у вільному суспільстві людина вибирає за потребою серця в конкретних умовах часу і простору необхідну точку відліку, де звізуалізована форма набуває вигляду: ідеї, ємності або краси. Натомість кожне невільне суспільство, нав'язуючи свою фіксацію, зумисне ігнорує і навіть повністю нівелює всі інші, що є втручанням у закони гармонії. Серце із плинною кров'ю, що кровопостачає всі органи людського організму включно з оком і самим серцем, забезпечує стан біологічної рівноваги (кордоцентризм) за будь-яких обставин на засадах добропрекрасного (калокагатії) в гуманітарному вимірі, де серце є мірою кількості доброти, а око – якості прекрасного.

Сьогодні можемо сповістити про знахідку першої згадки в українській літературній традиції, а саме в латиномовній літературі Теофана Прокоповича – зв'язку між матір'ю і дитиною, яка подана як міра кордоцентризму і точка відліку в гуманітарному масштабуванні людського буття. Є всі підстави розглядати його як ігнорований у радянські часи, офтальмологічний мірний термін *minimum visibile*

(найменше зрима, величина образу-символа, яка починає розрізнятися та виокремлюватися на образі-картині як одиниця виміру (точка відліку) зображення на рівномірному білому фоні) у системі симетричних просторовочасових пропорцій, або співвідношень цілого материнського кола-хвилі (побаченого зором) з цілим дочірнім колом-хвилею (іменованого озвученим словом) як символізм у системі, де повня не може бути повнішою, вагітність більшою чи меншою, а отже, цілісна людина постає (вважається і рахується) незалежною та неподільною. Тож науковці Львівського університету, що названий іменем філософа Івана Франка, на підставі наукових підходів, висвітлених у його творі «Лис Микита», пропонують повернутися до антропоцентричних і кордоцентричних мірок у гуманістиці, базованих на мірах ока, відомих з античних часів та використовуваних у класичній літературі передусім як мірна термінологія в латиномовній спадщині України. Філософія співмірності (еметропії, очевидності) завжди перемагає ілюзію неситого ока, як Лис Микита, в імені якого закладена перемога (Нікіта, Ніка – богиня перемоги), у фінальному двобійі остаточно перемагає Вовка Неситого (вічно несите око як однозначність міри неситого шлунка). Отож, йдеться про двійкову систему мір у цілочисельній математиці Піфагора, яка не може мати характеристики величини міри, бути більше чи менше вираженою, оскільки слово-символ позначає присутність або відсутність значення як цілого і неподільного стану речей, а отже, як мірну одиницю найменшого зримого: воля-неволя, залежність-незалежність, ситість-неситість. Такий підхід здавна мав фундаментальне значення в антропоцентричному вимірі, оскільки людина може бути винятково тільки в одному з двох станів: вільна-невільна, залежна-незалежна, сита-несита, вірна-невірна, що автоматично виключає усяке міркування частинами цілого.

1. Засади мірної системи української філософії кордоцентризму

Григорія Сковороди в дослідженнях львівських науковців

У монографії львівського неолатиніста Мирослава Трофимука «Латиномовна література України XV – XIX ст.: жанри, мотиви, ідеї» ґрунтовно проаналізовано зразки епіграм авторства самого Теофана Прокоповича (1681–1736). Досліджуючи схеми побудови перспектив, у цих зразках можна виокремити приведення до співмірності (еметропії, очевидності), яка також відома в мистецтві як ілюзія «стежачого ока». Як зауважив автор, епіграми на релігійні теми є зразками емблематичної поезії: «Очевидно йдеться про іконографічні зображення, враження від огляду котрих і стали поштовхом до написання цих творів. На такий висновок наштовхують і їхні назви, які

містять фразу “In imaginem...”: На зображення (прийменник in може мати й негативну, заперечну конотацію... “проти”)...»¹. Це свідчить про те, що ми маємо справу не стільки з мовними символами як із візуальними, точніше з поєднанням одних і других за законами побудови зображення в оці-сфері, що створює особливий ефект дії на читача, відомий як Живе Слово, яке утворюється за програмою поєднання стереотипного і стереоскопічного бачення з підсвідомим розумінням символіки у сферах. Прийменник in в одному разі передбачатиме отримання імпульсу сили в колі того, хто наштовхується, а в іншому – того, на кого наштовхуються. Обговорення гармонії у сферах було звичним для середньовіччя. І саме про це йдеться у дискусіях про відкритість класичної літератури: про механізми, які не дають зациклитися в межах окремих символів (символів), а забезпечують природний для людини перехід на наступні кола простору і часу. У праці неодноразово подано вказівки на такі механізми: «Теофан Прокопович також використовує фонетичну та семантичну гру словами – улюблений засіб барокових авторів...»². Філологи, можливо, ще не повністю усвідомлюють, що так звана «гра слів» є якраз отим механізмом програмування кордоцентризму і переходом з руху по колу на рух по спіралі: натрапивши на два слова, подібні за звучанням від питання який? (відмінності у сфері схожого звучання), читач автоматично переходить до питання чий? (відмінності сфер різного значення, з переходом до однієї з них). Так відбувається візуалізація фіксацій, що в українській мові відомі також як суфікс, префікс і закінчення.

Візуалізація як побудова прямої чи оберненої перспективи в просторі і часі завжди пов'язана зі символікою світла і, відповідно, побудовою зображення за законами оптики. Натомість в антропоцентричному вимірі символізм завжди пов'язаний не зі зображеннями як стереотипами часу і простору: словами-термінами і словами-емоціями, а зі світлом людських очей, де символізм розглядається з позицій симбіозу. Тільки у цьому разі слова-терміни завжди співмірні зі словами-емоціями оскільки емметропія і емпатія в системі кордоцентризму і сродності обов'язково приводить до понять Слова Живого та Всевидячого Ока, що в образотворчому мистецтві відповідає ілюзії стежачого ока. Академік Тарас Шевченко як художник, що професійно володів технікою побудови перспектив на площині паперу і як поет-білінгвал, означив одиницю виміру

¹ Трофимук М. Латиномовна література України XV – IX ст.: жанри, мотиви, ідеї / Мирослав Трофимук. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2014. С. 180.

² Там само. С. 176.

кордоцентризму словами: «Нічого кращого немає, / Як тая мати молодая / З своїм дитяточком малим»³. До цієї цитати за принципом, що ідеальне (пречисте) материнське коло-хвиля за законами просторочасу в хвильовій оптиці породжує таке ж ідеальне дочірнє коло-хвилю, звернувся і Мирослав Трофимук після аналізу поезії Теофана Прокоповича. Отже, сховатися від «стежачого ока» “In imaginem...” в часі за умови співмірності поглядів читача й автора справді неможливо. Основним питанням, що виникає спонтанно, є збереження чи втрата цілісності як ідеальності форми кола, яка може стосуватися як людської гідності, так і людського життя, за умови, що людину розглядатимемо як замкнуту біологічну систему. У разі емпатійних взаємовідносин поділ стосуватиметься передачі знання, дум-дітей як міри міркуванням, а отже, лише у цьому разі цілісність не тільки зберігається, але й примножується для обох учасників відповідно до їхнього рівня об’єктивного і суб’єктивного розуміння символіки на момент реального часу за принципом фонтанів Сквороди: як маленький учень, так і старий викладач взаємозбагачуються, вибравши шлях емпатичного спілкування як ціле до цілого, на противагу симпатії або антипатії, де закон гармонії ґрунтується на співвідношенні взаємозалежних частин. Аналогічне співвідношення виникає в системі сім’ї як баланс досвіду дітей і батьків. Проте кровний зв’язок між матір’ю та дитиною завжди був еталоном в антропоцентричному вимірі через очевидність вагітності, пологів і найперше досвіду життя у сфері символіки материнської мови під час виховання порозуміння в сім’ї як у найближчому і найріднішому довірлі. У цьому і полягає філософія кордоцентризму Григорія Сквороди на християнських засадах двох заповідей любові: до Бога і до ближнього.

Переходити від далекозорі (гіперметропічної) міри ока, властивої мисливцям, до співмірної (еметропічної) цілочисельної філософії Піфагора закликає ректор Франкового університету, доктор філософських наук, професор Володимир Мельник: «Зміна екологічної парадигми має трансформувати не просто перетворювально-споживацьке ставлення людини до природи, а передусім надати цьому відношенню людиновимірного, духовно-морального масштабу»⁴. Якщо взяти до уваги, що око – це мозок на периферії, тоді класичну літературу можна розглядати під кутом нейролінгвістичного

³ Трофимук М. Латиномовна література України XV – IX ст.: жанри, мотиви, ідеї. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2014. С. 181–182.

⁴ Мельник В. Філософія і наука. Антологія сучасної філософії науки, або усмішка ASIMO. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2017. С. 15.

програмування. Саме такий підхід започаткував класичний філолог, професор Андрій Содомора, досліджуючи проблеми неперекладності: «Шевченків садок і Франкове поле», «Студії одного вірша», «Афористичні етюди» та інше. Тільки 2017-го, у рік його вісімдесятиріччя вийшло друком аж 5 фундаментальних досліджень, які можна назвати схемами українського нейролінгвістичного програмування за законами класики. Звівши все до площини одної поезії (одного афоризму), він, наче лікар, досліджує кожне слово, кожен звук на вірність цілочисельним законам гармонії, наче співмірність як неперекладність роботи вірного людського серця на кардіограмі й ехограмі. Живе Слово, як і живе серце, повинно не тільки бути на своєму місці та гарно ритмічно звучати-стукати в грудях, але перш за все невтомно гарно і правильно працювати завжди: і тоді, коли людина змінює своєю працею зримий світ, і тоді, коли людський мозок бачить сюрреалістичні сни, абсолютно відірвані від об'єктивної реальності. Аналогічну методику застосовано і під час роботи з фольклорними текстами. Науковці кафедри української фольклористики імені академіка Філарета Колесси Львівського університету у своїх студіях просунулися чи не найдалі в дослідженні співмірності, застосовуючи міри ока. За класифікацією професора Івана Денисюка, засоби фольклорного стилю поділено на три типи образності: «1) постійні епітети, порівняння, метафори, усталені засоби поетичного синтаксису – так звані *loci communes* (загальні місця)»⁵, які з позиції хвильової оптики підпорядковуються законам поля зору, відцентрових, розбіжних хвиль, будують просторово-часові співвідношення за аналогією близорукості (короткозорості) в оптометрії;

«2) рідкісні гіперметафоричні утворення...– *loci raritates*»⁶, що відповідають законам гіперметропічного (далекозорого) ока, або фізиці доцентрових, збіжних хвиль;

«3) слова і словосполучення, які виконують роль символів»⁷, що однозначно є аналогією утворення зображень в еметропічному (співмірному) оці, за законами гармонічних коливань, кола, символізму. Як бачимо, тільки у третьому разі коло набуває значення символу чіткого зору, що поширюється на всі очі всіх живих істот в умовах життя на Землі: як людей, так і звірів (що пояснює феномен звірів у фольклорі). У такий спосіб професор Іван Денисюк створив науково обґрунтовану фізіологією зору підвалину для оновленого

⁵ Гарасим Я. Національна самобутність естетики українського пісенного фольклору. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2010. С. 287.

⁶ Там само.

⁷ Там само.

трактування філософії кордоцентризму Григорія Сковороди, тобто три варіанти мовного програмування на підставі зв'язку серця з оком. Отже, стає зрозуміло, від яких пасток застерігав Іван Франко як філософ словами Лиса Микити, бо пов'язані вони з *fovea centralis* і *macula lutea* – центральною ямкою і жовтою плямою, анатомічними структурами ока людини, які, наче пастки, для людини, що вірить в ілюзії, а не голосові серця. Отже, основним завданням класичної філології був завжди пошук «золотої середини», «Живого Слова» у світі ілюзій, що безсумнівно пов'язано з цілочисельними законами виникнення чіткого зображення в оці і символікою «неситого ока», яке міряє тільки частинами.

Завдання цієї статті полягає у тому, щоб показати механізми, як символи філологів, художників, геометрів, теологів та істориків, об'єднані в одній поезії, утворюють еталон міри в гуманітаристиці. Це, у ширшому контексті, трактують як лінгвістичну технологію, що міститься в розумінні вислову «класична мова», «класична література». Вона ґрунтується на мірах ока, де критерієм чіткості зображення в плоскопаралельному вимірі (зображення через плоскопаралельне скло з нульовою кривизною) є коло з центром сили у фокусі, однаковим шляхом від центра до периферії у будь-якому напрямку та ідеальністю форми. Такі властивості відомі з античних часів і є основою античної філософії споглядання та цілочисельної філософії Піфагора. Ідеальність означає незмінність форми, яка, як наголосив професор Андрій Содомора, перекладається з латинської не тільки як форма-ємність або форма-ідея, але також як краса. Тільки у цьому разі під час поділу коло не надщерблюється, а породжує таке ж дочірнє коло: цілісне і самодостатнє в кожен момент часу його життя, в чому полягає значення символізму (символізму) як гармонічних коливань у симбіозі.

2. Механізми утворення еталонів міри в гуманістиці на прикладі барокової символіки в емблематичній поезії Теофана Прокоповича

Природний зв'язок між матір'ю і дитиною є якраз еталоном символізму та симбіозу. Це стосується не тільки матері й дитини, але, як універсальний принцип, фігурує скрізь, де розглядають причинно-наслідкові механізми явищ. Більш загальним є виникнення дочірньої хвилі від материнської, наприклад, розуміння вислову *alma mater*, у якому закладено механізм утворення дочірньої хвилі через плинність материнського молока. Без розуміння механізму утворення символів виникає безглузде змішування молока матері і навчання в університеті. Як бачимо, в гуманітарних сферах без латинської мови майже неможливо зробити жодного поруху в зовнішньому світі, оскільки за християнською традицією перших університетів мовою побудови

кожної оберненої перспективи є наукова термінологія, яка і в сучасній гуманістиці латинського і давньогрецького походження. У цьому полягає і значення латинського слова «термін» – границя, межа. В одному разі з трьох ідуть до цієї межі, звужуючи простір вибраної сфери, в іншому – ставлять межу (екран) і після того вивчають співвідношення простору та часу як рефлексію вже відомих символів. Натомість в останньому – розуміючи причинно-наслідкові зв'язки, оперують символікою з різних сфер, яка візуалізується (виховується) на різних етапах розвитку життєвої перспективи найменшого зримого *minimum visibile*.

У всіх трьох випадках завдання зводиться до перенесення символіки на площину паперу у вигляді мовних або математичних символів. Натомість християнство пропонувало також і візуальні символи. Епоха Відродження розпочалась якраз із упровадження прямої перспективи у мистецтві. Сучасні інформаційні технології передусім пов'язані з візуалізацією. Лазерні технології – це також оптичні технології. Україна є власницею найвизначніших наукових моделей світобудови, пов'язаних із людським зором та ілюзіями. До них належать: український фольклор, творчість Григорія Сковороди і його філософія кордоцентризму, Шевченкові картина і поема «Катерина», збірка «Кобзар». Але з огляду на вищесказане цей поважний перелік нічого не означає без зразків латиномовних українських наукових продуктів, які б засвідчили роль українства у творенні світової терміносистеми. Завдяки клопіткій багаторічній роботі львівських науковців: класичних філологів, філософів, фольклористів, а також мистецтвознавців, медиків та багатьох інших, нам вдалося натрапити на матеріал відповідної вагомості і цінності, який і пропонуємо для розгляду в цій статті. Враховуючи названі особливості кордоцентризму, пропонуємо в дещо іншому світлі розглянути латиномовну поезію Теофана Прокоповича, відштовхуючись від аналізу Мирослава Трофимука та цитованого ним оригіналу в перекладі Володимира Литвинова⁸.

*In imaginem B[eati] Virginis Mariae puerum Jesum tenentis
Quid Tyrio matris chlamydem maculare veneno?
Quid prodest sobolis tingere flore togam?
Hic nec Hipaspalos simules ardere lapillos,
Nec Lybicum, pictor, finge micare jubar.
Pingatur roseis arctari dulcites ulnis
Cum Puero Genetrix, Cum Genetrice Puer.
Murice nobilior, puro pretiosior auro,
Splendidior gemmis unio talis erit.*

⁸ Прокопович Т. Філософські праці. Вибране. Київ : Дніпро, 2012. С. 155, 512.

*На образ блаженної Діви Марії з малим Ісусом на руках
Не розфарбовуй хламиду на матері фарбою з Тіру;
Тогу маляті дарма робиш барвистою теж.
І не вдавай, живописцю, що сяють там перли індійські,
Чи, що Лівійське мигтить світло на тім полотні.
Досить того, що зображено їх у взаємних обіймах:
Мати стискає дитя, – ручки й воно простяга.
Образ такий нам цінніший за пурпур і золото щире;
За самоцвіти також він осяйніший для нас⁹.*

За словами дослідника, епіграма «цікава протиставленням топосів царського походження та природного справжнього людського почуття»¹⁰. Але Теофан Прокопович переслідував мету не тільки «...протиставити пурпурову барву (фарби з Тіру; Тір – Картаген), яка була ознакою володарів у стародавній Греції та Римі...»¹¹. Точніше, він не міг цього робити, хоча б тому, що це б порушило гармонію сфер, яка була панівною у філософії тогочасного суспільства. Основною метою могло бути тільки пояснення співмірності, а це охоплює як протиставлення для розрізнення в *minimum separabile*, так і споріднення – об'єднання під спільними символами з упізнаваністю за найменшою ознакою в *minimum cognoscibile*. «Тому так органічно вписалась в українську духовну культуру сковородинська філософія серця з ідеєю “сродності” (спорідненості)»¹², а її символом є пурпурова барва або колір крові, яка споріднює живих людей. І навіпаки, символом спорідненості завжди буде кров, кровні зв'язки, кількість крові (крапля, море) як ціна втрати зв'язків, прив'язка до різних сфер-світів: загиблних, рідних, чужих, незвіданих.

«Намалюй, як рожевими ліктями солодко обнялися / Мати із дитятком, з Матір'ю дитятко, / шляхетнішим від пурпуру, ціннішим від чистого золота, дорожчим від перлів буде такий зв'язок»¹³.

Перш за все варто звернути увагу на розмежування двох сфер, яке твориться по колу, починаючи з дитини і закінчуючи також нею. Але важливим є те, що спочатку дитина є частиною матері в орудному (в інструментальному) відмінку, а в кінці – ми сприймаємо її як ціле в називному (в номінативному як номінальному) відмінку через

⁹ Прокопович Т. Філософські праці. Вибране. Київ : Дніпро, 2012. С. 155, 512.

¹⁰ Трофимук М. Латинськомовна література України XV – IX ст.: жанри, мотиви, ідеї. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2014. С. 181.

¹¹ Там само.

¹² Мельник В. Філософія і наука. Антологія сучасної філософії науки, або усмішка ASIMO. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2017. С. 16.

¹³ Трофимук М. Латинськомовна література України XV – IX ст.: жанри, мотиви, ідеї. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2014. С. 181.

максимальну розмірність благородності (шляхетності), ціни та вартості в гуманітарному масштабуванні. Cum Puero Genetrix, Cum Genetrix Puer. Завдяки проекції зв'язку на зовнішні критерії максимальних ціннісних співвідношень дві симетричні частини речення отримують однакову цінність символів цілого та частини у їхньому індивідуальному часопросторі. Коло замикається дитиною – центром сфери у називному відмінку, і ми знаємо її ім'я – Ісус. Так слова-символи іменувань Богородиці переходять в орудний відмінок і стають частиною як точкою відліку усього наступного життя дитини. За іменем Ісуса візуалізується доля людини, відома кожному християнину в міру індивідуальної освіченості, а отже, кожен буде в дитині бачити власну Боголюдину зі схожістю, яку визнають усі, і з відмінністю, що викликана особистими мотивами. Тільки в авторській звізуалізованій формі картини для глядача і слухача назавжди закарбується образ однакового Ісуса, такого, якого символами-словами і символами-фарбами колись зобразили його митці. Дослухаючись до їхніх слів, не зважаючи на відстань у часі, навіть сьогодні, зникає зображення фарб, а залишається зв'язок, який ми відчуваємо реально до власної матері або до власних дітей, звідси і до рідної землі та до рідних дітей цієї землі, зв'язок-союз, якому поставлено ціну: «найважливіше». Так найменше зрима *minimum visibile* в емблематичній поезії трактується як мірна одиниця в гуманітаристиці аналогічно як одиниця виміру маси (ваги) – однокілограмовий брусок, що зберігається в палаті мір у спеціальних умовах під скляним куполом вважають еталоном у науці. Порівнявши опис еталону маси в сучасній Вікіпедії та епіграму на образ перед очима Теофана Прокоповича, написану близько трьохсот років тому, побачимо, що схеми є абсолютно ідентичними. У цьому немає нічого дивного, якщо взяти до уваги, що темою в обох випадках є співмірність, або відповідність еталону, та її визначення: «Сучасним еталоном кілограма є циліндрична гиря висотою і діаметром 39 міліметрів, що зберігається в Міжнародному бюро мір і ваг в місті Севрі (передмістя Парижа, Франція. Цю гирю відлито 1879 року зі сплаву платини (90%) та іридію (10%), вперше виготовленого французьким хіміком Сент-Клер Девілем 1782 року. Завдяки використанню сплаву платини й іридію збільшилася твердість зразка»¹⁴.

Найважливішим є дотримання принципу впізнаваності, подібності, схожості у планетарних масштабах простору і вічності в часі, а також повне заперечення принципу розрізнення, що міститься в самому терміні «еталон».

¹⁴ Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Кілограм>

Найважливіші ознаки схожості: в обидвох випадках ідеться про зображення, створене людськими руками, яке потрібно побачити, щоб повірити в нього; це символ цілості та неподільності з визначеною найбільшою ціною – «найцінніше» у своїй сфері; ідеться про точку відліку, зокрема про Різдво Ісуса як подію, що визначає координати початку відліку літочислення, аналогічно з еталоном маси зв'язують усі міри на землі; мова про зображення глобального планетарного значення; важливі не так внутрішні величини, як їх пропорції; вказують чіткі критерії цінності; важливою є чітка геометрія простору на образі, що символізує союз, або адреса, за умови, що час не має значення в жодному разі; для забезпечення вічності має значення твердість матеріалу і твердість віри, що потребує охорони; кілограм як еталон маси поєднує в собі властивості речовини, яка визначає масу й особливості гравітації землі, що визначає вагу, аналогічно як окреслюють взаємозв'язок матері та дитини через вагітність матері (в українській мові вага і вагітність, як і в латинській мові, мають однакове трактування, на відміну від російської).

Якщо в еталоні маси звертають увагу на твердість, то в еталоні, описаному в епіграмі, ми зустрічаємо саме «солодкість» і «лікті». Коли йдеться про протиставлення, його пов'язують зі символікою ніг, які стоять. Говорячи про лікті, за принципом символізму повинна виникати асоціація «лікоть до ліктя», тобто співдружній, а не опозиційний рух у часі, який до того ж взаємовигідний і взаємодоповнючий, а отже – солодкий. Якщо виникає спогад хоча б про одну сльозу, а тим більше про гірку сльозу, це означає поворот в обернену перспективу, коли в серці існує опозиція, яка жодним іншим способом не проявляється, окрім як сльозою. Українська весільна традиція «засолодити» «гірко!» теж означає підтвердження побудови прямої перспективи супружньої пари, яка до цього моменту не була одним цілим, де руки по мірі сили (ліктя) кожного будують спільне майбутнє сім'ї. Так, силою серця під час кордоцентризму людина може не тільки ділитися і зцілюватися через співвідношення символіки частин, але й множитися через символіку цілочисельних гуманітарних співвідношень.

Отож, мова про поезію-емблему «На образ блаженної Діви Марії з малим Ісусом на руках»¹⁵, де навіть намальовані рожевою фарбою обмеження простору ліктями, є найціннішим зв'язком-союзом на світі. Далі розшифровуються критерії оцінювання такого союзу: критерій розмірності міри поширення – шляхетність (благородність), баланс

¹⁵ Прокопович Т. Філософські праці. Вибране. Київ : Дніпро, 2012. С. 155, 512; Трофимук М. Латиномовна література України XV – IX ст.: жанри, мотиви, ідеї. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2014. С. 181–182.

білого, або точка відліку – чистота, величина фонові яскравості – максимальна яскравість. Усі критерії стосуються світла, оптики, зору, точніше хвильових властивостей світла, яке в інерційній системі антропоцентричного виміру означає світло кулястих очей і закони побудови зображення на кулі / у сфері. За критерієм шляхетності, так, наче *Murice nobilior*, як шляхетний барвник, пурпурова фарба з Тіру, візуальна ознака-символ найшляхетнішого походження володарів у стародавній Греції та Римі; за критерієм чистоти, як Пречиста Діва Марія *beata Virgo Maria* (образ), щире (чисте) золото *puro pretiosior auro*; за критерієм яскравості, як найяскравіші самоцвіти *splendidior gemmis*.

У процесі визначення кожного з критеріїв беруть до уваги зображення на площині, яке людина сприймає як світло, яке породжує світло. Символи не мають міри величини, а тільки важливості: вони є дочірніми або материнськими колами, що покликані і самі за законом світла породжувати кола, які можуть бути схожими на материнські, як дочки, або відмінними, як сини. Ісус – син Діви Марії, має свою місію, як і все у світі символів: серце не може бути сердечнішим, шляхетність – шляхетнішою, чистота – чистішою, максимальна яскравість – яскравішою. Тому в оригіналі відсутня вказівка надміру (шляхетніше, ніж шляхетний барвник), але так звучить у перекладі Мирослава Трофимука. У цьому разі він зумисне штовхає нас у колізію «те, що шляхетніше за “найшляхетніше”, тобто за гідність володарів»¹⁶, коли міра візантійського стилю з його стандартами величин (оберненої перспективи) звучить як гіперметафора «шляхетнішим від пурпуру»¹⁷, що властиво для прямої перспективи, де ці величини проєктуються на читача (означають зусилля, потрачені на подолання відстані до них, у цьому разі за аналогією слова *altus*, що одночасно означає як глибину, так і висоту, або цінність, у зовнішньому світі прирівнюється до цінності зв'язку матері й дитини на образі). Цього варіанту Володимир Литвинов дотримується з самого початку: «І не вдавай, живописцю, що...», «Досить того, що зображено...», «Образ такий нам цінніший...»¹⁸. Оскільки перескочити себе самого можна тільки змінивши часопростір, то доцільно просто дотриматися співмірності з еталоном, що й робить автор латинського тексту. Але проблемою для українських перекладачів є те, що еталону офіційно не існує в нашому далекому світі науки, тож вони перекладають за універсальною

¹⁶ Трофимук М. Латинськомовна література України XV – IX ст.: жанри, мотиви, ідеї. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2014. С. 181.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само.

міркою, властивою українцям, – за принципом калокагатії, а отже візуалізуючи у слові для нас усіх еталон самого принципу добропрекрасного.

Саме таке трактування, а не інакше, впливає вже з першого речення зі словосполучення *maculare veneno*, як його пояснив Мирослав Трофимук, а саме у варіанті «плямити любовним напоєм». Цікавим з позицій мір ока є вживання слова «плямити», коли зображення не фокусується на ділянці ока, яка також називається *macula lutea* – жовта пляма, тоді людина також бачить його розмитим, у вигляді плями. Любовний напій розкриває зміст цілої епіграми як протиставлення магії пурпурової фарби одягу, що, наче любовний напій, дурманить очі, притягує увагу, на відміну від рожевого кольору тіла солодких обіймів ліктів, яким не треба притягувати (ділити), бо вони мусять самі увійти в розуміння (зцілити) шляхом любові (філій і логій). Тому вони, на протигагу розмитій плямі розкішного вбрання, є чітким обмеженням (зображенням) рук – зі значенням об'єднаних кінцівок людських тіл двох поколінь, що призначені власноручно змінювати світ у перспективі. Надзвичайно важливим є розуміння відмінності у математиці цих двох випадків. Розмальовування одягу може бути справді «плямою без меж», тобто чим більше, тим дорожче він виглядатиме. Знак людського тіла вже тільки одною рожевою фарбою позначає цілу людину. Вона не може стати дорожчою чи дешевшою залежно від якості зображення, кількості фарби чи розмірів зображеної руки. Це є співмірність (еметропія) – за принципом найменшого зримого, впізнаваного і розрізнованого одночасно в точці найменшого зримого *minimum visibile*, яку навіть не зображено як фокус в оптиці, бо це умовність, кордоцентризм глядача: обійми, союз, «сродність» матері й дитини, людства й Ісуса – те найцінніше, про що й мовиться в епіграмі. Якщо ми визнаємо в зображенні руки (частини) людину (ціле), воно стає найціннішим, якщо ні, або – це не людина, або ми – не люди. Зв'язок, де людина породжує людину навіть в очах, в образі, є найціннішим на землі. Співмірне зображення в очах народжується все і відразу, як при вдало підібраних окулярах, а не будується з частин, складників або точок як перспектива. Епоха бароко, до якої належить поезія Теофана Прокоповича, як жодна інша, запропонувала світові цілочисельні співвідношення в мистецтві та в літературі. Термін «бароко», що перекладається як перлина неправильної форми, сам собою символізує ідеальність форми кола-сфери-перлини, живого біологічного об'єкта, який в умовах життя на землі набуває неправильної форми, а отже, своєї унікальності і неповторності в конкретному живому просторочасі. З таким підходом розглядалась кожна людина в антропоцентричному міркуванні цього

видатного часу, українським представником якого був Теофан Прокопович, а логічним продовженням стала ідеальність кола кордоцентричної форми світла доброти в людських серцях і красоти в людських очах у філософії Григорія Сковороди – візитівці українського стилю мислення і в наш час.

3. Символіка математики кордоцентризму в українській філологічній спадщині

На час написання епіграми мірою довжини тканини в Європі були лікті – одиниця міри, що відповідає відстані від ліктя до кінця середнього пальця. Пропорції людського тіла – величина стала, незалежно від відстані при побудові перспективи зображення у просторі або часі, як і образу у вигляді площі на сітківці ока. Так, закони світла та оптики узгоджуються з біблійним визначенням антропоцентричного виміру, що око – світильник для тіла, про що стверджувала також забута в наш час цілочисельна сакральна філософія Піфагора, де людина, її гідність завжди вважається цілою і неподільною: маленька дитина як і її мати – цілісні люди незалежно від віку. Це пояснює і той факт, що на всіх давніших образах Ісус-дитина зображений не за пропорціями дитини, а за пропорціями зменшеного дорослого. Тобто міра в ліктях тканини для одягу на дитину і на маму буде однаковою, якщо міряти, відповідно, їхніми ліктями, такий підхід поширювався абсолютно на всі обчислення. Вимагати від дитини те, що не по її віку (лікту), є нерозумним, позбавленим логіки, змісту, а також математично безграмотно, а той, хто так рахує, не вважається цілісним, а є частиною своєї примхи вивищуватися навіть над малу дитину: «Нема ні пекла. Ані Раю. / Немає й Бога, тільки я! / Та куций німець вузлуватий, / А більш нікого...»¹⁹ – так влучно охарактеризував Тарас Шевченко таку близоруку психологію: світ обмежений власними руками, власними страхами, а отже, фіксований до сильнішого, як до матері ще ненароджена людина – залежна, а отже, безвідповідальна у сфері за межами «Я».

Стере – твердий, ґрунтовний, фундаментальний, відповідник материнської плати в техніці, металевої матриці з дзеркальним зображенням, від якої утворюють відбитки на папері – в друкарстві. Отже, емблематична поезія Теофана Прокоповича особливо «на образ» є справді емблемою, стереотипним еталоном побудови перспектив перш за все для програмування у свідомості слухача і читача установки на серединний шлях, або пошук «золотої середини» – законів причинно-наслідкових зв'язків, де в людей причиною завжди постає рідна земля і рідна

¹⁹ URL: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev140.htm>

мати-першопричина, лоно-параболічне дзеркало материнського кола-хвилі, що породжує дочірне коло-хвилю в просторі і часі, або символізм як симбіоз у гуманітарному вимірі живих дзеркал: сітківки ока і людської психіки. «Пrawdopodobно, що саме цей твір започатковує в українській літературній традиції тему материнства, материнської любові»²⁰. Як бачимо, це не тільки започаткування теми, це детальне наукове обґрунтування міри не в одних лише гуманітарних сферах, його можна сміливо прирівняти до фундаментальних фізичних формул, виведених в оберненій перспективі як опис «на образ». Усі сучасні науковці працюють винятково в прямій перспективі, де суб'єктивізм неприпустимий, поширюючи цю ілюзію на гуманітарну сферу.

Тому, дотримуючись переконливої поради поважного автора епіграми, необхідно перестати здивлятися на «одяг» глибоких наукових досліджень у сфері слова і мови, а вникати у зміст, який вони несуть, у животворний блиск світла їхніх всевидящих очей. Принцип Живого Слова через Символ Віри призначений для тих, хто, не маючи освіти, хоч і в темниці, але з твердою християнською вірою, а отже, з підсвідомим розумінням первинних візуальних символів матері та її сина, що з ними зустрічається навіть дитина до того часу, як вивчить символи: букви і цифри. Українське доквілля було найсприятливішим ґрунтом для таких наукових міркувань. Щедрівка, яка сьогодні полонила світ, що її виконують здавна маленькі дівчатка у кожній українській хаті, мало чим відрізняється від наукових трактатів за змістом своєї символіки. Тому порівняння її з латиномовною епіграмою авторства видатного українського вченого Теофана Прокоповича буде доречним, щоб зрозуміти важливість містка між об'єктивним і суб'єктивним науковим трактуванням кордоцентризму, настільки майстерно викладеним у цій епіграмі, що зависнувши на одязі, проти чого вже з першого слова застерігає автор, українські перекладачі таки перескакують у світ рідних українських символів добропрекрасного – відходячи від ідеї першотвору в розумі, приходять до неї у серці. Це було б неможливим без впливу українського доквілля й особливого менталітету стосовно світу символів: писанки, колядки, щедрівки, вишиванки.

*«Подивися на кошару,
Там овечки покотились,
А ягнички народились.
В тебе товар весь хороший,
Будеш мати мірку грошей.
Хоч не гроші, то полова,
В тебе жінка чорноброва»²¹.*

²⁰ Трофимук М. Латинимовна література України XV – IX ст.: жанри, мотиви, ідеї. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2014. С. 181.

²¹ URL: <https://nashe.com.ua/song/4754>.

«Поетична формула стає своєрідною базовою естетичною «клітиною», у згорнутому вигляді якої сконцентровано закономірності життєдіяльності етнокультурного організму загалом»²². Співмірність у щедрівці, як і в епіграмі, неможливо пояснити жодним іншим способом, окрім як зрозуміти зв'язок, «подивившись» на кошару, аналогічно, як глянувши на роботу маляра в епіграмі. Якщо овечки не покотяться, то ягнички не народяться, що є аналогом зображення матері й дитини, матері й Ісуса, Діви Марії й малого Ісуса. Але в щедрівці співмірність з еталонами цінностей (товар весь хороший) має чіткий вимір в оберненій перспективі, де встановлюється ціна як втрата одиниці виміру, що так і називається: мірка грошей, що проявиться, звізуалізується в майбутньому за потреби обміну (втрати) товару за критерієм «весь хороший».

У щедрівці теж приділено особливу увагу жінці, яка оберігає і виношує дитину, доглядає надбане чоловіком господарство сім'ї, а отже, позначена символом твердості (стихія землі); і, відповідно, полові як стереотипу, від якого утворюються і зернинки-діти, що в цей момент є перспективою, майбутнім щедрого врожаю за аналогією роду, народу. Символ Ісуса-дитини видозмінено прив'язкою до часу, адже щедрівку виконують у час Різдва, в момент його народження, виконують винятково маленькі дівчатка (символ цілості та непорочності) як майбутні матері, з уст яких, наче ціле мелодійне (не надщерблене) українське «о», звучить програмування такого ж цілого значення багатства в усьому, що позначає зміст, вкладений у слова «щедро», «щедрик», «щедрівка».

Не порушуючи гармонії сфер, філософія кордоцентризму простежується в латиномовній літературі України, зокрема в емблематичній поезії Теофана Прокоповича, де чітко вказано на її мірні властивості, які жодним іншим способом неможливо передати, окрім як через словесний опис картини (образу), що стає еталоном для утворення стереотипних зображень в уяві людей у будь-яких просторово-часових вимірах з єдиним критерієм максимальної важливості в людському суспільстві, аналогічно до сучасного еталону міри маси і ваги. Слово *arctari* позначає обмеження (не обов'язково обійми) аналогічно до значення слова «термін», що також означає границю. Як бачимо, вже в ті часи було чітко сформульовано закон про зв'язок між двома тілами (між людськими тілами в суб'єктивному вимірі в гуманітарному масштабуванні за аналогією як між фізичними

²² Гарасим Я. Національна самобутність естетики українського пісенного фольклору. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2010. С. 346.

та геометричними тілами в сучасних точних науках в об'єктивному вимірі) та навіть частинами тіл (руками), які зображені на площині символами світла (фарбою кольору тіла), за принципами найменшого зримого в точці найменшого розрізного і найменшого впізнаного, аналогічно як фізичні формули зображені математичними символами, а Декартові осі – перпендикулярними прямими з точкою відліку в місці їх перехрещення. Проте зображення на епіграмі є досконалішим від математичних символів, оскільки одиниця в математиці дорівнює і одиниці в квадраті і в кубі, тоді як на картині автор чітко розмежує, що союз зображення, яке символізує об'єднання рук, проєктується на цінності зовнішнього світу (блиск, шляхетність та чистоту). Саме тому багатство вбрання втрачає значення цінності, як зображення на матері та на дитині, але набуває цінності нульового значення фону, початку відліку, чистоти в системі балансу білого в епіграмі на образ. За подібною логікою вчиняє людина, коли обирає літак, щоб добратися до рідні за критерієм більшої швидкості, який реально забезпечує цей союз як механізм зцілення, а не власні ноги як свою невіддільну частину. Тож вони в цьому разі переводять і саму людину в нульову інерціальну систему відліку, стають лише частиною назви, номінальністю як окрасою, а не інструментом як орудним відмінком у гуманітарному вимірі. Так виникає фон через зміну ваги-важливості з нульовою швидкістю, оскільки хода з жодною швидкістю людських ніг у літаку, що летить, не змінює швидкості самого літака. Роботу серця розраховують не з позицій роботи, ніг, а з позиції роботи мозкових центрів пілота, що візуалізують переміщення в часопросторі польоту. Аналогічно безглуздо безмірно розмальовувати одяг на образі матері з дитиною на руках, як про те писав український філософ, теолог, математик, перекладач, публіцист, науковець-гуманіст, ректор Київської академії Теофан Прокопович ще триста років тому. Бачити те, що справді об'єднує, а не ілюзію з найкращими характеристиками, це і є співмірністю, яка стає центром у реальному житті і забезпечується серцем через математику кордоцентризму. Робота мотора в машині не залежить від напрямку руху, натомість у гуманітарному вимірі навіть одна єдина затаєна людська сльоза на противагу світлу людської усмішки на обличчі свідчить про неспівмірність напряму роботи вірного серця і його волі як руху людини до своєї свободи волевиявлення в конкретному баченні та зображенні просторочасу життя. Таким є механізм кордоцентризму і тлумачення символіки відповідно до анатомії та фізіології людини в антропоцентричній і кардіоцентричній системах відліку. Формульність зображення в епіграмі чітко відповідає тогочасній математиці Франсуа Вієта і Рене Декарта, у якій «про геометричний вплив на концепцію

величин свідчить спеціальна термінологія: перший степінь величини називається *latus* (сторона), другий – *planum* (площина), третій – *solidum* (тіло)»²³. У такому підході, як бачимо, закладено міри ока. Натомість в епіграмі ми бачимо ті ж степені у символах одягу, зв'язку матері та дитини, яку вона виношувала і народила: шляхетність у візуалізації червоної фарби (плинність або площинний вимір), чистоту в металі (тілесний вимір, солідарність, вимір твердої стихії, землі, стереотипу, точки відштовху і відліку), і максимальність яскравості у блиску (вимір сторони, коли параметр або є, або відсутній).

ВИСНОВКИ

Наведений зразок барокової емблематичної поезії є унікальним свідченням глибокого наукового підходу до розуміння кордоцентризму в латиномовній поезії України в часи Теофана Прокоповича, яке навіть на сучасному рівні розвитку науки і техніки є основним у гуманітарному вимірі. Тому ця знахідка може стати еталоном – важливим внеском у фундаментальні терміносистеми світового значення поряд із Вітрувіанською людиною. Тільки подібні латиномовні твори виводять уявлення про українську філософію кордоцентризму на якісно інший рівень, а саме на рівень фундаментальних законів у гуманітарному вимірі. «Спільне добро – твоїм по праву стане як тільки / Вирвешся з кола, що всяк у нім крутиться, і перестанеш / Слово в слово товкти, як товмач, безоглядно вірний...»²⁴. Ці слова великого Горация, на якого завжди опиралися Теофан Прокопович та Григорій Сковорода, пояснюють, як через слово, що завжди було спочатку, людина долає межі твірного кола буття. Очевидно, що час перлини неправильної форми в системах доповнених та віртуальних реальностей сучасних ІТ сфер органічно переходить в іншу ідеальну форму сфери в гуманітарному вимірі. Її задовго до ери інформаційних технологій наш український академік Вернадський назвав ноосферою. Тож цілком закономірно, що проект НООСФЕРА започаткований професором-фольклористом Ярославом Гарасимом у Львівському національному університеті імені Івана Франка у 2017 році був присвячений 80-річчю перекладача Горация, професора Андрія Содомори. Так дослідження світової та вітчизняної латиномовної спадщини роблять Україну сучасним центром гуманістики з centruванням у реальних живих людських серцях на

²³ Математична хрестоматія. Алгебра і початки аналізу / за ред. М.І. Кованцова. Київ : Радянська школа, 1977. С. 18.

²⁴ Содомора А. Студії одного вірша. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. С. 9.

zasадах філософії кордоцентризму Григорія Сковороди – визнаної світом візитівки традиційного українського стилю мислення.

АНОТАЦІЯ

Подано результати дослідження латиномовної спадщини України. Запропоновано визнати емблематичну поезію під назвами «In imaginem...» («На зображення...») еталоном міри у філософії серця Григорія Сковороди. За основу взято епіграму на релігійну тему, що є також і зразком емблематичної поезії. Аргументація опирається на дослідження праць львівського неолатиніста Мирослава Трофимука: цитованого ним оригіналу поезії Теофана Прокоповича “In imaginem V[er]ginis Mariae puerum Jesum tenentis”, а також у перекладі Володимира Литвинова. Візуальні символи розглянуто за схемою утворення зображення в сфері, що відповідає антропоцентричній системі гуманітарних вимірів. У мистецтві ці схеми відомі як побудова прямої і оберненої перспективи, створеної уявою і рукою митця по відношенню до ока глядача. У наш час такий підхід в літературі широко застосовується українськими перекладачами. Перекладні й авторські твори львівського професора Андрія Содомори розкривають для філологів методологію мір ока, базовану на математиці.

Так, дослідження латиномовної спадщини позиціонують Україну сучасним центром гуманістики з центруванням у реальних живих людських серцях на засадах філософії кордоцентризму Григорія Сковороди – визнаної світом візитівки традиційного українського стилю мислення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гарасим Я. Національна самобутність естетики українського пісенного фольклору. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2010. С. 287, 346.
2. Математична хрестоматія. Алгебра і початки аналізу / за ред. М. І. Кованцова. Київ : Радянська школа, 1977. С. 18.
3. Мельник В. Філософія і наука. Антологія сучасної філософії науки, або усмішка ASIMO. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2017. С. 15, 16.
4. Прокопович Т. Філософські праці. Вибране. Київ : Дніпро, 2012. С. 155, 512.
5. Содомора А. Студії одного вірша. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. С. 9.
6. Трофимук М. Латиномовна література України XV – IX ст.: жанри, мотиви, ідеї. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2014. С. 176, 180–182.

7. Вікіпедія. Кілограм. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Кілограм>.

8. Шевченко Т. І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє. Шевченко Т. Зібрання творів : у 6 т. Т. 1 : Поезія 1837–1847. Київ, 2003. С. 348–354; С. 737–740. URL: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev140.htm>.

9. Щедрик, щедрик, щедрівочка // НАШЕ (тексти пісень). URL: <https://nashe.com.ua/song/4754/>

Information about the author:

Sverediuk U. D.,

Applicant at the Department of Folklore Studies
named after Academician Filaret Kolessa
Ivan Franko National University of Lviv
1, Universytetska str., Lviv, 79000, Ukraine

СУЧАСНІ КОМУНІКАЦІЇ: РОЛЬ ТА ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ МОВИ

Скибун Н. Д.

ВСТУП

Стрімкий розвиток науково-технічного прогресу та темпи впровадження його результатів у широке комерційне використання створюють передумови до змін та трансформацій моделей цивілізаційного розвитку суспільства. Так, у 50–60-х роках ХХ століття, коли почалися комерційне використання технології передачі зображення на великі відстані (телебачення), обчислювальної техніки (комп'ютери), програмне забезпечення та цифровізація інформації, стартував процес зародження нового інформаційного суспільства. Вказане відбувається на фоні подальшої цифровізації інформації, комунікацій, інформаційних (оброблення, передавання, отримання, збереження та захист інформації) та комунікативних процесів. Але це був тільки початок. За останні 50–70 років інформаційно-комунікаційні технології, технічне та кінцеве обладнання кардинально змінилося порівняно із тим, з якого все починалося. Так, нині малопотужний комп'ютер, нетбук, смартфон за технічними показниками навіть не можна порівнювати з першими комп'ютерами, беручи до уваги такі показники інформаційних процесів, як швидкість і обсяги передачі даних та обсяги збереження. При цьому завдяки електронним комунікаціям такий показник, як час, втратив актуальність, з огляду застосування цифрових форматів інформації та можливостей практично миттєвої її передачі. Водночас необхідно зазначити, що головною ознакою ефективності та технологічності (використання новітніх технологій) є постійне зменшення вартості технології і засобів збереження інформації. Пріоритетними завданнями, що стоять перед владою, нині є створення умов покриття високошвидкісним інтернетом усієї території країни, інтеграція національного інтернет-простору у світовий, а також засобами комунікації якомога більшої кількості населення. Це сприятиме широкому впровадженню проектів інформатизації в рамках «цифрового суспільства», «цифрового уряду» та «цифрової економіки». Так, у рамках «цифрового суспільства» отримують підтримку з боку

національної влади та міжнародних інституцій заходи зі створення нового цифрового середовища для людини та задоволення постійно зростаючих потреб. Перш за все це стосується соціальної сфери, де освіта відіграє основну роль з огляду на реалії сьогодення, а тому увага до дистанційної освіти та е-освіти тільки зростає, оскільки темпи змін традиційного середовища (людського буття, життєвого світу, місця роботи, професії) відбуваються постійно, а тому пристосування до нових реалій потребує нових знань. Також варто зазначити, що діджиталізація людського буття відбувається разом із процесами глобалізації та уніфікації усіх сфер суспільства та суспільних процесів, у тому числі у сфері освіти та отримання професійних навичок, що можна побачити на збільшенні кількісних та якісних показників різних навчальних продуктів, створених на глобальних науково-освітніх платформах і направлених для глобального використання. Вказане потребує уніфікації комунікацій (форм, методів, механізмів та інструментів) та можливості доступу до них, що потребує певного рівня цифрових навичок і знань (ІТ-компетентності), а для набуття професійної компетентності – достатньо-необхідного рівня мовної та мовленнєвої компетентностей. Разом це все потребує комунікативної компетентності.

Необхідно зазначити, що інформаційно-комунікаційні технології, комп'ютеризацію та інформатизацію необхідно розглядати лише як каталізатор змін та трансформацій, які відбуваються нині, а саме: нові комунікації (взаємодійності) між людиною-суспільством-владою в контексті сучасної свободи, рівності, гідності, толерантності, мультикультуралізму, універсалізму, глобалізації, а також формування нової аргументативної етики та комунікативної влади на фоні появи нового суспільства, поділу на нові класи, нові погляди на людське буття. В таких умовах змінюється сама сутність освіти (потреба, набуття), зміна освітніх процесів та освітніх комунікацій, коли відбувається переосмислення самих процесів навчання в умовах нової школи, нової вищої освіти, які базуються на сучасних потребах та запитах.

З огляду на вищевказане, а також сучасні виклики, які мають місце сьогодні (карантинні заходи у зв'язку із поширенням коронавірусу COVID-19), дослідження ролі та впливу сучасних комунікацій та засобів масових комунікацій на формування компетентностей у студентів у процесі вивчення мови набуває актуальності та затребуваності. Адже вказані події корінним чином впливають на саму сферу освіти в країні та освітні комунікації, що трансформуються в нові, сформовані на нових підходах та вимогах до підвищення рівня мобільності під час освітнього процесу на рівні вищих навчальних закладів країни. Адже наша країна досить тривалий час тільки

декларувала впровадження нових технологій та комунікацій у соціальну сферу, незважаючи на поширення інтеграційних процесів в освітній сфері, в першу чергу на регіональному рівні (в рамках Угоди між ЄС та Україною), коли громадяни нашої країни отримали змогу навчатися та стажуватися у Вищих навчальних закладах ЄС, а національні Вищі навчальні заклади (далі – ВНЗ) – співпрацю та координацію навчальних процесів, навчальних програм, а також стажування та обмін досвіду на рівні викладачів та студентів. Також наша країна є учасником Болонського процесу, що також сприяє впровадженню нового, універсального та адаптованого освітнього процесу до загальноєвропейських підходів та вимог до освіти. Зрештою, це дає змогу національним ВНЗ трансформуватися в європейський освітній простір та готувати майбутніх фахівців високого рівня, які є конкурентоспроможними не тільки на європейському ринку праці, а й на світовому. Отже, можна говорити про те, що карантин і пов'язані з ним заходи з ізоляції стали каталізатором, що прискорив широке впровадження на рівні національної освіти нових сучасних комунікацій під час освітнього процесу разом із широким використанням засобів масової комунікації під час навчання. Це може стати поштовхом до завершення проекту «Нова українська школа» та створенню та впровадженню проекту «Новий український ВНЗ», а напрацювання і досвід, отримані під проведення навчання під час карантину, стануть у нагоді. Адже наша країна досить повільно та «важко» інтегрується в новий сучасний глобальний навчальний простір, заснований, насамперед, на новому мисленні та категоріях, на яких формується нова освіта.

1. Нова освіта в умовах нового постінформаційного та постекономічного світу

Світ, в якому ми живемо, постійно трансформується та змінюється, але в сучасних реаліях науково-технічного прогресу та соціально-економічних змін, що відбуваються на фоні цифрової та промислової революцій, коли суспільство починає комерційне використання штучного інтелекту, поєднання людини і машини, а також вплив на генетичному рівні не тільки на рослинний та тваринний світ, а й на саму людину. Отже, це вимагає високого рівня професійної компетентності, освіти та освіченості від фахівців та спеціалістів, що працюють над глобальними проектами. Окрім цього, необхідно зважати на мультикультуралізм, мультинаціональність та мультирелігійність команд, що виконують сучасні проекти. А тому, окрім професійної компетентності, необхідна комунікативна та ІТ-компетентності. Але без мови як головного засобу комунікації неможливо

працювати в мультикомандах, адже мовна та мовленнєві компетентності стають затребуваними в сучасному світі. Вказане повною мірою стосується не тільки професійної сфери, а й освітньої, адже без сучасної освіти неможливо стати сучасним професіоналом.

Так, дослідники суспільства, технологій, влади та відносин між ними, такі як З. Бауман, О. Бард, Д. Белл, І. Берлін, Ю. Габермас, Е. Гуссерль, А. Єрмоленко, Я. Зодерквіст, В. Іноземцев, В. Мельник, А. Сен, Л. Ситніченко, Е. Тоффлер, Р. Флорід, А. Шюц, зазначають, що подальші трансформації розвитку інформаційного суспільства сприяли дискусіям навколо появи креативного класу та нетократії. Вказане стає підґрунтям формування нової парадигми свободи, в рамках якої відбувається перехід від «свободи від» («негативної свободи»), коли головними є потреби держави до «свободи для» («позитивної свободи»), де на перше місце виходить задоволення потреб особистості (людини). Такий стан речей вимагає повноцінного діалогу (комунікації) між людиною і владою під час обговорення проблем, прийняття рішень з їх вирішення. Ось чому нового забарвлення отримують такі поняття, як свобода, рівність, гідність та толерантність. У таких умовах відбувається запит на нову владу, так звану комунікативну владу (деліберативна демократія), яка разом із новою демократією (так званою демократією 2.0) та новими взаємовідносинами між суспільством і владою (паноптикум 2.0) формують новий суспільний лад. Наступними важливими факторами впливу виступають глобалізація та віртуалізація взаємовідносин на рівні «людина – суспільство – влада», які створили підвалини нового «кочового суспільства» та віртуального простору, коли людина стає вільною в переміщенні у просторових конструкціях людського буття (як фізичному, так і віртуальному). Особливо варто зазначити, що такі корінні зміни відбуваються в суспільстві досить стрімко (якихось 20–30 років) і кардинально, змінюючи парадигму людського буття так, що його вже не можна порівнювати зі станом людини не тільки в традиційному часі, а і на початку формування інформаційного суспільства. Такі переломні моменти вимагають пристосування до нових реалій постінформаційного та постекономічного суспільства. Ось чому на перший план виходить освіта усіх рівнів, яка має задовольняти суспільство щодо отримання нових знань, умінь та навичок. Адже, як ми усі добре знаємо, знання, освіченість, уміння та навички не беруться просто так, а вимагають кропіткої праці над собою (саморозвитку, самомотивації, самоорганізації, самоосвіти) вкупі з отриманням високоякісної освіти та «космополітичного» світоглядного бачення завтрашнього дня. Тобто можна з упевненістю говорити, що значного розвитку та успіху у створенні процвітаючої сучасної країни

можна досягти тільки завдяки створенню умов для розвитку кожного окремого громадянина для забезпечення високого рівня наукового та професійного потенціалів країни. Прикладами можуть слугувати ті країни, які досягли значних успіхів у розвитку, який базується не на корисних копалинах, а на людському ресурсі. Це, насамперед, Китай, Індія, Сінгапур, Південна Корея, Ірландія тощо. Вказані країни виростили свій новий клас професіоналів завдяки вкладанню значної частки національного ресурсу в освіту взагалі та особливу підтримку обдарованої молоді шляхом направлення на навчання до провідних світових ВНЗ і, що особливо показово, – шляхом створення власної високорозвиненої освітньої сфери. Перш за все це стало можливим за умови досягнення високого рівня комунікативної, мовної та мовленнєвої компетентностей як серед студентів, так і викладачів, адже в умовах глобалізації (на світовому та регіональному рівнях) значна частина інформації та інформаційного простору (навчального, наукового та професійного) створюється глобальною мовою. Тому студенти і викладачі з країн, мова яких не входить до глобальних мов, змушені за допомогою комунікативної компетентності піднімати рівень мовної та мовленнєвої компетентностей іноземних мов. Так, О. Бард та Я. Зодервіст у праці «Нетократія. Нова правляча еліта і життя після капіталізму» зазначають таке: «Інформація створює цивілізації», а «розвиток технологій не тільки змінює передумови для тих чи інших дій, але, змінюючи способи обміну і перерозподілу інформації, призводить до переоцінки всіх раніше існуючих уявлень про світ», тому «закономірним наслідком технологічної революції стає поява нової історичної парадигми», а «з розвитком комунікацій суспільне життя приймає все більш складні форми» при цьому «мова забезпечує здатність інноваційного мислення укупі з нескінченними виразними і творчими можливостями»¹. Своєю чергою, Л. Ситніченко зазначає, що «поширення ставлення до мовної комунікації, мови та мовлення як до граничного начала людського розуміння світу та само розуміння» створює «умови для усвідомлення ролі й місця комунікації в сучасному суспільстві», де «комунікація є останнім підґрунтям (letzbegründung) і свідомості, і пізнання, і суспільного буття»². Отже, можна говорити про те, що високий рівень мовної та мовленнєвої компетентностей досить вдало бере участь у формуванні ІТ-компетентності, комунікативної та професійної компетентностей такого високого рівня, щоб майбутній

¹ Барда О., Зодервіст Я. Нетократія. Новая правящая элита и жизнь после капитализма : Стокгольмская школа экономики. Санкт-Петербург, 2005. С. 13.

² Ситніченко Л. Першоджерела комунікативної філософії. Київ : Либідь, 1996. С. 7.

фахівець був конкурентоспроможним на глобальному ринку праці та у сфері наукових досліджень. Адже, як зазначає Р. Флоріда у праці «Креативний клас: люди, які змінюють майбутнє», поступово клас професіоналів трансформується в новий креативний клас. Як наголошує далі Р. Флоріда, поступово капітал та бізнес переміщуються в центри концентрації креативного класу для можливості ведення успішного бізнесу в умовах зміни парадигми погляду на будь-яку річ. Такий стан речей з'явився після буму виробництва та споживання речей, вироблених на потужностях великих підприємств у великій кількості для задоволення потреб першої необхідності. Так, пізній капіталізм (індустріальний період розвитку суспільства) позначався великими виробництвами із залученням значної кількості людей для масового вироблення товарів першої необхідності. Це вимагало створення відповідної інфраструктури для навчання, виховання, і, найголовніше, нагляду за великою кількістю людей. Ось у той період і виник запит на людину, яка може працювати на масовому виробництві, виконуючи простий відповідний обсяг роботи. Якраз у цей час людина і стала тим самим «гвинтиком» великого механізму. У таких умовах навчання та виховання було зосереджене на формуванні такого типу людини в суспільстві. На сучасному етапі розвитку суспільства, коли на великих виробництвах переважна частина робіт автоматизована та виконується роботами, держава зосереджує увагу на людині з її потребами (фізичними і духовними) і, найголовніше, влада починає чесний аргументативний діалог із громадянами на предмет спільного вирішення проблем, що постають перед суспільством і державою. Тобто у високорозвинених країнах настає момент, коли на державному рівні забезпечується для широких верств населення мінімальний рівень життя, який вищий, ніж рівень забезпечення фізичного виживання, створений демократичний діалог, забезпечується високий рівень фізичної та суспільної свободи та можливість для самореалізації, відбувається зміна парадигми людського буття. О. Бард та Я. Зодерквіст наголошують на тому, що «коли раціоналізм складає зброю, а на його місці залишається вакуум», який «може бути заповнений лише за допомогою живопису, літератури, музики і всіх інших гібридних форм мистецтва, що відкрилися завдяки новим технологіям», адже «творчі можливості практично невичерпні», а «зворотний бік медалі мистецтва, навіть більше ніж раніше, стане ексклюзивною провінцією мережеских племен»³. Тобто з'явився запит на креативне мислення, що знову повністю змінило підходи до

³ Барда О., Зодерквіст Я. Нетократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма : Стокгольмская школа экономики. Санкт-Петербург, 2005.

виховання та навчання громадян. Адаже на базі традиційної школи та ВНЗ неможливо сформувати креативну особистість. Таким чином, формування креативності знову таки можливе за умови високого рівня компетентності, насамперед комунікативної, мовної та мовленнєвої. Варто зазначити, що креативними центрами є сучасні мегаполіси, а тому переїзд до них вимагає, окрім вказаних компетентностей, ще й мобільну компетентність – здатність до переїздів на нові місця навчання, роботи. Так, мобільність суспільства є основною ознакою як інформаційного суспільства, так і постінформаційного суспільства. З. Бауман зазначає: «Найпотужнішим і жаданим фактором розшарування у світі стала мобільність: це та субстанція, з якої щодня будуються і перебудовуються нові, все більш глобальні соціальні, політичні, економічні та культурні ієрархії»⁴. Адаже, як зазначають О. Бард та Я. Зодерквіст, «розвиток інформаційного суспільства призведе до значної міграції людей», коли «міграція нижчих класів відбуватиметься з областей із низьким рівнем життя і високою народжуваністю в області з більш високим рівнем життя і низькою народжуваністю», оскільки «краще підстригати галявини, готувати тандурних курчат і отримувати за це зарплату, будучи громадянами областей із високим попитом і високою купівельною спроможністю»⁵, ніж тягнути жебрацьке існування на традиційному місці існування. Це, своєю чергою, призводить до того, що усі професіонали та креативники переміщуються в інші міста (території), бо «нижчі класи безперервно відчувають витік талантів і, відповідно, потенційних лідерів», а «еліта постійно посилюється за рахунок постійного оновлення і вливання нових талантів»⁶. Так, сучасна масова міграція та переміщення на нові місця роботи руйнують традиційні цінності осілого життя: сім'я, власне майно, стале коло звичок, друзів та засобів відпочину тощо. Так, З. Бауман твердить, що «найпотужнішим і жаданим фактором розшарування в світі стала мобільність: це та субстанція, з якої щодня будуються і перебудовуються нові, все більш глобальні соціальні, політичні, економічні та культурні ієрархії»⁷. При цьому «працевлаштування перестало бути довічним, і стаж роботи не має вже першорядного значення», оскільки «бізнес-організації стають менш жорсткими і дедалі більше концентруються на короткострокових

⁴ Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / Пер. с англ. Москва : Издательство «Весь Мир», 2004. С. 19.

⁵ Барда О., Зодерквіст Я. Нетократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма : Стокгольмская школа экономики. Санкт-Петербург, 2005. С. 94.

⁶ Там само.

⁷ Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / Пер. с англ. Москва : Издательство «Весь Мир», 2004. С. 21.

проектах, для яких кожен раз потрібні люди з певними навичками», тому «такі тимчасові утворення створюються лише для того, щоб розпастися після завершення проекту» і, найголовніше, «освіта не може бути закінченою главою, вона повинна постійно оновлюватися», бо «кожна нова задача виникає в принципово відмінних від колишніх умовах, що кожен раз вимагає нових знань»⁸. Тобто сучасна людина змушена часто змінювати професійну компетентність залежно від нових завдань, а це вимагає постійного навчання впродовж усього життя. Р. Флоріда говорить про це так: «У новому світі нас визначають вже не організації, на які ми працюємо, не церкви, не місцеві спільноти і навіть не сімейні узи», а «ми робимо це самі, моделюючи свою ідентичність відповідно до різних сторін власної креативності», де «інші аспекти нашого життя – об'єкти споживання, нові форми дозвілля та відпочинку, заходи з організації спільнот – вибудовуються вже навколо цього процесу творення ідентичності»⁹. Таким чином, повертаючись до теми нашого дослідження, можна говорити про те, що в сучасному світі «місце під сонцем» зможуть вибороти ті особистості, які завдяки самоорганізації, самоконтролю та здатності до навчання підвищувати рівень компетентностей до бажано достатнього рівня. І найголовніше, що нині перед людиною відкриваються практично необмежені можливості щодо навчання. Перш за все, завдяки сучасним можливостям щодо міжконтинентальних переміщень людина може вибрати будь-яке місце навчання, а завдяки уніфікації та стандартизації освітнього процесу адаптація до нового місця навчання буде мінімальною. При цьому необхідно зазначити, що сучасний розвиток засобів комунікації, інформаційних та комунікативних процесів трансформує традиційні форми і методи навчання, адаптуючи їх до нових реалій. Таким чином, відбувається поширення можливостей отримання знань, оскільки до нових комунікативних процесів долучаються практично усі, в кого є доступ до телекомунікацій та відповідне сучасне кінцеве обладнання, а тому «використання електронних інформаційних засобів (телефону, радіо, телебачення і комп'ютерів), глобальне і локальне, наблизилися один до одного», перетинаючи національні кордони і континенти, тим самим стаючи наднаціональним (глобальним)¹⁰. Адже, як зазначає Л. Мельник у монографії «Соціально-економічні проблеми інформаційного суспільства», «безпрецедентні явища віртуалізації і глобалізації

⁸ Барда О., Зодервіст Я. Нетократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма : Стокгольмская школа экономики. Санкт-Петербург, 2005. С. 159.

⁹ Флоріда Р. Креативный класс: люди, которые меняют будущее / Пер. с англ. Москва : Издательский дом «Классика-XXI», 2007. 421 с.

¹⁰ Гидденс Э. Социология / Едиториал УРСС, 1999. С. 322.

людського буття, колосальне нарощування та інтеграція систем соціальної пам'яті істотно видозмінюють просторово-часові масштаби життя і діяльності людини», даючи «можливість отримувати інформацію з минулого і майбутнього, а крім того, формувати і прораховувати на віртуальному рівні різні сценарії розвитку систем, у тому числі і всієї людської цивілізації», що «значно збільшує потенціал виробничих систем, відчутно підвищує ефективність людської діяльності, різко підвищує темпи соціально-економічного розвитку»¹¹. Адже можна говорити про те, що «засоби масової інформації не тільки пропонують розваги, але надають і структурують більшу частину тієї інформації, якою ми користуємося в повсякденному житті»¹², що підходить і до освітнього процесу загалом і окремих освітніх проєктів, в яких використовуються як засоби масової інформації, так і масової комунікації, де головною відмінністю є можливість налагодження діалогу в режимі реального часу, незважаючи на відстань, час, країну, національність та віросповідання. Головним критерієм такого діалогу є налагодження зрозумілої обом сторонам комунікації, в якій мова постає важливим комунікатором, а тому достатньо високий рівень мовної та мовленнєвої компетентностей стає визначальним.

2. Нові комунікації та засоби комунікацій в освіті та новітні інструменти навчання

Разом із новими технологіями та технічними прогресом відбувалися зміни в освітній сфері та освітній комунікації. Так, «із винаходом писемності все стало легко досяжним і пізнаваним», коли «зростання обсягу доступної інформації отримало вибуховий характер, і все завдяки геніальному винаходу візуального коду для комунікацій», а «інтелектуальне життя стало вельми насиченим», адже, «маючи на руках добре сконструйований, при цьому фонетичний, а не складовий алфавіт, <...> стародавні греки створили філософію та інші базові науки, при цьому «заміна вуха на око як основного засобу лінгвістичного сприйняття справила радикальний переворот у нашому розумінні світу»¹³. Далі з винаходом друкованого верстату та розвитком поштового зв'язку стало можливим поширення друкованих видань та письмових завдань на великі відстані. Такі комунікаційні

¹¹ Социально-экономические проблемы информационного общества : монография / Под ред. Л.Г.Мельника, М.В.Брюханова. Выпуск 2. Сумы : Университетская книга, 2010. С. 12.

¹² Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории структурами. 2-е изд. Москва : Академический Проект, 2005. С. 322.

¹³ Барда О., Зодервіст Я. Нетократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма : Стокгольмская школа экономики. Санкт-Петербург, 2005. С. 8.

технології, як радіо та телебачення, дали змогу проводити дистанційне навчання в реальному часі (аудіо- та відеоуроки), які отримали значну популярність у країнах із великими територіями та низькою щільністю населення. Але з часом та розвитком нових технологій комунікації ці методи навчання (аудіо- та відеоуроки за допомогою таких засобів масової інформації, як радіо та телебачення) поступово трансформувалися в новий інструментарій. Але при цьому треба зазначити, що ніхто не відміняв звичайного усного спілкування, листування та видання друкованої літератури. Яскравим прикладом поєднання усіх наявних засобів і методів комунікації є традиційний навчальний процес у ВНЗ, де є лекції, практичні заняття, тести, лабораторні заняття, самостійна робота з підручниками та додатковою літературою тощо. Що стосується цифровізації, віртуалізації, мультимедіа, використання освітніх платформ у навчальному процесі, то ситуація тут є досить строкатою та нерівномірною за рівнем використання в національних ВНЗ.

З огляду на рівень поширення новітніх технологій у сфері освіти питання сучасного дискурсу досить широко представлено на рівні наукових досліджень, серед яких можна зазначити таких дослідників, як О. Бігуненко, А. Блозва, Р. Гуревич, Л. Куниця, І. Кокуть, О. Кальна, І. Колесніченко, О. Миронова, Г. Сиротенко, С. Руда, Н. Тверезовська, Л. Шапран, Л. Шульга, Г. Чередніченко тощо.

Так, певні приклади широкого використання новітніх технологій мають точковий та епізодичний характер і залежать в основному від особистої зацікавленості керівництва ВНЗ, окремих кафедр та факультетів. Але треба зазначити, що події цього року, спричинені пандемією коронавірусу та заходами із закриттям традиційної форми навчання у навчальних закладах усіх рівнів виступили дієвим каталізатором для швидкої перебудови національної освіти на нові сучасні форми і методи навчання, які поєднали в собі традиційні форми дистанційного навчання разом із використанням сучасних комунікацій, а також самоосвіту.

Так, можна зазначити, що використання таких засобів масової інформації, як радіо та телебачення, дає змогу охопити значну аудиторію, але така масовість, на наш погляд, підходить лише для надання загальноосвітнього теоретичного матеріалу з базових предметів, що ми і бачимо нині на прикладі викладання шкільних предметів під час карантину. Що стосується вузькопрофільних предметів у вищій школі, то вказана комунікаційна платформа не забезпечить більш тісної комунікації (аргументативного діалогу) на рівні викладач-студент. При цьому створення окремих телевізійних та радіоканалів для всіх вузькопрофільних ВНЗ потребуватиме значного

часу та ресурсів як для забезпечення надійного каналу комунікації, так і для підготовки відповідних навчальних програм, методичного та методологічного забезпечення викладачів та студентів. Але самі по собі аудіо- та відеоуроки є досить поширеною формою навчання, особливо у сфері вивчення іноземних мов як під час дистанційного навчання, так і додатково під час традиційного навчання. Зважаючи на подальший розвиток технологій та техніки комунікації, суспільство отримало для широкого використання нових комунікацій сучасну платформу – глобальну мережу передачі даних (Інтернет), яка завдяки міжнародним електронним комунікаціям увійшла практично в кожен дім за допомогою мобільного (рухомого) зв'язку та широкополосного інтернету. Завдяки новим можливостям технологій та комунікаційних мереж засоби масової інформації отримали можливість інтерактивного діалогу, що стало поштовхом до появи так званих засобів масової комунікації (ЗМК). «Інтернет – це щось зовсім нове. Засіб, завдяки якому практично будь-яка людина після порівняно невеликих інвестицій в обладнання та за допомогою кількох простих дій може стати одночасно і творцем, і споживачем тексту, образів і звуків. Важко собі уявити щось більш могутнє. У Мережі ми всі і автори, і видавці, і продюсери. Наша свобода самовираження колосальна, а аудиторія неозора велика. Простим натисненням кнопки будь-яка інформація стає негайно доступною. Масштаби розвитку цього засобу комунікації не мають собі рівних»¹⁴. Отже, інтернет як нова комунікаційна платформа позитивним чином вплинула на формування нового типу комунікацій під час навчального процесу, а також створення віртуальних освітніх проєктів, у рамках яких у повному обсязі розкрилися можливості мультимедіа як засобів навчання. І, найголовніше, вказані процеси відбуваються поза фізичними кордонами окремих країн, що збільшує можливості навчання у ВНЗ дистанційно. Своєю чергою С. Руда, розглядаючи «інтернет як базу виникнення комунікативного середовища без кордонів», наголошує на тому, що «інтернет-дискурс» є багатожанровим функціональним різновидом монологічного та діалогічного спілкування, характеризується цілою низкою специфічних комунікативних засобів», тому «своєрідність електронного спілкування полягає не тільки у використанні «професіоналізмів», а й у комбінації лексичних одиниць, що належать до різних стилів і реєстрів та обираються відповідно до прагматичних установок й мети спілкування в електронній мережі»¹⁵.

¹⁴ Барда О., Зодервіст Я. Нетократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма : Стокгольмская школа экономики. Санкт-Петербург, 2005. С. 9.

¹⁵ Руда С.В. Інтернет як база виникнення комунікативного середовища без кордонів. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. Серія «Педагогіка. Психологія. Філософія». 2011. Випуск 159. Ч. 2. С. 159.

Отже, формування глобальної мережі передачі даних разом із новими комунікаціями стало передумовою появи нового комунікативного дискурсу, в умовах, коли «характерною ознакою «інтернет-дискурсу» є інтерактивність», яка насамперед «проявляється у зміцненні адресатних зв'язків, тобто у посиленні взаємовпливу учасників мовної комунікації, що відбувається через новітні канали спілкування»¹⁶. Але вказані заходи залежать, насамперед, від рівня проникнення новітніх комунікаційних технологій у навчальний процес ВНЗ, цифрової (інформаційної) та ІТ-компетентності викладачів і готовності самих студентів до отримання сучасної освіти по-новому. На вказаному наголошують А. Блозва та Н. Тверезовська в рамках дослідження «інформаційної грамотності як фактора підвищення якості сучасної освіти», які пропонують до нашої уваги перелік таких компетентностей: «уміння знаходити необхідну інформацію для професійної та повсякденної діяльності, користуватися цією інформацією, аналізувати, синтезувати, оцінювати як саму інформацію, так і її джерела, використовуючи при цьому новітні інформаційні та телекомунікаційні технології»¹⁷. Тобто для того, щоб повною мірою використовувати нові комунікації в навчальному процесі, необхідно сформувати достатній рівень не тільки традиційної комунікативної компетентності, а й нової інформаційно-комунікативної (ІТ-компетентності та цифрової грамотності) компетентності усіх учасників навчального процесу для можливості ведення сучасного комунікативного дискурсу у віртуальному просторі під час навчання. Наприклад, А. Блозва та Н. Тверезовська пропонують «такі форми навчання» для підвищення рівня «інформаційної грамотності»: «семінари-тренінги, присвячені онлайн-каталогам, базам даних та іншим подібним ресурсам; спеціальні навчальні курси з інформаційної грамотності, що входять до навчальних планів ВНЗ; тренінги щодо використання інформаційних ресурсів, які орієнтовані на підтримку конкретних академічних груп; інтерактивні навчальні програми, що реалізуються через вебсайти; електронні демонстрації з практичними завданнями; вправи з використанням електронних ресурсів, які самостійно

¹⁶ Руда С.В. Інтернет як база виникнення комунікативного середовища без кордонів. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. Серія «Педагогіка. Психологія. Філософія». 2011. Випуск 159. Ч. 2. С. 159. С. 160.

¹⁷ Блозва А.І., Тверезовська Н.Т. Інформаційна грамотність як фактор підвищення якості сучасної освіти. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. Серія «Педагогіка. Психологія. Філософія». 2011. Випуск 159. Ч. 2. С. 165.

виконуються малими трусами користувачів»¹⁸. Отже, підвищення базового рівня інформаційно-комунікаційної компетентності для можливості використання широкого спектру можливостей, які відкриваються завдяки використанню в навчальному процесі можливостей інтернету, ЗМК та новітніх технологій, сприяє «виникненню та розвитку специфічного навчального середовища – так званого середовища віртуальної реальності», що «привело до зміни складу і структури методичних систем»¹⁹, а також широкому впровадженню «електронних навчальних посібників, електронних навчально-методичних комплексів із різних дисциплін, курсів, які розміщені на сайтах навчальних закладів у мережі Інтернет, локальних мережах, а також на електронних носіях»²⁰, створивши тим самим передумови появи інформаційного освітнього середовища, яке відкрило нові можливості «здійснення неперервного навчання: e-learning, m-learning, blended-learning», забезпечивши «інформаційну, інтерактивну, комунікаційну, координуючу, культуроформальну, розвивальну і професійно-орієнтовану» функції²¹. Адже, як наголошує Г. Бакулев, «медіаінститути зайняті виробництвом, відтворенням і розподілом знань у найширшому сенсі, набором символів, що містять смислове посилання на досвід у громадському світі», які «дають змогу людям осмислити досвід, сформувати уявлення про нього, поповнити запас відомостей про минуле і усвідомити сучасність», адже «вони виконують функцію загального носія знань різного роду – також і від імені інших інститутів; вони діють у громадській сфері, в принципі доступні для всіх членів суспільства на відкритій, добровільній, неспецифічній і недорогій основі; <...> медіа охоплюють більше людей, ніж інші інститути, й протягом більшого часу, «беручи естафету» від початкового впливу школи, батьків, релігії тощо»²². А тому можна говорити про те, що створення інформаційного освітнього середовища сприятиме «підвищенню якості освіти, вдосконаленню системи традиційного та дистанційного навчання, окрім цього, зменшити витрати на навчання, можливість здійснення

¹⁸ Блозва А.І., Тверезовська Н.Т. Інформаційна грамотність як фактор підвищення якості сучасної освіти. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. Серія «Педагогіка. Психологія. Філософія». 2011. Випуск 159. Ч. 2. С. 167–168.

¹⁹ Гуревич Р.С. Інформаційно-комунікаційні технології в професійній освіті майбутніх фахівців / Р.С. Гуревич, М.Ю. Кадемія, М.М. Козяр. Львів : Вид-во «СПОЛОМ», 2012. С. 396.

²⁰ Там само. С. 339.

²¹ Там само. С. 395, 396.

²² Бакулев Г.П. Массовая коммуникация: Западные теории и концепции. Москва : Аспект Пресс, 2005. С. 5–6.

неперервного навчання»²³. Враховуючи сучасні тренди, що стосуються високого рівня мобільності серед студентів, а також формування глобальних осередків навчання на базі визнаних світовою спільнотою традиційних ВНЗ із високим рівнем викладання, багаторічними традиціями та сформованою педагогічною школою, представленою педагогами високого рівня з усього світу. Вказане створює передумови затребуваності знаходження спільної мови в рамках мультикультуралізму, мультинаціоналізму та мультирелігійності як педагогічного колективу, так і студентів. Ось чому виникає запит на вивчення мов міжнародного спілкування та комунікацій. Що стосується нашої країни, то вказані процеси вивчення таких мов отримали значний поштовх після відкриття кордонів та збільшення рівня можливостей отримання вищої освіти у провідних вишах Європейського Союзу. У зв'язку з цим зріс попит на вивчення мов, що у сучасних умовах задовольняється як традиційними формами навчання, так і сучасними, які можна отримати самостійно та/або дистанційно за допомогою великої кількості аудіо- та відео-навчальних матеріалів, коли «розвиток нових освітніх технологій наблизив до створення дистанційного навчання та нової генерації навчальних закладів – віртуальних (електронних) університетів, які мають зробити освіту доступнішою та підняти її на якісно новий рівень»²⁴. Особливої актуальності сучасні технології дистанційного навчання набули за межами великих міст. Таким чином, ми стаємо свідками поєднання традиційних ВНЗ із віртуальними (електронними) ВНЗ, що забезпечило змогу дистанційно навчатися студентам із багатьох країн у провідних ВНЗ на віртуальному рівні, фізично перебуваючи дома. Це пов'язується з прагненням освіти відповідати сучасним тенденціям щодо розвитку особистості в умовах свободи, рівності, толерантності та прагненню в майбутнє, коли «такі терміни, як «особистісне зростання», «самоактуалізація», «прагнення до здоров'я», «пошук ідентичності та автономії», «потреба в досконалості» (та інші, що позначають спрямованість людини «вгору») слід прийняти і широко вживати вже тому, що вони описують загальні, а можливо, навіть універсальні людські тенденції»²⁵. Так, Н. Скотна говорить: «З огляду на вимоги, які ставляться до сучасного освітнього процесу, де на перше місце виходить «Людина знаюча та уміюча (так звана Людина компетентна), ось «кого власне ми хочемо отримати на

²³ Гуревич Р.С. Інформаційно-комунікаційні технології в професійній освіті майбутніх фахівців / Р.С. Гуревич, М.Ю. Кадемія, М.М. Козяр. Львів : Вид-во «СПОЛОМ», 2012. С. 396, 337.

²⁴ Там само. С. 395, 396.

²⁵ Маслоу А. Мотивация и личность. 3-е изд. / Пер. с англ. Санкт-Петербург : Питер, 2009. С. 7.

«виході» із системи вищої освіти»²⁶. А для ВНЗ такі нові можливості забезпечують приток бажаючих отримати освіту та викладачів викладати у провідних сучасних ВНЗ. На наш погляд, вказані тенденції щодо віртуалізації ВНЗ будуть тільки зростати, з огляду на події у світі, пов'язані із карантинном. Це стосується ВНЗ, які займаються підготовкою фахівців для глобального ринку праці та світової науки. Стосовно національного рівня, то створення віртуальних (електронних) ВНЗ на базі традиційних покращить рівень доступу до освіти вже для підготовки фахівців національного та/або регіонального рівня. Адже, як зазначає С. Руда, «інтернет-дискурс» – специфічний вид дискурсу, якому властива надзвичайно велика різноманітність, як за кількістю учасників, так і мов, якими відбувається спілкування, і тематики; це дискурс, який відбувається у «світовій павутині» – Інтернеті, де у наш час присутні практично всі сучасні писемні мови (близько п'яти тисяч)²⁷. Позитивним є те, що з огляду на поширення глобалізаційних процесів в усіх сферах суспільного життя та людського буття відбувається стандартизація та уніфікація навчальних процесів, а тому, отримавши освіту у національному ВНЗ, студент може продовжити навчання вже в іншому ВНЗ, який може знаходитися навіть на другому континенті, адже «студенти Європи повинні мати право отримувати освітньо-професійні рівні, які будуть ефективно використовуватися не лише в тих країнах, де вони їх отримали, а й у всій Європі» за умови сприяння університетами та урядами «забезпеченню студентів відповідними до загальних вимог кваліфікаціями»²⁸. Так, у рамках Болонського процесу зосереджено ВНЗ з 48 країн, а тому «Болонський процес веде до більшої сумісності та порівнянності систем вищої освіти, завдяки чому для учнів полегшується мобільність, а для вищих навчальних закладів – залучення студентів і вчених з інших континентів»²⁹. Головним стримуючим фактором виступає комунікація іноземною мовою. А тому, зважаючи на набутий досвід щодо дистанційного навчання, необхідно говорити про необхідність створення на державному рівні спеціалізованого освітнього електронного ресурсу, де мають бути зібрані на одній платформі усі навчальні ресурси за фаховими

²⁶ Скотна Н. Сутність глобалізації та її вплив на розвиток вищої освіти в Україні. *Людознавчі студії. Філософія*. Випуск 28. С. 14.

²⁷ Руда С.В. Інтернет як база виникнення комунікативного середовища без кордонів. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. Серія «Педагогіка. Психологія. Філософія». 2011. Випуск 159. Ч. 2. С. 158.

²⁸ Пінчук Є.А. Модернізація вищої школи України в умовах інтеграції в європейський освітній простір. *Формування європейського освітнього простору. Теорія і практика управління соціальними системами*. 2009. № 2. С. 114.

²⁹ Европейское пространство высшего образования. URL: <http://euroosvita.net/?category=17&id=1048>.

напрямами. У процес створення та наповнення вказаного ресурсу необхідно залучити досвід усіх національних ВНЗ у частині дистанційної освіти та вибрати ресурси, платформу, методики навчання та механізми комунікації. Вказане має здійснюватися, зважаючи на досвід та стандарти створення таких ресурсів у рамках Європейського Союзу.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи питання ролі та впливу на формування компетентностей студентів у процесі вивчення мови в умовах сучасного етапу цивілізаційного розвитку суспільства, зазначимо, що сучасні трансформації та зміни, що відбуваються в суспільстві, мають всеохоплюючий та загальний характер. Так, сучасні дослідники наголошують на тому, що за останні десятиліття відбулися такі кардинальні зміни, що можна говорити навіть не про інформаційне суспільство, а про постінформаційне та постеконімічне суспільство. В таких умовах відбуваються зрушення на ціннісному рівні, коли традиційні цінності втрачають вагу і перестають домінувати в суспільстві. Крім того, нове розуміння свободи як особистісної, так і суспільної формується на основі так званої позитивної свободи, коли потреби людини замінюють потреби держави. Разом із цим людина перестає бути «маленьким гвинтиком» і стає особистістю, розвиток якої відбувається вже в нових реаліях: свободи, рівності, гідності, толерантності, демократії, вільного ринку. Це змінює саму особистість, піднімає рівень самооцінки, самоосвіти, самоорганізації тощо. Таким чином відбувається формування нових вимог та підходів до самої освіти. При цьому відбувається подальша цифровізація інформації, інформаційних та комунікативних процесів, які разом із використанням інформаційно-комунікативних технологій та інформатизації створюють нові можливості для нової освіти, заснованої на використанні інтернету, віртуального простору та сучасних освітніх платформ, засобів та інструментів. Крім того, на сферу освіти впливають глобалізація, уніфікація та мультикультуралізм в освіті. В таких умовах поряд із мовною та мовленнєвою компетентностями для отримання професійної компетентності виникає потреба у високому рівні комунікативної, інформаційної, цифрової та ІТ-компетентності як викладачів, так і студентів. Такі компетентності ми пропонуємо називати інформаційно-комунікаційні компетентності (ІК-компетентності). Зважаючи, що технології та техніка йдуть уперед ІК-компетентності, необхідно розвивати на постійній основі. У зв'язку із зазначеним нами запропоновано створення національного спеціалізованого електронного освітнього ресурсу (Е-наосвітресурс), в якому було б сконцентроване все необхідне для викладачів та студентів для можливого

використання/застосування як для традиційного навчання, так і для дистанційного. При цьому створення, формування та наповнення Е-наосвітресурсу має координуватися з аналогічними ресурсами, що створюються в Європейському Союзі та провідних світових центрах вищої освіти на базі традиційних ВНЗ.

АНОТАЦІЯ

У рамках вказаного дослідження розглядалося питання ролі сучасного розвитку суспільства, нового суспільства та нової людини, нових комунікацій. Вказане є показовим, адже нині науковці говорять вже не про інформаційне суспільство, а зародження постінформаційного та постеконічного суспільства, що накладає свій відбиток на саму людину, її буття, її роль у сучасному суспільстві та державі. Також було зазначено посилення ролі засобів масової комунікації завдяки новій платформі масмедіа, сформованій на базі глобальної мережі передачі даних (Інтернет). Крім того, нові виклики створюють глобалізація, масові переміщення та зміна традиційних цінностей. Отже, це все впливає на всі сфери суспільства, в тому числі на освітню сферу, освітні процеси та освітню комунікацію, як на національному, так і на глобальному рівнях. Такі умови визначають необхідність стандартизації, уніфікації комунікацій на рівні освіти. Крім того, глобальний ринок праці та широкі можливості для навчання у вищих навчальних закладів (ВНЗ) усього світу створюють необхідність використання мов (глобального та регіонального рівнів) як засобів комунікації під час навчання у ВНЗ. У результаті проведеного дослідження було зазначено необхідність формування віртуальних ВНЗ на базі традиційних ВНЗ для розширення рівня можливостей доступу до освіти. Також було запропоновано створити національний спеціалізований електронний освітній ресурс (Е-наосвітресурс), який би сконцентрував би в собі усе необхідне для викладачів та студентів в одному місці для можливого використання/застосування як для традиційного навчання, так і для дистанційного. При цьому було зазначено необхідність координації дій зі створення такого ресурсу із проєктами Європейського Союзу та провідних світових центрів вищої освіти на базі традиційних ВНЗ. Крім того, необхідно здійснювати на постійній основі підвищення рівня інформаційно-комунікаційної (цифрової, ІТ, інформаційної) компетентності студентів і викладачів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бакулев Г.П. Массовая коммуникация: Западные теории и концепции. Москва : Аспект Пресс, 2005. 176 с.
2. Барда О., Зодервіст Я. Нетократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма : Стокгольмская школа экономики. Санкт-Петербург, 2005.

3. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / Пер. с англ. Москва : Издательство «Весь Мир», 2004. 188 с.
4. Блозва А.І., Тверезовська Н.Т. Інформаційна грамотність як фактор підвищення якості сучасної освіти. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. Серія «Педагогіка. Психологія. Філософія». 2011. Випуск 159. Ч. 2. С. 162–167.
5. Гидденс Э. Социология / Едиториал УРСС, 1999. 704 с.
6. Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории структурами. 2-е изд. Москва : Академический Проект, 2005. 528 с.
7. Гуревич Р.С. Інформаційно-комунікаційні технології в професійній освіті майбутніх фахівців / Р.С. Гуревич, М.Ю. Кадемія, М.М. Козяр. Львів : Вид-во «СПОЛОМ», 2012. 502 с.
8. Европейское пространство высшего образования. URL: <http://euroosvita.net/?category=17&id=1048>.
9. Маслоу А. Мотивация и личность. 3-е изд. / Пер. с англ. Санкт-Петербург : Питер, 2009. 352 с.
10. Пінчук Є.А. Модернізація вищої школи України в умовах інтеграції в європейський освітній простір. *Формування європейського освітнього простору. Теорія і практика управління соціальними системами*. 2009. № 2. С. 112–120.
11. Руда С.В. Інтернет як база виникнення комунікативного середовища без кордонів. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. Серія «Педагогіка. Психологія. Філософія». 2011. Випуск 159. Ч. 2. 2011. С. 157–162.
12. Ситніченко Л. Першоджерела комунікативної філософії. Київ : Либідь, 1996. 176 с.
13. Скотна Н. Сутність глобалізації та її вплив на розвиток вищої освіти в Україні. *Людинознавчі студії. Філософія*. Випуск 28. С. 5–16.
14. Социально-экономические проблемы информационного общества : монография / Под ред. Л.Г. Мельника, М.В. Брюханова. Випуск 2. Сумы : Университетская книга, 2010. 896 с.
15. Флорида Р. Креативный класс: люди, которые меняют будущее / Пер. с англ. Москва : Издательский дом «Классика-XX1», 2007. 421 с.

Information about the author:

Skibun N. D.,
Candidate of Pedagogical Sciences,
Lecturer at the Chair of Ukrainian Studies
Bogomolets National Medical University
34, Peremohy Avenue, Kyiv, 01601, Ukraine

**TEXT AS A WAY OF PROFESSIONALLY
ORIENTED SPEECH COMPETENCE OF HUMANITIES
AND PEDAGOGICAL COLLEGE STUDENTS**

Skrypnyk N. I., Homiak I. M.

INTRODUCTION

New priorities for educational competency are set out in the National Doctrine of Development of Ukrainian Education, the Law of Ukraine “About Education”, the National Program “Education” (Ukraine of the 21st Century), the Decree of the President of Ukraine “About the National Strategy of Educational Development in Ukraine until 2021”. Today, the modern world requires individuals who are ready to communicate effectively and think critically, professionals who are able to work in a team, set a goal and achieve it, communicate in professional broadcasting in all spheres of a democratic society. The communicative and vocational competence is particularly important in higher education institutions, which is dictated by the demands of time and is defined as one of the key competences of the modern educational process.

Scientists such as M. Bakhtin¹, I. Halperin², L. Loseva³, O. Moskalskaya⁴ and others, emphasize that the text itself is the basis that integrates elements of language, where all linguistic units acquire natural functions and, accordingly, the text is one of the effective types of cognitive activity for the development of communication and speech competence.

The main unit of speech activity is the text. Each text, covering a specific topic, contains specific information and is aimed at performing a specific communicational task. The importance of studying language in the course of speech activity, taking into account the processes that occur during listening and when talking about the different roles of the speaker and listener in the communication process, was drawn by a large number of scholars who represented the psychological paradigm. Yes, the idea of different

¹ Бахтин М.М. Проблемы речевых жанров. Литературно-критические статьи. Москва : «Художественная литература», 1986. С. 428–472.

² Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. Москва : Едиториал УРСС, 2004. 144 с.

³ Лосева Л.М. Как строится текст: пособие для учителей. Москва : Просвещение, 1980. 96 с.

⁴ Москальская О.И. Грамматика текста. Москва : Высшая школа, 1981. 183 с.

understanding of words and expressions by the speaker and the listener in the communication process is found in Potebna, Steintal, Baudouin de Courtenay.

However, the attempt to study the language with communication participants has led to the creation of such a complex object of study that the ways that existed at this stage of development of the conceptual apparatus linguistics could not be adequately described. In this regard, introducing into the field of linguistics a new object of study – systemic relations in language – representatives of the system-structural paradigm, passing to the description of the higher levels of the linguistic system, created a base for the study of a new object – text, in its statics and dynamics⁵.

The interest of scholars in the problems of the text is evidenced by the large number of works of Ukrainian and foreign researchers, in particular N. Harutyunova, F. Batsevich, I. Bechta, I. Halperin, S. Karaman, V. Karasyk, G. Kolshansky, M. Kochergan, M. Makarov, L. Friedman, Y. Habermas, Z. Schmidt and others. Definitions of the term “text” refer to one of the controversial issues that are being discussed ambiguously, by linguists (D. Barannik, A. Koval, O. Ponomaryov, O. Selivanov, etc.), psychologists (L. Vygotsky, I. Zimnya, T. Ladyzhenskaya, O. Luria, I. Sinitsa, etc.) and lingvodidakts (O. Bilyaev, O. Goroshkina, V. Melnichiko, M. Stelmakhovich, I. Khomyak, etc.).

The object of the study is to develop the communicative and vocational competence of future vocabulary teachers in the process of working with the text. The purpose of the article is to investigate the originality of the text and to determine its role in the process of communicative speech act. According to this goal, the following tasks were defined: to clarify the definitions of the key concepts “text”, “educational text”, “oral text”, “written text”, “communicative and speech competence of students-philologists”, to study the functioning of text in communication, to determine the need for text in the process of speech activity and related problems, differentiate texts by form of communication, analyze types and genres of speech.

The realization of the stated purpose and the solution of the set tasks were carried out through the use of the following methods of research: analysis, synthesis, generalization of scientific researches on the problem of formation of communicative-speaking competence of students in the process of working with the text.

Thus, the text is a complex communicative unit of the highest order, which is a prototype, product, and object of communicative-cognitive

⁵ Цвиллинг М.Я. Общественно-политический и научный текст как предмет обучения иностранным языкам. Москва : Наука, 1987. С. 150.

activity, and is also an effective didactic means of improving the communicative-speaking competence of future philological teachers.

1. Text as a component of the formation of communicative-speaking competence of students-philologists

Text is an exercise of linguistic competence in the process of communicative-speaking activity. For researchers, the distinction is made between the concepts of “text”, “speech”, “discourse”, which are extremely important for understanding the term “text”. In the early 70’s of XX century. an attempt was made to differentiate the concepts of “text” and “discourse” by including the category of situation. Discourse was interpreted as “text plus situation” and text accordingly – as “discourse minus situation”. The text is a phenomenon narrower than discourse and has features of a closed system, as well as a written and oral form of embodiment.

Note that broadcasting arises because of the need for communication. It is always aimed at the listener and intended to communicate with him. Basic in the speech development of language learners is the improvement of the ability to use speech as a means of communication. I. Shevchenko and O. Morozova under the speech understand speech activity, which takes place in a broad socio-cultural context, is a set of process and result, characterized by continuity and dialogism⁶.

According to T. Ladyzhenskaya, the set of conditions that determine broadcasting, constitute a communication situation⁷. The speech situation is an important component in the communication process, as it not only stimulates expression, but also plans its form, style, type and genre, creates certain conditions for communication.

Speech competence is a basic indicator of the professional competence of the modern specialist in philological profile, and therefore can not be applied only to a particular academic discipline, and should cover the entire range of proposed subjects, which is provided for by the appropriate educational and professional training program for future teachers. According to L. Mamchur, “An important factor in the formation of the speech competence of a future teacher-philologist is his speech development, which involves mastering the system of speech knowledge and skills required for communication in different types of speech activity. An indicator of this development is communicative competence, that is, the ability to communicate, which leads to the active use of language, the ability to perceive and reproduce the

⁶ Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен : монографія / під заг. ред. І.С. Шевченко. Харків : Константа, 2005. 356 с.

⁷ Ладыженская Т.А. Живое слово: устная речь как средство и предмет обучения : учеб. пособие. Москва : Просвещение, 1986. С. 89.

content of another's language, to produce their own, demonstrating their intellectual development, cultural achievements and values"⁸.

The perception of text is a much more complex process than the perception of a communicative act: the content of the whole text is modulated by the interpretation of certain communicative acts. The perception of the text includes the reception of elements of language that the person hears or sees, establishing their relationship and forming an idea of their meaning⁹.

In the "Linguistic Encyclopedic Dictionary" the following interpretation of the definition is proposed: "Text (*from Latin textus – fabric, plexus, connection*) – a sequence of semantic units united by a semantic connection, whose main properties are coherence and purpose"¹⁰.

According to I. Halperin, the text is «a work of speech-creative process, characterized by completeness, objectified in the form of a written document, literarily processed, consisting of a name (title) and a number of special units (transphrasal unities), combined different types of lexical, grammatical, logical, stylistic communication, which has a definite purpose and pragmatic attitude"¹¹.

The basis of our exploration is the definition found in the studies of I. Kovalik, L. Matsko, M. Ivy, who define the text as "a written or oral flow, which is a sequence of sound, graphemic elements in syntactic structures (sentences), which express a complex of related judgments"¹²; A. Selivanov is of the same opinion, understanding the text as a verbal mediator of communication, for which he is a "holistic sign form of broadcasting organization"¹³.

It is now a clear fact that increased attention to the text, its comprehension and production occurs in the communication process. In our opinion, the text should be regarded as both the basic unit of speech, and as an expression, and as a product of speech, as well as as a completed speech

⁸ Мамчур Л. Формування мовно-риторичної компетентності майбутнього вчителя-словесника. *Проблеми підготовки сучасного вчителя* : збірник наук. праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Умань : ФОП Жовтий О.О. 2013. Вип. № 8 (Ч. 2). С. 182–186.

⁹ Белянин В.П. Психолінгвістика : учебник. Москва : Московский психолого-социальный институт, 2003. С. 103.

¹⁰ Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. Москва : Сов. Энциклопедия, 1990. 685 с.

¹¹ Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. Москва : Едиториал УРСС, 2004. С. 45.

¹² Ковалик І.І. Методика лінгвістичного аналізу тексту. Київ : Вища школа, 1984. С. 7.

¹³ Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации : учеб. пособие. Киев : Фитосоцицентр, 2004. С. 7.

work, which is characterized by informativeness, integrity, thematic unity, has its own structure, means of “coherent” parts.

You can take into account that you use the up-to-date content and navigation when using this time, as well as being the source of all my units, categories, and browse the working vocabulary. For example, G. Sommer, under the term “educational text”, creates a text that exists for medium purposes. At the time when it was lost that killing the main criterion was to play a didactic criterion, not a linguistic one. The main didactic criterion of the educational text G. Sommer sees in its function, which is used in the generation of new oral or written texts¹⁴.

An important tool for developing language skills in the educational process, as well as a source for learning language units, is a textbook. For example, G. Sommer claims it an «educational text» as used for educational purposes. The scientist points out that the didactic criterion should play the main criterion, not the linguistic one. The main didactic criterion of the educational text G. Sommer considers its function, which is manifested in the generation of new oral or written texts¹⁵.

Thus, T. Kudryavtseva proposes to consider educational texts as an object of learning and as a means of learning. The scientist states: “Types of educational text as an object of learning are differentiated from the content side by means of construction; and types of educational text as a means of learning differing in formal characteristics”¹⁶. N. Goncharova divides the educational texts into descriptions and stories, reflections and proofs, arguing that “since any content is expressed in a particular expression, the text, the logical structure of each particular text will be determined by the logical structure of the type of content”¹⁷.

Summarizing everything, we can conclude that the educational text as a means of forming communicative, linguistic, speech and socio-cultural competence is endowed with rich didactic potential. In context of the globalization process, which has covered all aspects of social life and the sphere of education, the educational text should be focused on solving a specific didactic task in different situations of the educational process, on the formation of key and subject competences in students.

¹⁴ Sommer G. Types of written educational texts for the development of speaking and writing. *Issues of linguistics and linguistics*. MAPRYAL Conference Proceedings (23-24 Apr 1996, Krakow). Krakow : Wydawnictwo Naukowe WSP, 1996. P. 223–228.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Кудрявцева Т.С. Функционирование текста в учебном процессе. Москва : Наука, 1984. С. 40.

¹⁷ Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. С. 230.

At the heart of the formation of communicative-speaking competence of future Ukrainian language teachers, the key is undoubtedly the oral and written text. In the linguistic education the text is referred to as “a segment of speech or expression (oral and written) relating to a specific field. In the process of performing a certain task, it becomes an act of speech activity and can be both a support and a goal, both a product and a process”¹⁸. According to M. Vashulenko, I. Hudzik, T. Donchenko, I. Zimnya, V. Melnichiko, M. Pentylyuk, I. Khomyak, O. Khoroshkovskaya, the text is a universal product for the development of productive and receptive types of speech activity.

In the process of listening, it becomes important to be able to perceive utterances (phonetic skills), to identify the language of the message (linguistic skills), to understand the messages (semantic skills), to interpret the messages (cognitive skills). When reading, it is first and foremost about the ability to perceive written text (technical reading skills), to identify messages (language skills), to understand messages (semantic skills)¹⁹.

Oral text is text created verbally. Written text is created or recorded in writing. These types of texts are not only a means of language learning, but also an object of assessment. In particular, in the speech test, oral text is evaluated as a result of speech according to the following parameters: “discursive organization, interaction, pronunciation, grammar and vocabulary”²⁰. Written text in the assessment of productive skills – writing is assessed by the criteria “content, communicative achievements, structure, language (vocabulary and grammar)”²¹.

We believe that text itself is an important means of assimilating new material and at the same time an indicator of learning outcomes based on texts authored by future philologists in accordance with educational and professional programs. It should also be remembered that the text is a coherent statement that consists of a group of sentences united by the theme and the main purpose, as well as the author's attitude to what is being communicated. There are three logical parts to the text: the beginning, the main part, and the ending.

Nina Stankevich interprets the text as the basis of any kind of speech activity: dialogue, audiotext, text for reading, written work. In her opinion, in the analysis of types of speech activity educational texts can be classified

¹⁸ Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / наук. ред. С.Ю. Ніколаєва. Київ : Ленвіт, 2003. С. 10.

¹⁹ Там само. С. 273.

²⁰ Handbook for teachers for exams from 2016. Cambridge English. URL: <https://www.cambridgeenglish.org/Images/167791-cambridge-english-firsthandbook.pdf> (дата звернення: 18.04.2020).

²¹ Ibid.

in various ways²². We propose to classify the types of educational texts by the following criteria: the content and method of presentation of the material – text-story (oral or written text: article, work, translation, letter, message), text-description (genres: landscape, portraiture, characteristics of people, phenomena), text-reasoning (reflection-statement, reflection-observation, reflection with evidence); by the nature of psychological and emotional influence on the participants of the educational process – text-illustration (drawing), text-scheme, text-symbol; by results of educational interaction – text-algorithm, text-instruction, text-test. In the process of working on these types of texts, students of philology are formed appropriate communication and speaking skills, skills, social experience, spiritual values.

It is the text as didactic material that represents coherent speech, interpersonal communication, promotes the acquisition of national and universal cultural and spiritual values, expression of speech, norms governing relations between people.

2. Formation of future teachers-philologists skills in working with text

The course of education recipients' speech development lies through the understanding of read or heard text and involves the activation of various types of speech activity. To the technological support of the formation future teachers-philologists' professionally oriented speech competence in the process of working with the text, we include forms, methods, techniques and teaching aids. The speech direction of the competence approach involves methods of forming, in fact, speech and communication competence.

The communicative method guides students to the creation of the text and involves the implementation of all stages of the speech activity in their logical sequence, starting with the orientation in the subject of the future work and ending with receiving feedback. The techniques of this method include: creating speech situations or selecting them from life, role-playing games, elements of interactive cooperation and various activities that encourage speech, and so on.

Effective forms of expression students-philologists' speech competence in the course of work with the text are considered frontal, group, paired and individual.

In the context of our study, where text is a means of improving speech competence, we consider such effective theoretical and practical methods and techniques as follows: observation of features and functioning of speech units, comparison of speech units, construction (conversion) of speech units,

²² Станкевич Н. Види мовленнєвої діяльності в аспекті лінгводидактики. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної* : збірник наук. праць. Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. Вип. 2. С. 43.

production of speech units utterances, essays, drafting, compositional schemes, text translation expressive reading aloud, reading text silently, working with deformed text, composing text by keywords, composing by text, by topic, by method of creative work (oral and written works and translations), drafting business papers, projects, text editing, rhetorical text analysis, linguistic analysis of text, dialogue with the author or character of the text, drafting dialogues and monologues, linguistic commentary, reflection, thinkings on the philosophy of life, the method of associations (promotes the formation of national consciousness, enriches vocabulary, the ability to perceive subtext), speech training, etc.

We refer to the traditional methods of speech direction in the process of working with the text: *the teacher's story* (promotes the development participants' knowledge during the educational process, but does not ensure the development of facilities and skills, so its logical continuation is different types of exercises, tasks, training); *conversation* (introduction at different stages of a heuristic conversation, containing communicatively oriented problematic questions, creates favorable conditions for the formation of students' vocational speech competence), *observation* (speaking is one of the sources of learners' knowledge, which is the basis for learning needed to create your own related statements); *work with the textbook* (a special place in the experimental study is the work with the textbook (vocabulary, reference literature), as a method of teaching necessary for the development of students' activity, their organization in life and professional activity in general, and communicative and vocational competence in particular; to develop such productive speech activities as writing, which requires careful pre-planning and organization of all stages of writing works; reading texts posted in the textbook, in the supplementary literature, on the Internet, according to A. Crawford, W. Saul, and S. Mathews, it is "an activity that provides reading comprehension in the part of the lesson when the knowledge-building phase takes place, in the use of narrative artistic or informative text"²³, that is, reading is a part of speech-language communication that provides the development of the ability to perceive information, to use it to express their own point of view in the process of speech communication); *method of exercises* (an effective way of forming specific facilities and skills of students-philologists, and in the area of our study is the speech competence of future teachers; the element of each exercise should be communicative-speaking tasks – verbal and non-verbal

²³ Технології розвитку критичного мислення учнів / А. Кроуфорд, В. Саул, С. Мегьюз, Д. Макінстер; Наук. ред., передм. О.І. Пометун. Київ : Видавництво «Пляди», 2006. С. 46.

actions that organize students' speech communication to professions, their involvement in professional communication).

We propose a sample. Read the text, get the title. Specify the ways by which the sentence is combined into the text. *Any pores are attractive and beautiful bush viburnum. In the spring it is decorated with delicate green inflorescences. And the summertime is enchanted by the magnificent greenery of the thick paw leaves. In early autumn, viburnum is already decorated with rosy berries. Before the first frost the plant is proud of its golden dress. In winter, guelder rose attracts with well-frozen, already completely edible and sweet berries. Bright flames of light fade in the midst of the bare, dark twigs.*

In the world of information technology, creative professionals with new ideas are valued. Rather fast, a student can become a "professional" in the area that interested him. The teacher should also support the participant of the educational process on the way to acquisition of subject competences. Nowadays, effective methods are the use of *innovative methods*, which increase the students' interest in learning linguistics training by developing intrinsic motivation and by moving the centre of the learning process from the teacher to the student. Thus, in the context of our research we can use the following: *case method* ("based on the concept of students' mental abilities development and aimed at developing creative thinking. This method contributes to the successful achievement of a number of educational and educational goals: the acquisition of previously unknown information, the ability to work with literature, improving ability to communicate"²⁴). Thus, in the process of analysis, synthesis and discussion, students select the necessary information, supplement it and communicate, while developing their own professionally oriented speech competence). We present a sample of case method on current issues in the culture of speech, "*How to apologize correctly*", "*How to express your request*", "*Polite request – polite refusal*". "*Concepts of Language Development of Ukraine*", "*Basic Information on Philological Scientists of the XX Century*", "*Ukrainian Language: History and Modernity*", "*Cabinet of the Ukrainian Language*", "*Professionals of the Philological Branch and Methods of their Creation*", "*The Phenomenon of Mythology of the Ukrainian Language*" etc; *speech training* (during the training a communication surroundings is created, characterized by openness, interaction of participants, equality of their arguments, accumulation of shared experience, opportunity to receive frank information and express their own opinion. "This is a form of training that is aimed at developing speaking skills and effective behaviour in different

²⁴ Пентилюк М. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : збірник статей. Київ : Ленвіт, 2012. С. 132.

communication situations. Conducting such trainings in higher education institutions is the basis for forming the speech competence of future professionals”²⁵.

It was effective to conduct a speech training “Communicate in Ukrainian” or “Culture of communication over the phone”. Task. Listen to the text. Analyze how to make a phone call. Compare the culture of telephone communication with your own speaking over a mobile phone. Based on the text and your own generalized observations, formulate rules of communication on the mobile phone, identifying other positions that were not named in the text.

In our opinion, the following training technologies can be used in language studies: *Formula of the profession*. Students should formulate a formula for their future profession using the notation of all the qualities necessary for productive work, for example, *a – attention, o – organization, m – mutual aid, c – communication, w – work, k – knowledge*. Such an exercise develops the skills of self-organization, logical thinking and the ability to set a goal and achieve it²⁶.

One of the most important components of the educational process, according to leading methodologists, is the introduction and application of *interactive methods* (they will enrich the personal experience, value orientations and professionalism of students-philologists (presentation, heuristic conversations, role-playing games, discussions, brainstorming, “aquarium”, “associative bush”, competitions with practical tasks and their subsequent discussion, project, creative activities, use of multimedia computer programs, etc.).

For example, when using the method “*Philological Workshop*”, students play the role of linguists, researchers. Tasks are extremely diverse: text study, linguostylistic or ideological and artistic analysis of the text; “*The Museum of Mistakes*”. Students are museum workers. Some relics fall into them, but time has left its mark – obliterated parts of sentences, indistinctly spelled words, no punctuation marks and mixed places of words when glued together. The task is to reproduce the text, explain the mistakes, and correct them. And sometimes you need to edit a text-translation from an ancient language, made by not enough competent researchers; “*The Art of Oratory*”. Students-writers. The task is to write a creative work, an article ... Only the topic of the work may be suggested, and may be support words or word combinations, depending on the proposed topic.

²⁵ Homiak I., Skrypnyk N. Training technologies as one of the forma of development of non-stardard communication in Ukrainian lessons. *Norwegian Jornal of development of the Iternational Science*. Oslo, Norway. 2019. № 37. C. 9.

²⁶ Ibid. C. 10.

A real form of material expression of the project is a written work (a work on a moral, ethical or social topic). It is desirable that the project title be laconic and concise, for example: “I am Ukrainian”, “Dignity”, “Patriotism”, “Responsibility for my own actions”, “My dream institution”, “My Ukraine is embroidered” and so on. This type of project should form the skills of linguistic analysis participants (actual sentence articulation, method of communication between sentences, general question to text, functional purpose, sphere of use, linguistic features, sentence structure, rhetorical figures, inversion, tropes, symbolism, ethics)²⁷.

Linguistics does not clearly define the term learning tools, for example, the pedagogical dictionary defines that “learning tools are objects that cause sensomotor stimuli (affect vision, hearing, touch, etc.) and facilitate the participants in the educational process of cognition of reality. These can be real objects and their model, figurative, verbal or symbolic substitutes”²⁸. In our research, text is an effective tool for improving students’ professionally-oriented speech skills.

The analysis of pedagogical and methodological literature allows to identify the following types of ways, which are aimed at forming the speech competence of students-philologists in the process of working with the text: *verbal* 1) oral and written texts; 2) communicative speech exercises and tasks; 3) topics of monologues and dialogues; 2) *visual* (interactive whiteboard, tables, diagrams, illustrations, slides: specific content (text-illustrative and text-activity) and abstract content (verbal-graphic, graphic, picture)); 3) *electronic means* (computer, Internet, multimedia; theoretical material can be presented electronically in the form of presentations, slideshows. For example, write a narrative text of art style on the theme “Flowers are the eyes of nature” and to present it in the form of a slide-show); 4) *paralinguistic means* (in the process of forming students’ professional speech competence the inclusion of these means is necessary, because the knowledge, understanding and appropriate the use of facial expressions, gestures, posture, distance between participants in the educational process helps to avoid misunderstandings in communication and speech interaction).

Samples of verbal tasks. Make a coherent statement, taking the thesis submitted: “Bread is honoured in every family because...”, “A Ukrainian does not imagine his life without a song because...”.

²⁷ Скрипник Н.І. Застосування проєктної технології у процесі вивчення сучасної української мови у закладах вищої освіти. *Педагогічний часопис Волині*: науковий журнал. Луцьк : СНУ імені Лесі Українки, 2019. № 4(15). С. 75.

²⁸ Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. С. 124.

Task. Prepare a post on the topic: “Formation of the ideas of the text educators” using the recommended literature.

Task. To form students’ editing skills, a team teacher selects appropriate text for team analysis, which needs to be analyzed and edited. When studying which topic in the text section should you use similar tasks?

Task. Each text has its own characteristics: informative, headline presence, cohesiveness, semantic integrity, structural, completeness. Consider the content of the following features in a specific text example.

Task. Read the text. Select a title. Identify the micro-themes, make a plan. *The Ukrainian rushnyk has passed through the ages and now symbolizes the purity of feelings, the depth of love for their children, for all who do not call their hearts. The rushnyks, which were often hung over windows and doors, were supposed to protect the house from all filth. Therefore, both the ornament and the patterns played the role of amulets. A dotted diamond in the middle meant a planted field, a flowerpot or flower – a tree of life. The red and black threads in the embroidery of the mother towel are our eternal love and sorrow. That is our original fate.*

Sample of visual exercise. Make the text according to the scheme.

Topic. The greatest wealth is the legends of his native land		
I micro theme The greatest wealth	II micro theme Knowledge of legends	III micro theme Patriotism is not to buy
The first thematic sentence I believe that every real Ukrainian deserves wealth, and the greatest wealth is legends	The second thematic sentence To be a true patriot you need to read, protect, know the legends of your native land	The third thematic sentence Here is the patriotism for the money not to buy
Themed word легенди	Themed word знати легенди	Themed word за гроші

An important factor in the formation of speech competence is the common students’ educational activity, which is carried out in the process of their communication. It can be organized at the expense of a specific system of questions aimed at determining the level of awareness of information givers. These questions are offered to students at different stages of the text work: after initial perception, re-reading to establish the sequence of events, analysis of factual and figurative content. At these stages we also work on the accumulation of active vocabulary of participants in the educational process, the formation of accentuation norms of the Ukrainian literary language.

Another stage of learning text information is the formation of skills for its interpretation, paraphrase. By dividing the text into logically complete parts, students compile a storytelling algorithm using imaginary drawing, sequential “film frames”. And the teacher writes it in the form of sentence structures on the board. According to the plan, an oral retelling is built.

In terms of form, texts are traditionally divided into dialogue (dialogical text), monologue (monologue text), polylogue. The implementation of the practical-activity component of the research can be reproduced through the creative production of texts of different types, genres, styles. Compared to dialogue, monologue cohesive messages are a complex type of speaking activity that students perform on their own, or with reliance on basic phrases, sentences, and more.

Studying the topic “Technology of designing lessons in the development of connected speech” of discipline “Methods of teaching Ukrainian”, which has an applied character and plays a leading role in the professional training of future teachers-philologists, students create verbally (or in writing) detailed, concise, selective, creative translations and works-stories, works-descriptions, works-thinks on congenial and clear topics. The main task of the lessons of the development of coherent speech is the formation of the necessary text-writing skills for students on the basis of mastering their textual knowledge.

Task. Plan independently a system of work aimed at forming the concept of “text-story”, get the necessary didactic material, using professional periodical sources.

Task. Among the types of texts, the most complex is text-consideration. Explain the reasons for difficulties in constructing consideration, find ways to improve the ability to build considerations.

Task. Choose the text-story, text-description, consideration. Explain on what grounds they can be distinguished.

Task. For each of the types of texts, the supporting parts are specific parts of the language: verbs for narratives, adjectives for descriptions. For example, read the descriptions and identify their style and vocabulary. What is the role of lexical means in each of them?

Task. Prepare information on “Forming intonation skills as you study the “Text section”. Justify the role of familiarizing the participants of the educational process with the texts of different types in forming the expressiveness of speech.

In accordance with the educational and professional program “Ukrainian Language and Literature” students learn to compose in the class different texts: poems, fairy tales, stories, texts of official and business nature:

greetings, invitations, announcements, CV, resume, etc.; nonfiction texts: essays, notes, interviews, etc.

In the process of drafting business papers, special attention should be paid to the purpose and structure of the document, especially the language arrangement. The documents are made according to the model, which is obligatory for all business papers. A statement or essay is also written according to the appropriate scheme. Properly drawn up are only those documents or written works that clearly and consistently provide accurate information with compliance with the relevant details, design rules and, of course, the rules of Ukrainian spelling.

Text in students-philologists' system of speech competence is the object and means of receptive speech activity, in the process of which the student is a listener and reader, and at the same time the text is both a product and the result of productive speech activity.

Equally difficult and responsible is the improvement of written language, that is, the process of text creation. It is necessary during the preparatory work to consider the topic of expression in accordance with the stated purpose, to determine the main idea of the message, to make a plan of the work, taking into account the type and structure of the text, to select vocabulary, expressive means of speech according to the style of speech.

CONCLUSIONS

As a result, it can be stated that the comprehension of the text is a complex process; it is built according to logical rules. Text material should be informative and appropriately selected, to meet the needs of today. The greatest element in the structure of the text is the complete speech communication, the conversation that correlates in speech with the macro or micro text. Oral and written texts function through speech events.

On the basis of the analysis of scientific works, the characteristics of oral text, written text, educational text, types of educational text are given. Attention is drawn to the fact that the educational text of any textbook, manual must meet the following requirements: logic, coherence, integrity, accessibility, science, consistency, continuity, integrative knowledge. It is found that the precision, logic, coherence, expressiveness that are achieved through evidence, reasoning is an important quality of educational text. When learning linguistic topics, textbooks should be used as it encourages students to build coherent statements.

But also such means will be the main means of formation in the applicants of the ability to build expression in oral and written forms of speech.

It is determined that if we consider speech as a speech product, then not only retellings and works, but also the following means: messages, instructions, feedback on a work of art, scientific-popular article, oral answer to class, report on work performed, speech at the meeting of the circle, welcome speech, letter, diary of life and observations, written answer to class, abstracts, abstract of the article, reflection (reasoning) on this or that theme, will be the main means of formation applicants' ability to build expression in oral and written forms of speech.

Consequently, text can be presented as a subject of study (what should be taught), as a means of learning (in what way to teach), as a product of teaching – texts created independently by students-philologists, and text is the result of learning.

SUMMARY

The formation of professionally oriented speech competence is an integral part of the modern educational process. Each specialist's training is of particular relevance in the new economic, linguistic and pedagogical context, since communication provides career opportunities and professional speaking success. It is determined that the text should now be considered as a universal teaching tool that provides a comprehensive knowledge of the language, normative use of language signs and on this basis contributes to the improvement and expression of the communicative and speaking facilities and skills of future teachers of Ukrainian language.

REFERENCES

1. Бахтин М.М. Проблемы речевых жанров. *Литературно-критические статьи*. Москва : «Художественная литература», 1986. С. 428–472.
2. Белянин В.П. Психолингвистика : учебник. Москва : Московский психолого-социальный институт, 2003. 232 с.
3. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. Москва : Едиториал УРСС, 2004. 144 с.
4. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
5. Гончарова Н.Н. Структурные особенности учебных текстов дисциплин лингвистического цикла. *Система і структура східнослов'янських мов : міжкафедральний збірник наук. праць*. Київ : Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 1998. С. 229–237.
6. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен : монографія / під заг. ред. І.С. Шевченко. Харків : Константа, 2005. 356 с.

7. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / наук. ред. С.Ю. Ніколаєва. Київ : Ленвіт, 2003. 273 с.

8. Sommer G. Types of written educational texts for the development of speaking and writing. *Issues of linguistics and linguistics*. MAPRYAL Conference Proceedings (23–24 Apr 1996, Krakow). Krakow : Wydawnictwo Naukowe WSP, 1996. P. 223–228.

9. Ковалик І.І. Методика лінгвістичного аналізу тексту. Київ : Вища школа, 1984. 119 с.

10. Кудрявцева Т.С. Функционирование текста в учебном процессе. Москва : Наука, 1984. 184 с.

11. Ладыженская Т.А. Живое слово: устная речь как средство и предмет обучения : учеб. пособие. Москва : Просвещение, 1986. 127 с.

12. Лосева Л.М. Как строится текст: пособие для учителей. Москва : Просвещение, 1980. 96 с.

13. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. Москва : Сов. Энциклопедия, 1990. 685 с.

14. Мамчур Л. Формування мовно-риторичної компетентності майбутнього вчителя-словесника. *Проблеми підготовки сучасного вчителя* : збірник наук. праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Умань : ФОП Жовтий О.О. 2013. Вип. № 8 (Ч. 2). С. 182–186.

15. Москальская О.И. Грамматика текста. Москва : Высшая школа, 1981. 183 с.

16. Пентилюк М. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : збірник статей. Київ : Ленвіт, 2012. 256 с.

17. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации : учеб. пособие. Киев : Фитосоцицентр, 2004. 336 с.

18. Скрипник Н.І. Застосування проєктної технології у процесі вивчення сучасної української мови у закладах вищої освіти. *Педагогічний часопис Волині*: науковий журнал. Луцьк : СНУ імені Лесі Українки, 2019. № 4(15). С. 72–78.

19. Станкевич Н. Види мовленнєвої діяльності в аспекті лінгводидактики. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної* : збірник наук. праць. Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. Вип. 2. С. 40–47.

20. Технології розвитку критичного мислення учнів / А. Кроуфорд, В. Саул, С. Метьюз, Д. Макінстер; Наук. ред., передм. О. І. Пометун. Київ : Видавництво «Плеяди», 2006. 220 с.

21. Nomiak I., Skrupnyk N. Training technologies as one of the forma of development of non-standard communication in Ukrainian lessons.

Norwegian Journal of development of the International Science. Oslo, Norway. 2019, № 37. С. 9–11.

22. Цвиллинг М.Я. Общественно-политический и научный текст как предмет обучения иностранным языкам. Москва : Наука, 1987. 200 с.

23. Handbook for teachers for exams from 2016. Cambridge English. URL: <https://www.cambridgeenglish.org/Images/167791-cambridge-english-firsthandbook.pdf> (дата звернення: 18.04.2020).

Information about the authors:

Skrypnyk N. I.,

Candidate of Philology Sciences,
Head of the Ukrainian Philology Department
Communal Higher Educational Institution
“Vinnytsia Humanities Pedagogical College”
13, Nahirna str., Vinnytsia, 21000, Ukraine

Homiak I. M.,

Doctor of Pedagogical Science, Professor,
Academician of the Academy of the Higher School
of Ukrainian Language and Literature
National University “Ostroh Academy”
2, Seminarska str., Ostroh, Rivne region, 35800, Ukraine

СТРУКТУРА ТА НАПОВНЕННЯ ФРЕЙМОВОЇ МОДЕЛІ КОНЦЕПТУ *TEACHER* В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Сорочинська І. Р.

ВСТУП

Як мовні знаки культури афоризми наділені особливим статусом, оскільки в їх лаконічній формі відбивається синтез загальновідомих істин. Вони відображають взаємозв'язок лінгвістичних, філософських та психокогнітивних феноменів, а отже, здатні інтерпретувати й етнічну картину світу.

Педагогічні афоризми (далі – ПА) трактуємо як один із ключових різновидів наявних тематичних класифікацій афоризмів. Закладений у них умовивід акумулює базові судження щодо важливих етапів життя та розвитку людини: освіти, навчання та виховання. Педагогічні афоризми як об'єкти нашого дослідження є усталеними словесними формами, а в їх основу вміщений мовний концепт. Зазначимо, що є різні підходи щодо аналізу афористичних одиниць, проте дедалі частіше увага вітчизняних та закордонних вчених звернена до вивчення їх глибинної структури, що має значні передумови для використання фреймового аналізу. Саме фреймовий аналіз вважається мовознавцями одним із базових методів аналізу взаємодії когнітивних та вербальних структур. Проте в науковій літературі бракує ґрунтовних праць, присвячених аналізу фреймових моделей у межах англійських педагогічних афоризмів, що й зумовлює актуальність нашої розвідки.

Мета розвідки полягає в побудові фреймової моделі концепту *TEACHER* на матеріалі англійських педагогічних афоризмів. Для досягнення мети були поставлені та вирішені такі **завдання**: 1) здійснити огляд лексикографічних джерел щодо широти тлумачення лексеми *TEACHER*; 2) змоделювати фреймову структуру концепту *TEACHER* для корпусу англійських ПА; 3) проаналізувати складники фреймової моделі шляхом виявлення основних елементів кожного з п'яти базових фреймів; 4) визначити ключові слоти/схеми зазначеної фреймової моделі.

Методологічна база розвідки ґрунтується на методиці фреймового аналізу, що є однією з найвагоміших серед методологічного інструментарію концептуального аналізу. Фактичний матеріал комплексно репрезентують педагогічні афоризми, що відібрано

з афористичних збірок та лексикографічних фондів афористичних висловлювань (онлайн-ресурсів, зазначених у списку джерел ілюстративного матеріалу). З указаних джерел виокремлено 350 педагогічних афоризмів, з них – 230 англomовного походження.

1. Аналіз лексеми *teacher* та пудова фреймової моделі досліджуваного концепту

Дескрипція та аналіз англійських педагогічних афоризмів зумовлює виділення трьох ключових концептів: *TEACHER* / *STUDENT* / *PEDAGOGY*. Вони акумулюють головні ідентифікатори освітнього процесу: *передавання знання* (teaching) – дію виконує учитель (*TEACHER*); *отримання / набуття знання* (studying / learning) – дію виконує учень (*STUDENT*); *власне педагогічний процес* (що включає різні категорії педагогіки: education та ін¹.) – дія узагальнена поняттям *педагогіка* (*PEDAGOGY*). Запропоновані лексеми можуть виступати як суб'єктами, так і об'єктами, що здійснюють певний педагогічний вплив, або ж на них націлений цей вплив у межах фреймової моделі одного з трьох базових концептів. У межах цієї розвідки ми аналізуємо лише один із трьох базових концептів, а саме концепт *TEACHER*.

Перейдемо до розгляду актуальних дефініцій лексеми *teacher* в англomовних лексикографічних джерелах для її подальшого лінгвістичного аналізу. Зазначимо, що етимологія слова “*teacher*” (п.) походить від давньоанглійської лексеми “*teacan*” – «показувати, попереджати, переконувати»². У сучасному розумінні ця мовна одиниця сформувалась на межі XIII – XIV ст. як похідна від дієслова “*to teach*” (*навчати*) й набула значення – “*one who teaches*” (*той, хто навчає*).

Щодо аналізу лексеми *teacher* в лексикографічній літературі, то *Cambridge International Dictionary of English* включає лише одну дефініцію: *teacher* (учитель) – людина, що навчає, ознайомлює або ж виховує інших, насамперед у школі³.

Oxford Advanced Learner's Dictionary подає також лише одне визначення: *teacher* (учитель) – людина, яка навчає, насамперед, у школі⁴.

¹ Мойсеюк Н.Є. Педагогіка : навчальний посібник. Київ : ВАТ «Білоцерківська книжкова фабрика», 2007. 656 с.

² An Etymological Dictionary of Modern English. URL: <https://www.etymonline.com/word/teach>

³ Cambridge International Dictionary of English. URL: <https://dictionary.cambridge.org/ru/словарь/английский/teacher>

⁴ Oxford Advanced Learner's Dictionary. URL: <https://www.lexico.com/definition/teacher>

Єдине трактування лексеми зазначене і в *Collins English Dictionary: teacher (учитель) – особа, що навчає, зазвичай за спеціальністю, у школі або ж відповідному навчальному закладі*⁵.

У проаналізованих словникових статтях включено й низку синонімічних одиниць до лексеми *teacher*, а саме: *professor, tutor, guide, instructor, lecturer, trainer, mentor, educator, pedagogue, schoolteacher, master / mistress, schoolmaster etc.* Перераховані мовні одиниці утворюють семантичне коло досліджуваного поняття та знаходять відображення у вибірці педагогічних афоризмів із цієї тематики. Розглянувши тлумачення лексеми *teacher* в англомовних словникових статтях доходимо висновку, що узагальненим визначенням поняття *teacher (учитель)* у межах нашого дослідження є його розуміння як *особи, що здійснює процес навчання у межах певного навчального закладу*.

Для подальшої дескрипції встановленого концепту *TEACHER* та побудови його фреймової структури на основі англійських ПА послуговуємось типологією фреймів С.А. Жаботинської⁶. Логіко-семіотичну модель для концепту *TEACHER* будемо на основі п'яти базових фреймів (*предметний, таксономічний, посесивний, компаративний, таксономічний та акціональний*), що має, відповідно, такий вигляд:

а) **предметний фрейм, що включає такі слоти:**

- *кваліфікативна схема*
[TEACHER є ТАКИЙ (якість)];
- *локативна схема*
[TEACHER існує ТАМ (місце)];

б) **акціональний фрейм:**

- *афірмативний слот:*
[TEACHER (агенс) діє на ХТОСЬ/ЩОСЬ (пацієнс/об'єкт)];
[TEACHER (агенс) діє на TEACHER (пацієнс)];
[TEACHER (агенс) діє];
[TEACHER (агенс) діє для/через ЩОСЬ (ціль)];
[TEACHER (агенс) діє для/через ЩОСЬ (результат)];
[TEACHER (агенс) діє з ЩОСЬ (інструмент)];
- *зворотний слот:*
[ХТОСЬ (агенс) діє на TEACHER (пацієнс)].

⁵ Collins English Dictionary. URL: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/teacher>

⁶ Жаботинская С.А. Концептуальный анализ: типы фреймов. *Вісник Черкас. університету. Сер. філол. науки.* 1998. Вип. 11. С. 12–25.

в) посесивний фрейм:

– *афірмативний слот:*

[TEACHER (власник) має ХТОСЬ/ЩОСЬ (власність)];

– *заперечний слот:*

[TEACHER (власник) немає ХТОСЬ/ЩОСЬ (власність)];

– *зворотний слот:*

[ХТОСЬ (власник) має TEACHER (власність)];

г) компаративний фрейм:

[TEACHER (референт) є як ХТОСЬ / ЩОСЬ (корелят)];

г) таксономічний фрейм:

– *афірмативний слот:*

[TEACHER є ХТОСЬ (роль)];

– *заперечний слот:*

[TEACHER (не) є ХТОСЬ (роль)];

– *зворотний слот:*

[ХТОСЬ / ЩОСЬ (індивід) є TEACHER (роль)].

2. Наповнення слотів таксономічного та компаративного фреймів

Найбільш численним за кількістю лексичних одиниць виділяємо **таксономічний фрейм**, оскільки він налічує 29 лексем, що вжиті авторами афоризмів на позначення суб'єкта педагогічного процесу – учителя (*teacher*). У межах цього фрейму встановлюємо відношення тотожності між основним агентом (*teacher*) та іншими суб'єктами, що стосуються або ж не стосуються педагогічного процесу. Відповідно до аналізу фактичного матеріалу виділяємо такі слоти таксономічного фрейму:

– афірмативний слот [TEACHER є ХТОСЬ (роль)];

– заперечний слот [TEACHER (не) є ХТОСЬ (роль)];

– зворотний слот [ХТОСЬ/ЩОСЬ (індивід) є TEACHER (роль)].

Низка одиниць (суб'єктів), що розкривають постать учителя та слугують наповненням слотів таксономічного фрейму, поділені на групи за тотожними/протилежними ознаками. Усі вони формують запропоновану нами *Рольову структуру особистості Учителя* в англомовній афористичній літературі. Розроблена класифікація представляє розгалужену та багатоаспектну сітку рольових проявів індивідуальності учителя-педагога (в англійській афористиці), що має відкриту структуру і може бути доповнена новими одиницями відповідно до опрацьованого матеріалу дослідження. У межах афірмативного/заперечного/зворотного слотів таксономічного фрейму виділяємо 8 класів, що якісно їх характеризують, але мають неоднакове кількісне наповнення. Розглянемо зазначені класи цих трьох слотів детальніше:

1) *педагогічний діяч*: (що реалізується у ПА такими лексемами: *teacher, professor, educator, schoolmaster*). Наведемо кілька прикладів: “**A teacher** affects eternity...” (Henry Adams), “**The educator** must above all understand how to wait...” (Ellen Key). Зазначимо, що структура цього слоту лише частково відповідає визначеній афірмативній схемі таксономічного фрейму, оскільки відсутній ще один базовий суб’єкт висловлювання [ХТОСЬ (роль)]. Відповідно до цього твердження одиниці “*a teacher / the educator*” трактуємо як головного агенса висловлювання, а також як роль, яку він здійснює у рамках педагогічного процесу. Усі чотири зазначені вище лексеми виокремлено з метою ідентифікації основних педагогічних ролей, що може набувати учитель у межах англійських ПА. Таким чином, здійснюємо розподіл цих лексем за частотою вживання та виділяємо опорну одиницю “*teacher*” для позначення вихідного концепту дослідження. Зазначимо, що цей слот реалізується в ПА лексемами однини та множини (*teacher/teachers, professor/professors*);

2) *персона*: (налічує 5 лексем: *person, class of men, society, man, woman*). Проілюструємо: “**A good teacher** is a determined **person**” (Gilbert Highet), “**Man** forms and educates the world, but **woman** educates **man**” (Julie Burrow). Виокремлені одиниці позначають як родові відношення у формі іменників однини (*man, woman*), так й зазначають збірні іменники (*class of men, society*). Гендерний розподіл ролі учителя представлений в англійських ПА лише з позиції перенесення цієї функції на інші суб’єкти висловлювання: “**woman / man** educates...”. Якщо ж приналежність викладацької професії до чоловічого / жіночого роду все ж наявна в англійських афористичних висловлюваннях, то вона уточнена автором у структурі афоризму за допомогою вжитих додатково займенникових форм. Наприклад: “**A teacher** affects eternity; **he** can never tell where his influence stops” (Henry Adams), де “*a teacher*” = “*he*” – особовий займенник однини, чол. роду;

3) *родина* (визначаємо наступну одиницю: *mama*). Наводимо лише один афоризм: “**Mama** was my greatest **teacher**” (Stevie Wonder). Клас *родина* можна трактувати і як складову частину попереднього класу, якщо керуватись категорією гендерного розподілу виокремлених лексичних одиниць. Відмінною характеристикою є його зворотна структура, оскільки учитель ідентифікується не як агенс дії, а як роль: [ХТОСЬ (індивід – *mama*) є TEACHER (роль)]. Недостатнє лексичне наповнення цього класу не дає змоги трактувати наведений вище авторський афоризм як узагальнене бачення ролі вчителя через призму родинних відносин в англійській афористичній думці;

4) *робітник-спеціаліст* (реалізується в лексемах *learner, doctor, mental workers, entertainer*). Складники цього класу зараховуємо також і

до наповнення компаративного фрейму (*doctor, entertainer*), але усі перелічені одиниці рівнозначно доповнюють загальну структуру особистості учителя в межах англійських ПА. Розглянемо на прикладі: “*The true teacher is a learner*” (*Elbert Hubbard*), де в афоризмі чітко відтворена будова афірмативного слоту таксономічного фрейму [TEACHER є ХТОСЬ (роль)]. Тракуємо лексичну одиницю “*a learner*” не лише як «особу, що навчається», але й як власне навчальний процес⁷. Таким чином, внутрішня структура афоризму ідентифікується нами як тотожність понять *учитель – учень*, оскільки їх ролі урівноважуються між собою. Афірмативність судження можемо відобразити схематично відношенням двох суб’єктів висловлювання: **A** (учитель) = **B** (учень). *Учень* є тою особою, що навчається, відповідно, що ж дію виконує і *учитель*: набуває знання, працює над собою, стає спеціалістом своєї галузі. Наведемо ще один приклад: “*School teachers are probably the most ignorant and stupid class of men in the whole group of mental workers*” (*Henry Louis Mencken*). У структурі цього ПА визначаємо лексичні одиниці, що також слугують наповненням класів *персона (class of men)* та *робітник-спеціаліст (group of mental workers)*. Таким чином, автор, насамперед, ототожнює учителів із групою людей (без професійної приналежності – *class of men*), а далі уточнює свою думку й зараховує їх до збірної групи працівників інтелектуальної сфери (*group of mental workers*). Відобразимо це судження схематично: [TEACHER є ХТОСЬ (роль → частина цілого)]. Інші одиниці цього класу вважаємо доцільним розглянути в межах компаративного фрейму;

5) *творча людина* (реалізується в одній одиниці: *artist*). Приклад: “*I have come to believe that a great teacher is a great artist and that there are as few as there are any other great artists*” (*John Steinbeck*). Професія вчителя-педагога – це професія творча, оскільки учитель є митцем своєї справи, творцем майбутнього. Як стверджує автор ПА, справжніх учителів зовсім мало, як і справжніх митців, що здатні створити шедеври завдяки своїй майстерності. Розглянутий нами лише один приклад наповнення цього класу репрезентує афірмативний слот таксономічного фрейму [TEACHER є ХТОСЬ (роль)]. Проте, на нашу думку, доцільним є подальше його доповнення, що можливе завдяки аналізу більшої кількості англійських ПА;

б) *метафоричний образ* (визначаємо поняття *experience, observation, love, sports*). Відмінністю цього класу є використання зворотної форми таксономічного фрейму [ЩОСЬ (об’єкт) є TEACHER

⁷ Cambridge International Dictionary of English. Lexeme *learner*. URL: <https://dictionary.cambridge.org/ru/словарь/английский/learner>

(роль)], оскільки виділені одиниці аналізуємо з позиції агенса в межах висловлювань. Проілюструємо: “**Experience is the best of schoolmasters, only the school-fees are heavy**” (Thomas Carlyle), “**Observation more than books, experience rather than persons are the prime educators**” (Amos Bronson Alcott). Учитель (*teacher*) у цьому прикладі вжитий авторами в значенні ролі, що набувають об’єкти неживої природи (почуття, емоції, спорт). Зазначимо, що такого роду трактування постаті учителя (як об’єкта живої/неживої природи / метафоричного образу) є притаманним і українській афористичній думці;

7) *негативний образ/персонаж* (реалізується в лексемах *failure, ass, nothing*). Розглянемо приклади: “**The average schoolmaster is, and always must be, an ass**” (Henry Louis Mencken), “**Failure is a great teacher...**” (Steve Harvey). Сюди зараховуємо одиниці, що мають негативне забарвлення, але в контексті можуть мати зворотне, тобто позитивне трактування. Так, у першому афоризмі роль педагога прирівнюється до глузливого зіставлення: “*schoolmaster is ...an ass*” – “*осел / телень / невіглас*”. Розкриття причини негативного ставлення автора вважаємо неможливим, послуговуючись лише обмеженим за обсягом афористичним висловлюванням. У другому ПА лексичну одиницю “*failure*”⁸ вважаємо за доцільне трактувати двома шляхами: 1) «*невдача / провал / неспроможність*» – тобто як ситуацію, що через невдалий розвиток приводить до набуття нових знань чи досвіду; 2) «*невдаха*» – неуспішна людина, що зазнала неодноразово поразки. Отже, залежно від вибору дефініції ми можемо висувати припущення щодо правильності вибору тлумачення афоризму загалом. Зворотна схема цього афоризму [ЩОСЬ/ХТОСЬ (об’єкт/індивід) є TEACHER (роль)] зумовлена тим, що агенсом може виступати як живий, так і неживий об’єкт дійсності залежно від трактування лексеми, а роллю залишатиметься вихідна для аналізу одиниця “*teacher*”;

8) *займенникова форма* (виокремлено такі одиниці: *I, he, they, everybody, everyone, one, anyone, who*). У цьому слоті виділяємо особові/неозначені/питальні займенники, що відповідно до авторського бачення та граматичної структури висловлювання можуть бути вжиті у значенні іменника. До цього класу зараховуємо як афірмативний, так і зворотний слот таксономічного фрейму. Проілюструємо: “**Everybody is a teacher if you listen**” (Doris Roberts), “**I am glad I was a teacher**” (John Wooden), “**A teacher affects eternity; he can never tell where his influence stops**” (Henry Adams), “**Who dares to teach must never cease to learn**” (John Colton Dana). Запропоновані афоризми розкривають більш

⁸ Cambridge International Dictionary of English. Lexeme *failure*. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/failure>

суб'єктивне ставлення автора до педагогічної професії, що стосується використання саме особових займенників: *"I was a teacher"* (автор транслює особистий досвід). Використання неозначених займенників створює алюзії щодо безпосередньої причетності читача до афористичної думки: *"everybody is a teacher"* – кожен може бути, а саме стати учителем для *"тебе – you"* й додається авторська умова – *«якщо слухати»*. Велика кількість англійських ПА побудована саме з використанням займенникових форм на позначення агенса судження або ж об'єкта, на якого направлений педагогічний вплив.

Таким чином, будова таксономічного фрейму являє собою розгалужену мережу об'єктів/суб'єктів живої та неживої природи (29 лексем), що розкривають специфічні особливості постаті учителя-педагога. Особливістю будови фрейму вважаємо зміщення позиції учителя у структурі ПА (агенса – роль), а саме розкриття його особистості через рольові прояви, що набувають інші об'єкти висловлювання – зворотна схема таксономічного фрейму [ЩОСЬ/ХТОСЬ (об'єкт/індивід) є TEACHER (роль)].

На основі таксономічного фрейму будуюмо **компаративний фрейм**, що ґрунтується на зіставленні головного суб'єкта ПА (*teacher*) з іншими об'єктами/суб'єктами використовуючи зв'язку *«бути / є як»* – *«is as / like as»* й має схематичне вираження: [TEACHER (референт) є як ХТОСЬ/ЩОСЬ (корелят)]. Нами виокремлено чотири лексичні одиниці (*a doctor, a dog, nothing, an entertainer*) на основі опрацьованого фактичного матеріалу. Розглянемо приклади афоризмів для кожної з перелічених мовних одиниць:

– **a dog**: *"A professor must have a theory as a dog must have fleas"* (Henry Louis Mencken). В афоризмі поєднуються ознаки компаративного фрейму (учитель *є як* собака) та посесивного фрейму (учитель *має* теорію, як собака *має* блохи). Таким чином, викладач прирівнюється автором до тварини (зіставлення двох живих істот: *людина – тварина*);

– **a doctor**: *"A teacher must believe in the value and interest of his subject as a doctor believes in health"* (Gilbert Highet). У цьому прикладі також визначаємо ознаки як компаративного фрейму (учитель *є як* лікар), так і посесивного фрейму (учитель *має* його предмет). Автором зіставляються дві живі істоти (*людина – людина*), спираючись, насамперед, на їх професійну діяльність;

– **an entertainer**: *"A good teacher, like a good entertainer first must hold his audience's attention, then he can teach his lesson"* (John Henrik Clarke). Зазначимо поєднання ознак компаративного (учитель *як* артист) та посесивного фреймів (учитель *володіє*: увага аудиторії / його урок). Зіставлення виділених лексем зраховується нами до

ототоження двох живих істот (*людина – людина*), що ґрунтуються знову ж на професійній сфері цих осіб (педагогічна/мистецька сфера), на їх творчій складовій частині. Врівноважується зіставлення ще й вжитим якісним прикметником, що зараховується автором однаковою мірою до двох лексем: **“good teacher – good entertainer”**;

– **nothing**: *“To him and to all of us the expressly appointed schoolmaster and schoolings are as nothing”* (Thomas Carlyle). Роль учителя та роль освіти загалом (*schoolings*) трактується автором афоризму як нульова одиниця – «ніщо» (*“nothing”*⁹ – невизначений займенник, але в цьому висловлюванні вжитий у значенні іменника). Отже, зіставлення в афоризмі здійснюється щодо учителя та відсутнього предмета/об’єкта (*людина – відсутній об’єкт*).

Таким чином, схематичне відображення компаративного фрейму [TEACHER (референт) є як ХТОСЬ/ЩОСЬ (корелят)] відповідає розглянутим вище прикладам англійських ПА. Визначені чотири лексичні одиниці належать до класу як живих, так і неживих істот (*людина – людина / тварина / нульовий об’єкт*).

3. Наповнення слотів предметного, посесивного та акціонального фреймів

Щодо **предметного фрейму**, то за допомогою зв’язки «є» – *“to be”* у межах ПА афоризму виділяємо головного суб’єкта (*teacher*) та низку ознак, що його характеризують: *кількісні, якісні, буттєво-локативні, буттєво-темпоральні*¹⁰. Опрацювавши вибірку англійських ПА та перелічені ознаки, визначаємо два слоти предметного фрейму, що характеризуються такими схемами:

а) *кваліфікативна схема* [TEACHER є ТАКИЙ (якість)] – відображає якісні характеристики учителя як особи;

б) *локативна схема* [TEACHER існує ТАМ (місце)] – виділяє буттєво-локативні характеристики на позначення певного місця.

Наповнення слотів є нерівномірним, оскільки кількісно переважають якісні ознаки суб’єкта (20 лексичних одиниць), на відміну від локативних ознак (2 одиниці). Розглянемо окремо запропоновані дві схеми з відповідними прикладами.

1. Усі компоненти кваліфікативної схеми [TEACHER є ТАКИЙ (якість)] в мовленні репрезентовані різними видами прикметників, оскільки називають властивість/якість/ознаку досліджуваного суб’єкта,

⁹ Cambridge International Dictionary of English. Lexeme *nothing*. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/nothing>

¹⁰ Грушак О.М. Предметний фрейм концепту LIFE в англійській афористиці. *Молодий вчений*. 2018. № 3.1 (55.1). С. 39–43.

а також відображають авторську суб'єктивну та емоційно забарвлену оцінку постаті учителя. Використовуючи різні схеми розподілу, трактуємо 20 виділених одиниць (*mediocre, good, superior, great, prime, true, school, average, brutal, modern, competent, important, high school, efficient, university, many, appointed, stupid, determined*) як відповідні характеристики особистості педагога. Серед перелічених одиниць виділяємо низку іменників, що вжиті на позначення прикметників у граматичній структурі афоризму: *school, high school, university*. Лексему “*many*” ідентифікуємо окремо як таку, що належить до класу неозначених прикметників. Інтерпретуємо зазначені лексеми з точки зору позначення ними рис характеру особистості. Так вітчизняний вчений Б.М. Теплов пропонує класифікувати риси характеру особистості на чотири групи (симптомокомплекси): *ставлення до інших людей / ставлення до себе / ставлення до праці / ставлення до речей*¹¹. Відповідно до першої підгрупи (*ставлення до інших людей*) зараховуємо такі одиниці: *good (the best), great, prime, true, determined* та ін.; до другої групи (*ставлення до себе*) – *good, true, superior, brutal, stupid*; третя група (*ставлення до праці*) налічує такі одиниці: *superior, modern, competent, mediocre, average, school* та ін.; у четвертій групі (*ставлення до речей*) немає виділених характеристик для заповнення. Недоліком вважаємо той факт, що розглянута класифікація лексем як рис характеру за симптомокомплексами не задіє усі виділені одиниці, або ж їх можна рівнозначно зарахувати до кількох груп.

Вважаємо за доцільне запропонувати власну класифікацію, що ґрунтується на визначенні характеристик особистості педагога з точки зору зовнішнього спостерігача та власне самого учителя. Виділяємо 4 категорії, проте для мінімалізації співностей розподілу об'єднуємо їх за спільними ознаками у дві більш загальні категорії:

– *учень-особистість учителя* (до цієї категорії зараховуємо лексеми, що демонструють, як учень сприймає свого учителя та якими прикметниками можна охарактеризувати постать педагога через призму його оточення). Виділяємо ряд таких одиниць: *good (the best), great, prime, true, brutal, important, stupid, determined*. Наведемо кілька ілюстрацій: “*Experience is a brutal teacher, but you learn fast*” (*W. Nicholson*), “*A true teacher should penetrate to whatever is vital in his pupil, and develop that by the light and heat of his own intelligence*” (*Edwin Percy Whipple*), “*A good teacher is a determined person*” (*Gilbert Highet*);

– *професія-навчальний заклад* (класифікуємо прикметники, що стосуються професійної діяльності педагога, його належності до того

¹¹ Скрипченко О.В. Загальна психологія: підручник. Київ : А.П.Н., 1999. 461 с. URL: https://pidruchniki.com/11291002/psihologiya/providni_risi_harakteru

чи іншого навчального закладу). Сюди зараховуємо лексеми *mediocre, best, superior, great, prime, school, average, modern, competent, important, high school, efficient, university, appointed*. Розглянемо відповідні приклади ПА: “**School teachers** are probably the most ignorant and stupid class of men in the whole group of mental workers” (Henry Louis Mencken), “The task of **modern educator** is not to cut down jungles, but to irrigate deserts” (C.S. Lewis), “**The mediocre teacher** tells. **The good teacher** explains. **The superior teacher** demonstrates” (William A. Ward).

Підсумуємо, що усі компоненти кваліфікативної схеми [TEACHER є ТАКИЙ (якість)] репрезентовані класами прикметників відповідно до їх граматичної класифікації та власне розміщення в будові речення. Перевагою їх виокремлення із загальної структури афоризму є те, що вони якісно уточнюють та доповнюють модель комплексного тлумачення головного агенса ПА – учителя. Завдяки проаналізованим класифікаціям ми ідентифікуємо постать учителя (*teacher*) за базовими та найбільш частотними характеристиками, що вжиті авторами ПА для підсилення емоційно-психологічного ефекту на реципієнтів повідомлення. Як найчастотніші виділяємо дві лексеми: *good* (6) та *great* (5). Для прикладу: “**A good teacher is a determined person**” (Gilbert Highet), “**Failure is a great teacher**” (Steve Harvey). Зазначені прикметники “*good/great*” якісно доповнюють умовивід закладений в афоризмі. Завдяки такому уточненню характеристик суб’єктів краще розкривається позиція автора ПА (позитивне / негативне ставлення / шкала емоційного забарвлення та ін.).

2. Локативна схема [TEACHER існує ТАМ (місце)] уточнює розташування / місце, в якому здійснює свою педагогічну діяльність вчитель. У межах цього слоту виділяємо лише два компонент: *college, school*. Проілюструємо: “**Those who go to college** and never get out are called professors” (George Givot), “**Let’s reintroduce corporal punishment in the schools** and use it on the teachers” (P.J. O’Rourke). Виділені локативи лише контекстно зараховуємо до місця, де знаходиться/перебуває учитель, оскільки вони не відповідають запропонованій схемі предметного фрейму: відсутнє пряме відношення між агенсом [TEACHER] та поняттям, що позначає локатив [ТАМ (місце)]. Однак зазначимо, що в межах опрацьованого фактичного матеріалу англійських ПА виокремлюємо групу афоризмів, де агенсом повідомлення виступає навчальний заклад різного освітнього рівня: *public / private school, schoolhouse, college, campus, faculty, university*. Наведемо приклади: “**School** is not preparation for life, but school is life” (John Dewey), “**A university** is what a college becomes when **the faculty** loses interest in students” (John Ciardi). Локативи широко представлені у вибірці ПА, але вважаємо недоцільним у межах предметного фрейму

концепту *TEACHER* аналізувати розглянуті вище афористичні одиниці, оскільки вони потребують побудови окремих фреймових структур.

Посесивний фрейм встановлює міжпросторовий зв'язок між власником (owner / proprietor / possessor) та власністю (property / possession) за допомогою зв'язки “*мати / має – to have / has*”. Зображуємо цей фрейм у вигляді трьох слотів:

– афірмативного [*TEACHER* (власник) має *ХТОСЬ/ЩОСЬ* (власність)];

– заперечного [*TEACHER* (власник) немає *ХТОСЬ/ЩОСЬ* (власність)];

– зворотного [*ХТОСЬ* (власник) має *TEACHER* (власність)].

У межах перелічених слотів учитель (*teacher*) володіє / не володіє матеріальною/інтелектуальною власністю, або ж сам виступає у ролі власності, якою володіє інший суб'єкт висловлювання (схема зворотного слоту). Таким чином, відносини власності реалізуються через об'єкти та суб'єкти власності. Під *об'єктами* розуміємо все те, що можна привласнити/відчужити (матеріальні та нематеріальні предмети), а під *суб'єктами* – індивіди (фізичні особи), що вступають між собою у відносини в процесі привласнення¹². Отже, суб'єктом власності відповідно до схеми компаративного фрейму виділяємо фізичну особу – *учителя (teacher)*, а також низку одиниць, що визначені нами як базові лексеми для наповнення слотів таксономічного фрейму. На основі опрацьованих ПА виділяємо 16 одиниць (об'єктів власності), якими володіє учитель, а саме: *a right, a task, an influence, a pupil, pupils, a subject, a theory, thousands of people, lessons, a listener, pockets, classroom supplies, an opinion, values, commitments, an intelligence*. Перелічені одиниці виокремлені нами на основі наявності однієї з трьох ознак: 1) позначення в афоризмі прямої приналежності об'єкта до суб'єкта (дієслово *мати/володіти – to have*); 2) застосування присвійного займенника (*his, your* та ін.); 3) вживання автором присвійної форми або ж родового відмінку англійських іменників (*possessive's / genitive case*), що демонструє приналежність певного об'єкта до особи / передає процес володіння цим предметом. Наведемо відповідні приклади: “*A true teacher should penetrate to whatever is vital in his pupil...*” (*Edwin Percy Whipple*), “*A teacher affects eternity; he can never tell where his influence stops*” (*Henry Adams*), “*The teacher's task is not to implant facts but to place the subject to be learned in front of the learner...*” (*Nathan M. Pusey*), “*No teacher has a right to withdraw it from anyone who asks for it*” (*Abraham Heschel*).

¹² Ларионова И.К. Экономическая теория: учебник. Москва : Дашков и К, 2013. 408 с. URL: https://stud.com.ua/3355/politekonomiya/ekonomichna_teorija

Пропонуємо власну класифікацію об'єктів/суб'єктів власності, що розподіляє перелічені вище 16 лексичних одиниць на групи (об'єкти власності), що мають суміжні характеристики (є предметами матеріальної/інтелектуальної власності). Виділяємо такі групи та підгрупи класифікації:

- живі об'єкти (*a pupil, pupils, thousands of people, a listener*);
- об'єкти матеріальної власності (*pockets, classroom supplies*);
- об'єкти інтелектуальної власності (*a task, a subject, a theory, lessons, an opinion*), що включають підгрупи:

а) суспільні навички (*a right, values, commitments*);

б) особистісні навички (*an influence, an intelligence*).

Три базові групи об'єктів власності акумулюють різну кількість лексичних одиниць. До групи *об'єктів інтелектуальної власності* зараховуємо дві підгрупи (*суспільні/особистісні навички*). Такого роду розподіл, на нашу думку, краще розкриває розуміння цих одиниць відповідно до афірмативного/заперечного слотів компаративного фрейму. Кількісне наповнення групи *об'єктів інтелектуальної власності* становить більшість виділених одиниць (12 лексем). Отже, можемо стверджувати, що учитель як один із головних суб'єктів англійських ПА, насамперед, володіє нематеріальними об'єктами, тобто такими, що належать до виду приватної духовно-інтелектуальної власності, а саме: інформаційні ресурси та продукти¹³ (*a task, a subject, a theory, lessons, a right, an intelligence* та ін.). Виокремлені загалом 16 одиниць акумулюють багатогранне бачення тих предметів, якими послуговується учитель у своїй повсякденній та професійній діяльності як власник, а також як їх творець.

Схема ж зворотного слоту [ХТОСЬ (власник) має TEACHER (власність)] репрезентує зміну позиції власника та власності в афоризмі, дає змогу розглядати постать учителя уже не як головного суб'єкта (агенса), а як один із живих об'єктів володіння. Проілюструємо: “*I am lucky I had some teachers who saw something in me*” (*Ann Bancroft*), “*If you have a teacher, you never stop being a student*” (*Elisabeth Rohm*). Таким чином, суб'єктами власності тут виступають не конкретні особи, а особові займенники (*I / You*), що встановлюють зв'язок між живим об'єктом власності (*a teacher*) за допомогою дієслова зв'язки «*мати – to have*» у часовій формі Present / Past Simple відповідно. Зазначимо, що, на нашу думку, така зворотна форма компаративного фрейму краще розкриває постать учителя з позиції її сприйняття іншими людьми.

¹³ Ларионова И.К. Экономическая теория: учебник. Москва : Дашков и К, 2013. 408 с. URL: https://stud.com.ua/3355/politekonomiya/ekonomichna_teorija

Отже, посесивний фрейм концепту *TEACHER* представлений лексичними одиницями на позначення як живої, так і неживої природи, матеріальних та нематеріальних предметі /цінностей. Лексичне наповнення груп запропонованої класифікації є досить нерівномірним, що дає нам права виділити одну групу як базову (група *об'єктів інтелектуальної власності*) в межах посесивного фрейму.

Відношення виконавця дії (агенса) до об'єкта (пацієнса) відтворює **акціональний фрейм**. У центрі його уваги знаходиться взаємодія одного предмета з іншими, що поєднуються за допомогою дієслів, що позначають певну дію/вплив – агенс «*діє / робить*». Залежно від характеру взаємодії цих предметів вони набувають різні семантичні ролі: *агенс, пацієнс, адресат, бенефактив* та ін¹⁴. Відповідно до проаналізованих англійських ПА в межах акціонального фрейму виділяємо два слоти з відповідним наповненням схем дій:

- *афірмативний слот*:
- [TEACHER (агенс) діє на ХТОСЬ/ЩОСЬ (пацієнс/об'єкт)];
- [TEACHER (агенс) діє на TEACHER (пацієнс)];
- [TEACHER (агенс) діє];
- [TEACHER (агенс) діє для/через ЩОСЬ (ціль)];
- [TEACHER (агенс) діє з ЩОСЬ (інструмент)];
- *зворотний слот*:
- [ХТОСЬ (агенс) діє на TEACHER (пацієнс)].

Аналіз фактичного матеріалу дає нам право виділити й різні часові форми (темпоративи), що вжиті авторами ПА. Найчастотнішими в межах акціонального фрейму є афоризми з використанням форми теперішнього часу (Present Indefinite), що становить близько 80% вибірки для концепту *TEACHER*. Виділяємо й ряд англійських афоризмів, відтворених із застосуванням форм минулого/майбутнього часу (Past Simple / Future Simple), що в процентному відношенні налічують 17% та 3% відповідно. Вважає за доцільне виділити й низку афоризмів, що характеризуються використанням умовних конструкцій та модальних дієслів. Проте їх частка становить лише 8% від загальної кількості ПА в межах фактичного матеріалу досліджуваного концепту. Наведемо приклади ПА із застосуванням зазначених конструкцій: “*If we retrench the wages of the schoolmaster, we must raise those of the recruiting sergeant*” (Edward Everett), “*We can teach a lot of things, but if the teacher can't relate to by talking to a group of friendly students, he will never be a competent teacher*” (William Glasser), “*A true teacher should*

¹⁴ Грушак О.М. Акціональний фрейм англійського концепту *Life*. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. 2019. Вип. 6(74). С. 15–18.

penetrate to whatever is vital in his pupil...” (Edwin Percy Whipple). Зупинімося детальніше на перелічених вище схемах дій акціонального фрейму.

1. Схема контактної дії [TEACHER (агенс) діє на ХТОСЬ/ЩОСЬ (пацієнс/об’єкт)] відтворює зв’язок між агенсом (учитель) та пацієнсом (іншим об’єктом/суб’єктом впливу). Цей фізичний, або ж ментальний, зв’язок утворюється завдяки використанню відповідних мовних одиниць (дієслів направленої/ненаправленої дії), наприклад: *make, affect, educate, inspire, suggest* та ін. Наведемо кілька ілюстрацій ПА: “*Man forms and educates the world, but woman educates man*” (Julie Burrow), “*The teacher is one who makes two ideas grow where only one grew before*” (Elbert Hubbard), “*A teacher affects eternity..*” (Henry Adams), “*One good teacher in a lifetime may sometimes change a delinquent into a solid citizen*” (Philip Wylie). Серед лексем, що вжиті авторами афоризмів на позначення пацієнса, виділяємо як живі [ХТОСЬ (пацієнс) – *a man / a delinquent* та ін.], так і неживі предмети [ЩОСЬ (пацієнс) – *the world / the eternity* та ін.], що лише підкреслює багатогранність та необмеженість педагогічного впливу.

2. Схема контактної дії [TEACHER (агенс) діє на TEACHER (пацієнс)] репрезентує спрямовану дію учителя (агенса), що націлена на нього ж самого. Проілюструємо: “*A teacher is one who makes himself progressively unnecessary*” (Thomas Carruthers), “*If a teacher does not involve himself, his values, his commitments in the course of discussion, why should the students?*” (Paul Wellstone). Звернення дії агенса на себе вербалізується за допомогою зворотних займенників (*reflexive pronouns*). Застосування такої схеми автором афоризму, на нашу думку, відображає позитивні або ж негативні зміни в розвитку учителя-педагога, що стає можливим через процес саморозвитку/самоосвіти.

3. Схема безконтактної дії [TEACHER (агенс) діє] відтворює вплив агенса, але опускає у структурі висловлювання пацієнса. Наприклад: “*The mediocre teacher tells. The good teacher explains. The superior teacher demonstrates. The great teacher inspires*” (William W. Ward), “*The educator must above all understand how to wait*” (Ellen Key). Так, у запропонованих афоризмах відсутня друга частини контактної схеми дії із зазначенням пацієнса – [ХТОСЬ/ЩОСЬ (суб’єкт/об’єкт)]. Дії агенса (*teacher*) репрезентовані мовними одиницями, що виступають дієсловами ненаправленої дії, як, наприклад, дієслова мовлення (*tell, explain*) / дієслова соціальних відношень (*explain, demonstrate*) та ін.

4. Схема дії [TEACHER (агенс) діє для/через ЩОСЬ (ціль)] відтворює уже розглянуту вище схему контактної дії, оскільки тут зазначені як агенс, так і пацієнс, що зазнає впливу. Відмінністю цієї схеми є використання маркерів стимулу, що відображають у

контекстному тлумаченні афоризму ціль, що мотивує агенса (*teacher*) до здійснення тієї чи іншої дії. Наприклад: “*As they work hard for our children, American’s teachers often reach into their own pockets to make sure they have the best classroom supplies*” (John Warner), “*This is at the heart of all good education, where the teacher asks students to think and engages them in encouraging dialogues, constantly checking for understanding and growth*” (William Glasser). Зазначимо, що мета, якої хоче досягти учитель, у цих двох афоризмах відрізняється. У першому висловлюванні ціллю здійснення впливу вважаємо матеріальне (дидактичне) забезпечення навчального процесу, а у другому – інтелектуальний розвиток / формування особистості. Проте їх взаємозв’язок демонструє дві невід’ємні сторони навчального процесу.

5. Схема дії [TEACHER (агенс) діє з ЩОСЬ (інструмент)] відтворює контактну схему дії із зазначенням відповідних явищ/предметів, що виступають «інструментами» учительського впливу. Ця схема характеризується використанням формального мовного маркера – сирконстанта (представлений в афоризмі як «інструмент» впливу)¹⁵. Проілюструємо “*A true teacher should penetrate to whatever is vital in his pupils and develop that by the light and heat of his own intelligence*” (Edwin Percy Whipple), “*Teachers can change lives just the right mix of chalk and challenges*” (Joyce Meyer), “*The dream begins with a teacher who believes in you, who tugs and pushes and leads you to the next plateau, sometimes poking you with a sharp stick called 'truth'*” (Dan Rather). Під «інструментами» розуміємо не окремі лексеми, що позначають об’єкти неживої природи, а словосполучення/цілі частини судження, що слугують цілісним доповненням ПА для правильного тлумачення авторської думки.

6. Схема зворотної контактної дії [ХТОСЬ (агенс) діє на TEACHER (пацієнс)] демонструє той факт, що *TEACHER* може бути не лише агенсом, але й пацієнсом у межах афоризму, тобто також зазнавати зовнішнього впливу. Наведемо приклади: “*They might reintroduce corporal punishment in the schools and use it on the teachers*” (P.J. O’Rourke), “*Students rarely disappoint teachers...*” (Sidney Hook). Під роллю агенса вжиті лексичні одиниці: *they, students, I, we*. Зазначимо, що наповненням зворотної схеми дії виступають лише кілька афористичних одиниць.

У розглянутих вище слотах акціонального фрейму вплив агенса (*TEACHER*) спрямований на різнопланові суб’єкти/об’єкти (пацієнси).

¹⁵ Грушак О.М. Акціональний фрейм англomовного концепту *Life*. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. 2019. Вип. 6(74). С. 15–18.

Ідентифікує в ролі агенса ще й інші суб'єкти педагогічного процесу (схема зворотної контактної дії). Акціональний фрейм найчастіше об'єктивується у схемі контактної дії [TEACHER (агенс) діє на ХТОСЬ/ЩОСЬ (пацієнс/об'єкт)], а найменш репрезентативною вважаємо схему дії [TEACHER (агенс) діє з ЩОСЬ (інструмент)]. Для позначення зв'язку між агенсом (TEACHER) та пацієнсом нами виокремлено спектр дієслів, що належать до різних лексико-семантичних груп: *to have, to teach, to believe, to be, to involve, to work, to develop, to reach, to educate* та ін. За результатами аналізу фактичного матеріалу вважаємо, що слоти акціонального фрейму демонструють найбільшу варіативність вербального наповнення та є найбільш чисельним.

ВИСНОВКИ

Таким чином, доходимо висновку, що в сучасній англійській мові концепт є відкритою системою, а його складові частини взаємодіють та формують складну фреймову структуру. Об'єктивована в англомовних педагогічних афоризмах фреймова модель концепту TEACHER є структурованою у вигляді п'яти базових фреймів: предметного, таксономічного, посесивного, компаративного, таксономічного та акціонального. Кожен із цих фреймів включає розгалужену сітку слотів, що взаємодіють між собою, оскільки характеризують сталу кількість педагогічних афористичних одиниць у межах розвідки. Аналіз фактичного матеріалу показав, що найбільш поширеним із виділених фреймів є таксономічний фрейм, що налічує 29 лексичних одиниць. Усі вони у комплексі формують запропоновану нами *Рольову структуру особистості Учителя* в англомовній афористичній літературі. Особливістю будови таксономічного фрейму вважаємо наявність зворотної схеми [ЩОСЬ/ХТОСЬ (об'єкт/індивід) є TEACHER (роль)], що якісно та кількісно доповнює спектр тлумачення досліджуваного концепту. Складники компаративного фрейму репрезентують зіставлення ролі агенса (учителя) з іншими об'єктами дійсності, тим самим доповнюють *Рольову структуру особистості Учителя*, але будова фрейму потребує подальшого кількісного наповнення. У межах локативної схеми предметного фрейму концепту TEACHER виділяємо лише 2 лексеми (*college, school*), що дають змогу охарактеризувати локативи, в яких існує/працює учитель. Складники кваліфікативної схеми предметного фрейму описують постать педагога завдяки кількісному складу класифікації домінантних характеристик особистості учителя, що включає дві базові категорії: *учень–особистість учителя* та *професія–навчальний заклад*. Завдяки запропонованій класифікації ідентифікуємо постать учителя (*teacher*)

за базовими характеристиками та виділяємо найчастотніші з них, а саме: *good* (6) та *great* (5). Посесивний фрейм концепту *TEACHER* розподіляє лексичні одиниці, що позначають об'єкти власності на предмети як живої, так і неживої природи. Серед виокремлених трьох груп як базову та найчисельнішу позначаємо групу *об'єктів інтелектуальної власності* (включає 12 одиниць із виділених загалом 16). Сюди зараховуємо інформаційні ресурси/продукти, якими володіє учитель: *a task, a subject, a theory, lessons, a right, an intelligence* та ін. Акціональний фрейм реалізується в схемах дій афірмативного та зворотного слотів. Найчастіше цей фрейм об'єктивується у схемі контактної дії [TEACHER (агенс) діє на ХТОСЬ/ЩОСЬ (пацієнс/об'єкт)], що транслює вплив агенса (учителя) на інші суб'єкти/об'єкти педагогічного процесу. У межах цього фрейму наявні додаткові аргументні ролі (ціль, сирконстант), що схематично відображені у схемах дій афірмативного слоту. Вербальне наповнення фреймової моделі концепту *TEACHER* представлено варіативністю дієслівної лексики, що належить до різних лексико-семантичних класів.

Зазначимо й той факт, що встановлене кількісне наповнення досліджуваної фреймової структури потребує подальшого доопрацювання з можливістю додавання нових лексичних одиниць до складників класифікації кожного з п'яти фреймів. На нашу думку, це дасть змогу розширити окреслені межі представленої логіко-семіотичної моделі та якнайповніше описати постань педагога в англійській афористиці. Подальше дослідження багатоаспектного концепту *TEACHER* в сучасній англійській мові має значні **перспективи** стосовно розширення спектру методів дослідження, ґрунтовнішого розгляду усіх його складників із точки зору когнітивної лінгвістики, а також укладання генералізованої логіко-семіотичної моделі на основі зіставлення концептів *TEACHER / MAESTRO / УЧИТЕЛЬ* в англійській/італійській/українській мовах відповідно.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена побудові фреймової моделі концепту *TEACHER* на основі англійських педагогічних афоризмів як ключових різновидів наявних тематичних класифікацій афоризмів. У запропонованій розвідці розглянуто походження власне поняття *teacher* та здійснено огляд сучасних англійських лексикографічних джерел щодо широти тлумачення цієї лексеми в межах запропонованої розвідки. Для дескрипції концепту *TEACHER* та побудови його фреймової моделі послуговуємось у роботі типологією фреймів С.А. Жаботинської, що включає п'ять базових фреймів: *предметний, таксономічний, посесивний, компаративний, таксономічний та акціональний*.

Лексичне наповнення кожного з зазначених фреймів формує відповідні афірмативні/заперечні, або ж зворотні схеми слотів, що демонструють відмінності щодо їх якісного та кількісного складу. Вербальне наповнення фреймової моделі репрезентує варіативність дієслівної лексики, що належить до різних лексико-семантичних класів. Аналіз фактичного матеріалу показав, що таксономічний фрейм характеризується найбільшою частотою серед виділених фреймів, оскільки налічує аж 29 лексичних одиниць. Усі вони в комплексі формують *Рольову структуру особистості Учителя*, що відтворює багатоаспектність тлумачення постаті учителя в англійській афористичній думці. У перспективі вбачається створення генералізованої логіко-семіотичної моделі на основі зіставлення концептів *TEACHER* / *MAESTRO* / *УЧИТЕЛЬ* в англійській/італійській/українській мовах відповідно.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грушак О.М. Акціональний фрейм англомовного концепту Life. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. 2019. Вип. 6(74). С. 15–18.
2. Грушак О.М. Предметний фрейм концепту LIFE в англомовній афористиці. *Молодий вчений*. 2018. № 3.1 (55.1). С. 39–43.
3. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ: типы фреймов. *Вісник Черкаського університету. Сер. філол. науки*. 1998. Вип. 11. С. 12–25.
4. Ларионова И.К. Экономическая теория : учебник. Москва : Дашков и К, 2013. 408 с. URL: https://stud.com.ua/3355/politekonomiya/ekonomichna_teoriya (дата звернення: 25.04.2020)
5. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка : навчальний посібник. Київ : ВАТ «Білоцерківська книжкова фабрика», 2007. 656 с.
6. Скрипченко О.В. Загальна психологія : підручник. Київ : А.П.Н., 1999. 461 с. URL: https://pidruchniki.com/11291002/psihologiya/providni_risi_harakteru (дата звернення: 20.04.2020)
7. An Etymological Dictionary of Modern English. URL: <https://www.etymonline.com/word/teach> (дата звернення: 05.04.2020)
8. Cambridge International Dictionary of English. URL: <https://dictionary.cambridge.org/ru/словарь/английский/teacher> (дата звернення: 25.03.2020)
9. Collins English Dictionary. URL: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/teacher> (дата звернення: 25.03.2020)
10. Oxford Advanced Learner's Dictionary. URL: <https://www.lexico.com/definition/teacher> (дата звернення: 25.03.2020)

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Aphorisms for Learners and Teachers. URL: <https://faculty.chass.ncsu.edu/slatta/hi216/aphorisms.htm> (дата звернення: 25.04.2020)
2. Brainy quote. Teacher quotes. URL: <https://www.brainyquote.com/topics/teacher-quotes> (дата звернення: 28.04.2020)
3. Goodreads. Quotes. URL: https://www.goodreads.com/search?utf8=%E2%9C%93&q=teacher&search_type=quotes (дата звернення: 29.04.2020)
4. The most extensive collection of quotations. URL: http://www.giga-usa.com/quotes/topics/teachers_t001.htm (дата звернення: 30.04.2020)
5. Teach thought. Best quotes about teachers. URL: <https://www.teachthought.com/pedagogy/great-best-quotes-about-teaching/> (дата звернення: 29.04.2020)
6. Quote Ambition. Teacher quotes and sayings. URL: <http://quoteambition.com/teacher-quotes-sayings/> (дата звернення: 29.04.2020)

Information about the author:

Sorochynska I. R.,

4th year PhD Student at the Department of Applied Linguistics,
Comparative Linguistics and Translation
of the Faculty of Foreign Philology
National Pedagogical Dragomanov University
9, Pyrogova str., Kyiv, 01601, Ukraine

SEMANTIC FEATURES OF DIMINUTIVES AND AUGMENTATIVES IN MODERN SPANISH

Stepanov A. V.

INTRODUCTION

Problems of the theory of the meaning of the word taking into account the regional variability of the Spanish language and the realization of the meaning of the word in its national variants (the term introduced by G.V. Stepanov¹) are attracting the attention of many scholars. Diminutive and augmentative derivative formations are of particular interest, as well as their structure, meanings, and functioning. Diminutives and augmentatives are an indispensable characteristic feature of the Spanish language and its national variants, as evidenced by the relatively large number of derivative morphemes for their formation and the high fluidity in language and speech, which causes new pragmatic and stylistic intentions of their use, variability of meanings, proneness to semantic changes and further development of form and meaning.

Diminutives and augmentatives usually possess a complex semantic structure, which is manifested in their polysemy, variability of denotative and connotative meanings and their pragmatic characteristics. Frequent stylistic colouring and contextualization of the use of these derivatives contributes to the development of new meanings of diminutive and augmentative formations, their lexicalization and terminologization. In the processes of development of the lexical and semantic system of a language in general, and in the term formation in particular, the semantic derivation (the term introduced by D.M. Shmelev²) plays an important role since it consists in the formation within words of new meanings, the so-called “meaning transitions” and “meaning transfers” that lead to the development of polysemy.

In Hispanic studies, much attention has been focused on the study of Latin American national variants of Spanish, however, semantic derivation as a means of enlarging and enriching vocabulary has been described either fragmentarily, within broader research topics, or without sufficient attention

¹ Степанов Г.В. Социально-географическая дифференциация испанского языка Америки на уровне национальных вариантов. *Вопросы социальной лингвистики*. Ленинград, 1969. С. 302–305.

² Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики. Москва, 1973.

to diminutive and augmentative formations (J. Rivarola, A. Rosenblat, J. Lope Blanch, A. Garrido Domínguez, G. de Granda, G.V. Stepanov, N.M. Alesina, and others). A number of scholars specializing in Hispanic linguistics (E. Náñez-Fernández, M. Dolores Muñoz, A. Alonso, A. D'Angelis, J. Dávila, J. Montes Giraldo, etc.) have been studying diminutives and augmentatives in terms of their morphological, morphonological, stylistic, and pragmatic aspects, while their semantic features have been researched to a lesser extent. In addition, the conducted studies were largely based on the Iberian national variant Spanish. The exceptions are the works of Charles Kany and Jeanette Reynoso Noverón. Ch. Kany is the first linguist to publish a fundamental research on American Spanish Semantics³, nevertheless his work focuses on Latin American semantics as a whole but does not consider the semantics of diminutives and augmentatives in particular or the terminological processes of these derivatives.

Thus, the problems of semantics of diminutives and augmentatives and the processes of semantic derivation in Spanish, including the Latin American national variants of the language, have not been sufficiently covered in modern linguistic science. The lack of attention to this method of updating the lexical and semantic system and terminology can be explained, first of all, by the lack of exploration, which would summarize the achievements in comprehending lexical and semantic derivation as a special dynamic phenomenon combining synchronicity of the language with its diachronic state and reflecting the linguistic world view of the Spanish speaking people. In addition, from the point of view of onomasiology, the process of semantic derivation is the use of a well-known word (its outer form) for the nomination of a new object, that is, a secondary nomination (term coined by V.M. Telia⁴). There are no studies based on Spanish diminutives and augmentatives, which take into account the dual nature of semantic derivation and its simultaneous entry into the paradigm of semasiology and onomasiology.

When investigating the semantic derivation of diminutives and augmentatives as a particular phenomenon of national variants of the Spanish language, in our opinion, we must take a dual approach in terms of semantics and word formation, since we believe that when it comes to diminutive and augmentative suffixes, semantic derivatives is in close connection and even dependent on morphological derivation. In the same

³ Kany Ch.E. American Spanish Semantics. The University of California Press, 1960. 295 p.; Kany Ch.E. Semántica hispanoamericana. Madrid : Aguilar, 1962. 298 p.

⁴ Телия В.Н. Вторичная номинация и ее виды. *Языковая номинация. Виды наименований*. Москва : Наука, 1977. С. 129–221.

way, we consider the notion of term formation as one of the most important manifestations of semantic derivation of diminutives and augmentatives since the common vocabulary is an important source of development and replenishment of the term system, and the constituents within the opposition “common word” – “term” are in organic connection.

1. Types of semantic changes

The development of language is accompanied by constant changes. Any language changes occur under their own laws, which are objective in nature, and are predetermined by extra and intralingual factors. In this case, the lexical and semantic system of language changes most rapidly, compared to its phonetic, phonological and grammatical systems. The common cause of any language change is the principle of language functionality, that is, the effective implementation by the language of its main functions: communicative, nominative, expressive, etc. In the lexical and semantic system of language, researchers identify four types of change: 1) extinction of words; 2) extinction of meanings of words; 3) emergence of new words; 4) emergence of new meanings. In the context of studying semantic derivation, semantic changes related to the sphere of change of the word's meaning are of high interest, but we are to keep in mind that the implementation of semantic changes is associated with lexical changes and there is a causal relationship between the two phenomena.

There are several classifications for the causes of semantic change that underlie different principles and criteria as a basis for grouping. K. Baldinger distinguishes five types of causes of semantic change: linguistic (contextual influence), cultural and historical, social (the transition of a word from one social sphere to another), mental (linguistic taboo, euphemisms) and psychological⁵. G. Kronasser identifies the primary and secondary causes of semantic modifications. The researcher attributes the influence of environmental reality, mental and physiological causes to the primary ones. Secondary causes are linguistic: the shift of synonyms in semantic fields, “contagion in con-associations”, which is the divergence between the limited number of words and the boundlessness of phenomena⁵. Thus, G. Kronasser rightly noted the unevenness of external and internal factors of semantic changes and identified the links between individual factors.

Therefore, based on the above, we can propose the following classification of causes of language changes:

1. Extrinsic (Extra-lingual) causes. These are caused by the needs of communication in a broad sense, that is, the needs of expression and transmission by the speakers of their own thoughts and feelings.

⁵ Левицкий В. Семасиология. Винница : Нова книга, 2012. С. 312–313.

The development of human cognitive activity requires the need to name and formulate with linguistic means those concepts and phenomena that become the subject of human activity. Changes in the development of society, scientific and technological progress contribute to the emergence of new objects. These objects of environmental reality are new concepts that need a name and characteristics. That is, the occurrence, alteration, extinction or disappearance of objects, phenomena, actions, etc. are reflected in the lexical and semantic system of language and cause language changes at this level. The changes of this type result in: 1) the emergence of a new lexeme (lexical item or lexical token). Such an emergence may occur through word formation, neology or borrowing. The changes of this kind occur at the lexical and semantic level of language; 2) the emergence of a new meaning of an already existing lexeme (semantic derivation) – such changes apply directly to the semantics of language. The latter case causes the phenomena of polysemy and homonymy and is a manifestation of semantic divergence or semantic variability.

2. Intrinsic (Intra-lingual) causes. The bases of these causes are merely linguistic factors. Such phenomena develop within the language and are predetermined by the needs of its development; they are embedded in the language itself, in its internal system, in its capabilities and tendencies. M.P. Kochergan describes these factors as “contradictions within language, the struggle between which causes a change”. He explains that “...all such contradictions are reduced to contradictions between the needs of communication and linguistic capabilities”⁶. For example, we may frequently observe in the language tendencies towards economy, unification, linguistic systematicity, influence of context, pragmatic purposes, expressive and emotional evaluation and stylistic colour, etc.

Extra- and intra-lingual causes of semantic change are interrelated, and linguistic changes themselves are often the result of the interaction of external and internal factors. Semantic changes, as well as linguistic changes in general, take place at both the systemic (language level) and non-systemic (speech) levels. Considering the phenomenon of semantic change over time, we can conclude that the change is first realized in speech (oral or written) and has a sporadic, occasional character. If frequent use of lexical items in a new meaning is spread among speakers, then with the subsequent entry of such meaning into the language system, semantic change becomes regular and normative, i.e. the new meaning is fixed not only in the minds of the speakers, but also codified in dictionaries. For example, the use of the

⁶ Кочерган М.П. Вступ до мовознавства : Підручник. Київ : Академія, 2014. С. 47; Кочерган М.П. Загальне мовознавство : Підручник. Київ : Академія, 2010. С. 343–349.

diminutive *casucha* in the positive, affective sense is rather occasional. In the language system, the diminutive suffixal formant *-ucho* has a pejorative, derogatory meaning. The Dictionary of the Spanish Royal Academy records the following meanings: *casucha* – 1. casa pequeña y mal construida. 2. choza, cabaña. 3. casa en destrucción; casa abandonada⁷ The English equivalents of the Word might be *shack, shanty, shovel, slum*. However, in a certain context, the diminutive loses pejorative and disdainful connotations and is used as a diminutive word that in this context can be translated into English as *hut, cabin, cottage*. For example, in the story “May Flower” by Venezuelan writer Luis Manuel Urbaneja Achelpohl we find:

– El calor de la ciudad me mata. No quiero más que hacer una siesta tranquila en mi *casucha*.

– No sabía que vive por aquí, señora.

– ... en La Fundación.

– ... bueno, que es una hacienda⁸...

The category of diminutiveness is not objective, since in this case the term *casucha* is a hut with an affective connotation; and the character calls her house a hut, which is actually a large estate – *una hacienda*. The development of the meaning is rather unpredictable as the simple diminutive derives a series of meanings like: 1) nightclub: Y mientras esperaban en la calle algún taxi que las sacara de esos terrales, la música volvió a retumbar en la *casucha* de la Palma, volvieron los tiritones y el mambo número ocho dio inicio al show; 2) hennery: La obra que iniciamos en la *casucha* de pollos ha crecido mediante el arduo trabajo y las bendiciones del Señor; 3) drug den: La escena es mucho más perversa, a los ricos pibes les entretiene parrandear en la *casucha*, donde se aglutinan en un recinto pequeño para tomar birras y drogarse; 4) disorderly house: La amante del dueño de la *casucha* responde frente al asedio de las mujeres burguesas y sus preguntas sobre las visitas tardías de sus maridos⁹.

Contextual use of the word allows for various semantic modifications. The meaning of a word in a particular speech does not necessarily

⁷ Here and further on the meanings of the Spanish words cited as examples are given on the basis of the following dictionaries: 1) Diccionario de la Lengua Española. Madrid : Real Academia Española, Vigésima tercera edición, 2014. T. I a/g. P. 1–1180; T. II h/z. P. 1181-2369; 2) Испанско-русский словарь / Под редакцией Б.П. Нарумова. Москва, 1988; 3) Испанско-русский словарь. Латинская Америка / Под редакцией Н.М. Фирсовой. Москва, 2004; 4) Merriam-Webster’s Spanish-English Dictionary. Newest Edition, 2016; 5) Diccionario Básico de Español Larousse. URL: <https://www.larousse.mx/app/diccionario> (дата звернення: 29.04.2020).

⁸ Urbaneja Achelpohl L.M.. Flor de Mayo. *La Casa de las Cuatro Pencas*. Tipografía Americana, 2007.

⁹ Corpus del Español, Web Dialectos. URL: <https://www.corpusdelespanol.org/web-dial/> (дата звернення: 25.04.2020).

correspond to the normative, generally accepted, and known to all speakers meaning that is reflected in lexicographic sources. Diminutives and augmentatives, as lexical and semantic units are prone to connotation and expressiveness and are often a means for the speaker to express his or her own judgment. And it is the communication situation, the context, the background information, the pragmatic intentions of the speaker, etc. that determine the semantics of the diminutive or the augmentative.

2. The category of meaning of diminutives and augmentatives

The complex semantic nature of diminutives and augmentatives enhances studying the relationship between the meaning of the derivative (respectively, diminutive or augmentative) and the basic word. In this aspect, it is worth defining the concept of formative meaning of lexical items. Linguists distinguish three types of word meaning: lexical meaning, grammatical meaning, and formative (also known as word-forming or derivative) meaning¹⁰. In modern semiology, the concept of the word-forming (derivative) meaning is rather controversial.

There are many points of view among linguists as to the appropriateness and legitimacy of allocating word-forming meaning to a particular type. For example, some scholars consider derivative meaning to be a kind of lexical, or a kind of grammatical meaning. Other researchers have identified derivative meaning as a separate kind of meaning, different from lexical and grammatical, but at the same time closely related to them.

The most common approach states that the formative meaning is expressed and reflected in the derivative word^{11,12,13}. The derivative word is a secondary lexical formation, which is closely related to the original generating unit. In the most general cases, the formative meaning is explained as a relationship between the meanings of the original and generated (derivative) words. Such an interpretation views the idea of formative meaning as a reference to an object, a process or an attribute by means of and through another object, process or attribute¹⁴. For example, the term *apagador* (switch) reflects the relation of the subject to the action; the adjective *férreo* (iron) refers to the relation of the attribute to the object; and

¹⁰ Алефиренко Н.Ф. Спорные проблемы семантики : Монография. Москва, 2005. С. 225.

¹¹ Кубрякова Е.С. Типы языковых значений: Семантика производного слова. Москва : Наука, 1981. С. 5.

¹² Ермакова О.П. Проблемы лексической семантики производных и членимых слов : автореф. дис. ... докт. филол. наук : 10.02.04. Москва, 1977. С. 10.

¹³ Улуханов И.С. Словообразовательная семантика в русском языке и принципы её описания. Москва : Книжный дом ЛИБРОКОМ, 2012. С. 77.

¹⁴ Кубрякова Е.С. Типы языковых значений: Семантика производного слова. Москва : Наука, 1981. С. 11.

the diminutive *negrillo* (field elm, botanical term internationally known as *ulmus minor*) points to the relation of the object to the attribute. Thus, the special feature of the meaning of the derived word is that the derivative meaning is manifested through the meaning of the original, primary sign, by pointing to an already existing name in the language that is considered to be motivational. In the above examples, a direct correlation of the derivative meaning with the deriving one can be traced: *apagador* < *apagar*; *férreo* < *ferro, hierro*; *negro* < *negrillo*.

Thus we can conclude that all derivative words are motivated and that the meaning of the diminutive / augmentative expresses: 1) relations existing between the diminutive / augmentative unit and its corresponding generator equivalent; 2) relations existing between the diminutive / augmentative and the speaker that are manifested directly in the context of the speech act.

That is why in the process of defining the word-forming meaning of diminutives and augmentatives, it is necessary to establish: 1) the direction of the word-forming origin; 2) the semantic relationship between the motivating and the motivated units; 3) the contextual characteristics of speech and pragmatic intentions of speakers since the two determine the connotation component of meaning of derivatives.

The connection of the derived word and the marked object is determined not only by the basic, motivating meaning, but also by the semantic value of the word-building formant (in our case, the diminutive or augmentative suffix).

Different derivative terms, formed by means of one diminutive or augmentative suffix have the common connotation of diminution or augmentation respectively. That is, the word-forming meaning of the words formed according to one derivative model is common. According to E.S. Kubryakova, the part of the derivative word that repeats the categorical and lexical meanings of the motivating unit is named the reference part. It is contrasted by the formative part, that is, the one that forms the new meaning of the derivative word¹⁵. The formative part expresses both the form of change in the motivational lexical item and the newly created meaning.

The above mentioned principle is clearly revealed in the process of diminutives and augmentatives developing terminological meanings. For example: *campana* – 1) chime, bell; 2) cowl, lid (technical term). Its derived diminutives modify the meaning of the basic word in the following way: *campanilla* – 1) bell (technical term); 2) bluebell, bellflower, campanula (botanical term); 3) garden daffodil (botanical term); 4) uvula (anatomy term); 5) little tassel for ladies' gowns (sewing term); 6) cabin-bell (nautical

¹⁵ Кубрякова Е.С. Типы языковых значений: Семантика производного слова. Москва : Наука, 1981. С. 14.

term); 7) electric bell (technical bell, Argentinian and Mexican Spanish); 8) a variety of liana (botanical term, Cuban Spanish). Interestingly, the collocation *de campanilla* or *de muchas campanillas* means “of importance or consideration”. Yet the gender correlate *campanillo* narrows the meaning of the derivative and stands for “cattle bell made from metal” (Argentinian Spanish). The diminutives formed with suffixes *-ito* and *-uelo* also retain a semantic link to the motivating word: *campanita* – cowl, lid (technical term); *campañuela* – lampshade (Venezuelan Spanish).

In this case, the change of meaning is due to metaphorical transfer. In all the examples cited above, the sense of the motivational word “bell” remains unifying. It is the bearer of cognitive associations with the form (cap-shaped object) and function (object that produces ring-like sounds) and determines the meaning of the derived word. The formative part (the diminutive suffix) causes a change in the meaning of the underlying lexical item, which results in polysemy and semantic variability. Such multifaceted modification of meaning raises the question of the role of the basic word and the formant part (the suffix) in the formation of the semantics of the derivative word.

The specific features of diminutives and augmentatives is the fact that, depending on the pragmatic situation, their meaning is contextually prone to semantic transformations, which makes the connection with the motivating word not always obvious. First and foremost, this applies to diminutives and similarly augmentatives that have undergone a process of being converted into terms and are an integral part of the scientific style of the Spanish language. The above does not in any way deny the generally accepted view of the motive of word-making in linguistics, but is only a necessary remark in the context of the study of the semantics of diminutives and augmentatives in Peninsular and Latin American national variants of the Spanish language.

E. Vúcheva points out that in terms of lexical structure, diminutives and augmentatives belong to the class of secondary paradigmatic structures¹⁶. By calling these derivatives paradigmatic structures, they imply that they are in opposition within the word-forming line, for example: *coche-cochecito-cochazo*, *casa-casita-caserón*. At the same time, by denominating them secondary structures, it is noted that in these formations the basic or primary unit can be clearly distinguished. Indeed, the meaning of *cochecito* and *cochazo* or *casita* and *caserón* is determined by the semantic value of the primary forms *coche* or *casa* respectively, which is necessarily present in the content plan of the secondary units. However, the meaning of the derivatives

¹⁶ Vúcheva E. Semántica y estilística de los diminutivos y los aumentativos. *Foreign Language Teaching*. No. 4. Sofia, 1999. P. 3–13.

cohecito and *cochazo* or *casita* and *caserón* is not completely identical to the value of the primary forms of the lexic items *coche* or *casa*.

We should also note that secondary formations can be interpreted as additional definitions of the primary element. In fact, the forms *cohecito* and *cochazo* are additional definitions of the lexical item *coche*: the two forms, in this case the diminutive and the augmentative, are the result of semantic modification, which causes a difference in meaning between the source lexical unit and the derived one. That is why we propose to consider diminutives and augmentatives as secondary entities, additional definitions of a particular lexical meaning, which retain that meaning and express it as altered, reduced or enlarged, with a positive or negative connotation.

The additional definitions of the basic lexical items are expressed by means of morphological tools, in the case of Spanish, by adding diminutive and augmentative suffixes to the word stem. In addition to the grammatical means of expressing diminutiveness or augmentation, there are also lexical means. For example, the diminutives *perrito*, *niñito* express almost the same as the adjectival attribute *pequeño* in the phrases *un perro pequeño*, *un niño pequeño*. Similarly, the augmentatives *ojazo*, *mantillón* mean the same as *un ojo grande*, *una mantilla grande*, with the lexical means of expressing magnification being the adjective *grande*.

Nevertheless, there is a difference between the suffixal diminution and the adjectival diminution, as correctly noted by E. Coseriu¹⁷. In the case of a diminutive reduction, the object is considered internally small, small in absolute terms, and in the case of adjective reduction, externally small, small in relation to other objects or in relation to the previous state of the same object, that is, the category of diminution is being acquired. Examples illustrating this difference *Me compré un cohecito* / *Me compré un coche pequeño* confirm the fact that the suffixal diminution does not imply comparison with another car, unlike the adjectival diminution, which includes such a comparison, for example, to an earlier owned car, to a car belonging to somebody else, or to an idea of the car one was looking to buy. Suffixal diminution belongs to a category that E. Coseriu names “linguistic reduction”, since it does not really express small size.

Similar remarks may apply to augmentatives. Following the principles by E. Coseriu regarding the diminutives, it is possible to distinguish suffixal augmentation (absolute) and adjectival augmentation (relative), as one existing only in comparison with another object, ideas about the normal size of the object or the previous state of the same subject. For example, in *Me compré un caserón* the house is large according to the speaker’s own ideas and in *Me compré una casa grande* the house is truly large in objective reality.

¹⁷ Coseriu E. *El hombre y su lenguaje*. Madrid, 1977.

The demarcation of a diminutive (suffixal) diminution or augmentative (suffixal) augmentation attained by morphological tools belonging to the sphere of word formation, and the adjectival diminution or augmentation attained by the addition of an adjective attribute, according to the size or appearance of the object, indicates that, except for the difference in form, there is a difference in meaning depending on what the speaker is willing to express about the objects' characteristics.

Semantic divergences are realized directly in speech and are a manifestation of the expressive potential of the Spanish language. Diminutive reduction and augmentative enlargement, unlike adjectival ones, are capable of expressing the subjective attitude of the speaker towards the object, whereby diminutives and augmentatives acquire the functions of expressiveness, affection or disdain, and lose stylistic neutrality.

When determining the difference between the subjective and objective aspects of the categories of diminutiveness (reduction) and augmentation (enlargement), it should be remembered that the realization of the meaning of diminutives and augmentatives occurs directly in speech and depends on the context, so that the meaning of these derivative lexical items may be different and even opposite. This indicates that the meaning of diminutives and augmentatives is not straightforward, one-dimensional, and predictable; it is formed as a result of the interaction of the basic meaning with the special features of context and situation. Therefore, we come to the conclusion that the specific meaning of the derivative is formed in the combination of semantics of three components:

- 1) the main component (the bearer of meaning of the primary lexical item), which is constant;

- 2) the component of meaning of the suffixal formant (the bearer of meaning of generalized diminution or augmentation), which is also constant in its nature;

- 3) the additional specifying component (a factor element) that circumstantiates and specifies the contextual meaning in a particular communicative situation and possesses a variable, dynamic nature.

3. Types of semantic derivation of diminutives and augmentatives

The triple nature of the semantic structure of diminutives and augmentatives is due to the complexity of their morphological structure and the presence of additional connotations in their implementation in speech. As derivative lexical items, these units combine the meanings of the basic word, the meaning of the word-forming element (the suffix), and the additional connotative values caused by the associative and cognitive connections between the signified and the primary meaning. Thus, we can

conclude that diminutives and augmentatives possess a high degree capacity for semantic derivation and, as a result, for the development of polysemy.

This is of particular importance in the study of semantic derivation processes, especially terminologically related ones, since, according to our observations, subjective connotations, expressive appraisal, transference of similarity and contiguity are often the vehicle for the motivation of terms, despite their stylistic neutrality.

Diminutive suffixes have their own semantic meaning of diminution and affection, which is expressed in the derivative word. However, the nature of semantic modifications is complex, and often the formative suffixes lose the meaning of reduction in form or emotional attachment, endearment and affection, and contribute to the acquisition of a new meaning by the derived word. For example: *hermano* – brother, *hermanito* – little brother, dear brother, *hermanillo* – kind of ivy (botanical term, Costa Rican Spanish); *hijo* – son, *hijito* – little son, sonny, *hijillo* – rotten smell, stench (medical term, Guatemalan Spanish).

In Spanish, such a change in the meaning of a word leads to polysemy or homonymy within one national variant and to semantic variability and divergence at the level of the language system as a whole. The process of a lexical unit acquiring new meanings without changing its form is commonly called semantic derivation. Semantic derivation is defined as the formation of a derived meaning on the basis of the original one without any change of the linguistic sign¹⁸. The reasons for semantic changes are diverse and require detailed analysis. Semantic derivation occurs according to certain established models, like metaphorical, metonymic, hyponymic, and involves extension, narrowing, and various displacements of meanings, during which one object is transferred to another due to certain associations¹⁹.

According to our observations, the specific feature of semantic derivation is that it is often realized simultaneously with morphological derivation. That is, the semantic relation is established not within one word, but between two words related to certain word-forming relations. This phenomenon is characteristic of diminutives and augmentatives especially when these derivatives are undergoing the process of terminologisation. For example, in Spanish from the verb *pisar* – 1) (to) step; 2) to press with feet; to tread, to squeeze – a series of nouns is formed, many of them being terms of oenology: *pisada*, *pisadera*, *pisador*, *pisadura*, *pisante*. At the same time, the meaning of the derivative *pisadera* – a rug, a piece of carpet (Peruvian national variant) – comes from the first given meaning of the verb *pisar* – to step. The above mentioned examples trace the relationship between the

¹⁸ Никитин М.В. Курс лингвистической семантики. Санкт-Петербург, 2007.

¹⁹ Никитин М.В. Основы лингвистической теории значения. Москва, 2018.

meaning of the basic word and the derived lexical item, all of them being part of the terminology of winemaking, while the derivative meaning “rug” derived from the basic unit “to step” retains neutral non-terminological value.

The noun *piso* is formed from the verb *pisar* and on the basis of the primary form’s first meaning of “onset”, “tugging”, “extrusion” it derives the following values: 1) floor; 2); storey, level; 3) an apartment occupying the whole floor; 4) flat, apartment. Such variability of meanings indicates the internal tendency of the lexical item to semantic derivation. The use of the word *piso* in various fields of science and technology contributes to its terminologisation.

Thus, in military terminology and astronautics, *piso* is used to denote the stage or step of a rocket, while in mining it has the meaning “level, layer” and in printing it denotes a “block mount”. Derivative formations from *piso* in general standard Spanish have only the usual meaning of diminutiveness (conceptual or stylistic, depending on the context), but in Latin American national variants its derivatives acquire not just a connotative meaning, but have a separate denotative one.

For example, in Peru and Chile, *pisito* means “carpet” and in Venezuela it denotes a “special cell in the monastery for receiving visitors”; in the shoe making terminology of the Mexican national variant, the diminutive *pisillo* has the meaning “sole of the shoe (usually not leather)”. The augmentative *pisón* in the Iberian national variant denotes a device for ramming the surface, and in Argentina, Uruguay and Paraguay it has two meanings 1) mortar (the common Spanish term is *mortero*); 2) a mortar handle (the common Spanish term *mango del mortero*). The latter example illustrates a case of narrowing of the value due to metonymic transfer. The Pan-American meaning of the augmentative *pisón* – trampling, retains a direct connection with the generating unit *piso* < *pisar* and is synonymous with *pisotón* < *pisotear* – to trample.

In view of the above, in the course of the study of semantic derivation of diminutives and augmentatives it is necessary to distinguish the level at which semantic modifications occur.

3.1. Semantic derivation at the level of a basic word and its derivatives

If semantic derivation takes place at two levels, i.e., at the level “basic word – derivative”, due to the incorporation of the corresponding word-formant to the base lexical items, a new lexical unit is formed, which has a new meaning (meaning 2), different from the value of the original word (meaning 1). The meaning of the basic unit is determinative and undergoes semantic modification under the influence of the suffixal formant. The meaning of the derivative depends on the meaning of the original item, which is the motivating unit, but the role of the semantics of the suffix is

decisive in forming the meaning of the newly formed word. As a rule, the diminutive suffixes, joining the base, give the derivative the meaning of diminution. For example: *perro* – *perrito*, *perrillo*, *perrico*, *perrín*. However, the category of diminution not only implies a sign of “small size” but also includes attributes of endearment. Therefore, diminutives are a means of expressing a kind, affectionate, or overly emotional, positive attitude of the speaker towards an object that is labelled as a diminutive. In this case, the derivative series mentioned above as an example, “dog – doggy / little dog” is used to refer not only to a small dog or a puppy or a dog that is young in age, but it is a means of affectionate pet treatment. The realization of the component of affection depends on the specific conditions of speech, the situation, the communicative intention, the relevant context, the pragmatic background and so on. It is worth noting that certain diminutive suffixes include semantic tokens of pejorativeness, depreciation, abjection or disdain and even irony, for example: *perro* – *perrucho*, *miga* – *migaja*, *médico* – *medicucho* (Venezuela), *amigo* – *amiguete* (Peru).

In addition to providing diminutive, affective, or descriptive values, suffixal diminutive morphemes can modify the meaning of the basic word by secondary nomination, when the derivative value loses direct relation to the motivating value and the derivative moves to another lexical and semantic field. In Spanish this phenomenon often occurs as a result of metaphorical and metonymical transfer.

For example: common Spanish terms *gato* – 1) cat (zoological term); 2) jack (technical term); *gatillo* – 1) dental forceps (medical term); 2) trigger (military and weaponry term); 3) withers (zoological term) and Chilean term *gatillo* – crista, long mane of a horse (of a certain breed). Semantic divergences are also manifested in the diminutive formations of terms derived from the word *perro* – dog: *perrito* – 1) prairie dog (rodent) (zoological term); 2) sweet pea (botanic term); *perrillo* – 1) gate valve, sluice valve (technical term); 2) trigger (technical term); 3) variety of a long machete (agricultural term, Puerto Rican Spanish); *perrilla* – sty, inflammation of a gland of the eyelid (eye disease) (medical term, Mexican Spanish); *perreta* – anger attack, rage, obsession (medical term, Cuban, Chilean Spanish).

A similar phenomenon applies to augmentatives. Suffixes expressing the idea of magnification, when joined to a base word, can give it the meaning of: augmentation: *cubo* – *cube*, *gamella* – *gamellón*; pejorative and despective connotations: *libro* – *libraco*, *amigo* – *amigacho*, *amigazo*; affection, endearment: *guapo* – *guapetón*; modify the meaning of the element formed: the basic lexical item *cubil* – 1) lair, den (zoological term); 2) channel, riverbed, streambed, waterway (geographical, hydrographical term); the augmentative *cubilote* – coal furnace, shaft furnace (technological

term), and *cubilete* – 1) baking form (culinary term); 2) meatloaf (baked in a special form) (culinary term); 3) a glass or a box for dice usually used by magicians (entertainment industry term); 4) cylinder hat (fashion term common in Latin American Spanish); 5) intrigue, fraud (used in Peru, Chile and Rio de La Plata area).

The semantic derivation analysed above is considered in terms of the relation between the form and meaning of the derivative lexical item and the form and of the underlying or basic lexical item. The approach we have proposed includes an analysis of the meanings of the original word and its diminutive, and augmentative derivatives, which can be a common or special term and refer both to the field of common Spanish vocabulary and to the vocabulary of several or one Latin American national variants.

3.2. Semantic derivation of derivatives of a basic word

If semantic derivation takes place at the “derivative only” level, the motivational word is not interpreted as a source of semantic variability, and its influence on the semantics of the derivative of the lexical item is not considered. This approach is based on the idea that the phenomenon of semantic derivation can occur at the level of the derivative of the lexical unit, that is, within the diminutive or augmentative formation. Therefore, it is polysemy we are dealing with, that is the presence of different lexical meanings in the same word according to different contexts. In this case, the derivative word (diminutive or augmentative) is multivalent and polysemous, and each of its meanings is considered in relation to the previous ones, regardless of the meanings of the original word.

For example: *casita* – 1) small house; 2) toilet; dressing room (Chilean Spanish); *caseta* – 1) one-storeyed house; 2) stall, booth, kiosk; 3) bathing hut, changing room, cabin (on the beach); 4) kennel, doghouse; *casilla* – 1) watchman cabin, guard booth, guardhouse, keeper’s lodge; 2) theatre box office; 3) trade tent; tray; 4) trap for catching birds (Cuban Spanish); 5) street lavatory room (Ecuadorian Spanish); 6) cabin (on the beach) (Argentinian Spanish); 7) everyday goods store (Mexican Spanish); 8) voting station, polling station (South American Spanish); 9) railway car (Latin American Spanish). The pejorative value is manifested in the diminutive *casucha* – 1) hut; poor house; 2) a ruined abandoned house. Augmentatives *casona* – 1) a large house; a backhand house; an ugly-looking house 2) an old family estate (used mostly in the province of Santander, Spain); *casote* – 1) a large house; 2) skyscraper (colloquialism, Venezuelan Spanish); *caserón* – large clumsy house, house – are also examples of semantic derivation of single-stem derivatives of lexical items. The examples above illustrate various directions for meaning changing of a derivative word, with the common feature being the same “small space

limited in space” for diminutives and “big, large, enormous” for augmentatives.

Based on the morphological and semantic analysis above, we propose a classification of types of semantic derivation of diminutives and augmentatives, which underlies the level of implementation of semantic change:

1. External or word-forming (derivative) semantic derivation comprises modifications of the meaning of the basic lexeme as a result of its transformation by means of a diminutive or augmentative suffixal formant, that is, the derivative word acquires a new meaning different from the meaning of the original word. This type of semantic derivation has a vertical, paradigmatic character. Since the direction of change of meaning originates from the generative lexical item to the formed one, we suggest to call such semantic derivation extra-lexical, indicating that it takes place outside of one word and occurs on two levels.

2. Internal semantic derivation presupposes modifications of the primary meaning of the derivative word, the development of polysemy of the derivative due to various internal and external linguistic factors. This type of semantic derivation is linear. Since the direction of change of meaning occurs within a single lexical item (in our case, a diminutive or an augmentative), let us call such a semantic derivation intra-lexical, since it takes place within one word and occurs at the only one level.

CONCLUSIONS

Diminutives and augmentatives, as derived lexical units, develop intrinsic meanings of their own other than the meaning original lexical item. The meaning of diminutives and augmentatives includes three generalized components: the principal component (the bearer of the meaning of the basic lexical item), which is constant; a component of the value of the suffixal formant (the bearer of the generalized meaning of diminution or augmentation), which is also permanent; and an additional component (specifying contextual meaning in a particular communicative situation) that has a variable, dynamic nature. The triple nature of the semantic structure of diminutives and augmentatives is due to the complexity of their morphological structure and the presence of additional connotations in their implementation in speech, caused by the associative and cognitive connections between the secondary and the primary meaning.

The complexity in the structure of the values of diminutives and augmentatives determines the high degree of proneness of these derivatives to semantic derivation, and, as a result, to the development of polysemy. Semantic derivation of diminutives and augmentatives can occur at two levels: internal (acquiring new meanings by the original or the derivative

word) and external (changing meanings from the generating (basic, original, primary) unit to the generated (derivative, originated, secondary) one).

The outlined types of semantic derivation are of practical importance in choosing the approach in the study of the semantics of diminutive and augmentative formations. However, diminutives and augmentatives are derivative words; the presence of a diminutive (augmentative) as a separate lexical item, with its own meaning, or several meanings, functional, stylistic and pragmatic scopes, context of implementation and other characteristics, implies that there is a source of this diminutive (augmentative), a basic lexical item, which also has relevant attributes and characteristics, including meanings. Therefore, the proposed classification is the determinant of the starting point in the analysis of forms of semantic derivation: should we take into account the original word or consider variability in the meanings of its derivatives. The lexical and derivative features of diminutives and augmentatives require a dual approach to study their semantics and semantic divergences, as the case may be. Besides, when taking into account the variety of suffixal formants, which directly contributes to a variety of forms and meanings, it is promising to further study the semantic derivation of diminutives and augmentatives in standard Spanish and its national variants.

SUMMARY

The article deals with the problems of meaning of diminutives and augmentatives in modern Spanish. The complex morphological and semantic characteristics of diminutives and augmentatives in the Spanish language contributes to a study of the relationship between the derivative (respectively, diminutive or augmentative) and the basic word. The tendency of diminutive and augmentative formations to semantic derivation, that is acquisition of new values without changing the form of the sign, and their frequent use in both informal and formal speech, including scientific and technical contexts, lead to the study of the mechanisms of formation of new conceptual meanings of these derivatives. The semantic derivation of diminutives and augmentatives is considered in the present paper in close connection with the morphological derivation, since the nature of the meaning of the derived word is directly dependent on the semantic features of the original word. Therefore the article aims to describe the category of meaning of diminutives and augmentatives, to analyse the types of semantic change and to propose a classification of semantic derivation. Such a classification of models of semantic derivation takes into account the level of semantic modifications, depending on whether the change of meaning takes place only within the derivative or the meaning of the derivative is determined by the semantic features of the primary lexical item.

REFERENCES

1. Степанов Г.В. Социально-географическая дифференциация испанского языка Америки на уровне национальных вариантов. *Вопросы социальной лингвистики*. Ленинград, 1969. С. 302–305.
2. Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики. Москва, 1973.
3. Kany Ch.E. *American Spanish Semantics*. The University of California Press, 1960. 295 p.
4. Kany Ch.E. *Semántica hispanoamericana*. Madrid : Aguilar, 1962. 298 p.
5. Телия В.Н. Вторичная номинация и ее виды. *Языковая номинация. Виды наименований*. Москва : Наука, 1977. С. 129–221.
6. Левицкий В. Семасиология. Винница : Нова книга, 2012.
7. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства : Підручник. Київ : Академія, 2014.
8. Кочерган М.П. Загальне мовознавство : Підручник. Київ : Академія, 2010.
9. *Diccionario de la Lengua Española*. Madrid: Real Academia Española, Vigésima tercera edición, 2014. Т. I a/g. Pp. 1–1180; Т. II h/z. Pp. 1181–2369.
10. Испанско-русский словарь / Под редакцией Б.П. Нарумова. Москва, 1988.
11. Испанско-русский словарь. Латинская Америка / Под редакцией Н.М. Фирсовой. Москва, 2004.
12. Merriam-Webster's Spanish-English Dictionary. Newest Edition, 2016.
13. *Diccionario Básico de Español Larousse*. URL: <https://www.larousse.mx/app/diccionario> (дата звернення: 29.04.2020).
14. Urbaneja Achelpohl L.M. Flor de Mayo. *La Casa de las Cuatro Pencas*. Tipografía Americana, 2007.
15. *Corpus del Español, Web Dialectos*. URL: <https://www.corpusdelespanol.org/web-dial/> (дата звернення: 25.04.2020).
16. Алефиренко Н.Ф. Спорные проблемы семантики : Монография. Москва, 2005.
17. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений: Семантика производного слова. Москва : Наука, 1981.
18. Ермакова О.П. Проблемы лексической семантики производных и членимых слов : автореф. дис. ... докт. филол. наук : 10.02.04. Москва, 1977.
19. Улуханов И.С. Словообразовательная семантика в русском языке и принципы её описания. Москва : Книжный дом ЛИБРОКОМ, 2012.

20. Vúcheva E. Semántica y estilística de los diminutivos y los aumentativos. *Foreign Language Teaching*. No. 4. Sofia, 1999. P. 3–13.
21. Coseriu E. El hombre y su lenguaje. Madrid, 1977.
22. Никитин М.В. Курс лингвистической семантики. Санкт-Петербург, 2007.
23. Никитин М.В. Основы лингвистической теории значения. Москва, 2018.

Information about the author:

Stepanov A. V.,

Senior Teacher at the Department of Foreign Languages
Lviv University of Trade and Economics
10, Tuhan-Baranovskoho str., Lviv, 79005, Ukraine

**ВІЙНА ЗНАКІВ АБО СЕМІОТИКА
ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ВІЙНИ
(НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО
МАСМЕДІЙНОГО ДИСКУРСУ)**

Тарасова В. В.

ВСТУП

В американського письменника Чарльза Бернстіна є вірш «Воєнні історії», в якому є такі рядки «*War is a battle for the hearts and minds of the heartless and mindless. War is technology's uncle*»¹ («Війна – це боротьба за серця та уми безсердечних і нерозумних. Війна – батько технологій»). Особливо справедливими ці твердження є для нових гібридних воєн XIX століття, основою яких є психологічно-інформаційні операції, спрямовані на маніпулятивну трансформацію масової свідомості цільової аудиторії.

Застосування технологій гібридної війни в сучасних війнах та збройних конфліктах перетворило інформаційну сферу на ключову арену протиборства, де головною зброєю стало слово. Це за допомогою слів, сказаних або неказаних, викривлених, вигаданих, тих, на які очікували, та тих, які боялись почути, Україна за 6 років російської агресії втратила частину своєї території та тисячі людських життів. У російсько-українській війні 2014 року медійний компонент виступив як головний. Усі медійні ресурси Росії працювали і працюють, щоб переконати власне населення та Україну у справедливості цієї війни та весь світ у тому, що війни взагалі не має, а є лише «внутрішній український конфлікт».

Питання протидії руйнівному інформаційно-психологічному впливу Російської Федерації в умовах розв'язаної нею гібридної війни цікавлять представників різних наук – соціології, психології, політології, військової тактики та стратегії та інших. Дослідженням інформаційно-психологічних впливів на індивідуальну та масову свідомість займалися провідні вітчизняні (В. Домарев, О. Литвиненко, В. Остроухов, В. Петрик, Г. Перепелиця, Г. Почепцов, О. Старіш) та закордонні науковці (В. Крисько, А. Кудинова, А. Манойло, І. Панарін, Ш. Сулейманова, Е. Тоффлер, Х. Шрадер та інші). В умовах

¹ Bernstein C. War Stories. URL: http://writing.upenn.edu/epc/authors/bernstein/poems/war_stories.html (Last accessed: 17.03.2020).

інформаційно-психологічної війни, коли головним «засобом ураження» є слово, лінгвістика не може залишатися осторонь, і саме час говорити про новий напрям філологічних досліджень – *лінгвістику інформаційно-психологічної війни*.

Таким чином, актуальність роботи зумовлена загальним спрямуванням сучасної когнітивної лінгвістики на розгляд реалізації позамовних сутностей мовними засобами та нагальною потребою розкриття особливостей інновацій, що об'єктивують технології використання найновіших інформаційних технологій впливу на свідомість людей.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні, що в семантиці інновацій-актуалізаторів технологій інформаційно-психологічної війни наявна ідеологічна конфронтація двох світів, в основі якої лежить опозиція свій/чужий, що, своєю чергою, втілюється у таких лінгвальних феноменах, як війна форми і змісту мовних знаків. Медійний інструментарій маніпулятивних когнітивних трансформацій є найбільш показовим та ефективним у цій смисловій війні.

1. Інформаційно-психологічні війни та сучасні мас-медіа

Інформаційні впливи на масову свідомість існували завжди. Психологічні та інформаційні операції в різні періоди привертали до себе увагу з боку владних і військових структур. Для перемоги над єгиптянами у битві при Пелусії 525 року до н. е. цар Персії Камбіс II наказав взяти в заручники єгипетських котів. Кішки, як і інші священні тварини, володіли особливим статусом в єгипетському суспільстві. Було заборонено вбивати або навіть заподіювати найменшу шкоду кішкам, а порушників чекало жакливе покарання аж до смерті. Місто-фортеця Пелусій здалося завдяки використанню персами цієї однієї з перших «спеціальних операцій інформаційно-психологічної війни».

Заходи, які нині належать до психологічних та інформаційних операцій, успішно застосовував у XIII сторіччі Чингізхан. Так, він наказав кожному зі своїх бійців тримати по три запалені смолоскипи в руці під час нічного бою (дезінформація з метою введення противника в оману щодо кількості солдат на протилежному боці). Під час стрільби його солдати свистіли та кричали, за допомогою катапульта на територію супротивника летіли людські голови, а сам Чингізхан розповідав під час перемовин, що сила та доблесть монгольських воїнів зумовлені поїданням серця і печінки переможених ворогів (технології залякування як один з основних способів психологічних операцій).

Военна пропаганда, яка є основою психологічних операцій, успішно застосовувалась в усіх локальних та світових війнах. Під час Другої світової війни за наказом генерала Д. Ейзенхауера американцями було

сформовано управління психологічної війни при Верховному головнокомандуванні союзних експедиційних сил, яке визначало психологічну війну «як розповсюдження пропагандистських матеріалів, які призначені для деморалізації ворога й придушення його волі до опору, а також підвищення морального духу союзників».

Інформаційно-психологічний вплив – це дія словом, інформацією, спрямованою на свідомість людини. Його часто називають інформаційно-пропагандистською, ідеологічною, психологічною дією².

Основою інформаційно-психологічного впливу є маніпулятивний вплив на масову свідомість³, мета якого полягає у: а) внесенні в суспільну й індивідуальну свідомість ворожих, шкідливих ідей та поглядів; б) дезорієнтації та дезінформації мас; в) послабленні певних переконань, устоїв; г) залякуванні свого народу образом ворога; г) залякуванні супротивника своєю могутністю; д) врешті-решт, забезпечення ринку збуту для своєї економіки. Деструктивний вплив може здійснюватися різними методами. Основні з них: 1) дезінформування; 2) пропаганда; 3) диверсифікація громадської думки; 4) психологічний тиск; 5) поширення чуток.

Як вказує А.В. Манойло, *інформаційно-психологічна війна (ІПВ)* – це сукупність різноманітних форм, методів і засобів впливу на людей із метою зміни в бажаному напрямі їх психологічних характеристик (поглядів, думок, ціннісних орієнтацій, настроїв, мотивів, установок, стереотипів поведінки), а також групових норм, масових настроїв і громадської свідомості загалом⁴.

Основою інформаційної війни є інформаційна інтервенція з метою маніпулятивного впливу. Маніпуляція – це система духовного впливу, що суперечить об'єктивним інтересам об'єкта маніпуляції, породжує в нього ілюзію, нібито він сам діє відповідно до своїх інтересів та планів, при цьому суб'єкт маніпуляції отримує вигравш – досягнення власних цілей. Маніпуляція здійснюється приховано та анонімно, за обставин, які здаються сприятливими і/або природними.

Г. Почепцов зазначає, що інформаційні війни є інформаційними технологіями, що впливають на інформаційні системи, маючи на меті введення в оману масової чи індивідуальної свідомості.

² Fuller J.F.C. The Foundations of the Science of War. Saffron Walden : Books Express Publishing, 2012. P. 72.

³ Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю, ведення інформаційних війн і спеціальних інформаційних операцій : навч. посібник / В.М. Петрик, В.В. Остроухов, О.А. Штоквиш та ін. Київ : Росава, 2006. 208 с.

⁴ Манойло А.В. Государственная информационная политика в особых условиях : моногр. Москва : МИФИ, 2003. С. 250.

У книзі відомого фахівця в галузі комунікаційних технологій Г. Почепцова «Сучасні інформаційні війни» введено поняття смислової війни. На думку автора, нинішній конфлікт між Україною та Росією представляє собою першу *смислову війну* у світі, а перемога на полі бою не є достатньою перемогою, бо, насамперед, потрібна перемога в головах. Смилова війна є довготривалою і зайнята не так фактами, скільки зміною інтерпретацій фактів, щоб опонент прийняв потрібне для атакуючої сторони рішення⁵. Також для позначення такого різновиду технологій використовують терміни «консцієнтальна війна» та «семантична війна». Консцієнтальна війна (лат. *conscientia* – свідомість, сумління) – війна на ураження свідомості, руйнування ідентичності, а також самої здатності людини до самоідентифікації⁶. За визначенням С. Дацюка, семантична війна – це концептуальна війна за сенси і перспективи майбутнього: конструктивні, мережеві, загальнолюдські. Саме семантична війна створює нові дискурси. Це її основна мета. Таким чином, семантична війна – це війна дискурсів на рівні розумових установок⁷.

На нашу думку, обидва терміни змістовно є гіпонімами до гіпероніму «інформаційно-психологічна війна». Першим цей термін вжив британський аналітик і історик Фулер (J.F.C. Fuller), який спрогнозував, що, можливо, колись виключно психологічна війна замінить традиційну війну⁸.

Дослідження комунікативних особливостей ведення інформаційно-психологічної війни неможливе без використання категорії «*стратегічний наратив*». Стратегічний наратив формується на підставі наявних у суспільстві уявлень і цінностей. Стратегічний наратив – осьовий контентний елемент всієї інформаційної (в т.ч. пропагандистської) діяльності держави, на його утвердження в цільових аудиторіях спрямовується діяльність всіх комунікативних можливостей держави⁹.

Неможливо переоцінити значення мас-медіа як агентів впливу на масову свідомість та засіб трансформації картини світу у потрібному вимірі. Ще міністр пропаганди Третього рейху Й. Геббельс казав: «Дайте мені засоби масової інформації, і я з будь-якого народу зроблю

⁵ Почепцов Г.Г. Сучасні інформаційні війни. Київ : Києво-Могилян. акад., 2015. С. 450.

⁶ Колодій А. Про консцієнтальну війну і тверезий глузд у ставленні до влади. URL: <https://political-studies.com/?p=1311> (дата звернення: 11.04.2020).

⁷ Дацюк С.А. Семантична війна. URL: <http://virtualpsylab.chnu.edu.ua/?p=370> (дата звернення: 11.03.2020).

⁸ Fuller J.F.C. The Foundations of the Science of War. Saffron Walden : Books Express Publishing, 2012. 340 p.

⁹ Дубов Д.В. «Стратегічний наратив»: до проблеми реалізації сутності складової стратегічних комунікацій в Україні. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/2377/> (дата звернення: 10.03.2020).

стадо свиней». А Наполеон Бонапарт вважав: «Чотири газети зможуть принести ворогові більше зла, ніж стотисячна армія».

Г.Г. Почепцов називає журналістику XIX століття «*постжурналістикою*», а її головною рисою – використання вільних чи квазівільних ЗМІ для позаінформаційних цілей¹⁰.

У книзі «Новини пласкої Землі» відомий британський журналіст-розслідувач Н. Дейвіс називає сучасну журналістику *чурналістикою* (*дурналістикою*) («*churnalism*»)¹¹. Це квазіжурналістика, заснована на переписуванні піар-матеріалів та позбавлена етичних й правових норм, цинічне завдання якої полягає у формуванні громадської думки (в сенсі маніпуляції масовою свідомістю), а також управлінні почуттями і вчинками людей. Сучасні засоби масової інформації є одним із головних засобів інформаційно-психологічної війни.

Внаслідок зростаючої ролі мас-медіа як каналів маніпулятивного впливу на суспільство виникла нова спеціалізація – *spindoctor*, завданням якого стає зміна сприйняття події. *Spindoctor* – a person who provides a favourable slant to an item of news, potentially unpopular policy, etc, esp on behalf of a political personality or party (укр. – спіндоктор, піарник, політтехнолог, експерт зі зв'язків із громадськістю, пресою (забезпечує подачу інформації в ЗМІ під потрібним кутом зору)¹².

Для популяризації своїх позицій Росія створила, фінансує і розвиває кілька дуже потужних міжнародних інформаційних мереж. Наприклад, телевізійна компанія Russia Today (RT) здійснює мовлення більш ніж у 100 країнах світу цілою низкою мов. Крім найпотужнішої радіокомпанії Sputnik, Росією було створено однойменне псевдоновинне агентство. Маніпулятивний вплив на цільову аудиторію відбувається цілим арсеналом опосередкованих способів. Так, у Великій Британії Росія сприяла просуванню болючої теми Brexit, розуміючи, що ця ідея призведе до внутрішнього загострення протистояння в країні. У Польщі й Угорщині російські пропагандисти використовували маніпуляції, піднімаючи градус неприйняття тези «політики відкритих дверей» щодо біженців місцевим населенням. У Франції росіяни активно просували і підігрівали антиамериканські настрої для того, щоб погіршити відносини між Францією і США¹³.

¹⁰ Почепцов Г.Г. Сучасні інформаційні війни. Київ : Києво-Могилян. акад., 2015. 496 с.

¹¹ Дейвіс Н. Новини пласкої землі. Київ : Темпора. 2011. 548 с.

¹² Spindoctor. URL: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/spin-doctor> (Last accessed: 26.04.2020).

¹³ Скандал забезпечений. Як Кремль веде інформаційну війну URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/russia-today-sputnik-yak-rosiya-vikoristovuye-media-50050708.html> (дата звернення: 17.04.2020).

У 2019 році російським інформаційним агентствам Russia Today і Sputnik заборонили відвідувати конференцію з питань свободи ЗМІ в Лондоні. Таке рішення було прийнято через те, що останні відіграють «активну роль у поширенні дезінформації»¹⁴. Відмова в акредитації була офіційно видана Міністерством закордонних справ Великобританії. Президент Франції також звинуватив ці російські ЗМІ в поширенні брехні і пропаганди. Е. Макрон не дозволив російським ЗМІ Russia Today і Sputnik працювати у своєму передвиборчому штабі, аргументуючи рішення так: «Russia Today і Sputnik діють не як професійні журналісти, а як агенти впливу». Соцмережа Twitter заборонила розміщувати рекламу на своїй платформі російським пропагандистським каналам Russia Today і Sputnik. У компанії прийняли відповідне рішення на основі висновків американського розвідувального агентства. Вони свідчать, що Russia Today і Sputnik намагалися впливати на вибори президента США у 2016 році.

У дослідженні («Weaponising News RT, Sputnik and targeted disinformation»¹⁵), проведеному у 2017–2018 роках на матеріалах новин Sputnik та Russia Today (RT), британські дослідники Г. Рамсей та С. Робертшоу (Dr Gordon Ramsay, Dr Sam Robertshaw) продемонстрували механізми поширення дезінформації кремлівськими ЗМІ, проаналізували основні стратегічні наративи вищезгаданих засобів російської пропаганди та назвали їх основними каналами маніпулятивного впливу на англomовну аудиторію.

2. Вербальна об'єктивація інформаційно-психологічної війни в сучасному англomовному масмедійному дискурсі

Проведений аналіз контенту проросійських засобів масової інформації, спрямованих на англomовну аудиторію, показав, що основними методами маніпулювання свідомістю через канали масмедіа є спрощення (засіб перетворення складних проблем соціально-політичної дійсності у прості), замовчування (спосіб приховування небажаної інформації для певного джерела пропаганди) і витіснення (інструмент відволікання уваги реципієнтів від негативних поточних подій), а також методи, які найбільш активно та широко використовуються в політичній сфері. До них належать: вигаданий

¹⁴ Russia Today и Спутнику запретили участвовать в конференции о свободе прессы в Лондоне. URL: <https://www.dsnews.ua/world/russia-today-i-sputniku-zapretili-uchastvovat-v-konferentsii-09072019141000> (Last accessed: 20.04.2020).

¹⁵ Ramsay G., Robertshaw S. Weaponising news RT, Sputnik and targeted disinformation. King's College London Centre for the Study of Media, Communication & Power. 140 p. URL: <https://www.kcl.ac.uk/policy-institute/assets/weaponising-news.pdf> (Last accessed: 20.04.2020).

факт (повідомлення факту, достовірність якого не можна перевірити), пряме коментування (використання оціночних понять під виглядом нейтральних задля демонстрації позиції певної групи та забезпечення їй підтримки), непряме коментування (приховування комунікатором пропагандистського впливу через інформаційний фон або шум), двостороння аргументація (виклад кількох точок зору, альтернативні позиції не виключаються й не оцінюються як хибні), напівправа й інсинуація (надання хибної аргументації фактам, маніпулювання ними всередині матеріалу, а в деяких випадках неадекватність фактів та аргументів висновкам), інформаційне дроблення (повідомлення лише фрагменту даних, що призводить до нерозуміння ситуації і події загалом), інформаційне перевантаження (повідомлення надзвичайно великого обсягу інформації, основну частину якого складають абстрактні судження), інформаційно-пропагандистська індукція (розташування та підбір повідомлень, що будується за принципом «від часткової правди до загальної неправди»), семантичне маніпулювання.

І.М. Панарін пише, що сутність «методу семантичного маніпулювання» полягає в ретельному доборі слів або з позитивною або з негативною конотацією, впливаючи цим на сприйняття інформації (наша людина – *розвідник*, їхня людина – *шпиун*)¹⁶.

Культурно маркована дихотомія *СВІЙ/ЧУЖИЙ* виступає однією з фундаментальних бінарних опозицій і лежить в основі формування культурної, ідеологічної ідентичності. Проекцією опозиції *СВІЙ/ЧУЖИЙ* в інформаційно-психологічній війні виступає протиставлення Росія/Україна, тобто мова віддзеркалює стосунки між відповідними сторонами, при цьому відбувається концептуалізація учасників конфлікту в термінах базових цінностей ДОБРА і ЗЛА: «Путлерівська» Росія та ОРДЛО – ЗЛО; Україна – ДОБРО, та навпаки, «Русский мир» та (рос.) «ополченцы» – ДОБРО; (рос.) «бендеровцы» та (рос.) «киевская хунта» – ЗЛО.

Як зазначає А.Б. Семенчук, позиція *СВІЙ/ЧУЖИЙ* відбивається в лінгвальному феномені *війни мовних знаків*, який включає війну форми мовних знаків та війну змісту мовних знаків. Так, війна форми мовних знаків передбачає використання протилежними сторонами різних мовних засобів для позначення одних і тих самих суб'єктів, подій, явищ¹⁷. Ілюстрацією зазначеного явища є (рос.) «*ополченцы*» (англ. *insurgents (повстанці)*) і (укр.) «*терористи*». Тобто одну й ту саму

¹⁶ Панарин И.Н. Технология информационной войны : моногр. Москва : КСП, 2003. 320 с.

¹⁷ Семенчук А.Б. Інноваційні засоби об'єктивації концепту тероризм (на матеріалі англійської мови) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Херсон, 2010. С. 5.

особу можна одночасно розглядати і як терориста, і як борця за свободу залежно від того, на боці якої зі сторін конфлікту вона знаходиться.

Наприклад: *But when it comes to the legitimate resistance in Donbass and in the temporarily occupied parts of Novorossiya, when it comes to the peoples militia and the Army of Novorossiya, then the west suddenly calls them separatists and terrorists, when in reality they are freedom-fighters!*¹⁸

Як зазначає Г. Почепцов, знакове уявлення ситуації зумовлює нашу реакцію на неї, оскільки символічні складники виявляються основними для вироблення тих чи інших дій¹⁹. Вибір слова (знакове оформлення) вказує на тип відношення до цього об'єкта, а не тільки відсилає на нього. З точки зору семіотики телевізійні новини не тільки задають інтерпретацію подій, але і вказують на офіційний характер цієї інтерпретації, оскільки диктори завжди постають перед нами в офіційному одязі, говорять літературною мовою і т.д.

Під час війни світ принципово стає тільки чорно-білим. Ворог поганий вже спочатку, з моменту свого народження. Різноманітні метафори для позначення ворога – необхідний компонент будь-якого збройного конфлікту. Вони служать своєрідними культурними знаками, що відображають поляризацію між групами *СВІЙ/ЧУЖИЙ*.

Українську владу, сформовану після втечі В. Януковича, в багатьох російських ЗМІ називали «хунтою», прихильників Євромайдану іменували «фашистами» («неофашистами»), в соціальних мережах поширилася інвективна лексика: українців почали називати рос. «майданутьми», «майдаунами», «украми», «укропами», «салоедами», «свідомитами», «бендеровцями», «вшиватниками». Проросійська пропаганда почала транслювати ці поняття і на англomовну аудиторію. Наприклад: *banderovtsy*, *banderlogi* (Russian synonyms for neo-Nazis, literally followers of World War II-era Ukrainian nationalist Stepan Bandera), *ukry*, *ukropy*, *maidanuty* (a rather unfeeling term targeting pro-Ukraine sympathizers who took part in Maidan protests), *pravoseki* (a member of Pravy Sektor, or Right Sector, an ultranationalist Ukrainian group that took part in the Maidan protests).

За роки російсько-українського протистояння з'явилося чимало номінацій-неологізмів на позначення громадян РФ та так званих «ЛНР» і «ДНР». Наприклад: *separ* (a shorten version of the word “separatist” and it is now commonly used to define the residents of Donbas, who want separation from Ukraine and often support joining Russia), *putinoid* (a self-

¹⁸ There are real Nazis in power in Kiev. URL: <https://www.geopolitica.ru/en/article/there-are-real-nazis-power-kiev> (Last accessed: 22.04.2020).

¹⁹ Почепцов Г.Г. Сучасні інформаційні війни. Київ : Києво-Могилян. акад., 2015. С. 196.

explanatory epithet is reserved for fans of Russian President Vladimir Putin), *valenki* (ignorant Russian fools), *kolorady* (Ukrainians came up with this unfriendly nickname – short for Colorado potato beetles – to mock people wearing the St. George ribbon, a symbol adopted by pro-Russian separatists in eastern Ukraine)²⁰.

Ці неологізми містять негативну конотацію, вказуючи на певні характеристики учасників збройного протистояння.

За роки російсько-українського протистояння поширеними стали неологізми *ватники*, *вата* (росіяни та українці, які підтримують ідею «русського міра» та прагнуть повернути радянське минуле). Наприклад:

*The vatnik is representative of a certain archetypical Russian who slavishly supports the regime out of fear, hatred of others, or most often a combination of both. All vatnik images have two key facial features. His nose is red from non-stop consumption of Putinka brand vodka, and one eye has been blackened from a fistfight with some other vatnik, possibly over a bottle of Putinka. The vatnik has nothing but white-hot hatred for Ukraine. He says that Ukrainians and Russians are “brother peoples” and yet despises the “invented” Ukrainian language and any cultural distinction between the two*²¹.

Цей мем породив новий неологізм – *вишиватник* / *vyshyvatsnik* (a mixture of *vatnik* and *vyshyvanka* – Ukraine’s traditional embroidered shirt) is an antipode of *vatnik* and defines a person who implicitly trusts Ukrainian propaganda and blindly hates everything related to Russia).

Анексія Росією українського Криму збагатила словники ще кількома популярними неологізмами – *зелені чоловічки* / *the little green men* (*the little green men* refers to the Russian soldiers who didn’t wear insignia when invading the peninsula. Meanwhile, Russian propaganda prepared its own term for the little green man – *polite people*). Наступний популярний із 2014 року інтернет-мем – *кримнаш* / *Krymnash* (*Krymnash* means «*Crimea is ours*» in Russian and reflects the excitement of the pro-Kremlin Russian residents about annexation of Crimea. It is often used in an ironic sense to highlight the vanity of this attainment for common Russians).

Популярним меседжем російської пропаганди є теза, що в Україні у 2014 році захопили владу ультраправі екстремісти та радикали, які і нині фізично знищують російськомовне населення.

²⁰ Ukraine’s Cryptic, Clever (And Always Insulting) Lexicon Of War. URL: <https://www.rferl.org/a/ukraine-lexicon-of-war/26590324.html> (Last accessed: 27.04.2020).

²¹ Vatnost – Why the West can’t Understand Russia. URL: <http://readrussia.com/2015/06/09/vatnost-%E2%80%93-why-the-west-cant-understand-russia/> (Last accessed: 29.04.2020).

Наприклад: *But an undeniable part of the draw was that Ukrainian ultranationalists, many with barely disguised neo-Nazi or white supremacist views, had been a driving force in the revolution. Researchers warn that Ukraine is radicalizing far-right foreign fighters in the same way Syria has with jihadis – albeit on a smaller scale – creating a global network of combat-tested extremists who pose a security threat that is now beginning to manifest itself*²².

Дезінформація є основним засобом російської пропаганди під час конфліктів, при цьому використовують терміни «фашисти» або «злочинці» для дискредитації в очах Заходу.

Ярлики «фашист», «нацист», «фашизм», «пропагандист фашистської ідеології», «фашистський режим» є одними з найбільш вживаних протягом російсько-українського протистояння, причому обома сторонами. Найзагальнішим науковим визначенням фашизму є таке: «це найбільш реакційна диктатура представників фінансово-мілітаристського клану». Ярлик «фашист» різні політики та ЗМІ намагаються приклеїти окремим особам, політичним діячам, партіям, організаціям, у результаті чого самі ці слова втрачають конкретне значення, проте у свідомості людей ця лексема має стійку негативну конотацію та асоціюється зі злочинами проти людства та режимами Муссоліні та Гітлера.

Наприклад: *Donbass has, all alone, done all they can and much more against a fascist army that is supported by thousands of foreign mercenaries. And now any political party in fascist Ukraine that is for federalization or even equal rights for the Russians and Russian-speakers is considered 'illegal' by the Nazi junta in Kiev*²³.

Для пропаганди дуже важливо заволодіти традиційними словами з очевидною негативною оцінкою, але при цьому з претензією на об'єктивність. Так, з 2014 року російські ЗМІ активно почали вживати слова «хунта» і «фашисти» на позначення українців. *Хунта* (ісп. *junta* – зібрання) – військовий уряд у деяких країнах Латинської Америки, який прийшов до влади в результаті державного перевороту. Так, називаючи український уряд, призначений після Революції Гідності, *хунтою*, у свідомості цільової аудиторії навмисно закріплювали сему «державний переворот». Це один зі стратегічних наративів кремлівської пропаганди про те, що владу в Україні, мовляв,

²² Far-Right Extremists Have Been Using Ukraine's War as a Training Ground. They're Returning Home. URL: https://www.vice.com/en_us/article/vb95ma/far-right-extremists-have-been-using-ukraines-civil-war-as-a-training-ground-theyre-returning-home (Last accessed: 27.04.2020).

²³ The Nazi Junta in Kiev must be brought to justice. URL: <https://katehon.com/article/nazi-junta-kiev-must-be-brought-justice> (Last accessed: 27.04.2020).

захопила «радикальна і фашистська меншість», від якої населення треба захистити. Таким чином реалізується прийом «демонізації» ворога».

Наприклад: *Newspapers, TV and radio stations, even internet-sites and bloggers have been burnt, occupied or closed because they showed the truth about the nazis and the illegal regime – the Kiev nazi junta – but the west does not want to see what happens in former Ukraine*²⁴.

Також у сучасному світі дуже важливими стали слова «тероризм» і «терорист». Якщо вдається приліпити іншою стороною ці ярлики, то її дискредитація забезпечена. Наприклад: *The defence ministry blamed the latest attack on “terrorists” – the term commonly used by Ukrainian officials for armed pro-Russian separatists in Donetsk and the neighbouring Luhansk region*²⁵.

Англомовні пропагандистські мас-медіа намагаються створити наратив, вигідний для Росії, і легітимізують її геополітичні устремління. Так, російське вторгнення до України та розпочата Росією війна репрезентується світові як «civil war / громадянська війна» в Україні та номінується евфемізмом «Ukrainian crisis / українська криза».

Наприклад: *We’ve come to expect the Russian media using the language of “crisis” rather than the language of “war” precisely because it diminishes Russia’s responsibility. State-run Sputnik and RT (Russia Today) have run thousands of articles about the “Ukrainian Crisis” all of which perpetuate Russian myths about Ukraine*²⁶.

Реалізація пропагандистських стратегічних наративів відбувається за допомогою конструювання певної віртуальної реальності, тобто образів, яких не існує – *симулякрів*. Інформаційний і віртуальний простори насичуються недостовірною інформацією, за допомогою якої відбувається вплив на індивідуальну та масову свідомість, та формується потрібне атакуючій стороні світобачення цільової групи. Прикладами симулякрів є: фашисти на Майдані, звірства каральних батальйонів Яроша, історія породілля в Донецькому пологовому будинку, якій танковим снарядом перебило руки, коли вона вперше взяла в руки свою новонароджену дитину, жінка пенсійного віку з

²⁴ There are real Nazis in power in Kiev. URL: <https://www.geopolitica.ru/en/article/there-are-real-nazis-power-kiev> (Last accessed: 22.04.2020).

²⁵ War on terms: who’s fighting against Ukraine in Donbas – terrorists, rebels, insurgents? URL: <http://euromaidanpress.com/2019/06/04/war-on-terms-whos-fighting-against-ukraine-in-donbas-terrorists-rebels-insurgents/> (Last accessed: 30.04.2020).

²⁶ How Russia’s worst propaganda myths about Ukraine seep into media language. URL: <https://www.stopfake.org/en/how-russia-s-worst-propaganda-myths-about-ukraine-seep-into-media-language/> (Last accessed: 29.04.2020).

епілепсією, яку начебто звалтували на очах пасажирів рейсового автобусу тощо. Так, історія трирічного хлопчика, розп'ятого на очах у матері у м. Слов'янську, вигадана російською пропагандою, породила безліч інтернет-мемів. «*Розп'ятий хлопчик*» – вираз, що означає абсурдність російської пропаганди, з'явився після сюжету російського «Першого каналу» про розп'ятого трьохрічного хлопчика в Слов'янську.

Наприклад: *Ukrainian officials had nailed a 3-year-old, clad in just his underwear, to a wooden board “just like Jesus,” right before his mother’s eyes, according to Russian state television. Then, said Galina Pyshniak, Channel One’s sole witness and a pro-Russian refugee, the military in Slovyansk had grabbed the mother, tied her to a tank, and dragged her three times around the city’s central Lenin Square*²⁷.

Ще одним неологізмом та популярним інтернет-мемом, «творінням» російської пропаганди став вислів «*Візитка Яроша*» (When the war first began, there was a popular meme circulating on the internet known as the “**Yarosh Card**” named after Dmitry Yarosh, then leader of the nationalist Pravy Sektor (Right Sector) movement. Ukrainian nationalists were blamed for everything under the sun, hence people began playfully photoshopping a “**Yarosh**” ID card at various scenes, to mock Russia’s oft repeated statements that nationalists were invariably responsible for whatever ill was in the news²⁸).

Російською пропагандою активно використовуються стратегічні наративи «*допомоги братському народу*» та «*руської (слов'янської) єдності*», які тісно пов'язані з мовною ідентифікацією населення сходу України.

Наприклад: *Soon after facing new sanctions from Kiev, Chechen leader Ramzan Kadyrov stated that this would not alter his **brotherly attitude to the Ukrainian people, who can always expect help from Chechens and Russians in times of trouble***²⁹.

До інформаційного інструментарію розробників спеціальних інформаційно-психологічних інформацій входять навіть прийоми та артикли. Суперечка про те, як треба говорити російською мовою –

²⁷ There’s No Evidence the Ukrainian Army Crucified a Child in Slovyansk. URL: <https://www.thedailybeast.com/theres-no-evidence-the-ukrainian-army-crucified-a-child-in-slovyansk> (Last accessed: 28.04.2020).

²⁸ How Russia’s worst propaganda myths about Ukraine seep into media language. URL: <https://www.stopfake.org/en/how-russia-s-worst-propaganda-myths-about-ukraine-seep-into-media-language/> (Last accessed: 29.04.2020).

²⁹ Only Russia can save Ukraine, Kadyrov tells Poroshenko. URL: <https://www.rt.com/russia/427734-kadyrov-russia-save-ukraine/> (Last accessed: 30.04.2020).

«на Україні» чи «в Україні», часом схожа на справжню війну. Конфлікт прийменників стає приводом для конфліктів. В Україні наполягають: не «на», а «в». Аргумент: «в» – означає «в державі», а «на» – на певній території, яка не має державних кордонів («на Житомирщині», «на Київщині», «на Волині» та ін.)³⁰. Проте всі російські ЗМІ та представники російського істеблїшменту свідомо та навмисно, демонструючи своє імперське мислення, використовують прийменник «на». І цей вибір є не філологічним, а політичним, тому що говорити, використовуючи прийменник «на», – це формально припускати, що це просто територія, Україна як окраїна, можна приїхати «на околицю», можна приїхати «на територію». А вживати прийменник «в» – це поважати суверенність держави.

З 1991 року всі інформаційні агентства Америки та Англії, всі англомовні закордонні ЗМІ перестали використовувати означений артикль поряд із назвою країни *Ukraine*, бо виникла незалежна держава, проте російські ЗМІ, готуючи матеріали про Україну англійською мовою, навмисно використовують артикль поряд із назвою країни – «*the Ukraine*», знаючи, що цей означений артикль маркує не країни, а підконтрольну територію.

Наприклад: *Trump retorted, “Why are we the only ones that give the big money to the Ukraine?” This was wrong linguistically or, rather, geopolitico-lexicographically. Saying ‘the Ukraine’ is more than a grammatical mistake – it is inappropriate and disrespectful for Ukraine and Ukrainians. Attaching “the” in front of the name not only suggests that Ukraine is a “sub-part or region of a country,” but it implies that Ukraine is a vassal state, a colonial territory, whereas Ukraine is no longer a part of another country or empire*³¹.

Дедалі частіше російські ЗМІ використовують термін «*Malorossiya / Малоросія*», говорячи про незалежну державу Україну, та намагаючись довести улюблений кремлівський наратив, що Україна – це «недодержава».

Наприклад: *Putin’s spokesman stated that he would not comment on the proposed proclamation of Malorossiya, adding however that “this is subject to reflection and analysis”*³².

Своїми виступами В. Путін дав чіткий сигнал історикам та пропагандистам, що для нього Київська Русь і Росія – це поняття

³⁰ Толстой І. Україна і Росія: мовно-політичний фронт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28351574.html> (дата звернення: 21.04.2020).

³¹ The Geopolitics of Ukraine’s ‘The’. URL: <https://foreignpolicy.com/2019/10/05/ukraine-name-insult-war-russia-geography/> (Last accessed: 27.04.2020).

³² Malorossiya is a Russian Idea. URL: <https://warsawinstitute.org/malorossiya-is-a-russian-idea/> (Last accessed: 29.04.2020).

тотожні. Ще з весни 20014 року з російської версії Вікіпедії зник термін «Київська Русь» (Киевская Русь), а його замінили на «Давньоруська держава» (*Древнерусское государство, Древняя Русь*). Тобто завдяки вмилім маніпуляціям словами не тільки відбувається вплив на майбутнє, а й змінюється минуле. Щоб протистояти цим інформаційним та психологічним інтервенціям, необхідно досліджувати, як ці механізми працюють на рівні індивідуальної та масової свідомості.

ВИСНОВКИ

Сучасні війни відбуваються у віртуальному просторі. Їм не цікаве фізичне знищення супротивника, вони спрямовані на трансформацію його картини світу, таким чином, щоб він став частиною їх системи. У ХХІ столітті головним об'єктом атаки є не тіло, а розум.

Якщо раніше в основі інформаційної війни стояло повідомлення, то нині головною є інтерпретація. Саме інтерпретаціями, а не фактами заповнений контент пропагандистських ЗМІ.

Російсько-українська смислова війна проявилася в постійній реінтерпретації ситуацій та фактів, коли з двох альтернативних джерел для опису обиралося те, яке найповніше відповідало запланованій меті.

Маніпулювання свідомістю цільової аудиторії та тиражування «правильних» меседжів ЗМІ відбувається за допомогою добору «правильних» слів, що демонізують ворога та «оспівують» велич та чесноти протилежної сторони конфлікту.

Аналіз способів та засобів об'єктивації інформаційно-психологічної війни ілюструє процес сприйняття об'єктивної дійсності крізь призму певної ідеології та менталітету. При цьому відбувається концептуалізація учасників конфлікту в термінах базових цінностей ДОБРА і ЗЛА, підґрунтям якої слугує дихотомія *СВІЙ/ЧУЖИЙ*. Інформаційно-психологічна війна супроводжується лінгвальним феноменом *війни мовних знаків*, як їх форми (використання протилежними конфліктуючими сторонами різних мовних одиниць для позначення супротивника і його діяльності), так і їх змісту (використання протилежними конфліктуючими сторонами одних і тих самих мовних одиниць вже зі зміненою конотацією для позначення супротивника і його діяльності).

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в аналізі контенту, комунікативних технологій, маніпулятивного інструментарію (зокрема, фейків та дезінформації) нових соціальних медіа як основних засобів ведення інформаційних воєн та агентів впливу на свідомість цільової аудиторії.

АНОТАЦІЯ

Досліджено проблему об'єктивації інформаційно-психологічної війни інноваційними вербальними засобами. Здійснено семантичний аналіз інновацій, який актуалізується у феномені війни мовних знаків, що включає війну форми та змісту мовних знаків. Аналіз способів та засобів об'єктивації інформаційно-психологічної війни віддзеркалює сприйняття об'єктивної дійсності крізь призму певної ідеології та менталітету, підґрунтям якої слугує дихотомія СВІЙ/ЧУЖИЙ. Висвітлено великий арсенал методів пропаганди та основні стратегічні наративи заангажованих мас-медіа у процесі російсько-українського конфлікту. З'ясовано особливості функціонально-прагматичної реалізації концептуальної опозиції СВІЙ/ЧУЖИЙ на матеріалі контенту англomовних мас-медіа, присвяченого Україні та Росії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дацюк С.А. Семантична війна. URL: <http://virtualpsylab.chnu.edu.ua/?p=370> (дата звернення: 11.03.2020).
2. Дейвіс Н. Новини пласкої землі. Київ : Темпора. 2011. 548 с.
3. Дубов Д.В. «Стратегічний наратив»: до проблеми реалізації сутності складової стратегічних комунікацій в Україні. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/2377/> (дата звернення: 10.03.2020).
4. Капустян О. Укропи, ватники та ще 30 новітніх слів. URL: https://24tv.ua/ukropi_vatniki_ta_shhe_30_novitnih_sliv_n563072 (дата звернення: 21.03.2020).
5. Колодій А. Про конскієнтальну війну і тверезий глузд у ставленні до влади. URL: <https://political-studies.com/?p=1311> (дата звернення: 11.04.2020).
6. Манойло А.В. Государственная информационная политика в особых условиях : моногр. Москва : МИФИ, 2003. 388 с.
7. Панарин И.Н. Технология информационной войны : моногр. Москва : КСП, 2003. 320 с.
8. Почепцов Г.Г. Сучасні інформаційні війни. Київ : Києво-Могилян. акад. 2015. 496 с.
9. Семенчук А.Б. Інноваційні засоби об'єктивації концепту тероризм (на матеріалі англійської мови) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Херсон, 2010. 20 с.
10. Скандал забезпечений. Як Кремль веде інформаційну війну. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/russia-today-sputnik-yak-rosiyavikoristovuye-media-50050708.html> (дата звернення: 17.04.2020).
11. Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю, ведення інформаційних війн і спеціальних інформаційних операцій :

навч. посібник. / В.М. Петрик, В.В. Остроухов, О.А. Штоквиш та ін. Київ : Росава, 2006. 208 с.

12. Толстой І. Україна і Росія: мовно-політичний фронт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28351574.html> (дата звернення: 21.04.2020).

13. Bernstein C. War Stories. URL: http://writing.upenn.edu/epc/authors/bernstein/poems/war_stories.html (Last accessed: 17.03.2020).

14. Fuller J.F.C. The Foundations of the Science of War. Saffron Walden : Books Express Publishing, 2012. 340 p.

15. Far-Right Extremists Have Been Using Ukraine's War as a Training Ground. They're Returning Home. URL: https://www.vice.com/en_us/article/vb95ma/far-right-extremists-have-been-using-ukraines-civil-war-as-a-training-ground-theyre-returning-home (Last accessed: 27.04.2020).

16. How Russia's worst propaganda myths about Ukraine seep into media language. URL: <https://www.stopfake.org/en/how-russia-s-worst-propaganda-myths-about-ukraine-seep-into-media-language/> (Last accessed: 29.04.2020).

17. Malorossiya is a Russian Idea. URL: <https://warsawinstitute.org/malorossiya-is-a-russian-idea/> (Last accessed: 29.04.2020).

18. Only Russia can save Ukraine, Kadyrov tells Poroshenko. URL: <https://www.rt.com/russia/427734-kadyrov-russia-save-ukraine/> (Last accessed: 30.04.2020).

19. Ramsay G., Robertshaw S. Weaponising news RT, Sputnik and targeted disinformation. King's College London Centre for the Study of Media, Communication & Power. 140 p. URL: <https://www.kcl.ac.uk/policy-institute/assets/weaponising-news.pdf> (Last accessed: 20.04.2020).

20. Russia Today и Спутнику запретили участвовать в конференции о свободе прессы в Лондоне. URL: <https://www.dsnews.ua/world/russia-today-i-sputniku-zapretili-uchastvovat-v-konferentsii-09072019141000> (Last accessed: 20.04.2020).

21. Spindoctor. URL: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/spin-doctor> (Last accessed: 26.04.2020).

22. There are real Nazis in power in Kiev. URL: <https://www.geopolitica.ru/en/article/there-are-real-nazis-power-kiev> (Last accessed: 22.04.2020).

23. The Geopolitics of Ukraine's 'The'. URL: <https://foreignpolicy.com/2019/10/05/ukraine-name-insult-war-russia-geography/> (Last accessed: 27.04.2020).

24. There's No Evidence the Ukrainian Army Crucified a Child in Slovyansk. URL: <https://www.thedailybeast.com/theres-no-evidence-the-ukrainian-army-crucified-a-child-in-slovyansk> (Last accessed: 28.04.2020).

25. The Nazi Junta in Kiev must be brought to justice. URL: <https://katehon.com/article/nazi-junta-kyiv-must-be-brought-justice> (Last accessed: 27.04.2020).

26. Ukraine crisis: Donetsk sees deadliest attack on troops. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-27515514> (Last accessed: 28.04.2020).

27. Ukraine's Cryptic, Clever (And Always Insulting) Lexicon Of War. URL: <https://www.rferl.org/a/ukraine-lexicon-of-war/26590324.html> (Last accessed: 27.04.2020).

28. Vatnost – Why the West can't Understand Russia. URL: <http://readrussia.com/2015/06/09/vatnost-%E2%80%93-why-the-west-cant-understand-russia/> (Last accessed: 29.04.2020).

29. War on terms: who's fighting against Ukraine in Donbas – terrorists, rebels, insurgents? URL: <http://euromaidanpress.com/2019/06/04/war-on-terms-whos-fighting-against-ukraine-in-donbas-terrorists-rebels-insurgents/> (Last accessed: 30.04.2020).

Information about the author:

Tarasova V. V.,

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Foreign Languages

Taras Shevchenko National University of Kyiv

60, Volodymyrska str., Kyiv, 01033, Ukraine

СПОНУКАЛЬНІ КОНСТРУКЦІЇ З АНАЛІТИЧНОЮ ФОРМОЮ ПРЕДИКАТА: ПИТАННЯ ІДЕНТИФІКАЦІЇ

Умрихіна Л. В.

ВСТУП

Синтаксичними конструкціями – репрезентантами спонукального значення – традиційно вважають такі, що містять імперативні форми в предикативній основі. На функційно-семантичній периферії в системі спонукальних конструкцій перебувають граматичні структури з предикатом, вираженим аналітичною формою дієслова спонукального способу, утвореною з форми умовного способу – дієслова третьої особи теперішнього або майбутнього часу та морфем *хай*, *нехай*. Не досить розповсюджені в мові, вони залишаються порівняно менше й досліджуваними. Наявні розвідки з проблеми потрактування цих конструкцій засвідчують факт їх надзвичайно складної мовної організації. Розбіжність у наукових поглядах щодо питання їх семантичної кваліфікації виявляє факт поліфункційності цього типу синтаксичних одиниць. Своєрідність використання речень, структурованих за допомогою предиката зазначеної форми, заслуговує на більш глибоке й детальне вивчення їх синтаксичної природи.

Спонукальні конструкції із предикативною основою в аналітичній формі дієслова спонукального способу, утвореній із форми умовного способу – дієслова третьої особи теперішнього або майбутнього часу та морфем *хай*, *нехай* – репрезентують спонукання, адресоване не безпосередньо до слухача/учасника мовленнєвої ситуації, а до третьої особи, яка не бере участі в мовленні, ба більше, може бути взагалі фізично відсутня на момент мовлення. У такій ситуації мовець «прямо не звертається до того чи тих, кого спонукає до виконання дії або набуття стану. Про бажані для мовця дії, процеси та стани він повідомляє своєму співрозмовникові (співрозмовникам), сподіваючись, що він (вони) передадуть його волю тим, хто виконуватиме дії чи реалізовуватиме процеси або набуватиме стани»¹. Отже, мовець має на меті спонукати до дії свого співрозмовника, а потім із його допомогою забезпечити реалізацію дії третьою особою.

¹ Граматика сучасної української мови. Морфологія / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Загнітко, О.С. Соколова. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. С. 388.

Спонування третьої особи вважають «подвійним» спонуванням, яке передбачає два адресати волевиявлення (безпосереднього – другу особу та опосередковану – третю особу) та дві реакції на волевиявлення – проміжну (допоміжну) і кінцеву (основну) третьої особи². Таке мовне явище називають «спонування в спонуванні», що є виявом у змісті висловлення «модусу в модусі»: *Я спонукаю тебе, щоб ти спонукав його, щоб він виконав дію*³. Йдеться про опосередковане спонування третьої особи, за якого здійснюється переадресація спонування. Роз'єднаність семантичного суб'єкта і суб'єкта акцепції волевого імпульсу дає змогу мовознавцям говорити про непрямую мотивованість дієслівної дії волею суб'єкта мовлення: дійсний адресат не збігається тут із виконавцем цієї дії, але виконує опосередковуючу комунікативну роль, яка полягає в тому, що він має передати передбачуваному суб'єктові дієслівної дії (деякій «третьій» особі) волевиявлення суб'єкта мовлення⁴. Ситуацію такого спонування кваліфікують як ситуацію подвійного каузування, де суб'єкт каузованої пропозиції не збігається зі слухачем⁵, або ситуацію делегованого спонування: «я каузую (ти каузуєш Р)»⁶. Відповідно до характеру спрямованості спонукальних відношень та типу адресатності визначають, що «пряме спонування може виражатися лише за допомогою форми другої особи, а непряме можна передати як вплив однієї особистості на інших, тобто все, що не друга особа»⁷. Тому конструкції, які «передбачають наявність мовця (адресанта спонування), співрозмовника – інформатора повідомлення про предмет спонування третій особі та потенційного виконавця спонукуваної дії, вважають непрямоспонукальними»⁸.

² Ломов А.М. О способах выражения волеизъявления в русском языке *Русский язык в школе*. 1977. № 2. С. 93.

³ Мясоедова С.В. Категорія спонування і її вираження в непрямих висловленнях сучасної української мови : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2001. С. 39.

⁴ Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность / Ред. А.В. Бондарко. Ленинград : Наука, 1990. С. 93.

⁵ Стешевич В.Ю. Способы побуждения 3-го лица в русском и сербском языке. *Проблемы истории, филологии, культуры*. Москва-Магнитогорск-Новосибирск, 2014. № 2(44). С. 279.

⁶ Касевич В.Б. Императивность, каузативность, перформативность. *Функционально-логические аспекты анализа императива. Ч. 2. Семантика и прагматика повелительных предложений*. Москва, 1990. С. 89.

⁷ Абросимова Г.А. Побуждение как объект лингвистического исследования *Иностранные языки: лингвистические и методические аспекты Тверского государственного университета*. 2014. Вып. 29. С. 201–202.

⁸ Бережан Л.В. Категорія спонукальності в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 1997. 194 с.

1. Утілення спонукальної семантики в конструкціях з аналітичною формою предиката

Аналітична форма предикативної основи в синтаксичних конструкціях цілком релевантна для втілення в мові делегованого спонукування. Відбиваючи референтну ситуацію очікуваного фрагменту дійсності, такі конструкції чітко вказують на конкретну потенційну дію, орієнтовану на виконання конкретною третьою особою. До того ж частка *хай* (скорочений варіант від первинного *нехай*) в одному зі своїх основних значень маркує спонукальну модальність. Недарма конструкції аналізованого семантико-граматичного типу цілком органічно можуть входити до складу поліпредикативних конструкцій моделі *Скажи йому, нехай зробить це*, яка синонімічна моделі з'ясувального складнопідрядного речення *Скажи йому, щоб він зробив це*, які зі свого боку належать до спеціалізованих форм вираження непрямого спонукування⁹, наприклад: *«Скажіть, хай заїде до мене, я хочу його бачити»* (В. Дрозд); *Звеліте, пане голова, яким моторнішим, нехай по хатах скрізь обиськають* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Иди до батьків, кланяйся їм та скажи, нехай йдуть до мене жити* (І. Нечуй-Левицький); *То скажи їм, хай прийдуть, коли мають охоту наймати* (Панас Мирний); – *Перекажіть, – каже, – матері: хай не журиється, не побивається* (Панас Мирний). Спонукальна конструкція моделі *Нехай він зробить це*, яка виражає опосередковане спонукування, по суті, є згорнутим варіантом складнопідрядного речення нерозчленованої структури з'ясувального семантичного типу *Скажи йому, щоб він зробив це* (або *Зроби так, щоб він зробив це*).

Реалізація непрямого спонукування змістової моделі *Я спонукаю тебе, щоб ти спонукав його, щоб він виконав дію* засобом конструкцій аналізованого структурно-синтаксичного типу виявляє різновиди окремих значень, як-от: розпорядження (– *Ну, братця, над мертвим стояти ніколи. Нехай, лишень, візьмуть котрі, однесуть тіло додому* (А. Головка); – *А ти, Свириде, розпорядись добре натопити покої, щось я змерз. – Юрась <гетьман> повернувся до Многогрішного: – Та хай Мелашка зготує вечерю – заморимо черв'яка...* (В. Малик)); заповіт (– *Коли помру, – сказала княгиня, – не роби тризни по мені... маю пресвітера... нехай поховає як християнку...* (П. Загребельний); – *Як умру, то поховайте мене коло Пушкіна... Кажуть, великий поет був... – Просить хлопців Боженко. – Коло його пам'ятника на Бульварі. Чуте? – Чуємо! – відгукнулися хлопці. – Заспівайте над могилою «Заповіт» Шевченка. Теж великий*

⁹ Бережан Л.В. Категорія спонукальності в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 1997. С. 3–4.

поет був. *А бригадою нехай командує Сашко...* (О. Довженко)); пропозиції (*– Коли є гроші, то краще їх віддати Загнібіді. Уже ж треба вернути, – розписку приставив. – У мене ні шеляга... – плаче Пріська. – То хай дочка одслуже...* (Панас Мирний)); прохання (*Альоша підійшов ближче і, підвівши очі на лікарів ніс, заговорив швидко, хвилюючись: – Там глина... там її дуже багато. Якщо я візьму трохи, то її не позначиться. А я робив би з неї такі штучки! Однаково ж я дурно гуляю... Нехай мені дадуть хоч трохи...* (І. Микитенко)); дозвіл (*Солдати, як машини, разом підкинули рушниці і виставили їх проти селян... – Стійте, стійте! – аж хитнувся Явтух. – Вислухайте тільки! Вислухайте!..*

Між салдатиками наче пройшло щось, рушниці почали несміливо хилитися, хтось важко з них зітхнув, а з задніх рядів навіть почулося: – Треба вислухати. Хай говорить <...> (В. Винниченко)); згоди (– Не треба, панове! Не вбивайте! – заблагав француз. Арсен трохи подумав, сказав: – Відпусти його, пане Мартине! Хай їде собі. Не будемо брати гріха на душу (В. Малик).**

Пропоновані ілюстрації демонструють втілення онтологічного характеру спонукального модального значення в змісті конструкцій опосередкованого спонукування. Сутність лінгвістичного явища спонукальності пов'язана, передусім, із поняттям спонукування як дією, що має конкретне визначення: «викликати у кого-небудь бажання робити що-небудь; змушувати, схилити, заохочувати до якоїсь дії, певного вчинку»¹⁰. Таке відсилання відбиває одну з ранніх дефініцій, відповідно до якої спонукальність – це «вимога від співрозмовника такої дії, що забезпечувала б реальність позначуваного реченням явища»¹¹. Інакше, у разі спонукування мовець має на меті вплинути на волю слухача задля отримання певного результату. Отже, очевидною ознакою спонукальності є спрямованість мовця на керування поведінкою адресата. Визначивши певну уявлювану ситуацію потрібною для здійснення, продуцент волевиявлення називає адресатові конкретну дію й намагається змусити стати її виконавцем із метою змінити в конкретний спосіб наявний стан речей. Як зазначають дослідники, мовлення в разі вираження спонукування позначене високим ступенем цілеспрямованості й орієнтованості¹², адже відправник спонукального волевиявлення має намір викликати реакцію реципієнта

¹⁰ Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. С. 1374.

¹¹ Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / Ред. І.К. Білодід. Київ : Наукова думка, 1972. С. 134.

¹² Харченко С.В. Семантико-синтаксична та комунікативна структура речень спонукальної модальності : дис. ... канд. філол. Наук : 10.02.01. Київ, 2001. С. 35.

вольового імпульсу. Так, націленість на результат – значущий конституент спонукальної семантики. Основною умовою успішної реалізації спонукальності є апелятивність, яка передбачає прямий зв'язок мовця з потенційним реалізатором його намірів у співвіднесеності з моментом висловлювання. На шляху до отримання зворотної реакції слухача мовець вдається до активування вольової сфери слухача. Деякі дослідники на означення спонукальних речень першою характеристикою називають волюнтативні відношення між мовцем і реципієнтом¹³. Автонастановна суб'єкта мовлення на реалізацію названої ним ситуації перетворює функцію поданої ним інформації з повідомлювальної на таку, що управляє, скеровує, умотивовує¹⁴.

2. Семантичний синкретизм конструкцій з *хай*, *нехай* як антецедент контрверсійних інтерпретацій

У сучасному мовознавстві конструкції *хай*, *нехай* спонукальними здебільшого визнають, ґрунтуючись переважно на категорійному значенні форми предиката. Однак орієнтація виключно на морфологічні показники спонукальності може призвести до хибного тлумачення модальної сутності конструкції та її функціонально-семантичного статусу. Аналіз мовленнєвого матеріалу засвідчує набагато ширшу палітру значень, окрім спонукального, що можуть виражати конструкції з названою формою предиката, а також множину додаткових відтінків, які нашаровуються на спонукальне значення й тісно переплітаються з ними. Визнання таких конструкцій спонукальними особливо потребує аналізу конситуації (мовленнєвоситуативного контексту).

Семантичний синкретизм названих конструкцій проявляє себе в здатності реалізовуватися в різних, ситуативно зумовлених функціях. Це пов'язано зі складною семантикою складеної форми дієслова, зокрема, полісемантичною природою частки (*не*)*хай* – службового, проте значущого, формально-семантичного конституента. Давно було помічено, що спонукальне значення в змісті описових форм із такою часткою конкурує з бажальним значенням¹⁵. Узагалі спонукування до дії,

¹³ Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови: Навч. посібник. Київ : Либідь, 1995. С. 24.

¹⁴ Сагалова Е.С. Функционально-семантическое поле побудительности в древнеанглийском языке : авт. дис. ... канд. филол. наук. Нижний Новгород. 2009. С. 202.

¹⁵ Шахматов А.А. 1894 Синтаксис русского языка / Ред. и коммент. Е.С. Истина. Изд. 3-е. Москва : Эдиториал УРСС, 2001. С. 483.

адресоване третій особі, до об'єкта мовлення завжди містить експресивні відтінки допусту, дозволу, заборони або побажання¹⁶.

Така семантична неоднозначність спричиняє полеміку щодо правомірності віднесення аналітичної форми, утвореної за допомогою морфеми *не(хай)* та дієслова третьої особи теперішнього або майбутнього часу, до парадигми наказового способу (імператива). Традиційно її розглядають серед граєм імперативної парадигми¹⁷, що засвідчує дотримання широкого підходу до аналізу імперативності¹⁸. При цьому акцентують на розрізненні синтетичних та аналітичних форм наказового способу за критерієм апелятивності та спонукальності: «Він високий у синтетичних формах і послаблений в аналітичних»¹⁹.

Частково погоджуючись з ідеєю віднесення аналізованої аналітичної форми до парадигми наказового способу, деякі мовознавці вважають, що такі форми лише «примикають до парадигми наказового способу, але не можуть розглядатися як її повноправні члени»²⁰, оскільки «аналітичні форми своєю семантикою та значною залежністю як від позамовної ситуації, так і від контексту самої фрази, перебувають на периферії категорії імперативності»²¹. Розмежовуючи імператив як наказовий спосіб і спонукальну модальність, дослідники зазначають, що в імперативі через семантичні причини третя особа неможлива, а форма з *(не)хай* є вільною синтаксичною конструкцією в індикативі. Отже, розглядувана форма не може бути залучена до імперативної парадигми, оскільки імператив представляє ситуацію, в якій задіяні лише мовець і слухач: «А «покладає» дію на В»²².

¹⁶ Виноградов В.В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. 2-е изд. Москва : Высш. шк., 1972. С. 453.

¹⁷ Граматика сучасної української мови. Морфологія / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Загнітко, О.С. Соколова. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. С. 390; Бондарко А.В. Теория морфологических категорий. Ленинград : Наука, 1976. С. 415–416.

¹⁸ Загнітко А. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. Донецьк, 2009. С. 111.

¹⁹ Граматика сучасної української мови. Морфологія / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Загнітко, О.С. Соколова. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. С. 388.

²⁰ Акимова Т.Г. Типология императивных конструкций. / Т.Г. Акимова, Л.А. Бирюлин, А. Салим, Н.Б. Вахтин. Санкт-Петербург : Наука, 1992. С. 218.

²¹ Даскалюк О.Л. Семантико-граматична характеристика імператива сучасної української мови : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Чернівці, 2006. С. 179.

²² Стешевич В.Ю. Способы побуждения 3-го лица в русском и сербском языке. *Проблемы истории, филологии, культуры*. Москва-Магнитогорск-Новосибирск, 2014. № 2(44). С. 279.

Вважають, що імператив за своєю суттю передбачає лише пряме звернення мовця до слухача-суб'єкта потенційної дії²³.

Вчені наголошують, що спонукання суттєво відрізняється за своєю семантикою залежно від того, до якого учасника мовленнєвої ситуації воно звернене. Власне спонукання передбачає, що майбутнім виконавцем дії Р є безпосередній адресат мовця, тобто друга особа. Звернення ж до третьої особи пов'язують зі «зміщенням» спонукання, його трансформацією в невласне (непряме) спонукання: на безпосереднього адресата мовець покладає завдання вплинути на реального виконавця. Тому на означення способу дієслова, що виражає непряму форму спонукання, орієнтованого на виконання певної дії третьою особою, пропонують застосовувати термін «юсив»²⁴.

На семантичну відмінність неоднакових форм вказують і ті мовознавці, що надають аналітичній формі дієслова з *(не)хай* статус члена парадигми наказового способу (імператива). Підтверджуючи відмінність її категорійного значення від загальної семантики наказового способу, вони констатують: «Спонукання з боку мовця незначне, натомість виразним є значення бажання»²⁵. «Порівняно із синтетичними формами семантичні контури аналітичних форм деякою мірою модифікуються й стають емінішими. У них відбувається часткова зміна значення апелюваності в бік її послаблення, водночас вони набувають виразного значення бажання»²⁶.

Ця семантична особливість дієслівної форми, якою виражений предикат у складі синтаксичних конструкцій із часткою *хай*, дає змогу теоретикам кваліфікувати останні не як спонукальні, а саме як бажальні, але з відтінком непрямого спонукання й мети, наприклад: *Хай усі ваши учні прочитають цю книжку*²⁷. Відома й позиція зарахування такого типу конструкцій до оптативних: *Нехай воюють дипломати! Хай журналісти проливають чорнило!* (О. Довженко)²⁸.

²³ Добрушина Н.Р. Статус конструкцій с частицами *пусть* и *пустькай* в русском языке. *Исследования по теории грамматики*. Москва, 2008. С. 135–160.

²⁴ Плунгян В.А. *Общая морфология. Введение в проблематику*. Москва : Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова, 2003. С. 318.

²⁵ Граматика сучасної української мови. *Морфологія / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Загнітко, О.С. Соколова*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. С. 388.

²⁶ Костусяк Н.М. Категорія способу як міжрівнева комунікативна категорія. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. нац. ун ту ім. Лесі Українки, 2008. № 10. С. 51.

²⁷ Каранська М.У. *Синтаксис сучасної української літературної мови* : навч. посібник. Київ : Либідь, 1995. С. 95.

²⁸ Межов О., Костусяк Н. Комунікативно-прагматичні парадигми речень у сучасній українській мові. *Соціум. Документ. Комунікація. Серія «Філологічні науки»*. Випуск 7. 2019. С. 21.

Недарма частки *хай*, *нехай* деякі вчені називають виразниками бажальної модальності, не залучаючи їх до переліку засобів оформлення спонукальних речень: *Хай же думка моя вільно лине, – я не буду на ранок чекати* (Леся Українка)²⁹. Запропонований автором приклад влучно ілюструє пропонуване положення, проте варто підкреслити правомірність визнання й спонукального значення як одного з двох основних серед репрезентованих цією часткою значень, що історично зумовлено. Походження частки *нехай* дослідники пов'язують зі спільнослов'янським дієсловом *nechati*, *nechajati* («нехати», «нехаяти»), яке в другій особі однини було засобом творення аналітичних форм наказового способу. Важливо, що на початковому етапі розвитку слов'янської мови вираження спонукальної модальності відбувалося здебільшого за допомогою дієслова у формі другої особи наказового способу. Форма третьої особи, згідно з висновками дослідників, не відповідає основній функції власне спонукальних (наказових) конструкцій – передавати безпосереднє звертання з наказом, вимогою, проханням тощо. Показовим є й етимологічний зв'язок частки *нехай* із заперечним дієсловом *нехати* (*ne chati*), що має буквальне значення «не чіпати, не турбуватися, дозволити»³⁰, яке не зовсім корелює зі спонукальною семантикою. Використання в сучасній українській літературній мові цієї успадкованої частки та її скороченого варіанту *хай*, який почав функціонувати з XVI ст., пов'язують із потребою вираження спонукального значення, вважаючи її основним засобом вираження в комбінації з особовими формами дієслів. Нині ж за часткою *хай* закріплено кілька основних значень: спонукальне, бажальне, допустове, припущення, дозволу, згоди та ін.³¹, тому її «значення завжди зумовлене консигуацією й занадто рухливе, щоб його можна було ідентифікувати»³².

Отже, конструкції з *хай*, *нехай* граматично придатні для вираження як спонукального, так і бажального значень. Окрім цього, вони здатні реалізовувати також значення допусту, припущення, невторчання та інші. Отже, у плані репрезентації спонукальної модальності ці конструкції є слабо маркованими й потребують залучення мовленневоситуаційного фільтра для коректної функційно-семантичної регламентації.

²⁹ Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / Ред. О.Д. Пономарів. Київ : Либідь, 1994. С. 42–43.

³⁰ Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення. Київ : Наукова думка, 1966. С. 71–75.

³¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. С. 1555.

³² Педченко С. Синкретизм аспектів дослідження модальних часток. *Рідний край*. 2011. № 2 (25) С. 105.

3. Функційно-семантичні типи конструкцій з *хай*, *нехай* неспонукального характеру

Конструкції аналізованого структурно-граматичного типу можуть функціонувати для вираження допущення з боку мовця певної ірреальної ситуації, реалізацію якої він розглядає як бажаний потенційний наслідок від здійснення іншої стимульованої ним ірреальної ситуації. В одному синтаксичному цілому конструкція неспонукального значення слідує за спонукальною конструкцією, семантичні суб'єкти в них при цьому різні, а суб'єктом мовлення залишається один і той самий мовець. На передньому плані для нього – намір реалізувати ситуацію, яка є антецедентом до ситуації подальшої, тому спонукальна конструкція розташована у препозиції до конструкції неспонукальної. Потреба у використанні неспонукальної конструкції, призначеної для розгортання змісту спонукальної конструкції, девальвується в разі відсутності останньої. Своє комунікативне завдання, пов'язане з висловлюванням думки загалом, – передати бажання мовця отримати реалізованою певну прогнозовану ситуацію, яка є вірогідним результатом від здійснення спонукуваної дії: неспонукальна конструкція виконує у складі всього висловлення.

Ілюстрацією такого функційно-семантичного типу конструкцій із характерною контамінацією різних значень – бажального, допусту як наслідку – можуть бути такі приклади: *Карпе, візьми налигача та прив'яжи на три дні свою матір серед вигону коло стовпа, мов скажену собаку, нехай на неї три дні собаки брешуть, нехай на неї три дні вся громада плює* (І. Нечуй-Левицький); *Уже коли на мир пішло, то ми твій мир і в чорну запремо, хай там поцокоотить зубами!..* (Панас Мирний); – *Хлопці, – звернувся він до своїх волохів, – стягніть з нього чоботи та почастуйте киями по п'ятах! Хай затанцює на морозі босий!* (В. Малик); – *Так подаймо на неї лепорт! – казав Забрюха. – Нехай вона там заплатить за безчестя, що нас позміняли та ще мене на Солосі оженили. Нехай її посадять у колоду...* (Г. Квітка-Основ'яненко); – *...Ой, та й сплишу я всю досаду на листу, – журився дівочий голос: – Ой, та й пошлю я в славний город Пол-та-ву... – Пошли, пошли, – насмішуватий парубоцький голос: – Пошли, дівко, і прямо до голови горсовета. Хай сучий син почитає, як його хрещеники – розкуркулені, то так...* (І. Багрянний).

Пропонована група конструкцій з очевидним негативно-оцінним навантаженням сигналізує про експресивно-емоційну мету їх використання. Вони не стільки важать в інформативному плані, скільки виявляють значущість у підтриманні попередньо викладеної мовцем інформації та посиленні емотивності всього висловлення загалом. Як видно, конструкції мають соціально знижену конотацію,

відрізняючись інвективним, пейоративним забарвленням. Обслуговуючи переважно сферу розмовно-побутового мовлення, вони легко припускають продукування анормативних, просторічних варіантів семантичного наповнення. Порушення конвенційних норм спілкування часто є результатом цілком не усвідомленого мовцем спонтанного виходу емоційно насаженої думки, так званої емоційної розрядки, що пов'язано з психологічним процесом катарсису, покликаним у цьому разі через мовленнєву агресію уникнути агресії фізичної. Отже, конструкції аналізованого функціонально-семантичного типу, по суті, не передбачають фактичної реалізації прогнозованої ситуації – важливим, як видається, є сам процес промовляння. Контекстуальний аналіз здебільшого підтримує пропонувані твердження відсутністю відповідного (бажаного) розвитку картини ірреальної дійсності, як-от, у прикладі:

– *Так подаймо на неї лепорт!* – казав Забрьоха. – **Нехай вона нам заплатить за безчестя, що нас позміняли та ще мене на Солосі оженили. Нехай її посадять у колоду...**

– *Ова!* – здихнув Ригорович і каже: – *Не мають нині власті над нею ніхто. <...> І дана їй власть на усьому лиці земному і чакловати, і обаяти, і глумитися цілоє урем'я і полвереміні* (Г. Квітка-Основ'яненко).

Конструкції з *хай*, *нехай* можуть виражати допущення можливого розгортання ситуації, що слугує метою щодо ініціальної спонукальної ситуації, наприклад, у разі прохання: – *Тіточко, голубочко, – заторохтіла та. – Пустіть її. Хай вона хоч трохи провітриться* (П. Мирний). Зміст повідомлення можна експлікувати через таке трансформування: *Пустіть її (для того), щоб вона хоч трохи провітрилася*. Здатність окремих сегментів смислової єдності до потенційної сполучуваності й інкорпорування, що засвідчує отримане складнопідрядне речення мети, слугує на користь визначення цільової семантики аналізованої конструкції відповідно до функціонування її в конкретному контексті. Характерно, що на цю властивість конструкцій з аналітичною формою предиката мовознавці звернули увагу, описуючи складнопідрядні речення мети. Було помічено, що в ролі сполучника в них може виступати також частка *нехай*: *Вона звелить запрягти коней, хай відвезуть його на дорогу, звідки вже простісінько до Райкович* (Ірина Вільде); *О, музо, панночко Парнаська! Спустись до мене на часок; нехай твоя научить ласка, нехай твій шепчеть голосок* (І.Котляревський); *Утни, батьку, орле сизий! Нехай я заплачу, нехай свою Україну я ще раз побачу* (Т. Шевченко). Підрядні засоби зв'язку при цьому визнано більш самостійними, ніж зі сполучником

щоб, що, зокрема, засвідчують приклади з очевидними ознаками парцеляції³³.

Порівняна взаємозалежність отриманих клауз – простих елементарних речень, вицленованих зі структури поліпредикативного цілого – не заперечує, проте, смислової самодостатності кожної з них. На відміну від стандартного речення мети зі сполучником *щоб* (наприклад, *Усе б віддав, щоб стати косарем; Щоб трохи розім'ятися, пішов пішки*) із закритим способом смислового зв'язку, яке унеможливило ізолюване функціонування підрядної частини, як-от: *Щоб стати косарем, Щоб трохи розім'ятися*, речення із *нехай* є взірцем цілком завершеної семантико-граматичної структури. Розташовуючись постпозитивно, вона лише конотативно доповнює сенс попередньої конструкції, підтримуючи цінність її продукування. Зміст обох клауз у парі – препозитивної і постпозитивної – формує антецеденто-консеквентивний зв'язок. Мовець у такий спосіб намагається аргументувати свою мовленнєву поведінку, пояснюючи, з якою саме метою заплановано здійснення конкретної названої дії, на який наслідок від її реалізації він розраховує. Можливість довільного пунктуаційного розмежування цієї єдності засвідчує неуцешленість змістового завершення конструкції з аналітичною формою предиката як окремої синтаксичної одиниці.

Прикладами конструкцій аналізованого структурно-граматичного типу з основним значенням допусту як мети можуть бути такі: – *Ну, дайте йому глини. Принесіть, хай покаже, що він уміє зробити* (І. Микитенко); – *А гарно як! Господи, як гарно!* – скрикнула, глянувши <на причепурену подругу>, *Марина. – Дайте дзеркало; хай вона подивиться сама та скаже* (Панас Мирний); *Зареготався цар і зупинив слуг, що кинулися до священика. – Облиште його. Хай подивиться сьогодні на страти, потім колесуйте, поки не відмовиться від скверних слів, а завтра попросимо його виголосити в Троїцькому соборі анатему Мазепі!* (Р. Іванчук); <*Христя бовтає цід у макортеті. Пані наказує*> – *Постав же на піч, хай вистойтєся* (Панас Мирний); – *Як будеш їхати до Петербурга, візьмеш, даси в цензуру. Десь видрукуємо – нехай читають люди...* (В. Шевчук).

Аналіз таких конструкцій як частини єдиного висловлення, актуалізованого секвенцією конструкцій, дає змогу уникнути хибного тлумачення їх функційно-семантичного типу. Так, ізолювана конструкція *Хай поїсть* (В. Виниченко) не сприяє однозначній кваліфікації її змісту як спонукального, (такого, що містить

³³ Слинко І.І., Гуїванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. Київ : Вища школа, 1994. С. 572.

семантичний елемент «Скажи (передай) кому-небудь», який, на думку мовознавців, править за основу спонукальної семантики)³⁴. Із контексту відомо, що семантичним суб'єктом є не людина, а птах, мовленнєве стимулювання фізичної активності якого в ситуації годування, що відбувається на момент висловлювання, недоречно: *Івашкові не терпілося: хоч на хвилину взяти голуба в руки й порахувати пір'я в хвості та на крилах. Але ж голуб їв та й їв, не спочиваючи, а коли Івашко нахилився, щоб хоч торкнутися до нього рукою, він одсувався і робив «ву», «ву».*

– *Не чіпай, Вашечку, хай поїсть* (В. Винниченко).

Ця конструкція виражає значення допусту щодо певної бажаної ситуації, заради якої мовець попередньо висловив спонукання (*Не чіпай, Вашечку*). Отже, можна вбачати у змісті означуваної вище конструкції комбінацію одразу двох компонентів: мети використання й мотиву її продукування, які накладаються на загальну бажально-допустову семантику.

Аналіз контексту дає змогу виявити неочевидний зміст конструкції означуваного типу, взаємозумовлений нетиповим використанням у мовленні:

– *А то по полу що ворухиться?*

– *То діти. Гетьте, встаньте відтіля!* – гукнула на їх Горпина, – *може дід схотять там присісти.*

– *Устаньте, устаньте, діти, хай дід хоч на полу присяде, бо на покуті поважні гості розсілися,* – бурчав Грицько, *чвалаючи по полу* (Панас Мирний).

Семантичний суб'єкт тут збігається з особою адресанта, який, звернувшись до того зі спонуканням щодо звільнення для нього місця, тепер обґрунтовує свою попередню мовленнєву дію засобом висловлення мотиву її продукування. Конструкція *хай дід хоч на полу присяде* в цьому контексті маніфестує власне бажання мовця, спонукальний компонент в її змісті пригнічений: спонукання мовцем третьої особи, якою є він сам, алогічне.

Не є спонукальними конструкції, в змісті яких представлена ірреальна ситуація, орієнтована не на зміну реального стану речей, а навпаки, на прийняття теперішнього. Самим фактом висловлювання мовець сигналізує про існування ситуації, на яку найчастіше він і не може вплинути через об'єктивні обставини. Він не намагається спонукати когось змінити її, а лише повідомляє про своє ставлення до

³⁴ Швидка Н.В. Імперативні речення в сучасній українській мові: семантика, засоби вираження спонукальності, функції : дис. ... канд. філол. Наук : 10.02.01. Слов'янськ, 1998. С. 85.

ситуації, яка вже існує. Відсутність залежності ситуації від волі мовця зумовлює неконтрольованість її здійснення. Суб'єктові мовлення лише залишається прийняти дійсний стан речей. Ця акцепція може бути бажаною для нього, вимушеною або взагалі індивідуальною. У будь-якому разі йдеться про згоду мовця на існування й можливе продовження конкретного стану речей. Таку мовленнєву ситуацію пов'язують із вираженням семантики так званого нонкуратива, або семантики невторчання³⁵, наприклад: *Уже і карти здала. – Ходіть! – О-о, спати хочу! – загував, хитаючись, піп і подибає у другу хату. Гості, побачивши те, мерщій узялися за шапки. – Куди ж ви? Хай він спить, а ви посидьте, – запрохувала попадає (Панас Мирний), – Та коли вже так, мої богунці знищать твою бригаду, а я вб'ю тебе тут же на місці! І сам загину! І хай тоді гине до чортової матері все і провалюється увесь світ!* (О. Довженко), *– Кажуть таке... тьфу! Я б їм язика одрізала, щоб не брехали!.. Кажуть – либонь, тебе якийсь панич присолаша на село. Чи можна таке вигадати! – гаряче засипала Христя. – Хай вигадують!.. – зітхнувши важко, одказала Марина (Панас Мирний); «Так, не віддає досі другій сотні. Було б не подавати прошенія, не взявши до рук усіх грошей». Мені, правда, шкода стало, та не дуже. Не дає – хай і не дає. Йому Господь за те віддячить! Хвала Божові, я вільна тепер, а про гроші – мені байдуже (Панас Мирний); Мишишка рвонув до води. Свиря витріщив очі, ухопив його за рукав. – Куди?! – Баба втопиться... – Хай топиться! Мабуть, якась негодяще... Навіть не перехрестилося перед смертю... (Люко Дашвар).*

Ці конструкції, не відповідаючи умовам спонукальності, є лише виразниками суб'єктивного ставлення мовця до здебільшого негативної ситуації, яка, як правило, вже відбувається на момент мовлення.

Запропонований аналіз неспонукальних конструкцій із *хай*, *нехай*, зрозуміло, не вичерпує весь перелік можливих варіацій реалізації різноманітних значень і їх відтінків у змісті означуваного структурно-граматичного типу.

ВИСНОВКИ

Отже, незважаючи на семантичне тяжіння аналітичної дієслівної форми з *хай*, *нехай* до спонукальності, не всі синтаксичні конструкції з відповідною предикативною основою є спонукальними. Складність тлумачення таких конструкцій зумовлена семантичним синкретизмом

³⁵ Добрушина Н.Р. Статус конструкцій с частицами *пусть* и *пускай* в русском языке. *Исследования по теории грамматики*. Москва, 2008. С. 142.

Стешевич В.Ю. Способы побуждения 3-го лица в русском и сербском языке. *Проблемы истории, филологии, культуры*. Москва-Магнитогорск-Новосибирск, 2014. № 2(44). С. 281.

складеної форми дієслова, зокрема, полісемантичною природою частки *хай* (скороченого варіанта від первинного *нехай*). До того ж природа непрямого, опосередкованого спонукання виявляє дещо завуальований характер волонтактивних відношень між мовцем і потенційним діячем, що вимагає залучення додаткових критеріїв регламентації. Ідентифікатором функційно-семантичного типу синтаксичної одиниці здебільшого виступає конкретний мовленнєвий контекст, в умовах якого відбувається її реалізація. Зміст і мета застосування синтаксичних конструкцій із *хай*, *нехай* часто виявляються ситуативно зумовленими. Як засвідчують приклади, конструкції такої форми можуть слугувати не тільки для вираження спонукального значення, а й виконувати інші функції, як-от: бажання, допусту, невтручання. Основними відмінними рисами спонукальності, які в разі неспонукальних конструкцій нівелюються, є націленість на результат, вплив на вольову сферу слухача, спрямованість на керування його поведінкою. Зміст спонукальної конструкції передає умовна модель *Скажи йому, щоб він зробив це* (або *Зроби так, щоб він зробив це*). Пропонований опис неспонукальних конструкцій із *хай*, *нехай* ілюструє пропоновані положення, проте не претендує на вичерпний аналіз усіх можливих функційно-семантичних типів.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена виявленню особливостей функціонування синтаксичних конструкцій із частками *хай*, *нехай* у мовних ситуаціях з урахуванням різнорідності закладеного в них модального змісту відповідно до реалізації конкретної мети. Актуальність дослідження названих синтаксичних одиниць зумовлена необхідністю встановлення чітких критеріїв розмежування понять і явищ, пов'язаних із репрезентацією в мові модально орієнтованих конструкцій, розгляд яких у сучасному мовознавстві позначений неусталеністю і контрверсійністю. Конструкції названого типу вимагають детального вивчення ще й через незначний обсяг теоретичних праць із зазначеної проблематики, що зумовлює відсутність остаточно з'ясованих питань їх кваліфікації. Незважаючи на семантичне тяжіння аналітичної дієслівної форми з *хай*, *нехай* до спонукальності, не всі синтаксичні конструкції з відповідною предикативною основою є спонукальними. Ідентифікатором функціонально-семантичного типу синтаксичної одиниці та її комунікативного призначення може бути конкретний мовленнєвий контекст, в умовах якого відбувається її реалізація. Конструкції такої форми можуть слугувати не тільки для вираження спонукального значення, а й виконувати інші функції, як-от: побажання, невтручання, допусту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абросимова Г.А. Побуждение как объект лингвистического исследования *Иностранные языки: лингвистические и методические аспекты Тверского государственного университета*. 2014. Вып. 29. С. 201–208.
2. Акимова Т.Г. Типология императивных конструкций / Т.Г. Акимова, Л.А. Бирюлин, А. Салим, Н.Б. Вахтин. Санкт-Петербург : Наука, 1992. 301 с.
3. Бережан Л.В. Категорія спонукальності в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 1997. 194 с.
4. Бондарко А.В. Теория морфологических категорий. Ленинград : Наука, 1976. 254 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
6. Виноградов В.В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. 2-е изд. Москва : Высш. шк., 1972. 601 с.
7. Граматика сучасної української мови. Морфологія / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Загнітко, О.С. Соколова. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
8. Даскалюк О.Л. Семантико-граматична характеристика імператива сучасної української мови : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Чернівці, 2006. 206 с.
9. Добрушина Н.Р. Статус конструкций с частицами *пусть* и *пускай* в русском языке. *Исследования по теории грамматики*. Москва, 2008. С. 135–160.
10. Дрінко Г.Г. Спонукальні конструкції в англійській та українській мовах : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17. Донецьк, 2005. 182 с.
11. Загнітко А. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. Донецьк, 2009. 137 с.
12. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови: Навч. посібник. Київ : Либідь, 1995. 312 с.
13. Касевич В.Б. Императивность, каузативность, перформативность. *Функционально-логические аспекты анализа императива. Ч. 2. Семантика и прагматика повелительных предложений*. Москва, 1990. С. 85–90.
14. Костусяк Н.М. Категорія способу як міжривнева комунікативна категорія. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. нац. ун ту ім. Лесі Українки, 2008. № 10. С. 47–54.
15. Ломов А.М. О способах выражения волеизъявления в русском языке. *Русский язык в школе*. 1977. № 2. С. 90–93.

16. Межов О., Костусяк Н. Комунікативно-прагматичні парадигми речень у сучасній українській мові. *Соціум. Документ. Комунікація. Серія «Філологічні науки»*. 2019. Випуск 7. С. 11–32.

17. Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення. Київ : Наукова думка, 1966. 324 с.

18. Мясоєдова С.В. Категорія спонукання і її вираження в непрямих висловленнях сучасної української мови : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2001. 178 с.

19. Педченко С. Синкретизм аспектів дослідження модальних часток. *Рідний край*. 2011. № 2 (25). С. 106–111.

20. Плуґнян В.А. Общая морфология. Введение в проблематику. Москва : Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова, 2003. 384 с.

21. Сагалова Е.С. Функционально-семантическое поле побудительности в древнеанглийском языке : авт. дис. ... канд. філол. наук. Н. Новгород. 2009. 17 с.

22. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. Київ : Вища школа, 1994. 670 с.

23. Стешевич В.Ю. Способы побуждения 3-го лица в русском и сербском языке. *Проблемы истории, филологии, культуры*. Москва-Магнитогорск-Новосибирск, 2014. № 2(44). С. 277–285.

24. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / Ред. І.К. Білодід. Київ : Наукова думка, 1972. 513 с.

25. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / Ред. О.Д. Пономарів. Київ : Либідь, 1994. 256 с.

26. Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность / Ред. А.В. Бондарко. Ленинград : Наука, 1990. 263 с.

27. Харченко С.В. Семантико-синтаксична та комунікативна структура речень спонукальної модальності : дис. ... канд. філол. Наук : 10.02.01. Київ, 2001. 207 с.

28. Шахматов А.А. 1894 Синтаксис русского языка / Ред. и коммент. Е.С. Истина. Изд. 3-е. Москва : Эдиториал УРСС, 2001. 624 с.

29. Швидка Н.В. Імперативні речення в сучасній українській мові: семантика, засоби вираження спонукальності, функції : дис. ... канд. філол. Наук : 10.02.01. Слов'янськ, 1998. 172 с.

Information about the author:

Umrykhina L. V.,

Candidate of Philological Sciences,

Doctoral Student at the Ukrainian Language Department

H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

2, Valentynivska str., Kharkiv, 61168, Ukraine

**ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ ЯК РИСА ІДІОСТИЛЮ
Ф. М. ДОСТОЄВСЬКОГО ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХНЬОГО
ВІДТВОРЕННЯ У ТЕКСТІ ПЕРЕКЛАДУ
(ЗА РОМАНОМ «ЗЛОЧИН І КАРА»)**

Шепель Ю. О.

ВСТУП

Мова творів Ф.М. Достоевського сучасним читачам часто видається такою, що має якусь особливу силу, яка приваблює. Це пояснюється особистістю самого письменника, яка здебільшого визначається неоднозначністю й амбівалентністю, що саме знаходить віддзеркалення в авторському *ідіостилі*. Незважаючи на велику кількість розвідок, присвячених дослідженню мови Ф.М. Достоевського, не можна не визнати наявності певних лакун щодо комплексного опису ідіостилю письменника. Тривалий час русистика не мала словника мови Ф.М. Достоевського, що саме пояснювалось недостатньою кількістю необхідних для укладання такого словника матеріальних та інтелектуальних ресурсів, ускладненням лексикографічної презентації багатьох слів письменника. Так, перший словник мови Ф.М. Достоевського побачив світ у 2001 році. Також було видано «Словарь языка Достоевского: лексический строй идиолекта»¹. А 2008 року лінгвісти отримали «Словарь языка Достоевского: Идиоглоссарий (А–В)»². Саме словник мови письменника, словник особливого типу, ідея укладання якого належала Ю.М. Караулову та Ю.Л. Гінзбургу, останнім часом набув популярності під час вивчення мовної особистості Достоевського та аналізу його текстів.

У центрі уваги нашої роботи перебуває художня система автора, яка отримала в сучасній лінгвістиці назву «*ідіостиль*». Наявність цього поняття вважається закономірним наслідком плідного й тривалого наукового пошуку великої кількості видатних дослідників, які намагалися проаналізувати та зрозуміти природу словесної художньої творчості.

Не можна не визнати загальноприйнятої тенденції опису ідіостилю як категорії, яка традиційно слугувала фоном для лінгвістичного дослідження. Погляди науковців значно змінилися останнім часом на

¹ Словарь языка Достоевского. Лексический строй идиолекта. Вып. 1–3. / Гл. ред. чл.-кор. Ю.Н. Караулов. Москва : Азбуковник, 2001–2003.

² Словарь языка Достоевского: Идиоглоссарий (А–В). Москва, 2008. 962 с.

поняття ідіостилю, оскільки ідіостиль стали розглядати за різними напрямками філологічної науки. За різноманіттям формулювань науковці все ж не змогли повною мірою охопити це явище і представити системний опис його структури. Водночас жоден із сучасних підходів не вводить читача в систему ідіостилю, чим саме прикриває приховані в ній смисли. Тож виявляється необхідним змінити ракурс дослідження ідіостилю як закритої системи і розглядати його як ефективний інструмент розуміння змістовності тексту.

Отже, актуальність роботи визначається:

- важливістю вивчення мови конкретної особистості як з точки зору взаємодії із загальнонаціональною мовою в аспекті співвідношення індивідуального та колективного, так і як можливості пізнання людини через аналіз особливостей її мовної діяльності;
- значущістю такої особистості, як Ф.М. Достоевський, який став одним із символів російської національної культури;
- необхідністю подальшої розробки теорії і методики опису та лексикографічного подання мовної особистості письменника;
- потребою та важливістю комплексного вивчення питань фразеології на сучасному рівні розвитку дискурсології/ідіостилю, а також проблем адекватного сприйняття фразеологізмів, їхньої ролі й художньої функції у літературному творі як для носіїв мови, так і для іноземних читачів.

Гіпотеза роботи: переклад може слугувати не лише основою зіставного лінгвістичного аналізу і важливим джерелом даних для зіставних культурологічних досліджень, але й методом аналізу функції фразеологізмів у художньому тексті. Лінгвістичне дослідження художнього тексту сприяє задоволенню глибокого інтересу дослідників до англійської мови, історії і культури народу, водночас це ефективна форма роботи з мови і літератури.

Мета дослідження – комплексне вивчення фразеологізмів як виду ідіостилю письменника у творі «Злочин і кара», створення моделі аналізу художнього тексту з виявленням фразеологічних одиниць та адекватним розумінням їхньої ідейно-художньої функції.

Об'єктом дослідження стали фразеологізми та їх трансформації у романі «Злочин і кара».

Предметом аналізу слугує текст роману Ф.М. Достоевського «Злочин і кара» (44) і два тексти роману у перекладі англійською мовою Констанс Гарнет, Річарда Певеара і Лариси Волохонської³.

³ Далі за текстом посилання на джерела: (44) Достоевский Ф.М. Преступление и наказание (Литературные памятники). Москва : Наука, 1970. 836 с.; (45) Constance Garnett. Crime and Punishment. URL: <http://www.gutenberg.org/files/2554/2554-h/2554-h.html>; (46) Richard Pevear and Larissa Volokhonsky. Crime and Punishment. URL: <http://el.bookza.org/g/%20Richard%20Pevear>.

1. Співвідношення понять дискурс – текст, дискурс – ідіодискурс – ідіостиль

Дискурсом зазвичай вважають зв'язну послідовність мовленнєвих актів. Висловлювання стає текстом, коли воно зашифроване на письмі. Текст видається у вигляді інформаційного сліду дискурсу⁴. Під час аналізу дискурсу набувають особливого значення психологічні, екстралінгвістичні, когнітивні знання людини. Процес читання розглядається як діалог письменника з читачем.

З моменту появи терміна «дискурс» у лінгвістичній науці спостерігається семантична розбіжність у його використанні, оскільки чіткого та загальнозживаного формулювання терміна немає. Так, «Краткий словарь терминов лингвистики текста» Т.М. Николаєвої надає п'ять дефініцій терміна «дискурс»: 1) зв'язний текст; 2) усна розмовна форма тексту; 3) діалог; 4) група висловлювань, пов'язаних між собою змістом; 5) мовленнєвий витвір – письмовий чи усний⁵. М.Л. Макаров пропонує інтерпретувати дискурс з формального та ситуативного боків, де формальна інтерпретація – це розуміння дискурсу не як речення, а як надфразової єдності⁶. На думку В.І. Карасика, дискурс – це динамічне мовленнєве утворення, на відміну від тексту, яке враховує протиставлення того, що вже сказано та що малося на увазі – локуцію та іллокуцію⁷. Відповідно до думки Б.В. Гаспарова дискурс поєднує комунікативні наміри автора, взаємини автора й адресатів, ідеологічні риси та стиль певного часу, жанрові особливості комунікативної ситуації та асоціації з попереднім досвідом⁸. Узагальнюючи різні тлумачення дискурсу, В.О. Чернявська говорить про дискурс як про конкретну комунікативну дію, яка зафіксована в письмових текстах або в усному мовленні, як про сукупність тематично співвіднесених текстів⁹.

⁴ Самохіна В.О. Комічна домінанта регулятивності в ідіодискурсах американських гумористів. *Вісник Харківського національного університету*. 2012. Вип. 72. С. 148–154; Чирков Н.М. О стиле Достоевского. Москва : Наука, 1967. 304 с.

⁵ Николаева Т.М. Краткий словарь терминов лингвистики текста. *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. VIII. Москва, 1978. 479 с.

⁶ Макаров М.Л. Основы теории дискурса. Москва, 2003. 280 с.

⁷ Карасик В.И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс : монография. Волгоград : Перемена, 2002. 477 с.

⁸ Гаспаров Б.В. Язык. Память. Образ. Лингвистика языкового существования : монография. Москва : Новое литературное обозрение, 1996. 348 с.

⁹ Чернявская В.Е. От анализа текста к анализу дискурса. *Текст и дискурс: традиционный и когнитивно-функциональный аспекты исследования*. Рязань, 2002. С. 236–238.

Отже, дискурс можна розуміти як зв'язний текст чи компонент тексту в сукупності з екстралінгвістичними (прагматичними, соціокультурними, психологічними та ін.) факторами з метою певного соціального впливу на людей та на механізми їхньої свідомості.

З новою орієнтацією на дискурсивний аналіз останнім часом постали питання ототожнення тексту та дискурсу¹⁰, про місце дискурсу в лінгвістиці тексту¹¹.

На мою думку, текст – це багатопланове явище, яке зумовлює різноманітність його дефініцій, отже, проблема визначення поняття «*текст*» не втрачає своєї актуальності. З іншого боку, «дискурс – зв'язний текст у сукупності з екстралінгвальними, прагматичними, соціокультурними та іншими факторами, а текст – мова, яка розглядається як соціально направлена дія, як компонент, що сприяє взаємодії людей і механізмів їхньої свідомості»¹².

Треба визнати, що в лінгвістичній науці підходи до дослідження тексту та дискурсу різняться. Наприклад, В.Є. Чернявська, коли говорить про перспективи дискурсивного аналізу, зауважує, що будь-який текст необхідно розглядати у поєднанні з його функцією та поверхневою структурою¹³. Через визначення текстової функції стає зрозуміло комунікативно-функційна глибина тексту. Реалізація функції тексту пов'язана з його змістовим наповненням, композиційним та лексико-граматичним планами вираження. У разі аналізу тексту як комплексу висловлювань, що пов'язані один з одним на підставі інтертекстуальності, дискурс іноді кваліфікують як сукупність текстів однієї тематики у межах однієї комунікативної сфери.

Дискурс віддзеркалює все розмаїття мови, менталітет та національно-культурні особливості комунікативної ситуації. До елементів дискурсу відносять також описувані події, учасників, перформативну інформацію, обставини, фон, оцінку учасників. В.С. Григор'єва, сприймаючи дискурс як мовну одиницю, визначає такі її риси, як цілісність, зв'язність, хронотопність, інформативність, інтенціональність, модальність та

¹⁰ Габдуллина В.И. Авторский дискурс Ф.М. Достоевского: проблемы изучения : учебное пособие. Барнаул : АГПА, 2010. 138 с.; Макаров М.Л. Зазн. праця; Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). Київ : Фітосоціоцентр, 1999. 148 с.; Шепель Ю.О. Текст і дискурс. Проблема дефініцій. *Український смисл*. Дніпро. 2014. С. 120–130.

¹¹ Клушина Н.И. От стиля к дискурсу: Новый поворот в лингвистике. *Язык, коммуникация и социальная среда*. Вып. 9. Воронеж, 2011. С. 26–33.

¹² Шепель Ю.О. Зазн. праця. С. 125.

¹³ Чернявская В.Е. От анализа текста к анализу дискурса. *Текст и дискурс: традиционный и когнитивно-функциональный аспекты исследования*. Рязань, 2002. С. 236–238.

інтертекстуальність¹⁴. Стиль визнають основним елементом дискурсу і особливою формою реалізації авторського повідомлення.

Серед багатьох типів дискурсу виокремлюється його особливе використання для позначення поточної мовленнєвої діяльності в будь-якій сфері. Такий дискурс сприймають за спосіб мовлення. Так, дискурс обов'язково має ознаку *який або чий дискурс*, коли аналізуються конкретні особливості дискурсу, його мовні характеристики та стилістична специфіка.

Поняття «*ідіодискурс*» є новим терміном у сучасних розвідках з дискурсу. Вважається, що автор, породжуючи текст, відходить від нейтральної структури та використовує особливі мовні засоби, за якими можна розпізнати, кому саме з авторів належить той чи той твір. Так формується *ідіостиль* (індивідуальний стиль) – прояв особистісних якостей адресанта в специфіці твору. Ідіостиль являє систему змістових фактичних (естетичних, модальних, експресивних і т. ін.) і формальних лінгвістичних характеристик, що властиві творам того чи того автора. Саме сукупність усіх характеристик робить унікальним авторський спосіб реалізації індивідуальної мовної картини. На практиці ідіостиль співвідноситься з особистісним стилем автора тексту, з тими стилеутворювальними характеристиками, які роблять той чи той художній твір відмінним від низки аналогічних творів інших авторів.

Визнано, що поняття ідіостилю ширше поняття стилю, оскільки перший залучає авторські індивідуальні стилістичні ефекти у разі конкретного випадку комунікативної ситуації – *ідіодискурсу*. У сучасній лінгвістиці можемо також спостерігати таке визначення: під терміном «*ідіостиль*» розуміють сукупність «глибинних текстоутворювальних доміант і констант того чи того автора, які визначили появу цих текстів саме в такій послідовності» (Ш.Ю.)¹⁵.

В.О. Самохіна вживає терміни «*ідіодискурс*» та «*ідіостиль*» для вирішення питань функціональної стилістики¹⁶. Слідом за В.О. Самохіною під *ідіодискурсом* ми розуміємо «комунікативно-художній простір автора та читача, який у сукупності та взаємодії всіх своїх площин утворює єдине комунікативне середовище, в яке

¹⁴ Григорьева В.С. Дискурс как элемент коммуникативного процесса: прагмалингвистический и когнитивный аспекты : монография. Тамбов : Изд-во Тамбовского гос. пед. ун., 2007. 288 с.

¹⁵ Пищальникова В.А. Концептуальная система индивида как поле интерпретации смысла художественного текста. *Язык. Человек. Картина мира* : материалы Всероссийской научной конференции. В 2 ч. Омск : Омский государственный университет, 2000. С. 45–51.

¹⁶ Самохіна В.О. Комічна доміанта регулятивності в ідіодискурсах американських гумористів. *Вісник Харківського національного університету*. 2012. Вип. 72. С. 148–154.

поринають співрозмовники в процесі комунікативної діяльності. У такому комунікативно-художньому просторі формується ідіостиль – індивідуально-авторські особливості світосприйняття та текстової діяльності, які відбиваються в тексті як у формі комунікації включно з організацією діалогу з читачем» (Ю.Ш.)¹⁷.

Так, у сучасній лінгвістиці під дискурсом розуміють зв'язний текст з урахуванням фонових, екстралінгвістичних знань та комунікативних намірів автора. Ідіодискурс як особливе комунікативне явище дає змогу виявити засоби та способи, які є характерними для того чи того автора. Тож, поняття ідіостилю безпосередньо зв'язується з авторським обранням та аналізом тих чи тих мовних засобів, які реалізують систему образів, характерів, дій та ін.

2. Ідіостиль як об'єкт дослідження мовознавства та літературознавства

Основним принципом розгляду стилю будь-якого автора художнього твору в рамках філології є дослідження історичного контексту і формулювання естетичної цінності стилю, що набуло останнім часом надзвичайної актуальності¹⁸.

Докладне вивчення питання пов'язане з науковими поглядами В.В. Виноградова, який запропонував розглядати індивідуальні художні системи з урахуванням історичного, біографічного, ідеологічного, соціального й естетичного контекстів¹⁹, окреслив основні питання та головні напрями дослідження індивідуального стилю, які не втрачають своєї актуальності навіть у наш час.

Не можна не визнати вагомий внесок В.М. Жирмунського у вивчення питання стилю як художньої єдності поетичного твору. На його переконання, стиль складається з художніх прийомів, які піддаються загальному художньому завданню, естетичним навичкам і смакам, а також усьому світовідчуттю епохи²⁰. Так, за своїми поглядами В.М. Жирмунський наблизився до сучасного розуміння ідіостилю як «особливого діалекту». Подальше опрацювання стилю як системи художньо-виразних засобів дало поштовх для переходу до нового етапу, коли низка науковців, слідом за В.М. Жирмунським, стали пов'язувати функції засобів виразності в творах зі стильовими

¹⁷ Самохіна В.О. Зазн. праця С. 149.

¹⁸ Зорівчак Р.П. Боліти болем слова нашого... Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2005. С. 3.

¹⁹ Виноградов В.В. Проблема авторства и теория стилей. Москва : Художественная литература, 1961. С. 135.

²⁰ Жирмунский В.М. Теория литературы. Поэтика. Стилистика. Ленинград : Наука, 1977. С. 36–38.

особливостями письменників й зумовлювати оригінальність стилю автора художньо-естетичним впливом різних прийомів²¹. Надалі площини авторського ідіостилу було розглянуто у розвідках Н.С. Болотнової²², В.П. Григор'єва²³, Ю.М. Караулова²⁴, В.А. Кухаренко²⁵, В.В. Леденкової²⁶ та багатьох інших науковців. Проте поняття *ідіостилу* ще перебуває у стані наукового становлення. Різні підходи до розвідки ідіостилу спричинили присутність різних його визначень. Часом його ототожнюють із поняттям *«ідіолект»*. Так, у словнику термінів за редакцією М.І. Голянич *ідіостиль* розглядається як сукупність усіх мовно-виражальних засобів автора, що реалізують його ідіолект²⁷. У повному словнику лінгвістичних термінів відсутнє тлумачення поняття *«ідіостиль»*, натомість маємо таке визначення терміна *«ідіолект»*: це індивідуальна мова особистості, сукупність семантичних і стилістичних особливостей мовлення та текстів окремого носія певної мови. Це індивідуальний варіант загальнонародної мови²⁸. Л.О. Ставицька детермінує ідіостиль як сукупність основних стильових особливостей, які характеризують твори того чи того автора в певний період або всю його творчість²⁹. У лінгвістичному енциклопедичному словнику *«ідіолект»* тлумачиться в такий спосіб: сукупність формальних і стилістичних особливостей, властивих мовленню окремого носія тієї чи тієї мови³⁰.

²¹ Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского. Собрание сочинений в 7 томах. Москва : Русские словари. Языки славянской культуры, 2002. Т. 6. 341 с.; Есин А.Б. Принципы и приёмы анализа литературного произведения : учебное пособие. Москва : Флинта : Наука, 1998. 248 с.

²² Болотнова Н.С. Коммуникативная стилистика художественного текста: лексическая структура и идиостиль / Н.С. Болотнова и др. Томск : Томский гос. педагог. университет, 2001. 331 с.; Болотнова Н.С. Филологический анализ текста : учебное пособие. Москва : Флинта : Наука, 2009. 520 с.

²³ Григорьев В.П. Грамматика идиостиля : В. Хлебников. Москва : Наука, 1983. 225 с.

²⁴ Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. Издание 7-е. Москва : Издательство ЛКИ, 2010. 264 с.

²⁵ Кухаренко В.А. Интерпретация текста. Москва : Просвещение. 1988. 192 с.; Кухаренко В.А. Индивидуально-художественный стиль и его исследование. Київ : Вища школа, 1980. 168 с.

²⁶ Леденева В.В. Идиостиль (к уточнению понятия). *Филологические науки*. 2001. № 5. С. 36–41.

²⁷ Голянич М.І. Лінгвістичний аналіз тексту : словник термінів. Івано-Франківськ : Сімкі, 2012. С. 175.

²⁸ Матвеева Т.В. Полный словарь лингвистических терминов. Ростов-на-Дону : Феникс, 2010. С. 119.

²⁹ Ставицька Л.О. Про термін *«ідіолект»*. *Українська мова*. 2009. № 4. С. 6.

³⁰ Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В.Н. Ярцевой. Москва : Советская энциклопедия, 1990. С. 171.

А в літературознавчому енциклопедичному словнику *індивідуальний стиль* описується як іманентний прояв суттєвих ознак таланту в конкретному художньому творі, мистецьке задокументування перцепції, схильності письменника до ірраціонального чи раціонального мислення, до особливостей образотворення, його естетичних уподобань³¹. За Н.С. Болотновою, *ідіостиль* – це система асоціативно-сміслових полів, які характеризують когнітивний рівень мовної особистості³².

У нашій роботі ми поділяємо думку Н.О. Фатеєвої та розглядаємо *ідіостиль* як властиві творам того чи того автора змістові і формальні характеристики системи, яка робить унікальним втілення в цих творах авторського способу мовного вираження³³. Зауважимо, що в поняття «індивідуальний стиль автора» входить як мовний аспект його творів, так і тематика, проблематика творів тощо. Водночас поняття «*ідіостиль*» та «*ідіолект*», які потрапляють у різні ряди співвідношення з поняттями мова, текст, мовна особистість³⁴, перебувають останнім часом у центрі уваги лінгвістичної поетики. Це пов'язано зі зростанням уваги до індивідуальної мовної творчості. На думку В.П. Григор'єва, опис ідіостилю має бути спрямований на виявлення глибинної семантичної та категорійної єдності його елементів, що уособлюють у мові творчий шлях поета³⁵.

Нам також імпонує думка М.Д. Альошиної та В.А. Кухаренко, які характеризують стиль письменника як індивідуальну мовленнєву систему автора, що показує його суб'єктивне сприйняття світу об'єктивної дійсності та реалізує його ідейно-естетичні погляди³⁶.

Українську та російську лінгвостилістику завжди індивідуалізувала пильна увага до смислового боку художнього мовлення. Проблеми

³¹ Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р.Г. Гром'яка та ін. Київ : Академія, 2006. С. 312.

³² Болотнова Н.С. Филологический анализ текста : учебное пособие. Москва : Флинта : Наука, 2009. 520 с.

³³ Фатеєва Н.А. Идиостиль (индивидуальный стиль). URL: http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/lingvistika/IDIOSTIL_INDIVIDUALN_I_STIL.html.

³⁴ Див.: Виноградов В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). Москва : РАО, 2001. 224 с.; Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. Издание 7-е. Москва : Издательство ЛКИ, 2010. 264 с.

³⁵ Григор'єв В.П. Грамматика идиостиля : В. Хлебников. Москва : Наука, 1983. С. 128.

³⁶ Альошина М.Д. Відтворення ідіостилю Марка Твена в українських перекладах у зіставленні із російськими та польськими (на матеріалі романів «Пригоди Тома Соєра» та «Пригоди Гекльберрі Фінна»): дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2015. 211 с.; Кухаренко В.А. Индивидуально-художественный стиль и его исследование. Київ : Вища школа, 1980. 168 с.

сприйняття художнього тексту з позицій психофізіологічних механізмів науковці вирішують в основному в сфері психолінгвістики та лінгвосінергетики³⁷, що зумовлює потреби у використанні концептуального апарату цих напрямів і уможлиблює зробити висновок про окремі фрагменти картини світу автора.

Стиль автора виявляє стиль художнього твору, який можна охарактеризувати як систему концептуально значущих для письменника комунікативно й естетично зумовлених принципів організації тексту, які продукують відбір і сполучуваність мовних засобів, стилістичних прийомів. Безумовно, до поняття ідіостилу також приєднується на тлі загальномовної комунікативної структури характер асоціативно-сміслового розгортання тексту, що визначає його структуру, прагматику і семантику. Тому В.А. Кухаренко пропонує виокремлювати два етапи у дослідженні ідіолекту письменника: 1) опис одиниць синтаксичного, лексичного, морфологічного, фонетичного рівнів, їх частоти і розподілу в тексті; 2) аналіз функціонування найбільш частотних мовних одиниць у контексті³⁸.

Ідіостиль перш за все реалізує мовну особистість автора, художня свідомість якого відображає індивідуальну картину світу за допомогою індивідуального використання мови в естетичній сфері. Специфіка авторського бачення світу знаходить своє відображення на всіх мовних і структурних рівнях тексту і зумовлює вибір саме таких елементів, які за своїми мовними властивостями є найбільш активними в процесі відображення авторського розуміння дійсності та реалізації прагматики тексту.

Незважаючи на те, що до цього часу немає єдиних визначень стилеутворювальних категорій ідіостилу, не визначена номінативна база, тобто не відпрацьовано термінологічний апарат (ідіостиль, індивідуальний стиль, ідіолект, стильова манера), вважаємо можливим дотримуватись таких визначень ідіостилу:

³⁷ Див. : Гинзбург Е.Л. Идиоглосса: к вопросу о выразительности контекста. Слово Достоевского. 2000 : Сб. статей. Москва : Азбуковник, 2001. С. 324–353; Герман И.А. Метафоризация как лингвосинергетический процесс: соотношение стабильных и нестабильных компонентов. Языковое бытие человека и этноса: Психолингвистический и когнитивный аспекты. Барнаул, 2000. С. 33–35; Герман И.А. Лингвосинергетика. Барнаул : Изд-во Алтайской академии экономики и права, 2000. 168 с.; Пищальникова В.А. Концептуальная система индивида как поле интерпретации смысла художественного текста. *Язык. Человек. Картина мира* : материалы Всероссийской научной конференции. В 2 ч. Омск : Омский государственный университет, 2000. С. 45–51.

³⁸ Кухаренко В.А. Индивидуально-художественный стиль и его исследование. Київ : Вища школа, 1980. 168 с.

– це структурно єдина та внутрішньо скоординована система засобів і форм словесного вираження³⁹;

– це цільна система, яка «з'являється внаслідок уживання особливих принципів відбору, комбінування та вмотивованого використання елементів мови»⁴⁰.

Отже, поняття ідіостилю пов'язане з авторським вибором та аналізом мовних засобів, що реалізують систему образів. Способи взаємодії, взаємовпливу мовних засобів до цього часу не класифіковані в науковій літературі, і це навряд чи можна здійснити через наявне розшарування варіантів і комбінацій. Проте таке різноманіття, що не піддається класифікації та всебічній аналітиці, є усе більш яскравим і рідкісним, що глибшою є експресивно-авторська прагматика. Саме внаслідок цього унікальність ідіостилю полягає в експліцитності та пізнаваності цих мовних засобів, які репрезентують особистісні системи.

У нашому дослідженні ми зосереджуємо увагу на тих рівнях, які представляють стилеутворювальні категорії, що характеризують індивідуально-авторську інтерпретацію того чи того художнього образу. Це перш за все мовний рівень авторської компаративності, коли на тлі загальномовної і загальнонаціональної картини автор цілеспрямовано відбирає у певний спосіб структуровані особливі мовні засоби.

Мова роману «Злочин і кара» одразу після його виходу привернула увагу лінгвістів. Проте слід визнати незначну кількість досліджень, присвячених аналізу перекладу фразеологічного матеріалу романів Ф.М. Достоевського. У плані знайомства з чужою культурою переклад відіграє важливу роль, а саме аналіз способів перекладу фразеологічних одиниць є найбільш цікавим, оскільки фразеологізми мають яскраво виражену культурну конотацію та експресивність. Під час перекладу фразеологічних одиниць багато лінгвокультурних, національних та емоційно-експресивних нюансів семантики втрачаються, що призводить до викривлення саме художнього тексту.

3. Деякі особливості ідіостилю Ф.М. Достоевського (за романом «Злочин і кара»)

Основною категорією у сфері лінгвістичного вивчення художньої літератури зазвичай визнається розуміння ідіостилю (своєрідної, історично зумовленої, складної системи засобів і форм словесного вираження). У стилі письменника відповідно до його художніх задумів

³⁹ Виноградов В.С. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. Москва : Изд-во Акад. наук СССР, 1963. С. 105.

⁴⁰ Пищальникова В.А. Проблема идиостиля. Психолингвистический аспект. Барнаул, 1992. С. 20–21.

об'єднані та внутрішньо пов'язані всі використовувані мовні засоби. Шлях конкретно-історичного дослідження мови тих чи тих художніх творів може призвести до визначення питань стилю письменника та мови художньої літератури. Питання мови того чи того художнього твору є більш обмеженим і особливим, адже мова різних творів того ж самого автора може мати суттєві відмінності. Метою і завданням дослідження мови художнього твору є виявлення тих лінгвістичних засобів, за допомогою яких виражається ідейний та емоційний склад літературних творів.

Внутрішнє цілісне поєднання ідей через певні авторські мовні коди формує індивідуальний стиль художника слова. Стиль передбачає своєрідність художньої мови того чи того письменника, принцип побудови художньої форми, який передає тон і колорит твору.

Стиль Ф.М. Достоєвського – це стиль, в якому проступає бажання автора спровокувати у читача хист до роздумів і висновків. Письменник недоговорює, натякає, висловлюється інколи неточно, чим саме примушує читача робити свої висновки. Всі мовні засоби, використовувані автором у творі, зумовлені основною ідеєю. Ф.М. Достоєвський розкриває глибинний смисл роману «Злочин і кара» через опис снів Родіона Раскольникова. Отже, потрібно акцентувати увагу на стилістичних прийомах і мовних одиницях, використаних під час опису снів головного героя. Достоєвський надає розгорнуту, фантастично реальну картину сну з опорою на сюжет, визначає основні деталі життєвих ситуацій.

Особливістю опису і характеристики дійових осіб є динамічність, відсутність статичних, стійких рис. Ф.М. Достоєвський характеризує своїх героїв через те, що в них постійно змінюється й розвивається. Динамічність людського характеру підкреслюється тим, що він зображується в історичній перспективі – яким він був і яким став. За кожною рисою вгадується минуле життя героя і передчувається, як воно відобразиться у наступних подіях роману. Тобто характер і зовнішність героя визначаються за його громадськими вчинками. Діалогічний початок світу укладений для Достоєвського у всьому, що він описує. Портрети, які створює автор, не мають чітко визначених обмежень не тільки у часі, але і у просторі.

У романі багато символічних деталей: імена героїв, пейзажі, інтер'єри. Характерною є і кольорова гама. Вся дія роману відбувається на жовтому фоні. Він проникає не тільки в інтер'єр, але і в портрет. Олена Іванівна одягнута в пожевклу хутряну кацавейку, у неї в кімнаті жовті шпалери, меблі із жовтого дерева, картини у жовтих рамках. У Раскольникова блідо-жовте обличчя, у кімнаті брудні жовті шпалери, коли Родіону стає зле, йому приносять жовту склянку із жовтою водою.

Хворе, темно-жовте обличчя у Порфирія Петровича, у його кабінеті меблі із жовтого дерева. У Катерини Іванівни – блідо-жовте, висохле обличчя, набрякле від постійного пияцтва, жовте обличчя у Мармеладова, у кімнаті Соні – жовтуваті зношені шпалери.

Через жовтий колір представлений також образ Петербурга. Стоячи на мосту, Родіон Раскольников бачить жінку з жовтим, подовженим обличчям. Понуро виглядають жовті хати на Великому проспекті, неподалік якого застрелився Свидригайлов. Цей жовтий колір у романі часто оточує бідність, хвороби і смерть. Раскольников сидить у жовтій кімнаті, перед смертю Свидригайлов знімає номер із дешевими, жовтими шпалерами.

У постійному, демонстративному використанні жовтого кольору – гірка іронія Ф.М. Достоєвського і глибокий гуманістичний підтекст. Жовтий колір символізує приглушені таланти і можливості, радість і людські втрачені сили. Ф.М. Достоєвський дає зрозуміти, що його герої, загублені і самотні, хворі і придушені життям, теж мають право на нормальне існування. Але жовтий колір є і символом імпульсивності, він спонукає людину діяти. Цей колір постійно супроводжує в романі Раскольникова, тому думки його такі неспокійні, дії дуже імпульсивні. Жовтий колір сонця асоціюється також із владою, яка присутня в теорії Раскольникова, «влада над всім мурашником».

Отже, кольорова гама роману «Злочин і кара» відповідає його сюжетній схемі та ідейному складу. Все позитивне, радісне у житті героїв настільки приглушене, що в людині домінує агресивне, руйнівне. Так, кольоровий фон зливається з філософською направленістю роману, думками про світ і людину.

Фразеологія Ф.М. Достоєвського, яка надзвичайно майстерно використана в романі, заслуговує на особливу увагу, оскільки саме вона є одним із емоціонально-експресивних засобів впливу на читача.

У романі «Злочин і кара» трапляється багато авторських фразеологізмів, які відображають зародження думки та її розвиток. Особливо часто вони вживаються у мові Раскольникова, бо у нього в свідомості відбувається постійна внутрішня боротьба. Серед них такі сполучення *мысль пронеслась, мысли кишели в голове, мысль терзала, мысли путались, мысль занозила сердце*.

Фразеологічні одиниці можуть генерувати у художній текст систему асоціативних образів, які виражаються виразно-зображувальними засобами: авторськими порівняннями, метафорами, синекдохами, гіперболами, алегоріями. Фразеологічні звороти у взаємодії з ними створюють художньо-естетичний ефект. У романі «Злочин і кара» Ф.М. Достоєвський вживає прийом повторів фразеологізмів, який створює ефект жвавості подій: *«Я говорил, что он в своем роде только*

хорош! А прямо-то, во всех-то родах смотреть...». Фразеологізм «в своем роде» надає мові Разуміхіна розмовного стилістичного забарвлення і функцію іронії.

У мові Раскольникова можна зустріти сполучення декількох фразеологізмів, які мають спільний компонент. Вживання двох стійких словосполучень, у складі яких є компоненти, похідні одного і того ж слова, викликає зв'язок з реальним значенням слова і надає двозначності: *«Боялся он погони, ...стало быть, во чтобы то ни стало надо было до времени схоронить концы... Это было уже давно решено: бросить все в канаву, и концы в воду, и дело с концом».* Раскольников хотів знищити всі докази, не залишити слідів – «кинути все у канаву» – буквально кинути у воду ланцюжки, сережки.

У художньому тексті фразеологія відіграє важливу роль. Перетворені фразеологічні звороти привносять у текст стилістичний колорит, експресивне доповнення, семантичні відтінки, а також реалізують авторський задум письменника.

4. Англійська фразеологія в культурологічному аспекті

Лінгвокультурологія – наукова дисципліна, яка вивчає втілені у живу національну мову матеріальну культуру і менталітет, що проявляються у мовних процесах, у дійсній спадкоємності з мовою і культурою етносу. Вона орієнтована на людський та культурний фактор у мові.

Культура – це світобачення і світосприйняття, яке має семіотичну природу. Визнаним можна вважати розмежування двох форм культури – матеріальної та духовної, хоча між ними постійно є взаємні переходи. Невизначеність поняття «культура» призвело до інтуїтивного уявлення про неї як про феномен, що розкривається у мові. Дослідження цих проявів є завданням лінгвокультурології⁴¹.

У дослідженні фразеологізмів застосовують лінгвокультурологічний аспект, адже фразеологічні одиниці – це національно-специфічні одиниці мови, які акумулюють культурний потенціал народу. Вони відображають у своїй семантиці довготривалий процес розвитку культури народу, фіксують і передають від покоління до покоління культурні настанови, стереотипи, еталони й архетипи способу життя, мислення, поведінки та ін. Тут прозираємо душу кожної національної мови, в якій неповторним чином виражаються дух і своєрідність нації.

Під час розгляду фразеології у лінгвокультурології висунуто такі гіпотези:

⁴¹ Телия В.Н. Русская фразеология: семантические, прагматические и лингвокультурные аспекты. Москва : Языки русской культуры, 1996. С. 223.

1) у більшості фразеологізмів є ознаки національної культури, які мають бути виявлені;

2) культурна інформація зберігається у внутрішній формі фразеологічних одиниць, яка є образним уявленням про світ, надає фразеологізму культурно-національного колориту;

3) головне під час виявлення культурно-національної специфіки – це визначити конотацію;

4) фразеологія – це фрагмент мовної картини світу. Фразеологічні одиниці завжди звертаються до суб'єкта, тобто вони творяться не стільки для того, щоб описувати світ, скільки для того, щоб його інтерпретувати, оцінювати і висловлювати суб'єктивне відношення. Саме це вирізняє фразеологізми від інших номінативних одиниць;

5) різні типи фразеологізмів по-різному відображають культуру;

6) фразеологічні одиниці, які відображають типові ситуації й уявлення, починають виконувати роль символів, еталонів, стереотипів культури (наприклад, *to tell tales out of school* – у значенні «розголошувати інформацію про які-небудь неприємності вузького кола людей»);

7) не всі фразеологізми є носіями культурно-національної інформації. Є багато фразеологічних одиниць, які пов'язані із загальнолюдським знанням про властивості реалій, які увійшли в образну основу. Такі фразеологізми легко перекладаються з однієї мови іншою, наприклад під час перекладу з латини англійською: *Alia tempora, alia mores* – As times are, so are the customs; *Amicus bonus semper amicum juvat*. – A good friend always helps; *Ad patres* – to the fathers;

8) частина фразеологічних одиниць у всіх мовах є своєрідною сполучною ланкою між усіма мовами і культурами⁴².

Джерела культурно значущої інтерпретації фразеологізмів – виражені у мовній формі символічні реалії, культура, які зафіксовано у фольклорі та в інших типах дискурсів. Розрізняють такі типи джерел інтерпретації фразеологізмів:

1) ритуальні форми народної культури – міфи, повір'я, замовляння. Наприклад, *гори воно синім вогнем (подум'ям) – the hell with it; будь проклятий – damn you, blast you, А щоб чорти тебе побралу! – the devil take you;*

2) пареміологічний фонд, оскільки є багато прислів'їв, – це стереотипи народної самосвідомості, які дають широкий простір для вибору з метою самоідентифікації (*хліб-сіль – bread and salt welcome, за тридев'ять земель –the other end of the world*);

⁴² Телия В.Н. Русская фразеология: семантические, прагматические и лингвокультурные аспекты. Москва : Языки русской культуры, 1996. С. 105.

3) система образів-еталонів, які відображені у стійких порівняннях, як-от *глупий (дурний) як стовп – silly as a tin of worms, голодний як вовк – hungry as a bear, щасливий як ніколи – happy as a lark*;

4) слова-символи або слова та сполучення слів, які дістають символічне прочитання. Наприклад, *серце кров'ю обливається – heart goes out, нести свій хрест – bear own cross*. Словозначення у такому разі відзначає певний новий сенс, замінює деяку ідею, пор.: серце – це орган відчуттів, хрест – гірка доля;

5) інтелектуальне надбання нації і людства, філософія будови світу, осмислення історії, література. Не відкидається і проникнення у фразеологічний склад мови цитат із відомих творів письменників, істориків, політичних діячів;

6) до джерел культурно-національної інформації треба віднести також явно виражені у словах-компонентах фразеологізмів відомості про такі реалії, що слугують предметом опису у країнознавчих словниках. Наприклад, *сокіл (голий як сокіл), баня (здавати баню), словосполучення мідний грош (мідного гроша не вартий), відображення у фразеологізмах історичних подій, як-от згинув як швед під Полтавою*.

5. Семантико-стилістична та лексико-граматична характеристика фразеологічних одиниць у романі «Злочин і кара»

Фразеологічна база роману Ф.М. Достоевського «Злочин і кара» є виключно багатим та різноманітним у семантико-стилістичному та лексико-граматичному відношенні твором.

Основну групу фразеології у романі становлять звороти розмовно-побутового характеру, які характеризують мову героїв і автора, тим самим збагачуючи мову роману. Розмовні фразеологізми не тільки виявляють приналежність до розмовного стилю, але й надають мові жартівливого, схвального, іронічного відтінку, скажімо: *наставляти кишеню, впитися очима, як на долоні, дати маху, стрімголов*. Народно-розмовна фразеологія виконує особливу та впливову функцію.

Іншими за кількістю є загальноповсюдні стилістично нейтральні фразеологічні звороти. Вони продукують у тексті роману образність, красу і виразність мови, як-от: *з першого погляду, туди й сюди, дати слово*. Такі фразеологізми вжито для констатації, підсилення, конкретизації основної інформації.

Можна також позначити фразеологізми абстрактного та філософського плану, які мають відтінок книжкового характеру, наприклад: *кидати камінь, камінь спотикання, хліб насущний, падати ниць, випити гірку чаю*. Це мова саме автора, а також таких персонажів, як Раскольников, Порфирій Петрович, Лужин, Разуміхін.

Поряд із книжковими можна зазначити фразеологізми, які є показовими для офіційно-ділової мови, наприклад: *явка з повинною, надавати звіт, переступати закон, цілком у формі*.

На особливу увагу потребують фразеологізми релігійно-містичного характеру: *що Бог дав, заради Бога, їй же Богу* та ін., а також прислів'я, які пов'язані з біблійними легендами: *не плюхай у криницю, вода м'яка, а камінь згложе, співати Лазаря*.

У лексико-граматичному відношенні фразеологія ідіостило письменника представлена всіма типами і видами фразеологічних одиниць. Велику групу становлять іменні фразеологізми, в яких головним граматичним елементом є іменник: *хліб-сіль, права рука, пуп землі, муки сумління*. У реченні такі фразеологізми виконують роль підмета або додатка. Найчисленнішу групу у тексті роману являють дієслівні фразеологічні звороти. Лексико-граматична характеристика дієслівних фразеологізмів визначає їхню синтаксичну функцію у реченні. Вони виступають у ролі присудка або додатка (*осягти оком, глузд за розум завертає, наставляти кишеню, клеїти дурня*). З числа дієслівних фразеологізмів виокремлюємо низку фразеологічних зворотів, характерною особливістю яких є одночасна наявність переносного і прямого значення. Тобто вони можуть означати жести, міміку, рухи тіла людини та ін. Наприклад: *глядіти на все око, чужий хліб їсти, не промовити слова, із шкіри пнутися, вірити першому-ліпшому*. Ад'єктивні фразеологічні звороти виступають у реченні в ролі означень. Граматичним маркером є прикметники та іменники, пор.: *цонайперше, від світа дурень, не мати змогу, перший крок*.

Компонентний склад адвербіальних фразеологічних зворотів може бути різним, а саме прикметники, іменники, прислівники. У реченні такі звороти виконують функцію обставини: *на всю горлянку, одне слово, як кіт з мишкою, з кутка в куток ходити*. Серед адвербіальних визначається група фразеологічних одиниць, утворених порівняльним сполучником *як*: *як громом в нього вдарило, усе йде як помащене, як уві сні*.

У тексті роману вимальовуються також вигуківі фразеологізми, які слугують для виявлення почуттів, емоцій і тому є властивими для розмовної мови персонажів. Вони виражають переважно негативні емоції: обурення, докір, прикрість. У реченні виконують функцію експресивно-підсилювальних елементів, а іноді займають позицію відносно самостійного вислову. До вигуківих фразеологізмів належать такі: *А щоб чорти тебе побрали!, Бог його знає, хай йому грець*.

Отже, найбільшу групу становлять дієслівні та вигуківі фразеологізми, а найменш численну – ад'єктивні, що виконують функцію означень. Це пов'язано з особливостями поліфонічного устрою роману «Злочин і кара», коли автор не надає прямих

характеристик своїм героям, не виявляє свого ставлення до них. Авторський ідіостиль є багатим на дієслівні фразеологізми, які слугують для опису дій і стану героїв роману, а вигуківі підсилюють емоційну мову.

6. Трансформація фразеологічних одиниць у романі «Злочин і кара»

Мова письменника має у своїй основі загальнонародну мову та є його індивідуальним різновидом. Якщо для характеристики фразеології загальнонародної мови важливий максимальний і точний опис фразеологічних одиниць, то для характеристики фразеологізмів у художньому тексті найбільш помітним виявляється питання щодо того, що саме письменник обирає і як він послугується цим матеріалом. Своєрідність індивідуально-авторського використання письменником фразеологізмів як найважливіших художніх та образотворчих засобів полягає у виборі фразеологічних одиниць із загальнонародного фонду, у їхній модифікації, а також оригінальному введенні у контекст.

Фразеологічний матеріал відрізняється експресивністю, але через часте вживання починає втрачатись образна виразність звороту. Письменник проявляє фразеологічне новаторство, за допомогою мовних прийомів намагається оживити та оновити фразеологізм. Водночас відбувається порушення традиції вживання стійкого звороту, фразеологізм піддається різним трансформаціям.

М.М. Шанський у роботі «Фразеология современного русского языка» називає такі прийоми трансформації фразеологічних зворотів:

1) наповнення фразеологічного звороту новим змістом для збереження його лексико-граматичної цілісності;

2) оновлення лексико-граматичного боку фразеологічного звороту для збереження його значення і структури (заміна компонента синонімом, розширення його складу);

3) утворення індивідуально-авторських фразеологізмів під час зміни їхніх граматичних властивостей і значення;

4) ужиток фразеологізму як стійкого звороту і як вільного словосполучення;

5) використання фразеологічного звороту поряд з одним із утворювальних його слів, коли воно вільне⁴³.

Найбільший інтерес являють індивідуально-авторські трансформації, адже саме вони показують особливості ідіостилу письменника. Під час аналізу трансформованих фразеологізмів, стилістичний

⁴³ Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. Санкт-Петербург : Специальная литература, 1996. С. 151.

критерій значущості такого звороту висувається на передній план. Це означає, що під час опису трансформованих фразеологічних зворотів важливою є частота вживання прийомів, семантична насиченість і змістова ємність модифікованих фразеологізмів, їхній зв'язок з ідейно-художнім задумом твору.

Назвемо прийоми індивідуально-авторських трансформацій фразеологізмів у тексті роману «Злочин і кара»: 1) зміна семантики зворотів; 2) розширення та скорочення лексичного складу фразеологізму; 3) зміна граматичної структури фразеологічного звороту; 4) буквалізація значення; 5) заміна компонента фразеологізму.

Трансформовані звороти можуть слугувати засобом мовної характеристики персонажів, а також засобом вираження іронії. Водночас вони допомагають створити композиційну єдність тексту і його фрагментів. Трансформації привносять нові відтінки значень у семантику звороту і підсилюють експресію фразеологічного звороту, перетворюючи внутрішній образ фразеологізму⁴⁴.

Звернення до тексту перекладу роману розширює межі методології дослідження фразеологічного матеріалу як риси ідіостилю письменника в художньому тексті, доповнює уявлення про різноманітність художніх функцій фразеологізмів. Це є фактичним підтвердженням важливості правильного сприйняття тексту.

Перекладом є процес і результат утворення на основі первинного тексту рівноцінного йому у комунікативному відношенні тексту іншою мовою. Тому завданням перекладу є точне відтворення оригіналу: збереження смислу та стилю, національного колориту, специфічних реалій оригіналу.

Еквівалентність нового тексту стосовно оригіналу забезпечується через виконання трьох основних вимог:

1) текст перекладу повинен у можливо повному обсязі передавати зміст оригіналу, що означає неприпустимість вільного опущення або додавання інформації;

2) текст перекладу повинен відповідати нормам мови перекладу, бо їхнє порушення призводить до неправильного сприймання інформації;

3) текст перекладу повинен співпадати з оригіналом за обсягом, що забезпечує схожість стилістичного ефекту.

Переклад фразеологічних одиниць є дуже важливим і необхідним, адже фразеологізми реалізують у художньому тексті авторську думку. Однак питання перекладу фразеології є мало описаним у теорії перекладу. Труднощі тут пов'язані з особливостями семантики,

⁴⁴ Шанский Н.М. Русские национально-маркированные фразеологические обороты. *Русский язык в школе*. 1996. № 2. С. 72.

стилістичного забарвлення, образності художніх зворотів. Часто зміст фразеологізмів передається ціною руйнування стилістичних особливостей звороту, тому одним з найактуальніших завдань постає пошук повноцінних еквівалентів. Але необхідно не лише передати зміст звороту, але й донести його образ.

Лінгвісти С.П. Флорін та С.І. Влахов слідом за О.В. Кунініним визначають дві групи способів перекладу фразеологічних одиниць:

1) переклад через фразеологічний еквівалент. Під еквівалентом науковці розуміють перекладний фразеологізм, що повною мірою відповідає фразеологічному значенню оригіналу, побудований на такому самому образі, має однакову структуру, стилістичне та емоційно-експресивне забарвлення;

2) переклад через фразеологічний аналог (вибірковий еквівалент). Під фразеологічним аналогом розуміють зворот, що має таке саме фразеологічне значення, однакову форму і забарвлення, але побудований на іншому образі та різний за структурою та граматичним оформленням⁴⁵.

Ці методи відносять до фразеологічних способів перекладу. Нефразеологічні способи:

1) калькування – дослівний переклад фразеологізму зі збереженням його предметно-понятійного значення й образної основи, якщо у мові перекладу немає аналогу для цього фразеологічного звороту;

2) описовий переклад – пояснення фразеологізму через одне слово або вільне словосполучення з повною втратою образності фразеологічної одиниці.

Проблема адекватного сприйняття російських фразеологізмів під час читання роману «Злочин і кара» іноземцями стикається із питанням перекладу усього роману англійською мовою, зокрема перекладу фразеологічного матеріалу. Ми вважаємо за необхідне на конкретному прикладі дослідити це питання, адже у разі точного аналізу перекладу спостерігається неточне розуміння стійких словосполучень, а звідси впливає неточний переклад, викривлення контексту.

Метод зіставлення російських фразеологізмів у художньому тексті з їхніми аналогами у тексті перекладу англійською мовою забезпечує розуміння функції фразеологізмів, яку вони виконують у тексті роману. Пор.:

«То есть, сесть за чужую хлеб-соль и тут же наплевает на нее, равномерно и на тех, которые вас пригласили. Так, что ли?» (44, с. 190).

⁴⁵ Влахов С.И., Флорин С.П. Непереводимое в переводе. Москва : Международные отношения, 1980. 343 с.

Р. Певеар, Л. Волохонська: “*You mean, to sit at **someone else’s table** and immediately spit upon it, as well as upon those who invited you. Is that it?*” (46, с. 245).

К. Гарнетт: “*Then you would sit down at **another man’s table** and insult it and those who invited you. Eh?*” (45, с. 370).

У цьому мікроконтексті фразеологізм *хліб та сіль* означає вид традиційного частування. Перекладачі використали описовий спосіб, щоб передати смисл цього виразу, адже у англійській мові немає еквіваленту.

«...*А то вы, пожалуйста, и **Бог знает** что подумаете*» (44, с. 193).

Р. Певеар, Л. Волохонська: “*Otherwise you might think **God knows what***” (46, с. 248).

К. Гарнетт: “*For **there’s no knowing** what you might imagine*” (45, с. 374).

У цьому прикладі Р. Певеар і Л. Волохонська знайшли повний еквівалент, а К. Гарнетт використала описовий спосіб, але загальний смисл фразеологізму не загубився.

«*По-почему... вы знаете? – прошептал он, едва **переводя дыхание***» (44, с. 227).

Р. Певеар і Л. Волохонська: “*How d-do you...know?*” he whispered, *scarcely **breathing***” (46, с. 289).

К. Гарнетт: “*How do you know?, he whispered, **hardly able to breathe***” (45, с. 437).

Оскільки у лексичній системі англійської мови немає еквіваленту до такого фразеологізму, перекладачі використали вільні словосполучення для опису стійкого звороту.

«*Так только зашел обругаться, – заключил он, вставая, – **душу отвести**, а я знаю, что мне теперь делать!*» (44, с. 229).

Р. Певеар і Л. Волохонська: “*I’ve just come to swear at you”, he concluded, getting up, “**to vent my feelings**, and now I know what to do!*” (46, с. 294).

К. Гарнетт: “*So I’ve simply come to swear at you”, he finished, getting up, “**to relieve my mind**. And I know what to do know*” (45, с. 443).

Перекладачі використали спосіб вибору аналога, тобто знайшли частковий еквівалент, адже у «Великому англо-російському фразеологічному словнику» О.В. Куніна⁴⁶ є фразеологізм *to relieve one’s feelings*, який повністю співпадає з оригіналом.

«*Ведь страдать пойдем, вместе и **крест понесем!***» (44, с. 219).

⁴⁶ Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь / English-Russian Phraseological Dictionary / Лит. ред. М.Д. Литвинова. 4-е изд., перераб. и доп. Москва : Русский язык, 1984. 944 с.

Р. Певеар і Л. Волохонська: “*We’ll go to suffer together, and we’ll bear the cross together!*” (46, с. 281).

К. Гарнетт: “*We’ll go to suffer together, and together we’ll bear our cross!*” (45, с. 423).

У англійській мові є повний еквівалент для фразеологізму *нести свій хрест* (переживати труднощі).

«*Я над вашими секретами ломать головы не намерен*» (44, с. 229).

Р. Певеар і Л. Волохонська: “*I have no intention of breaking my head over your secrets*” (46, с. 294).

К. Гарнетт: “*I don’t intend to worry my brains over your secrets*” (45, с. 443).

Якщо звернутися до «Великого англо-російського фразеологічного словника» О.В. Куніна, то фразеологізм *ломати голову* перекладається фразою *to addle one’s brain*. Перекладачі використали аналоговий метод, щоб більш точно передати смисл фразеологічного звороту.

«*Мы пошли дальше в своих убеждениях*» (44, с. 192).

Р. Певеар і Л. Волохонська: “*We’ve gone further in our convictions*” (46, с. 246).

К. Гарнетт: “*We’ve gone further in our convictions*” (45, с. 372).

Подібного фразеологізму у англійській мові немає, тому перекладачі використали спосіб калькування, щоб точніше перекласти стійке словосполучення.

«*Когда же рога ставятся открыто, как в гражданском браке...*» (44, с. 196).

Р. Певеар і Л. Волохонська: “*But when the horns are given openly, as in a civil marriage...*» (46, с. 251).

К. Гарнетт: “*When the deception is open, as in a free marriage...*” (45, с. 379).

К. Гарнетт у своєму тексті перекладу використовує замість фразеологізму *give sbmd horns* (*наставляти комусь роги*) слово *зрада*, користуючись описовим методом.

«*Это я в этот последний месяц выучился болтать, лежа по целым суткам в углу и думая... о царе Горохе*» (44, с. 5).

Р. Певеар і Л. Волохонська: “*I’ve learned to babble over this past month, lying in a corner day in and day out, thinking about...cuckooland*” (46, с. 11).

К. Гарнетт: “*I’ve learned to chatter this last month, lying for days together in my den thinking... of Jack the Giant-killer*” (45, с. 7).

Перекладачі використали аналоговий спосіб, замінивши фразеологізми неповними еквівалентами.

«*Черный змей ужаленного самолюбия всю ночь сосал его сердце*» (44, с. 187).

Р. Певеар і Л. Волохонська: “*The black serpent of stung vanity had sucked all night at his heart*”» (46, с. 241).

К. Гарнетт: “*The black snake of wounded vanity had been gnawing at his heart all night*” (45, с. 364).

У прикладі використаний спосіб калькування, адже серед англійських фразеологізмів немає еквіваленту.

«*Ну, так зачем же... как же вы сказали: чтоб ограбить, а сами ничего не взяли? – быстро спросила она, хватаясь за соломинку*» (44, с. 215).

Р. Певеар і Л. Волохонська: “*Well, then why...how can you say it was for the sake of robbery, if you didn't take anything?*” she said quickly, *grasping at a straw*» (46, с. 275).

К. Гарнетт: “*Then why... why you said you did it to rob, but you took nothing? she asked quickly, catching at a straw*” (45, с. 414).

У цьому мікроконтексті фразеологізм переклали аналоговим способом, використавши частину прислів'я *a drawing man will catch (grasp) at a straw*.

«*Там у нас Катерина Ивановна с ума сошла, – отрезал он вдруг Соне, бросив Раскольника*» (44, с. 220).

Р. Певеар і Л. Волохонська: “*Katerina Ivanovna has gone out of her mind there at our place*”, he suddenly said abruptly to Sonya, *abandoning Raskolnikov*” (46, с. 281).

К. Гарнетт: “*Katerina Ivanovna has gone out of her mind*”, he blurted out suddenly, *turning from Raskolnikov to Sonya*” (45, с. 424).

Переклад за допомоги еквіваленту – перекладний фразеологізм повністю відповідає значенню оригіналу.

Як показує дослідження, перекладачі зверталися до різних способів перекладу. Нечисленними є випадки, коли фразеологізму з оригіналу відповідає повний фразеологічний еквівалент у тексті перекладу. Частими є приклади аналогового перекладу, але, незважаючи на розбіжність внутрішньої форми і структурні відмінності, ці фразеологізми є схожими за семантикою й емоційно-експресивними характеристиками. Такий переклад можна вважати рівнозначним, адже він дає можливість випродувати смисл виразу мови оригіналу та не змінити стилістичне забарвлення і замислену автором функцію.

Описовий переклад не наносить шкоди художній адекватності загалом, але призводить до часткових втрат, а часте вживання такого способу зменшує експресивність і метафоричність авторської мови. Отже, описовий переклад є тлумаченням фразеологізму зі заміною емоційного впливу на предметно-логічну інформацію.

У порівнюваних перекладах трапляються приклади калькування. Особливість такого перекладу полягає у тому, що фразеологічний

зворот втрачає семантичну злитність компонентів і сприймається іноземними читачами як вільне словосполучення, хоча воно має певні ознаки виразності і експресивності.

Так, під час перекладу фразеологічного матеріалу роману англійською мовою перед перекладачами постають труднощі, які пов'язані із розбіжністю смислових і стилістичних обсягів фразеологізмів, порушенням у співвідношенні національного колориту порівнюваних зворотів. Тексти перекладів не завжди відповідають основним вимогам адекватності перекладу: збереженню смислу, стилю та національної своєрідності оригіналу.

ВИСНОВКИ

Ф.М. Достоевський використовує характерні мовні засоби та прийоми. Тож ідіостиль письменника – це прояв його особистісних якостей у творі. Ідіостиль репрезентує систему змістових фактичних і формальних лінгвістичних характеристик. Таке поєднання робить неповторним авторський спосіб реалізації індивідуальної мовної картини.

Аналіз наявних підходів та досліджень із розвитку та становлення ідіостилу показав, що ідіостиль – це не лише мовний аспект твору, але й його проблематика та тематика.

Нами доведено, що ідіостиль – це система змістових і формальних характеристик, яка робить унікальним втілення у творі авторського способу мовного вираження тексту, що визначає його структуру, прагматику і семантику. Ідіостиль втілюється в ідіодискурсі – комунікативно-художньому просторі автора та читача, який у сукупності та взаємодії всіх своїх аспектів утворює єдину комунікативну сферу.

Комплексний аналіз фразеологізму у тексті, складниками якого є семантико-стилістичний і порівняльно-зіставний, – це найефективніший спосіб вивчення творчого методу письменника, його індивідуальності.

Вміння правильно розуміти і використовувати фразеологізми у мові підвищує загальну мовленнєву культуру, допомагає вільному й образному виявленню думки, вдосконалює техніку перекладу, розширює країнознавчі уявлення. Дослідження фразеології у художньому тексті робить образність великого обсягу лексики більш зрозумілою, що сприяє вирішенню багатьох важливих питань фразеології як лінгвістичної дисципліни.

Аналіз фразеологічного матеріалу роману «Злочин і кара» у відповідності до поставлених завдань доводить, що фразеологічний склад ідіодискурсу письменника багатий і різноманітний як у семантико-стилістичному, так і у лексико-граматичному відношенні. Найчисленнішу групу становлять дієслівні і вигуківі фразеологізми. Це пов'язано з

поліфонічною будовою роману, коли автор не прибігає до прямих характеристик героїв, не виражає свого відношення до них. Авторська мова багата на дієслівні фразеологізми з метою опису будь-яких дій або станів героїв. Вигукові супроводжують емоційне мовлення.

У результаті аналізу тексту роману «Злочин і кара» вдалося виявити специфіку вживання фразеологізмів як одного з художньо-образотворчих засобів, з метою конкретизації думок, характеристики персонажів, утворення живості мови, про що свідчать функції, які виконують фразеологізми.

Визначено, що своєрідність індивідуально-авторського використання письменником фразеологізмів полягає у відборі стійких словосполучень з народного фразеологічного фонду, у їх модифікації і введенні у контекст. Функції внутрішньо-системних перетворень – вони поглиблюють, розширюють або конкретизують значення фразеологічних одиниць.

Виявлення читачем тією мети, з якою автор трансформує зворот і вводить стійке словосполучення у текст, допомагає повністю зрозуміти текст, його філософський смисл.

Аналіз матеріалу показав, що під час перекладу художніх текстів фразеологізми перекладають калькуванням або взагалі втрачаються, що призводить до спотворення тексту оригіналу. Переклад фразеологічного матеріалу є необхідним, хоч і досить складним через семантику, стилістичне забарвлення і образність стійких зворотів. Також під час перекладу дещо втрачається його національний колорит, текст іноді спрощується, оскільки втрачаються важливі смислові відтінки значення фразеологізмів, особливо трансформованих.

Дослідження структурно-граматичних особливостей фразеологічного матеріалу роману «Злочин і кара» підтверджує значущість вивчення стійких словосполучень у художньому тексті.

АНОТАЦІЯ

Дослідження присвячене опису функціонально-стилістичних і структурно-граматичних особливостей фразеологічних одиниць як художньої риси ідіостилю Ф.М. Достоевського за романом «Злочин і кара», аналізу їхніх художніх функцій та перекладу фразеологізмів у англомовному контексті. За мету автор ставить комплексне вивчення фразеологізмів як виду ідіостилю письменника у творі «Злочин і кара», створення моделі аналізу художнього тексту з виявленням фразеологічних одиниць та адекватним розумінням їхньої ідейно-художньої функції. Об'єктом дослідження є фразеологізми та їхні трансформації. Предметом аналізу слугує текст роману Ф.М. Достоевського «Злочин і кара» і два тексти роману у перекладі англійською мовою. Автором доведено, що ідіостиль є системою змістових і формальних характеристик, що робить унікальним втілення у творі авторського способу мовного вираження

тексту, що визначає його структуру, прагматику і семантику. Ідіостиль втілюється в ідіодискурсі – комунікативно-художньому просторі автора та читача, який у сукупності та взаємодії всіх своїх аспектів утворює єдину комунікативну сферу. Виявлено, що під час перекладу дещо втрачається національний колорит, текст іноді спрощується, оскільки втрачаються важливі смислові відтінки значення фразеологізмів, особливо трансформованих.

ЛІТЕРАТУРА

1. Альошина М.Д. Відтворення ідіостилію Марка Твена в українських перекладах у зіставленні із російськими та польськими (на матеріалі романів «Пригоди Тома Соєра» та «Пригоди Гекльберрі Фінна») : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2015. 211.

2. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского. Собрание сочинений в 7 томах. Москва : Русские словари. Языки славянской культуры, 2002. Т. 6. 341 с.

3. Болотнова Н.С. Коммуникативная стилистика художественного текста : лексическая структура и идиостиль / Н.С. Болотнова и др. Томск : Томский гос. педагог. университет, 2001. 331 с.

4. Болотнова Н.С. Филологический анализ текста : учебное пособие. Москва : Флинта : Наука, 2009. 520 с.

5. Виноградов В.В. Проблема авторства и теория стилей. Москва : Художественная литература, 1961. 614 с.

6. Виноградов В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). Москва : РАО, 2001. 224 с.

7. Виноградов В.С. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. Москва : Изд-во Акад. наук СССР, 1963. 259 с.

8. Влахов С.И., Флорин С.П. Непереводимое в переводе. Москва : Международные отношения, 1980. 343 с.

9. Габдуллина В.И. Авторский дискурс Ф.М. Достоевского: проблемы изучения : учебное пособие. Барнаул : АГПА, 2010. 138 с.

10. Гаспаров Б.В. Язык. Память. Образ. Лингвистика языкового существования : монография. Москва : Новое литературное обозрение, 1996. 348 с.

11. Герман И.А. Метафоризация как лингвосинергетический процесс: соотношение стабильных и нестабильных компонентов. Языковое бытие человека и этноса: Психолингвистический и когнитивный аспекты. Барнаул, 2000. С. 33–35.

12. Герман И.А. Лингвосинергетика. Барнаул: Изд-во Алтайской академии экономики и права, 2000. 168 с.

13. Гинзбург Е.Л. Идиоглосса: к вопросу о выразительности контекста. Слово Достоевского. 2000 : сб. статей. Москва : Азбуковник, 2001. С. 324–353.

14. Голянич М.І. Лінгвістичний аналіз тексту : словник термінів. Івано-Франківськ : Сімик, 2012. 392 с.
15. Григорьев В.П. Грамматика идиостиля : В. Хлебников. Москва : Наука, 1983. 225 с.
16. Григорьева В.С. Дискурс как элемент коммуникативного процесса: прагмалингвистический и когнитивный аспекты : монография. Тамбов : Изд-во Тамбовского гос. пед. ун., 2007. 288 с.
17. Есин А.Б. Принципы и приёмы анализа литературного произведения : учебное пособие. Москва : Флинта : Наука, 1998. 248 с.
18. Жирмунский В.М. Теория литературы. Поэтика. Стилистика. Ленинград : Наука, 1977. 407 с.
19. Зорівчак Р.П. Боліти болем слова нашого... Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2005. 296 с.
20. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс : монография. Волгоград : Перемена, 2002. 477 с.
21. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. Издание 7-е. Москва : Издательство ЛКИ, 2010. 264 с.
22. Клушина Н.И. От стиля к дискурсу : Новый поворот в лингвистике. *Язык, коммуникация и социальная среда*. Вып. 9. Воронеж, 2011. С. 26–33.
23. Кухаренко В.А. Интерпретация текста. Москва : Просвещение. 1988. 192 с.
24. Кухаренко В.А. Индивидуально-художественный стиль и его исследование. Київ : Вища школа, 1980. 168 с.
25. Леденева В.В. Идиостиль (к уточнению понятия). *Филологические науки*. 2001. № 5. С. 36–41.
26. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р.Г. Гром'яка та ін. Київ : Академія, 2006. 752 с.
27. Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В.Н. Яревой. Москва : Советская энциклопедия, 1990. 685 с.
28. Макаров М.Л. Основы теории дискурса. Москва, 2003. 280 с.
29. Матвеева Т.В. Полный словарь лингвистических терминов. Ростов-на-Дону : Феникс, 2010. 562 с.
30. Николаева Т.М. Краткий словарь терминов лингвистики текста. *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. VIII. Москва, 1978. 479 с.
31. Пищальникова В.А. Концептуальная система индивида как поле интерпретации смысла художественного текста. *Язык. Человек. Картина мира* : материалы Всероссийской научной конференции. В 2 ч. Омск : Омский государственный университет, 2000. С. 45–51.
32. Пищальникова В.А. Проблема идиостиля. Психолингвистический аспект. Барнаул, 1992. 73 с.

33. Самохіна В.О. Комічна домінанта регулятивності в ідіодискурсах американських гумористів. *Вісник Харківського національного університету*. 2012. Вип. 72. С. 148–154.
34. Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). Київ : Фітосоціоцентр, 1999. 148 с.
35. Ставицька Л.О. Про термін «ідіолект». *Українська мова*. 2009. № 4. С. 3–17.
36. Телия В.Н. Русская фразеология: семантические, прагматические и лингвокультурные аспекты. Москва : Языки русской культуры, 1996. 288 с.
37. Фатеева Н.А. Идиостиль (индивидуальный стиль). URL: http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/lingvistika/IDIOSTIL_IN_DIVIDUALNI_STIL.html.
38. Чернявская В.Е. От анализа текста к анализу дискурса. *Текст и дискурс: традиционный и когнитивно-функциональный аспекты исследования*. Рязань, 2002. С. 236–238.
39. Чирков Н.М. О стиле Достоевского. Москва : Наука, 1967. 304 с.
40. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. Санкт-Петербург. : Специальная литература, 1996. 270 с.
41. Шанский Н.М. Русские национально-маркированные фразеологические обороты. *Русский язык в школе*. 1996. № 2. С. 72–76.
42. Шепель Ю.О. Текст і дискурс. Проблема дефініцій. *Український смисл*. 2014. С. 120–130.
43. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь / English-Russian Phraseological Dictionary / Лит. ред. М.Д. Литвинова. 4-е изд., перераб. и доп. Москва : Русский язык, 1984. 944 с.
44. Достоевский Ф.М. Преступление и наказание (Литературные памятники). Москва : Наука, 1970. 836 с.
45. Constance Garnett. Crime and Punishment. URL: <http://www.gutenberg.org/files/2554/2554-h/2554-h.html>.
46. Richard Pevar and Larissa Volokhonsky. Crime and Punishment. URL: <http://el.bookza.org/g/%20Richard%20Pevar>.

Information about the author:

Shepel Yu. O.,

Doctor of Philological Sciences, Full Professor,
Academician at the National Academy
of Sciences of Higher Education of Ukraine,
Professor at the Department
of Translation and Linguistic Training of Foreigners
Oles Honchar Dnipro National University
72, Gagarin Ave., Dnipro, 49700, Ukraine

УКРАЇНСЬКА ІСТОРИЧНА АНТРОПОНІМІКА НА МЕЖІ СТОЛІТЬ

Шийка С. В.

ВСТУП

Інформатизація суспільного життя та розвиток сучасних наукових досліджень формують появу нових видових наукових галузей і синергетичних об'єднань. Так само, як з ономастики в середині минулого століття виділилася в окрему наукову галузь антропоніміка, можна вести мову про виокремлення історичної антропоніміки як самостійної дисципліни в структурі антропоніміки. Досліджуючи лексичний компонент, зокрема особові імена, імена по батькові, прізвища, прізвиська, псевдоніми та ін., історична антропонімія до свого понятійного змісту включає «етнографічну, історичну, соціальну, культурологічну інформацію і дуже швидко реагує на будь-які зміни, які відбуваються в суспільстві»¹, тобто виступає синергетичною науковою сферою.

Формування термінологічного апарату, визначення об'єктів і предметів вивчення, постановка мети та завдань досліджень, розробка галузевої методології, співвідносність з антропонімікою й ономастикою як родовими науковими сферами – це неповний перелік питань, розв'язання яких сприятиме інституціоналізації історичної антропоніміки як наукової системи.

Предметом розгляду окремих питань історичної антропоніміки займалися українські вчені І. Железняк, Ю. Карпенко, С. Пахомова, Ю. Редько, М. Худаш, В. Шульгач та ін. Питання регіональної антропонімії в історичному розвитку висвітлені у працях Г. Бучка, Л. Кракалії, Л. Лісової, О. Неділько, С. Панцьо, Я. Пури, П. Чучки, Н. Шульської, Л. Яшук та ін. Динамічно розвиваються окремі напрями історичної антропоніміки з початком ХХІ ст.

Метою монографічної розвідки є вивчення стану української історичної антропоніміки на межі ХХ і ХХІ ст. на основі реферативного аналізу фундаментальних праць із теорії власних особових назв, деяких прикладів корпусу регіональних досліджень та вироблення на цій основі орієнтовних напрямів розвитку історичної антропоніміки як наукової системи.

¹ Городилова Л.М. Историческая антропонимика ХХ–ХХІ вв.: направления и проблемы исследования. *Вестник Бурятского государственного университета*. 2012. Спец. вып. [1] А. С. 80.

1. Формування теоретичних засад української історичної антропоніміки

Теоретичні основи української історичної антропоніміки започатковані у фундаментальній праці М. Худаша «З історії української антропонімії», яка вийшла друком у 1977 р.². У ній автор виокремлює антропоніміку як окрему наукову галузь, яка почала системно розвиватися із середини ХХ ст. Об'єктом її вивчення є іменування людей або антропоніми, тому в процесі наукового опису використовується синтаксична конструкція «українська антропонімія» → «дослідження української антропонімії». Зважаючи на обмеженість теоретичного матеріалу, нерівномірність хронологічного й територіального вивчення різних типів антропонімів, дослідник диференціює українську антропонімію на сучасну й історичну. Суворого наукового визначення поняття «українська історична антропонімія» в монографії не наведено, що не заважає автору охарактеризувати її особливості, стан і перспективи розвитку.

На час написання наукової праці українська історична антропоніміка обмежувалася вивченням антропонімійного фактажу писемних пам'яток на синхронному рівні, часто звужуючи предмет дослідження до якогось одного питання, переважно словотвору. Розглядалися дрібні й фрагментарні питання, переважали тематично розрізнені невеликі статті. Об'єднання їх разом із методологією опрацювання фактичного матеріалу і набутим досвідом в «єдину еволюційні цілісність» М. Худаш зараховує до першочергових завдань української антропонімії, яке стане базою для написання «великих синтезуючих монографій» та створення «спеціального курсу української антропоніміки». Актуалізується питання про формування структурованої системи науково-теоретичних, практико-методичних та джерелознавчих основ української історичної антропонімії як наукової галузі.

На основі узагальнень слов'янських ономастів, зокрема Т. Мілевського, О. Суперанської, В. Бланара, В. Никонова, дослідник підходить до визначення терміна «антропонімійна система», трактуючи його як «внутрішньо організовану сукупність засобів і моделей мовної ідентифікації особи, властивих тому чи іншому народові»³. Аналізуючи відомі в слов'янській ономастиці наукові інтерпретації антропонімійних систем у загальнотеоретичній проекції, він зараховує сучасну українську антропонімійну систему до «триїменних з обов'язковими трьома компонентами – *власне ім'я* + *назва по батькові* + *прізвище*»⁴. Способи ідентифікації особи в досліджуваній період дослідник класифікує на

² Худаш М.Л. З історії української антропонімії : монографія. Київ : «Наукова думка», 1977. 236 с.

³ Там само. С. 76.

⁴ Там само. С. 81.

три категорії: власне антропонімійні іменування, апелятивні іменування, мішані, або антропонімійно-апелятивні іменування⁵.

До основних понять антропонімійної галузі М. Худаш зараховує власні імена, назви по батькові, прізвища, прізвиська. Учений характеризує їх як «невід'ємну велику складову частину лексичного складу мови кожного народу», «антропонімійне багатство кожного народу», «продукт його історії». Успішність вивчення сучасного стану антропонімій залежить від докладного знання еволюційних процесів розвитку іменувань людей у процесі історичного поступу суспільства.

3-поміж актуальних проблем української історичної антропонімій виділяються питання про критерії поділу власних і загальних назв, межу між власними і загальними назвами, зокрема перехід загальної назви у власну. Дискусійними названі наявні наукові пояснення шляхів формування, стабілізації й остаточного сформування українських прізвищ. У дослідженні проаналізовано науково-дослідне значення антропонімій, джерела української історичної антропонімій, специфіку предмета і методи дослідження.

У тексті монографії простежуються три основні періоди розвитку української антропонімій: період початкового формування окремої антропонімійної системи (до XIV ст.), період стабілізації, або староукраїнський період (XIV – кінець XVIII ст.), період становлення сучасної трійменної української антропонімійної системи і початки наукового дослідження української антропонімій.

Загальнотеоретичні, екстралінгвістичні та джерелознавчі засади української антропонімійки проєктуються на площину практичного аналізу української антропонімій XIV – XVIII ст. – періоду стабілізації формування сучасної української антропонімійної системи.

Методологічний підхід щодо залучення ономастичних даних до лінгвістичної когнітології, яке простежується в етимологічних працях вчених другої половини XX ст., як зазначає В. Горпинич, матеріалізується і стає реальністю на початку нинішнього завдяки дисертаційному дослідженню О. Карпенко, репрезентованому в монографії «Проблематика когнітивної ономастики» (2006). Стратегія одеської дослідниці ґрунтується на когнітивних засадах про те, що «мова існує не в мовленні, а в людській свідомості, у ментальному лексиконі, у мозку, у вигляді концептів, що концепт і слово не є тотожними явищами»⁶.

⁵ Худаш М.Л. З історії української антропонімій : монографія. Київ : «Наукова думка», 1977. С. 110.

⁶ Горпинич В., Карпенко О.Ю. Проблематика когнітивної ономастики. *Мовознавство*. 2007. № 1. С. 83.

Ключовими поняттями когнітивної ономастики виступають *концепт* – «ніби згусток культури в свідомості людини», «зміст (сене) слова»; *символ* – «знак», «умовне позначення якогось предмета, поняття або явища», «вираження сутності предмета», *значення* слова – «спільне, притаманне різним носіям мови наповнення номінації»; *зміст* слова – «індивідуальне, суб'єктивне осмислення семантики слова мовцем», *фрейм* – від англ. *frame* «каркас, кістяк»⁷.

Індивідуальний антропонімічний фрейм, як зауважує О. Карпенко, групується за принципом егоцентризму довкола **Я** індивідуума і складається з чотирьох кіл: 1) ти-коло, 2) Ви-коло (в обох особисте знання денотата є обов'язковим), 3) ім'я-коло (*С. III*), в якому вирішальну роль відіграє ім'я, а особисте знайомство з денотатом не є обов'язковим, 4) коло потенційних членів ментального лексикону. Структура мовного антропонімічного і взагалі онімічного фрейму спирається на сукупність усіх **Я** носіїв цієї мови. Еволюція від індивідуального до мовного онімічного фрейму реалізується шляхом складання та взаємокоригування індивідуальних фреймів⁸.

Об'єктом наукового дослідження С. Пахомової «Еволюція антропонімічних формул у слов'янських мовах» (друге вид. 2012 р.) став морфологічний, словотвірний, лексикологічний, етимологічний і синтаксичний аналіз багатолексемних власних назв особи та антропонімічних формул слов'янських мов на різних рівнях суспільного розвитку, які, за переконанням авторки, «все ще залишаються «білою плямою» на ономастичній карті слов'ян»⁹.

Структурно всі антропоніми дослідниця поділяє на одноклексемні та багатолексемні. Багатолексемне власне іменування особи (антропонімічне сполучення, складне іменування) тлумачиться як словосполучення (просте, складне), яке «складається з двох або більше повнозначних слів на основі підрядного зв'язку»¹⁰. Однак використання цього терміна доречно в певний період розвитку антропонімічної системи, з обов'язковим урахуванням хронології та лінгвістичного контексту. Тому С. Пахомова акцентує на понятті «антропонімічна формула», за допомогою якого «передається неоднорівномірний, багатоступеневий характер номінації особи» і який, крім того, «виражає певну структурну закономірність»¹¹. З окремими

⁷ Карпенко О.Ю. Проблематика когнітивної ономастики : монографія. Одеса : Астропринт, 2006. 344 с.

⁸ Там само. С. 122.

⁹ Пахомова С.М. Еволюція антропонімічних формул у слов'янських мовах : монографія. Ужгород : Вид-во Олександри Гаркуші, 2012. С. 12.

¹⁰ Там само. С. 72.

¹¹ Там само. С. 74–75.

застереженнями (про офіційність~неофіційність іменування, розширення терміна «формула» на однолексемні антропоніми) вона погоджується з визначенням Н. Подольської, що антропонімна формула – це «певний порядок розташування різних видів антропонімів та апелятивів в офіційному іменуванні людини цієї національності, стану, віросповідання в певну епоху»¹².

З урахуванням покомпонентного принципу в роботі класифіковано багатолексемні антропонімні формули у дві групи: «прості, які складаються з двох антрополексем (*особове ім'я + патронім (ім'я по батькові, особове ім'я, прізвище, відтопонімне означення, допрізвищеве родинне означення, прізвище)*), і складні, котрі утворені поєднанням трьох або більше антрополексем»¹³.

Наукова цінність дослідження полягає в розробці антропонімічної (власне історичної антропоніміки) термінології, синтезуючому підході до еволюції системи слов'янських антропонімних формул з урахуванням особливостей впливу особистісних, родинних та суспільних екстралінгвальних факторів. Матеріали та висновки дослідження можуть знайти застосування в ономастичній лексикографії, лінгвістичній славістиці, порівняльно-історичній граматиці, ономасіології та ін.

Антропонімна формульна методика реалізована в процесі лінгвістичного аналізу розвитку антропонімних формул у східнослов'янських, південнослов'янських і західнослов'янських мовах. У процесі дослідження, зокрема, розвитку антропонімних формул в українській мові на слов'янському тлі зроблено висновок, що співіснування в сучасному офіційно-діловому стилі трилексемної та дволексемної форми іменування має глибокі історичні витoki і є результатом, відповідно, російського і польського чи – ширше – західного впливу. Під час вибору однієї з них мають враховуватися протосхіднослов'янські корені і безперервна традиція уживання.

Монографічний блок із шести книг В. Шульгача «Дослідження з праслов'янської антропонімії» (2008, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019) присвячений реконструкції великого масиву власних особових назв, які становлять праслов'янський антропонімний фонд. Автор розглядає префіксальні та суфіксальні словотвірні моделі на рівні відновлених чи слабо засвідчених апелятивів, які в результаті пропріалізації перейшли до класу онімів. В антропонімних етюдах подаються зразки генетичних мікросистем праслов'янських архетипів, об'єднаних у лексико-

¹² Пахомова С.М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах : монографія. Ужгород : Вид-во Олександри Гаркуші, 2012. С. 73.

¹³ Там само. С. 82, 286.

словотвірні гнізда. Тим самим дослідник розвиває теоретичні й методологічні засади гніздового словотвірного підходу до етимологізації слов'янської лексики, правомірність якого обґрунтувала Р. Козлова¹⁴.

Відновлений корпус праслов'янських антропонімних архетипів В. Шульгач розцінює як «важливий фрагмент праслов'янського лексичного фонду»¹⁵, а методика розгляду структури праслов'янського слова на основі реконструйованого генетичного гнізда дає змогу, зокрема, встановити дериваційні зв'язки і відношення між його структурними компонентами, первинні і вторинні словотвірні морфеми, по-новому витлумачити низку питань порівняльно-історичної фонетики. Реконструйовані праслов'янські особові імена, утворені шляхом основоскладання і збережені переважно у складі історичних топонімів, доповнюють статті етимологічних словників, наприклад: **Borislavъ*: мікротопонім *Бориславово*, особові імена: новгород. *Бориславъ*, XIII ст, болг. *Борислав*, XV, слвн. *Borislav*, н.-луж. *Bórislaw*, слов'ян. *Borislau(us)*; **Miroslavъ*: ойконім *Мирославль*, особові імена: слвн., хорв. *Miroslav*, прибалт. слов'ян. *Miroslaw*¹⁶.

Термінологічну базу української історичної антропоніміки В. Шульгач доповнює двома важливими тлумаченнями основних понять: «антропоніміка» і «праантропонім». На відміну від гідронімів чи ойконімів, *антропонімію* він вважає «рухомою в часі та просторі систему мовних одиниць». Під *пропатронімом* розуміє «потенційно живе слово, лінгвістичний прообраз сучасних чи вилучених з історичних та ін. джерел його репрезентантів, які пройшли тривалий шлях еволюції й подекуди зазнали значних формальних модифікацій»¹⁷.

Низку проблемних питань етимології, семантики основ та словотвору сербохорватських, українських та праслов'янських імен піднято у збірнику наукових праць І. Желєзняк «Слов'янська антропоніміка» (2011).

Зокрема, авторка порушує важливе питання історичної антропонімії про розуміння процесу «нарощення словотвірних типів у руслі загального збагачення лексики», про «причини, шляхи й форми появи та розвитку нових словотвірних моделей і типів». Характерною для пропріальної лексики дослідниця вважає номінацію шляхом онімізації

¹⁴ Козлова Р.М. Структура праславянского слова (Праславянское слово в генетическом гнезде) : монография. Гомель, 1997. 412 с.

¹⁵ Шульгач В.П. Нариси з праслов'янської антропонімії. Київ : Довіра, 2008. Ч. I. С. 229.

¹⁶ Там само. С. 315, 318.

¹⁷ Там само. С. 6.

апелатива і називає три основні шляхи цього процесу: безпосередня онімізація апелатива, «конструювання словосполучення з наявних у мові окремих слів», «створення нової словесної одиниці як нового звукоморфемного комплексу». В етимологічних дослідженнях вона не віддає перевагу жодному з трьох методологічних компонентів – фонетиці, словотвору чи семантиці. «Тільки конкретна лексика, зазначає дослідниця, що вивчається в цьому конкретному випадку, може спричинювати активізацію певної методики»¹⁸.

Окрім традиційних лінгвістичних питань, які характерні для антропонімічних досліджень, І. Железняк у статті «Світоглядний код слов'янської антропонімної лексики» визначає одне з головних завдань сучасної науки, яке також є завданням історичної антропоніміки, – «виявити своєрідність антропонімії як мовного джерела інформації про духовну культуру народу»¹⁹. Система особових імен у ній належить не тільки до категоріальної сфери природної мови, але й до особливого її міфологічного шару, утворюючи самостійний ономастичний код. Антропоніми розглядаються як елементи мови, які мають безпосередній зв'язок із духовною культурою народу і глибинні історичні витoki. Перші власні особові назви, на думку авторки, були витвором синтезу мови і світосприйняття людини ще до появи філософських теорій. Сутність конкретного слова-антропоніма спочатку була зрозуміла невеликому загалу. У результаті повторення ідентичних першоімен утворюються імена-знаки, які концентрують у собі смисл-зв'язок із навколишнім середовищем. Для відновлення мовного складу усього антропонімікону важливо відновити зв'язок конкретного особового імені з уявленням людини про навколишній світ і його зв'язок із конкретною людиною. «Слов'янський антропонімікон, – зауважує І. Железняк, – як нащадок індоєвропейського в лексичному контексті відбитий у руслі загального лексичного розвитку, а в семантичному – як віддзеркалення світогляду людності протягом тривалого часу»²⁰.

Неоціненним є внесок І. Железняк у формування ономастичної науки взагалі й історичної антропоніміки зокрема як системної наукової галузі та структурної фрагментації антропонімічних досліджень. Яскраво ця теза демонструється на вивченні історії виникнення та функціонування слов'янських особових імен Світлан і

¹⁸ Железняк І.М. Слов'янська антропоніміка (вибрані статті). Київ : Київ, 2011. С. 215–216.

¹⁹ Там само. С. 241.

²⁰ Там само. С. 241–242.

Світлана²¹. У структурі проведеного вченою комплексного дослідження виділяються такі частини:

- з'ясування етимологічного походження < *světlъ(jь) + суф. -an- / -ana- та поширення основи *svět- у слов'янській антропонімії;

- з'ясування концептуального змісту апелювальної основи й антропонімів;

- розширення семантичної палітри лексичного гнізда, зокрема доповненням колірної семантичної ознаки імен когнітивною характеристикою «глибокого відчуття людиною свого власного зв'язку зі стихією світла як початку всього живого»²²;

- порівняльний ареальний і лексико-семантичний аналіз антропонімів і вихідних загальних основ у слов'янських мовах в еволюційній проєкції;

- дослідження сприйняття суті імені Світлана в художній літературі.

Новий напрям у розвитку сучасної ономастики – теоретичну, точніше типологічну ономастику – започаткували одеські науковці Олексій Скляренко та Ольга Скляренко в п'ятикнижній збірці монографій «Типологічна ономастика». Перша книга цієї серії «Лексико-семантичні особливості онімного простору» вийшла друком у 2012 році. Порівняльне вивчення загального спектру ономастичної лексики за допомогою ономастичного мислення, ономастичних традицій і смаків, ономастичних ідей продуктивно може бути також застосоване конкретно до досліджень історичної антропоніміки.

«Типологічне зіставлення власних імен має важливе значення для створення загальної ономастичної теорії»²³. Комплексний аналіз конкретного ономастикону складається з інтралінгвального та екстралінгвального компонентів: зіставно-типологічного, структурно-словотвірного, лексико-семантичного, соціально-функціонального, психолого-когнітивного.

Особливе значення в цій праці надається поясненню основного ономастичного поняття – власному імені. Власні імена автори характеризують як «специфічне лінгвістичне ядро кожного етносу», «найдавніший лексичний шар мови», «не лише шар найдавніших утворень, але й наймолодший шар лексики», «згущене в смисловому

²¹ Железняк І.М. Слов'янська антропоніміка (вибрані статті). Київ : Київ, 2011. С. 243–250.

²² Там само. С. 249.

²³ Скляренко О., Скляренко О. Типологічна ономастика : монографія : у 5 кн. Книга перша : Лексико-семантичні особливості онімного простору. Одеса : Астропринт, 2012. С. 28.

відношенні слово», «живий нерв реального досвіду»²⁴. Наводяться означення й інших ономастичних понять і категорій, зокрема антропонімний титул, індивідуальне ономастичне поняття, клас ономастичних понять, онім, пропріальна лексика, протоонім. Терміном «ономастика» називається «розділ мовознавства, який вивчає пропріальну лексику, будь-які власні імена, закономірності виникнення, розвитку, зміни, функціонування, поширення і структури власних імен у мові та мовленні, в літературній і діалектній сферах»²⁵. Пропріальна лексика розглядається як багаточасова, ієрархічна, з різним ступенем ономастичності, ономастична піраміда, в основі якої знаходяться загальні назви, здатні до онімізації²⁶.

Порушуючи питання про методологію ономастичного пізнання в абстрактній та конкретній формі, автори дефініціюють останню як «сукупність вихідних принципів, якими керується лінгвіст на різних етапах дослідження»²⁷. До методологічних принципів ономастики зараховано принципи амбівалентності, системності, соціальної зумовленості, функціональності, переходу кількісних змін в якісні, одиничності, множинності. Найголовнішою серед зазначених вчені вважають амбівалентність сутностей. Прояв іманентної амбівалентності ономастичної сфери, що виявляється в одночасному існуванні у вертикальній або діахронічній і горизонтальній або синхронічній площинах, може використовуватися стосовно досліджень історичної антропонімії.

Дієвість наукової теорії забезпечується поширенням серед зацікавленого загалу методики засвоєння окреслених знань і перевірка її на практиці. З цього приводу варто зазначити важливу роль спеціальних курсів із вивчення ономастики й антропоніміки, зокрема у закладах вищої освіти. У 2014 р. виданий навчальний посібник «Українська ономастика: антропоніміка», автором якого є Л. Кравченко. Перша його частина – це виклад теоретичного матеріалу, друга – плани практичних занять для студентів, питання для самостійної, індивідуальної та пошукової роботи²⁸.

Виклад теоретичного матеріалу здійснено за таким родово-видовим принципом: антропоніміка розглядається як складова частина,

²⁴ Складенко О., Складенко О. Типологічна ономастика : монографія : у 5 кн. Книга перша : Лексико-семантичні особливості онімного простору. Одеса : Астропринт, 2012. С. 15, 17.

²⁵ Там само. С. 75.

²⁶ Там само. С. 56.

²⁷ Там само. С. 18.

²⁸ Кравченко Л.О. Українська ономастика : навч. посібник. Київ : Знання, 2014. 239 с.

підмножина ономастики (подібно історична антропоніміка, як і теоретична, описова, прикладна, літературна, когнітивна – вид антропоніміки (С.Ш.). Визначено термінологічну тріаду наукової галузі: антропонім – особова назва, антропонімія – певна сукупність особових імен, антропоніміка – наукове дослідження їх²⁹. Наведено означення основних та похідних антропонімічних понять, розглянуто різноманітні антропонімічні класифікації. З урахуванням висновків наукових досліджень українських вчених детально проаналізовано особові імена людей та їхні розмовно-побутові варіанти, імена по батькові, прізвища, прізвиська та інші неофіційні іменування особи. Особливе місце відведене поясненню історії виникнення і розвитку українських прізвищ, розгляду їх лексичної бази, словотвірних особливостей та варіантності.

Авторка посібника акцентує на необхідності виокремлення з онімного простору й повноцінного вивчення антропонімічної лексики на всіх рівнях мови – лексико-семантичному, морфологічному, словотвірному, фонетичному, синтаксичному. Зазначається також, що уточненням питань, пов'язаних із семантикою власних назв, треба «пояснити специфіку інформації, значення та функції пропріативів, а також їхні системні зв'язки»³⁰.

В історії розвитку особових імен українців виокремлено три основні етапи: дохристиянський (до 988 р.), християнський (XI – початок XX ст.), сучасний (XX – XXI ст.). Два останніх поділяються на підетапи з описом характерних для розвитку імен людей процесів³¹. Така методика хронологічного розподілу, на нашу думку, може бути застосована як основна класифікації об'єктів і знань про них в історичній антропоніміці.

2. Дослідження регіональних антропоніміконів

Актуалізовані наприкінці минулого століття регіональні антропонімічні дослідження, ановані в оглядах Л. Лісової, М. Торчинського, О. Юцишиної та ін., активно продовжуються й на початку нового. Зосередимо увагу на трьох останніх дисертаційних працях, присвячених розгляду різних видів регіональних антропонімів, які функціонували впродовж деякого історичного періоду.

Метою кандидатської дисертації Т. Буги «Динаміка особових імен Центральної Донеччини (кінець XIX – початок XXI ст.)» (2010) є

²⁹ Кравченко Л.О. Українська ономастика : навч. посібник. Київ : Знання, 2014. С. 17.

³⁰ Там само. С. 9.

³¹ Там само. С. 23.

виявлення та аналіз чоловічих і жіночих імен в українських і українсько-змішаних родинах сіл Центральної Донеччини з кінця XIX до початку XXI ст. У дослідженні проаналізовано 317 чоловічих і 351 жіноче ім'я. За походженням виділено чотири основні групи особових назв: канонічні, автохтонні слов'янські, запозичені й новотвори. Упродовж досліджуваного періоду, як підсумовує авторка, «відбувається заміна офіційних форм канонічних імен на нові, більш пристосовані до української мови, формується група застарілих імен, що вийшли з ужитку після введення громадянської реєстрації новонароджених, статусу офіційних онімів набувають деякі гіпокористики»³².

Удосконаленню методологічної основи антропонімічних досліджень сприятиме підрозділ «Основи статистичного аналізу іменника», в якому розкрито сутність статистичного методу дослідження й доцільність його застосування для аналізу динаміки особових імен. Зазначено, що статистичний метод дає змогу зробити цілісний аналіз іменника, зокрема, схарактеризувати склад іменника і простежити його оновлення, здійснити кількісні і хронологічні порівняння, визначити постійні та частотні статистичні групи імен тощо.

Дослідження лексико-семантичних та структурно-словотвірних особливостей прізвищ жителів м. Нововолинська Волинської області загальною кількістю понад 5 тисяч одиниць здійснено О. Хвіщуком у кандидатській роботі «Структурно-семантичний аналіз прізвищ жителів м. Нововолинська Волинської області» (2017)³³.

Виклад матеріалу дослідження проведено за дедуктивною методикою. У першому розділі кваліфікаційної роботи розглянуто прізвища з позицій лінгвального феномена і соціокультурного явища та різні підходи до класифікації прізвищевого матеріалу. Основними ознаками прізвищ визначено незмінність, можливість успадкування та юридичну обов'язковість іменування. Розглядаються також терміни «прізвищеві назви», «прізвиська» та їх відмінності від «прізвища». У другому розділі проаналізовані регіональні прізвища, утворені лексико-семантичним способом та за допомогою суфіксів. Висновки автора конкретизують історію становлення та розвитку сучасного українського антропонімікону, зокрема на територіях нового заселення.

Офіційна трикомпонентна система іменування в Україні – *ім'я* + *ім'я по батькові* + *прізвище* – аналізується в теоретичному та

³² Буга Т.В. Динаміка особових імен Центральної Донеччини (кінець XIX – початок XXI ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Донецьк, 2010. 22 с.

³³ Хвіщук О.В. Структурно-семантичний аналіз прізвищ жителів м. Нововолинська Волинської області : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Луцьк, 2017. 275 с.

практичному аспектах сучасними ономастами. Тим часом дослідження української неофіційної системи іменування недостатнє. Цю прогалину заповнює дослідження О. Вербоєцької «Неофіційна антропонімія Тернопільщини» (2016).

Зупинимось на двох ціннісних аспектах цієї кваліфікаційної роботи. По-перше, надзвичайно важливою є картотека неофіційних іменувань, яка налічує 2750 варіантів 280 особових імен жителів Тернопільщини та методика їх зібрання. По-друге, методика цілісного і всебічного аналізу антропонімів, яка включає функціональну систематизацію і класифікацію неофіційних регіональних іменувань, дослідження словотвірної структури та емоційного забарвлення розмовних варіантів імен, аналіз індивідуальних та групових прізвиць за мотивами номінації, розкриття словотвірних та конотативних особливостей антропонімів, з'ясування мотивів виникнення індивідуальних іменувань за родичами і визначення способів їх творення, виокремлення сімейно-родових назв та встановлення особливостей їх функціонування³⁴.

Наведені приклади все ж фрагментарно репрезентують дослідження певних видів антропонімів, географічні і часові ареали їх поширення. Найбільш повно, масштабно і всебічно з-поміж інших регіонів України вивчена сучасна й історична антропонімія Закарпаття завдяки великій науковій діяльності професора П. Чучки. Результати її узагальнені й опубліковані в друкованих та електронних джерелах на початку ХХІ ст.

Одним із перших видань цієї серії є історико-етимологічний словник «Прізвища закарпатських українців» (2005). Антропонімним фактажем для цієї лексикографічної праці послужили понад 11 500 прізвищ корінних українців Закарпаття, які функціонують починаючи з середини минулого століття і дотепер. Спочатку автором розглядаються загальні питання теорії прізвища, історія становлення та специфіка функціонування родових регіональних назв. Лінгвістичний аналіз антропонімів включає визначення їх мовного і правового статусів, розгляд глобальних, національних і територіальних ознак, статистику варіантності прізвищ, дослідження лексичного значення, морфемної будови принципів етимологізування, правопису, вимови та відмінювання тощо³⁵.

Чільне місце серед репрезентованих наукових праць посідає монографія «Антропонімія Закарпаття», видана у 2008 р. за рукописом

³⁴ Вербоєцька О.С. Неофіційна антропонімія Тернопільщини : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Тернопіль, 2016. 366 с.

³⁵ Чучка П.П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. Львів : Світ, 2005. 704 с.

докторської дисертації вченого, захищеної в 1969 р³⁶. Значне за обсягом дослідження базується на багатому і достовірному регіональному антропонімному матеріалі – 30 000 найменувань, у тому числі 15 000 розмовних варіантів прізвищ (українські прізвища становлять понад 80% від загальної кількості), більше 12 тис. прізвиськ і понад 2 тис. варіантів власних особових імен, який піддається глибокій і різноплановій інтерпретації. У вступі, як зазначає авторка рецензії С. Пахомова, наведені «матеріали про історію вивчення антропонімії Закарпаття, про офіційну і народну системи номінації особи, про місце антропонімів у словниковому складі мови та ін.», які надалі закладали підвалини української ономастики³⁷. Особові імена П. Чучка аналізує в етимологічному і словотвірному аспектах, характеризує частотність використання й ареал поширення, визначає соціальне і сакральне в їх змісті. Детально розглядаються також офіційні індивідуальні прізвища, які проаналізовано залежно від етимології, способів творення, лексико-семантичних особливостей твірних основ та неофіційні – сімейні, родичівські прізвища або прізвиська. Матеріали монографії і методика дослідження можуть бути використані в процесі вивчення історичного й сучасного антропонімікону інших територій держави.

Важливою лексикографічною працею з історичної антропонімії є історико-етимологічний словник «Слов'янські особові імена українців», який видано у 2011 р³⁸. Під терміном «слов'янські особові імена українців» у ньому маються на увазі «не будь-які імена, носіями яких є або були українці, а тільки ті власні імена слов'янської етимології, носіями яких є або були особи української національної (етнічної) належності»³⁹. У теоретичній частині проаналізовано часові й просторові межі їх функціонування, первісна семантика, морфемна структура і стилістичні особливості. В основній частині схарактеризовано 2000 слов'янських чоловічих і жіночих імен українців.

Зазначені антропонімічні видання разом із друкованими та інтернет-варіантами інших наукових праць ученого, зокрема «Розвиток імен та прізвищ» монографії «Історія української мови. Лексика і

³⁶ Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття : монографія. Київ : ТОВ «Папірус», 2008. 672 с.

³⁷ Пахомова С. Монографія про антропонімію Закарпаття. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія : Філологія. 2009. Вип. 21. С. 144.

³⁸ Чучка П.П. Слов'янські особові імена українців : історико-етимологічний словник. Ужгород : Ліра, 2011. 432 с.

³⁹ Там само. С. 4.

фразеологія»⁴⁰ та бібліографічним покажчиком «Покликання», випущеним до 90-річчя від дня народження Павла Павловича Чучки⁴¹, утворюють своєрідне «ономастичне портфоліо» класика ономастичної науки. Доповнивши його здобутками учнів і послідовників П. Чучки, а також результатами досліджень антропонімікону цього регіону іншими вченими, одержуємо повний «антропонімний кейс» ареалу українського Закарпаття.

Створення подібних «ономастичних портфоліо» та формування «антропонімних регіональних кейсів» покликане структурувати як ономастичну науку загалом, так і її галузеві й ареальні відгалуження, серед яких і систему знань з історичної регіональної антропоніміки.

Проаналізуємо динаміку наповненості «антропонімного кейсу» історичної Ровенщини. В основі її лежать наукові та науково-популярні праці Я. Пури, результати ономастичних досліджень В. Шульгача та С. Шийки. Етапними віхами досліджень антропонімії краю є такі публікації:

- словник «Сучасні прізвища Рівненщини» Я. Пури⁴²;
- аналітичні статті Н. Мандрик «Сучасний стан та історія української антропоніміки (на матеріалі прізвищ Рівненщини)⁴³ та «Українські прізвища з суфіксами (') ук, – чук на Рівненщині»⁴⁴ за матеріалами Словника Я. Пури;
- наукові статті за результатами системних досліджень антропонімії історичної Ровенщини, проведених С. Шийкою.

Формування цілісної системи лінгвістичних знань про власні особові назви людей, які проживали на території старожитнього ровенського краю – краю з глибокою архаїкою і мовною диференційованістю, у фахових статтях С. Шийки розпочато з давньоруського періоду. Ресурсною базою для наукових досліджень послужили антропоніми початку другого тисячоліття, вилучені з літописних джерел, співвідносні з територією історичної Ровенщини. Звичайно, воно є аналітично наближеним, з огляду на низку екстатінгвальних факторів, серед яких: умовність тодішньої території,

⁴⁰ Чучка П.П. Розвиток імен та прізвищ. *Історія української мови: Лексика і фразеологія*. Київ : Наукова думка, 1983. С. 592–620.

⁴¹ Покликання : біобібліогр. покажч. : до 90-річчя від дня народження Павла Павловича Чучки / уклад. : Л.О. Мельник та ін. Ужгород : Вид-во Олександрі Гаркуші, 2018. 224 с.

⁴² Пура Я.О. Сучасні прізвища Рівненщини. Рівне, 1990. 202 с.

⁴³ Мандрик Н.В. Сучасний стан та історія української антропоніміки (на матеріалі прізвищ Рівненщини). *Наукові записки*. Серія «Філологічна». 2010. Вип. 13. С. 430–437.

⁴⁴ Мандрик Н.В. Українські прізвища з суфіксами (') ук, – чук на Рівненщині. *Наукові записки*. Серія «Філологічна». 2013. Вип. 40. С. 78–80.

яка зарахована до сучасної адміністративної області; відносність зв'язку між носіями власних особових назв і місцевістю дослідження (народження, князювання, тимчасове перебування, посесивні залежності тощо); незначна кількість, переважно літописних текстів, домінування в них княжих імен.

Дослідження структурних особливостей особових назв у статті «Структурні особливості давньоруських особових назв історичної Ровенщини» (2019) здійснено за методикою покомпонентного аналізу з використанням різних структурно-класифікаційних схем, серед яких загальна: власні особові назви → структурно-класифікаційні групи іменувань особи (однослівні, двослівні, трислівні) → структурно-класифікаційні підгрупи й різновиди іменувань; для дволексемних антропонімних формул: особове ім'я → патронім, особове ім'я → прізвище, особове ім'я → ад'єктивний топонім. Регіональні давньоруські імена класифіковано у три системні антропонімні підгрупи: прості одноосновні імена, до яких належать відапелятивні утворення та різноманітні запозичення; складні двоосновні імена слов'янського походження; похідні імена. Серед трилексемних іменувань виділено синтетичні моделі та аналітичні конструкції з термінами спорідненості: син, дочка, брат, сестра, внук⁴⁵.

Мета і завдання дослідження «Особливості давньоруського жіночого іменника історичної Ровенщини» (2020) реалізовані за планом: 1) визначення позалінгвальних факторів, які ускладнюють реконструкцію особових назв; 2) з'ясування причини їх нечисленності; 3) дослідження походження і змісту зафіксованих іменувань; 4) розгляд жіночого імені як антропонімної формули. Розгляд слов'янських автохтонних жіночих імен, похідних від чоловічих двоосновних композитів, наприклад *Веслава* < *Веслав* + суф. *-а*, мотивує зарахування їх до «наслідкових» або «вторинних» антропонімних фреймів⁴⁶.

ВИСНОВКИ

За результатами реферативного аналізу фундаментальних праць із теорії власних особових назв, деяких прикладів корпусу регіональних досліджень можна зробити висновок про пошкваллення лінгвістичних студій з української історичної антропоніміки на межі XX і XXI ст.

⁴⁵ Шийка С.В. Структурні особливості давньоруських особових назв історичної Ровенщини. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія Філологія. Соціальні комунікації. 2019. Т. 30 (69). № 4. С. 42–47.

⁴⁶ Шийка С.В. Особливості давньоруського жіночого іменника історичної Ровенщини. *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології*. Слов'янськ : Вид-во Б.І. Маторіна, 2020. Вип. 10. Частина I. С. 102–108.

Активно проходить формування термінологічної системи. До основних понять антропонімічної галузі М. Худаш зараховує власні імена, назви по батькові, прізвища, прізвиська. Він також вводить поняття «антропонімійна система», «українська історична антропонімія». В. Шульгач означає терміни «антропоніміка» і «праантропонім». Олексій та Ольга Складенки наводять означення ономастичних понять і категорій, зокрема антропонімний титул, індивідуальне ономастичне поняття, клас ономастичних понять, онім, пропріальна лексика, протоонім.

З-поміж актуальних проблем української історичної антропонімії виділяються питання взаємозв'язку і взаємозалежності власних і загальних назв, дослідження особових імен, пояснення шляхів формування, стабілізації і остаточного сформування українських прізвищ.

На основі відомих у Славії наукових інтерпретацій антропонімійних систем пояснюється українська трійменна система іменування з обов'язковими компонентами: – *власне ім'я* + *назва по батькові* + *прізвище*. С. Пахомова проаналізувала еволюцію антропонімних формул у слов'янських мовах.

Розвиваються нові напрями ономастики і відповідно антропоніміки. Серед них когнітивна або концептна ономастика (І. Железняк, О. Карпенко), реконструкція праслов'янського антропонімного фонду (В. Шульгач), системна і структурна фрагментація антропонімних досліджень (І. Железняк), типологічна або теоретична ономастика (Олексій та Ольга Складенки).

Формується методологія антропонімного пізнання в абстрактній та конкретній формі, розробляються галузеві методи наукових досліджень. Найголовнішим методологічним принципом виступає принцип амбівалентності сутностей, що передбачає одночасне вивчення антропонімікону у вертикальній або діахронічній і горизонтальній чи синхронічній площинах.

Сучасні регіональні дослідження з історичної антропонімії набувають частотного характеру, проте не усі регіони досліджені однаково. Завдяки сподвижницькій діяльності П. Чучки повно вивчена антропонімія Закарпаття. Розпочато системне вивчення антропонімікону території історичної Рівненщини. Доцільним є створення авторських «ономастичних портфоліо» та формування «антропонімних регіональних кейсів» як основи цілісності системи ономастичних та регіональних антропонімічних знань.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з удосконаленням теоретичних засад української історичної антропоніміки як наукової галузі, прикладним застосуванням їх до вивчення антропонімів регіонів України і вибудовуванням на цій основі цілісної системи лінгвістичних знань про особові іменування людей.

АНОТАЦІЯ

Розвідку присвячено аналізу стану української історичної антропоніміки на межі ХХ і ХХІ ст. Шляхом реферування сучасних наукових праць проаналізовано теоретичні основи і прикладне застосування галузевих засад. Означено основні антропонімні поняття і категорії. Розглянуто формульний підхід до іменування людей. Серед актуальних проблем виділено питання взаємозв'язку і взаємозалежності власних і загальних назв, дослідження особових імен, пояснення шляхів формування, стабілізації і остаточного сформування українських прізвищ. Акцентовано увагу на нових напрямках ономастичних досліджень, серед яких: когнітивна або концептна ономастика, реконструкція праслов'янського антропонімного фонду, системна і структурна фрагментація антропонімних досліджень, типологічна або теоретична ономастика. Стверджується, що створення авторських «ономастичних портфоліо» та формування «антропонімних регіональних кейсів» сприятиме цілісності системи ономастичних та регіональних антропонімічних відомостей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буга Т.В. Динаміка особових імен Центральної Донеччини (ХІХ – ХХІ ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Донецьк, 2010. 22 с.
2. Вербовецька О.С. Неофіційна антропонімія Тернопільщини : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Тернопіль, 2016. 366 с.
3. Городилова Л.М. Историческая антропонимика ХХ – ХХІ вв.: направления и проблемы исследования. *Вестник Бурятского государственного университета*. 2012. Спец. вып. [1] А. С. 79–83.
4. Горпинич В. Рецензія : Карпенко О.Ю. Проблематика когнітивної ономастики. *Мовознавство*. 2007. № 1. С. 83–84.
5. Железняк І.М. Слов'янська антропоніміка (вибрані статті). Київ : Кий, 2011. 288 с.
6. Карпенко О.Ю. Проблематика когнітивної ономастики : монографія. Одеса : Астропринт, 2006. 344 с.
7. Козлова Р.М. Структура праславянського слова (Праславянское слово в генетическом гнезде) : монографія. Гомель, 1997. 412 с.
8. Кравченко Л.О. Українська ономастика : навч. посібник. Київ : Знання, 2014. 239 с.
9. Мандрик Н.В. Сучасний стан та історія української антропоніміки (на матеріалі прізвищ Рівненщини). *Наукові записки*. Серія «Філологічна». 2010. Вип. 13. С. 430–437.
10. Мандрик Н.В. Українські прізвища з суфіксами (') ук, – чук на Рівненщині. *Наукові записки*. Серія «Філологічна». 2013. Вип. 40. С. 78–80.

11. Пахомова С. Монографія про антропонімію Закарпаття. *Науковий вісник Ужгородського ун-ту*. Серія : Філологія. 2009. Вип. 21. С. 144–145.

12. Пахомова С.М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах : монографія. Ужгород : Вид-во Олександри Гаркуші, 2012. 344 с.

13. Покликання : біобібліогр. покажч. до 90-річчя від дня народження П.П. Чучки / уклад. : Л.О. Мельник. Ужгород : Вид-во О. Гаркуші, 2018. 224 с.

14. Пура Я.О. Сучасні прізвища Рівненщини. Рівне, 1990. 202 с.

15. Скляренко О., Скляренко О. Типологічна ономастика : монографія : у 5 кн. Книга перша : Лексико-семантичні особливості онімного простору. Одеса : Астропринт, 2012. 416 с.

16. Хвіщук О.В. Структурно-семантичний аналіз прізвищ жителів м. Нововолинська Волинської області : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Луцьк, 2017. 275 с.

17. Худаш М.Л. З історії української антропонімії : монографія. Київ : «Наукова думка» 1977. 236 с.

18. Чучка П.П. Розвиток імен та прізвищ. *Історія української мови: Лексика і фразеологія*. Київ : Наукова думка, 1983. С. 592–620.

19. Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття : монографія. Київ : ТОВ «Папірус», 2008. 672 с.

20. Чучка П.П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. Львів : Світ, 2005. 704 с.

21. Чучка П.П. Слов'янські особові імена українців : історико-етимологічний словник. Ужгород : Ліра, 2011. 432 с.

22. Шийка С.В. Структурні особливості давньоруських особових назв історичної Ровенщини. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія Філологія. Соціальні комунікації. 2019. Т. 30 (69). № 4. С. 42–47.

23. Шийка С.В. Особливості давньоруського жіночого іменника історичної Ровенщини. *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології*. Слов'янськ : Вид-во Б.І. Маторіна, 2020. Вип. 10. Частина I. С. 102–108.

24. Шульгач В.П. Нариси з праслов'янської антропонімії. Київ : Довіра, 2008. Ч. I. 413 с.

Information about the author:

Shyyka S. V.,

Candidate of Philological Sciences,

Assistant Professor at the Department

Ukrainian Studies National University

of Water Management and Natural Resources Use

11, Cathedral str., Rivne, 33000, Ukraine

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА ТА І. ФРАНКО: ПРОБЛЕМА КОДИФІКАЦІЇ

Шмілик І. Д.

ВСТУП

Літературна мова – унормована мова суспільного спілкування, загальноприйнятна в писемній та усній практиці, основними ознаками якої є «наддіалектний характер, стабільні літературні норми в граматиці, лексиці, вимові, функціонально-стильова розгалуженість»¹.

У кінці XIX – на початку XX ст. українська літературна мова переживала надзвичайно складний етап свого розвитку, оскільки «суспільно-політичні умови, в яких перебував український народ, розділений між Російською та Австро-Угорською імперіями, спричинили існування двох варіантів літературної мови – східноукраїнського та західноукраїнського, що характеризувалися відповідними регіональними нормами»². Тобто «нова українська літературна мова (на народній основі) з кінця XVIII – початку XIX ст. розвивалася в основному під впливом двох літературно-мовних традицій: 1) східноукраїнської (наддніпрянської); 2) західноукраїнської (наддністрянської, або галицької), яка з 60–70-х років має щодалі більш виражену тенденцію наближатись до східноукраїнської»³. У Галичині літературно-мовна традиція старокнижної мови XVIII ст. фактично не переривається в XIX ст., як це було наприкінці XVIII ст. – на початку XIX ст. у Східній Україні, де витворюється літературна мова на народній основі. Ця традиція старокнижної мови відчутна в Галичині протягом усього XIX ст. і навіть на початку XX ст. Відповідно, дослідження передумов виникнення та особливостей західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX – початку XX ст. – це «неуникненне завдання, що не розв'язавши його годі дійти історично вірогідних висновків про роль того чи іншого просторово-часового континууму в формуванні узвичаєних, а згодом і

¹ Єрмоленко С.Я. Літературна мова. Енциклопедія / ред. кол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови). 2-ге вид., випр. і доп. Київ : «Українська енциклопедія» ім. М. Бажана. 2004. С. 318.

² Там само. С. 319.

³ Жилко Ф.Т. Мова Івана Франка (Лекція для студентів-заочників факультету мови і літератури). Київ-Львів : Радянська школа, 1949. С. 2.

кодифікованих норм української літературної мови»⁴. Отже, мета нашого дослідження – прослідкувати особливості варіантів літературної мови, зокрема західноукраїнського, а також проаналізувати, яку роль відіграла мова поезій І. Франка в унормуванні української літературної мови. Постать Каменяря та його роль у становленні української літературної мови, особливості Франкової мови неодноразово були представлені і в розділах з історії української мови (В. Русанівський, І. Огієнко, В. Чапленко), і в окремих розвідках П. Коваліва, В. Лева, Ф. Жилка, В. Грещука, З. Терлака, М. Лесюка, І. Ціхоцького тощо. Однак і нині залишається не до кінця висвітленою роль його поезій у становленні української літературної мови, оскільки до І. Франка в Галичині не було єдності в думках щодо шляхів її розвитку й нормування і, відповідно, письменник був змушений працювати в умовах, коли «поряд із літературною мовою на народній основі існувало «язичіє»⁵.

1. Варіанти української літературної мови: передумови виникнення та особливості

Варіантність української літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст. – східного та західного, що було «насамперед наслідком державно-політичної роз'єднаності українських земель, відбувалося в умовах контактування з мовами вищого політичного та суспільного статусу (німецькою, російською), з мовами, на які українська інтелігенція культурно орієнтувалася (російською, німецькою, польською, церковнослов'янською), а також зі співтериторіальними мовами (польською, румунською, німецькою, угорською)»⁶. Варто зазначити, що на межі століть українці були поділені між трьома державами – Росію, Австрією та Угорщиною (з яких останні дві були об'єднані в Австро-Угорщину) – та підлягали трьом різним законодавствам. Як зазначає Ю. Шевельов, «приблизно 85% українців, що жили на території, яка належала до Росії, перебували в найгіршому становищі; коло 13% у Східній Галичині та Буковині, приєднаній до Австрії втішалися порівняно набагато кращими умовами; решта 2%, на Закарпатті, жили в обставинах, ближчих до обставин на підросійській

⁴ Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині в кінці ХІХ – на початку ХХ с. Частина 2: Джерела і соціокультурні чинники розвитку. Чернівці: Книги-ХХІ, 2007. С. 12.

⁵ Гримашевич Г. Концепція взаємодії літературної мови та діалектів у мовознавчій спадщині Івана Франка. *Волинь-Житомирщина*. 2006. № 15. С. 209.

⁶ Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині в кінці ХІХ – на початку ХХ с. Частина 2: Джерела і соціокультурні чинники розвитку. Чернівці: Книги-ХХІ, 2007. С. 14.

Україні»⁷. Зазначмо, що на підросійській Україні українську мову було повністю усунено зі всіх сфер життя, зокрема, її не використовували ані під час дискусій, ані при написанні творів; не користувалися в науці, так само як і не провадили нею навчання в школах, ані в початкових, ані в вищих⁸.

У 1876 р. був прийнятий так званий «Емський указ», яким заборонялося видавати книжки українською мовою, а саме переклади з інших мов, а також ввозити з-за кордону українські книжки. Відповідно, український мовно-культурний рух після 1876 р. переноситься зі Східної України в Західну, а головним осередком стає Львів⁹. Мовно-літературна практика в Східній Галичині, за визначенням С. Гірняк, – «це варіант української літературної мови зі специфічними ознаками, зумовленими історичними, політичними, соціальними та мовними чинниками, який функціонував на українських землях краю упродовж ХІХ – першої половини ХХ ст.»¹⁰.

Зауважимо, що на початку ХІХ ст. в Європі під впливом ідеї просвітництва пробудився інтерес до народної творчості, а отже, і до мови. Ці ідеї в 30-ті роки дійшли й до Галичини. У центрі національно-культурного відродження була «Руська трійця» – М. Шашкевич, І. Вагилевич та Я. Головацький. Але ще у 20-ті роки став помітним «процес усвідомлення галицькою інтелігенцією єдності української мови наддніпрянської з надністрянською, необхідності її вивчення та розбудови, впровадження в освіту й науку»¹¹. Варто зазначити, що віденська влада не накладала заборон на розвиток української мови та української школи, однак й не була особливо зацікавленою в тому, щоби «рутенська» мова використовувалася з освітньою метою. На перешкоді розвитку української мови стояла і західноукраїнська клерикальна інтелігенція, яка відстоювала «вчений руський язик», тобто у своїй основі церковнослов'янську мову¹². У середині та в другій половині ХІХ ст. у Галичині українці поділилися на чотири партії (руська, русько-польська, русько-австрійська й русько-

⁷ Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус. Чернівці : Рута, 1998. С.11.

⁸ Там само. С.13.

⁹ Русанівський В. Історія української літературної мови. Київ : Артєк, 2001. С. 227.

¹⁰ Гірняк С.П. Роль соціолекту інтелігенції східної Галичини у формуванні норм української літературної мови (кінець ХІХ – перша половина ХХ ст.): дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. Дрогобич, 2018. С. 50.

¹¹ Русанівський В. Історія української літературної мови. Київ : Артєк, 2001. С. 224–225.

¹² Там само. С. 225.

московська), це зумовило відбиток і на творенні літературної мови, зокрема з 1849 р. почалися суперечки щодо мови і правопису. Карпатські українці вважали, що літературною мовою не може бути жива народна мова, лише церковнослов'янська. Народилося велике число т.зв. «москвофілів», батьком яких став український історик Д. Зубрицький; до нього приєдналися проф. Я. Головацький, Гушалевиц, А. Петрушевич. Відповідно, з 1851 р. у Галичині виникає нова літературна мова – «українсько-російське язичіє»¹³.

Згодом у Галичині та Буковині, що належали до Австрії, почала діяти порівняно ліберальна конституція 1867 р. На відміну від підросійської України, українська мова в Австрії не була заборонена в громадському житті. «Після періоду модного захоплення москвофільством вже у дев'яностих роках основна маса духовенства повертається до українства. Щодо богослужб, то їх завжди відправляли церковнослов'янською мовою з українською вимовою»¹⁴.

Національне відродження в Галичині супроводжувалося заснуванням великої кількості шкіл із народною мовою викладання, багато уваги починало приділятися виробленню українського алфавіту й правопису. І хоча Емський указ «надовго поклав кінець і спробам виробити оригінальне українське письмо і намаганням впорядкувати українську граматику», однак розвиток граматичної думки і словникарства в Східній Україні позитивно вплинув на пробудження наукової уваги до української мови в Галичині й у Закарпатській Україні¹⁵. Особливість мовної ситуації в Галичині полягала в тому, що освічені українці хоч і розмовляли між собою по-українськи, однак було б перебільшенням вважати, що вони говорили літературною мовою, якою писали автори з підросійської України і яка теоретично вважалася взірцем для всієї України. На думку Ю. Шевельова, «і до тодішньої мови підросійської України термін «літературна» варто прикладати з великим застереженням. Існували певні правила вжитку, але вони не були унормовані, ні навіть ґрунтовно описані, не було й авторитету, що міг би їх запровадити»¹⁶.

¹³ Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. Либідь, 1995. С. 178; Мозер М. Причинки до історії української мови. Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2008. XVI, С. 602–626, 641–667; Мозер М. Історія української мови. Київ, 2018. С. 20.

¹⁴ Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус. Чернівці : Рута, 1998. С. 18.

¹⁵ Русанівський В. Історія української літературної мови. Київ : Артк, 2001. С. 229, 232.

¹⁶ Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус. Чернівці : Рута, 1998. С. 20.

У другій половині XIX ст. визначною подією в Галичині стала поява великої кількості граматик – підручників для середніх та народних шкіл або ж посібників для самостійного вивчення мови¹⁷, зокрема побачили світ «Грамматика руского языка» (1864) М. Осадци, «Мала грамматика языка руского» (1865) Г. Шашкевича, «Методична грамматика языка мало-руского» (1865) П. Дячана, «Грамматика руского языка» (1873) О. Партицького, «Грамматика руского языка для школъ середнихъ» (1889) О. Огоновського, «Руска грамматика» (1893) С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера, «Методична грамматика української мови» (1900) В. Коцовського та І. Огоновського тощо. Варто зазначити, що «Руска грамматика» (1893) С. Смаль-Стоцького, Ф. Гартнера стала знаковою працею для Галичини, оскільки «наближалася до норм Центральної України, зокрема в запровадженні так званого фонетичного письма, хоч і з чималою кількістю місцевих особливостей, і була затверджена після запеклого нерозбірливого в засобах спротиву австрійським Міністерством освіти, потрапила до шкіл щойно 1893 р., попереджена в лексикології першим великим словником – Е. Желехівського – 1886 р.»¹⁸. Зауважмо, що граматики мали значний успіх і її було неодноразово перевидано, зокрема 1907, 1914, 1928 рр.

У «Граматиці» репрезентовано низку особливостей, які утверджували західноукраїнський варіант літературної мови, однак лише у виданні 1914 р. на протигагу було представлено східноукраїнські норми. До прикладу, при словозміні в іменниках чоловічого роду «відм. 3 одн. кінчить ся правильно на *-ови* (на Україні *-ові*). Окрім того, подибуєть ся деколи закінчене *-у* *Богу, духу* (побіч *Богови, духови*); «на *-еви, -єви* (на Україні *-еві, -єві*): *учителеви, добродієви*»¹⁹. Особливістю відмінювання іменників жіночого роду «шелестівкової відміни» є Р.в., Д.в. однини – флексія *-и* (*части*), О.в. однини – закінчення *-ию, -ю* (*частию, частю*), Р.в. множини – *-ий* (*частий*), однак «в відм. 2-ім, 3-ім одн. і 1 мн. уживають закінчення *-і*: *ночі, печі, подорожі, миші*»²⁰. Іменники середнього роду «м'якої відміни» мають закінчення «на *-е, -є* (*писане, пояснене, жите*). «У всіх тих іменників подибуємо на Україні, в 1-ім відм. одн. замість *-є(-е)* закінчене *-я (-а)* після аналогії 1-го відм. іменників ягня, лоша і т. д.: *життя, безвіддя, колосся*»²¹.

¹⁷ Лесюк М. Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині : монографія. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2014.

¹⁸ Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус. Чернівці : Рута, 1998. С. 21.

¹⁹ Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. Грамматика руської мови. Вид. 3. Відень, 1914. С. 67, 71.

²⁰ Там само. С. 75.

²¹ Там само. С. 78.

Натомість у «Методичній граматиці української мови» (1900) В. Коцовський та І. Огоновський допускають в іменниках чоловічого роду у Д.в. однини закінчення *«єви, єви (учителеви, добродієви); по співзвучку змягченім і по р може бути ови та єви (товаришови, лікарєви або товаришеви, лікарєви); у, ю: Богови, Богу, монастиреви, монастирю»*; в О.в. одн. – *«ем (учителем); по змягченій і по р буває ом або ем (товаришом і товаришем); закінчені на й мають єм (добродієм); в О.в. жіночого роду – закінчення -юю та -юю: частюю, частюю, любовю; кровюю, кровюю»*²². Учені вказали, що в Р.в. множини деякі іменники чоловічого роду мають замість закінчення *ів, ів – ий: гостий, коний, гроший*; жіночого роду – *ий–ів: частий, піснів, ночів*. «В III, VI і VII-ім відмінку є побіч закінчень *-ям (ам), -ями (-ами), -ях (-ах) – також -ем, -ьми (-ми), -ех: грудем, грудьми, пригоцми, в грудех»*²³.

На початку ХХ ст. виникають граматики, які репрезентують східноукраїнський варіант літературної мови – «Українська граMATика» (1917) Є. Тимченка, «ГраMATика українського язика» (1913) І. Нечуй-Левицького, «ГраMATика української мови» (1921) В. Сімовича тощо.

В «Українській граматиці» (1917) Є. Тимченка чітко прослідковується в іменниках чол.роду в Д.в. однини закінчення *-ові, -еві, -єві (братові, слухачеві, краєві), -у*. «Пануюча форма на *-ові (-еві)*; кінцівка у вживається переважно при збігу двох дативів: *пану Иванові*; у родовому відмінку множини *-ів, -ей (-ьї): панів, тестів*, але *коней, грошей, гостей, людей»*²⁴. В іменниках середнього роду фіксуємо «*бажання, бажанє, бажанне*; О.в. – флексії *-ям, -єм: бажанням, бажанєм, бажанням»*²⁵. Для іменників жіночого роду в Р.в., Д.в., М.в. одн. – *речі, тіни (тіні)*; О.одн. – *річчу, тінню, частю, вдячністью*. У Н., З.в. множини – *речі, тіні, часті, вдячності*; у Р.мн. – *речей, тіней, частей, вдячностей»*²⁶. І. Нечуй-Левицький у «ГраMATиці українського язика» (1913) в основному репрезентує таку ж словозміну іменників, однак в іменниках жіночого роду в множині пропонує закінчення *-ів*. «Усі загалом слова жіночого роду 2 склоніння, що закінчуються на *-ь*, в част. падіжі множ. числа мають закінчення *-ів: тинів, цілів, повістів, статтів»*²⁷. Мовознавець також дає певні

²² Коцовський В., Огоновський І. Методична граMATика української мови. 4-ге, попр. вид. Вінніпег : Накладом української книгарні, 1900. С. 22, 28.

²³ Там само. С. 23, 28.

²⁴ Тимченко Є. Українська граMATика. 2-ге вид. Київ : Друкарня Ун-ту св. Володимира Акц. Т-ва друк. і видавн. діла, 1917. С. 96, 98.

²⁵ Там само. С. 100.

²⁶ Там само. С. 107–108.

²⁷ Нечуй-Левицький І. ГраMATика Українського язика. Частка І. Етимологія. Київ : Друкарня Другої Артїлі, 1913. С. 25.

зауваги: «Не можна писати слова жіночого роду з закінченням на *ія*, змінюючи *ія* на *ія*, як пишуть в Галичині: *нація, поезія, резиденція, традиція*, бо це польські закінчення»²⁸.

Навіть такий короткий аналіз окремих граматичних явищ у працях, надрукованих наприкінці XIX – на початку XX ст. на теренах Галичини та Наддніпрянщини, репрезентує різноманітність форм, що було спровоковано саме наявністю двох варіантів літературної мови. Заслуговує на увагу також і те, що в граматиках у межах одного варіанта (західно- чи східноукраїнського) теж не було чіткої, виробленої системи.

2. Мова творів І. Франка:

у пошуках єдиної української літературної норми

Література Галичини 1848–1852 рр. характеризувалася «деякими спробами наблизитися до народної мови», однак на чисту народну мову перейти не змогла, а 50-ті роки вже визначаються цілковитим засиллям «язичія», якому сприяв «москвофільський» рух. Чітке визначення цьому мовному феномену дає О. Муромцева: це «один із типів штучно витвореної книжної мови в Західній Україні XIX ст. Назва виникла в полеміці з прихильниками язичія і мала зневажливий відтінок. В основі язичія була старослов'янська мова з домішками елементів російської і староукраїнської мов, західноукраїнських діалектів. В язичії застосовувалася кирилиця та історико-етимологічний правопис. Підтримувалося «москвофілами», які гадали в такий спосіб досягти т.зв. мовної єдності з Росією, а також тими, хто заперечував здатність народної («мужичої») мови піднятися до рівня літературної»²⁹.

Одночасно з «москвофільством» у 60-х роках XIX ст. в Галичині зародилося т.зв. «народовство», яке орієнтувалося на народну мову, не визнаючи «язичія». Прихильники цієї течії писали свої твори місцевим діалектом, хоч такі перші спроби зробили автори «Русалки Дністрової»³⁰.

Власне зі 70-х років XIX ст. в українську літературу приходять нове покоління, серед них – й І. Франко, який увійшов у консервативне галицьке письменство з уже вповні сформованою «духовною

²⁸ Нечуй-Левіцький І. Грамматика Українського язика. Частина І. Етимологія. Київ: Друкарня Другої Артілі, 1913. С. 26.

²⁹ Муромцева О.Г. Язичіє. *Українська мова. Енциклопедія* / ред. Кол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови). 2-ге вид., випр. і доп. Київ: «Українська енциклопедія» ім. М. Бажана. 2004. С. 813.

³⁰ Ковалів П. Значення І. Франка в розвитку літературної мови Галичини. Записки НТШ. Т. CLXXXIV: Іван Франко. Збірник доповідей для відзначення 110-річчя народин і 50-річчя смерті Івана Франка. 1968. Ч. II. С. 6.

фізіономією»: з естетичною програмою новочасної літератури, із власним розумінням її завдань і тематичних пріоритетів, з оригінальним трактуванням авторської концепції та індивідуального стилю, зрештою, з новою концепцією реальної мови, що в сумі мали б прорвати естетичну, тематичну й мовностилістичну блокаду млявої літературної практики й відкрити шлях всеосяжному мистецькому експерименту³¹. Дослідниця Франкового наукового стилю В. Березянська зазначила, що «своїм лексиконом, унікальним як у кількісному (номінативному), так і якісному (семантичному) аспектах, характером сприйняття й омовлення дійсності вчений збагачував тогочасні не лише «канонічні» науки (літературознавство, мовознавство, історію, правознавство), а й «неканонічні» (психологію, політекономію, філософію тощо)»³².

Однак перші твори І. Франка позначилися мішаниною української, російської і польської мов, оскільки друкувалися в московфільському часописі «Другъ». Користувався поет також і діалектними морфологічними формами. Згодом, приєднавшись до народовців, він орієнтувався лише на українську мову. Щоправда, «це не була літературна мова, що усталилася на той час на Наддніпрянщині»³³, це була, власне, «ще тільки сировина, що з неї треба було створити літературну мову як повноцінне знаряддя культурного життя українського народу»³⁴. Варто зауважити, що тоді нелегко «було зорієнтуватися, яка лексема має право на існування й використання, оскільки українська мова на той час ще не була унормована, словників, які можна було б вважати нормативними (крім словника Желехівського), теж не було»³⁵. Майже всі редакції, видання і видавництва були під сильним впливом московфілів; саме тому основною ідеєю І. Франка в ранній період його творчості була боротьба за чистоту української літературної мови³⁶. Відповідно, у 80-их роках І. Франко ще більше удосконалює свою мову, при цьому виправляючи

³¹ Ціхоцький І.Л. Мова прози Івана Франка (стилістичні новації). Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. С. 6.

³² Березянська В. Іван Франко і проблема становлення української наукової мови. *Проблеми гуманітарних наук. Філологія*. 2013. Вип. 32. С. 12–13.

³³ Русанівський В. Історія української літературної мови. Київ : Артк, 2001. С. 252.

³⁴ Чапленко В. Історія нової української літературної мови. Нью-Йорк, 1970. С. 152.

³⁵ Лесюк М. Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині : монографія. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2014. С. 617.

³⁶ Ковалів П. Значення І. Франка в розвитку літературної мови Галичини. *Записки НТШ*. Т. CLXXXIV: Іван Франко. Збірник доповідей для відзначення 110-річчя народин і 50-річчя смерті Івана Франка. 1968. Ч. II. С. 8.

мову своїх попередніх творів, зокрема і поетичних. Про це поет зазначив у передмові до другого видання збірки «З вершин і низин» (1893): «Я користуюся авторським правом і, не тикаючи основної думки, підправляв мову, котрої вироблене до ступня мови літературної за остатніх 20 літ все ж значно посунулось наперед, може й не без моєї скромної підмоги. Що в моїх давніших віршах мова не все чиста, се ще тим легше зрозуміти, що я переходив деякі такі ступні розвитку (а хто в Галичині не переходив їх в тім часі!), де панувало намагане притлумити почуте живої, чистої народньої мови, котре з малку ще було у мене сильно розвите. На мні в мініатурі повторилось те, що в великім розмірі бачимо на всій галицько-руській літературі: школа, граматики і спори язикові прибили і закаламутили чистоту народньої мови»³⁷. Варто зазначити, що поет влучно також і «кував слова, головно в ранній творчості, або й запроваджував такі слова, що прикметні наддністрянському говорі: *бездух* (*трус*, *боязуз*), *вмір* (*загибель*), *зговір* (*умова*), *повість* (*розповідь*), *почин* (*початок*) тощо»³⁸.

І. Франко черпав слова з місцевої говірки, з мови інших українських письменників, в основному східних, що зумовлено його поїздками до Києва. Стаючи на шлях зближення мови галичан до наддніпрянців, І. Франко приймає щораз більше панівних у літературній мові «східних елементів лексичних, морфологічних, синтаксичних, а крім того, впроваджує у свою мову багато ознак західноукраїнських, які за його прикладом стають загальноукраїнські, літературні»³⁹. Проаналізуємо уривки поезій:

«З вершин і низин»	
1887	1893
В груди радісно бесь здорова, Молодая кров, Так і грудь землі <i>дише</i> -двигась <i>Силой</i> чудною, оживущою (5)	В груди радісно бесь здорова, Молодая кров, Так і грудь землі <i>диха</i> -двигась <i>Силов</i> дивною, оживущою (12)
Сійте! на пухку, на живу рілю Впадуть сімена <i>мислі</i> вашої! (6)	Сійте! на пухку, на живу рілю Впадуть сімена <i>думки</i> вашої! (13)

³⁷ Франко І. З вершин і низин. Переднє слово. Друге, доповн. виданє. Львів, накладом Ольги Франко, 1893. С. 4–5.

³⁸ Лев В. Участь І. Франка в творбі української літературної мови. *Записки НТШ*. Т. CLXVI. 1957. С. 129.

³⁹ Лев В. Західно-українські признаки мови Івана Франка в його ранніх творах. *Рідне слово*. 1946. Ч. 6. С. 72.

«З вершин і низин»	
1887	1893
Лице небесне прояснилось І <i>блеском</i> роскоші облилось... (11)	Лице небесне прояснилось І <i>блиском</i> роскоші облилось... (11)
Вчора <i>гнів</i> мов Лазар В горя домовині – Що ж се за нова зоря <i>Мні заблисла</i> нині? <i>Чудний звук</i> <i>мя зве кудись</i> Кличе –тут то, ген то: «Встань, прокинь ся, пробудись!» (19)	Вчора <i>тлів</i> мов Лазар В горя домовині – Що ж се за нова зоря <i>Міні блисла</i> нині? <i>Дивний голос</i> <i>мя кудись</i> Кличе –тут то, ген то: «Встань, прокинь ся, пробудись!» (21)

Мовознавець В. Лев, досліджуючи мову ранніх творів І. Франка, звернув увагу на особливості відмінювання іменників. «Серед деклінаційних форм цікаві у Франка прикметні галицьким говіркам закінчення іменників чоловічого роду у Дав. одн.: *товаришу* і Місц. одн.: *товаришом*. У середньому роді іменник приголосівкової відміни дістає закінчення *-ом*: *плечом* та *-ів* у род. множ.: *з віконців*. З-поміж форм жіночого роду в найбільшій кількості появляється закінчення одн. *-ов*, *-ев*, яким поет послуговується в поезії і часто ставить його поруч літературного *-ою*, *-єю*»⁴⁰. Щодо прикметників, то варто згадати про суфікс вищого ступеня порівняння *-ійший*: *трівкійша*. Натомість серед займенників багато форм, які притаманні галицьким говіркам: *ми*, *мя*, *тя*, *в мні* тощо. Аналіз лексики поетичних творів письменника засвідчує, що в її складі є немало слів, запозичених із російської чи старослов'янської мов, які, звичайно, ні в часи, коли він писав, ні в новітні часи не стали нормативними для української мови. «Водночас є значна частина слів, які відрізняються від питомих українських лише словотворчими афіксами, морфологічною будовою, фонетичним оформленням (що відбито на письмі), граматичними ознаками (різний граматичний рід тощо). Дуже часто вживані і в прозових, і в поетичних творах письменника є активні дієприкметники минулого часу, що теж не є нормативними для української мови»⁴¹.

⁴⁰ Лев В. Західно-українські признаки мови Івана Франка в його ранніх творах. *Рідне слово*. 1946. Ч. 6. С. 70.

⁴¹ Лесюк М. Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині : монографія. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2014. С. 614.

У пізніших поетичних творах, зокрема у збірці «Зів'яле листе», виявляємо вдосконалення мови І. Франка, що зумовлено титанічною працею над мовою своїх творів і «послідовних редакцій цієї мови в напрямі наближення її до великоукраїнської»⁴².

«Зів'яле листе»	
1893	1896
Я питав про щось таке Що й не <i>стоїло</i> питать (95)	Я питав про щось таке Що й не <i>варт</i> було питать (15)
<i>Ти найтайнішеє бажанє, що поров</i> Підносить грудь, та ба, ніколи не сповнить ся (95)	<i>Ти найтайніиший той порив, що бурить кров,</i> Підносить грудь, та ба – ніколи не сповнить ся (17)
Ти <i>подвиг</i> славний той, що я-б на него йшов, <i>Слиб</i> віра в мні була й могучая десниця (96)	Ти <i>славний подвиг</i> той, що я-б на него йшов, <i>Коб</i> віра <i>сильная</i> й могучая десниця (17)
А чень утечу я від лютого болю, Що серце <i>міні</i> розрива (98)	А чень утечу я від лютого болю, Що серце <i>моє</i> розрива (22)
Та боюсь за тебе дуже, Бо любов, то мстивий бог: Як одно <i>єї</i> зневажить, Любить мстить ся на обох (102)	Та боюсь за тебе дуже, Бо любов, то мстивий бог: Як одно <i>їїїї</i> зневажить, Любить мстить ся на обох (31)

Паралельне використання форм західноукраїнського та східноукраїнського варіантів літературної мови репрезентовано в збірках «Мій ізмарагд» та «Давне і нове»: *житя-житє, пролог-прольоґ, людей-людий* та ін.

«Мій ізмарагд»	«Давне і нове»
1898	1911
Україно, моя сердечна нене! Не лай мене, стражденна, незабуга, Що не дало моє <i>житя</i> злиденне Того, що ждати ти могла від мене! (4)	Україно, моя сердечна нене! Не лай мене, стражденна, незабуга, Що не дало моє <i>житє</i> злиденне Того, що ждати ти могла від мене! (14)

⁴² Шерех Ю. Мовна дискусія 1891–1893 років і участь у ній Івана Франка. *Рідне слово*. 1946. Ч. 6. С. 79.

«Мій ізмарагд»	«Давнє і нове»
1898	1911
Мій поклик: праця, шастє і свобода, Я є мужик, <i>пролог</i> , не <i>епілог</i> (12)	Мій поклик: праця, шастє і свобода, Я є мужик, <i>прольог</i> , не <i>епільог</i> (17)
Та Аглая, котрої надземна краса Звеселяє <i>людей</i> і самі небеса. Та <i>йідких єї</i> слів і шпаркого ума Всі бояли ся, навіть цариця сама (62)	Та Аглая, котрої надземна краса Звеселяє <i>людий</i> і самі небеса. Та <i>їдких її</i> слів і шпаркого ума Всі бояли ся, навіть цариця сама (68)
Сусід мене <i>с</i> слізми благає На млин пустити воду знов, Бо сеж увесь <i>єго</i> прожиток, <i>Єго</i> й <i>дітей</i> , пятьох голов (89).	Сусід мене з слізми благає На млин пустити воду знов, Бо се-ж увесь <i>його</i> прожиток, <i>Його</i> й <i>дітуй</i> , пятьох голов (100).

Не применшуючи літературної вартості Франкових творів, як зауважує І. Ціхоцький, чимало дослідників ставило під сумнів мовну вартість його текстів. «Полеміка щодо Франкової мови і мови галицького письменства в цілому не була новою – початки її віднаходимо в «пуристичних» писаннях В. Чайченка (Б. Грінченка)»⁴³, який звинувачував галичан у надмірному захопленні «полонізмами», «москалізмами», «провінціалізмами» і «рутенізмами» (стаття «Галицькі вірші» Б. Грінченка, 1891). Власне саме це й спровокувало мовну дискусію 1891–1892 рр., участь у якій взяли з боку східних українців Б. Грінченко, М. Школиченко, А. Кримський, а з боку галицьких українців – І. Франко, І. Кокорудз, І. Верхратський, О. Маковей. Східноукраїнські письменники висунули низку звинувачень-аргументів: «1) Галичина не може претендувати на створення української літературної мови, бо вона становить лише малу частину України. Не може бути мови галицько-української, як не може бути мови херсонсько-української; 2) створена в Галичині книжна мова – це макаронічне «язичіє», незрозуміле більшості українського народу; 3) ця мова відійшла від мови творів Котляревського, Квітки-Основ'яненка,

⁴³ Ціхоцький І.Л. Мова прози Івана Франка (стилістичні новації). Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. С. 7.

Шевченка»⁴⁴. Зазначмо, що за винятком А. Кримського, І. Кокорудза і частково І. Франка, дискусія велася нефахово, спираючись більш на емоційні принципи, ніж на раціональні. «Дискутантанти ставили на перше місце свою льокальну говіркуву мову як основу для літературної, а деколи й перевагу своєї говірки над іншою»⁴⁵. Однак ця дискусія мала надзвичайно велике значення в розвитку української літературної мови загалом та в творчості І. Франка зокрема, оскільки вона не лише підняла на поверхню ті процеси, які відбувалися в літературній мові, а й змусила українську інтелігенцію хоч частково їх усвідомити. Це була «пересторога галичанам щодо їхніх екстремізмів у запровадженні галицьких мовних елементів до літературної мови, а великоукраїнцям – щодо нетолерантного ставлення їх до галицьких впливів на літературну мову»⁴⁶. Хоч дискусія і не змінила напряму розвитку літературної мови, однак її учасники почали більше звертати увагу на мову Великої України. І. Франко, взявши в ній участь, виступив проти надання переваги в українській літературній мові східно-українським елементам, однак був за те, щоби використовувати всі «відтінки, котрих годі не бачити, на котрих тяжко гніватися»⁴⁷. У статті «Говоримо про вовка – скажімо і за вовка» (1891) поет висловив важливу думку: «Мені бажалось би своїми увагами докинути цеглинку до взаємного порозуміння між українцями і галичанами на полі язиковім і таким способом причинитися до полагодження одного дуже важкого питання – будущої єдності і одноцільності нашої літературної мови, будущої, повторюю, бо тепер ми ще її не маємо і задля, звісно, дуже важних причин мати не можемо»⁴⁸. У питанні єдності літературної мови І. Франко виходив із того, що вона є важливим об'єднувальним, консолідувальним чинником будь-якої нації, а її відсутність пояснював відповідними історичними обставинами – «Галичина 1772 р. перейшла під панування Австрії і втягнена була в культурний круг, дуже відмінний від того, в який втягнена була решта України»⁴⁹. Слушно зауважив В. Грещук, що «для тогочасної України, яка впродовж кількох століть була поділена і входила до складу різних

⁴⁴ Лесюк М. Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині : монографія. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2014. С. 22–23.

⁴⁵ Лев В. Участь І. Франка в творбі української літературної мови. *Записки НТШ*. Т. CLXVI. 1957. С. 130.

⁴⁶ Шерех Ю. Мовна дискусія 1891–1893 років і участь у ній Івана Франка. *Рідне слово*. 1946. Ч. 6. С. 79.

⁴⁷ Чапленко В. Історія нової української літературної мови. Нью-Йорк, 1970. С. 153.

⁴⁸ Франко І. Говоримо на вовка – скажімо і за вовка. *Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах*. Т. 28. Київ : Наукова думка, 1980. С. 171.

⁴⁹ Там само. С. 174.

держав, проблема літературної мови, спільної для всіх українців, була особливо актуальною і значущою. Та обставина, що Наддніпрянщина, Галичина, Закарпаття тривалий час, власне від занепаду Галицько-Волинського князівства, не становили собою державної, політичної цілості, позначилося на культурі і мові українців»⁵⁰. І. Франко, окреслюючи причини й історію втрати українцями державності, зазначив виняткову роль мови, яка, незважаючи на різні несприятливі умови, зберігає єдність нації в просторі і часі.

Учений надзвичайно глибоко розумів вагу соборної літературної мови та мав чітку позицію щодо важливості всіх говорів. Але згодом, за словами В. Русанівського, «вступивши в ХХ ст., змінив свою думку, зрозумівши, що без оволодіння мовою Котляревського і Шевченка, жоден письменник у нову українську літературу не ввійде»⁵¹.

Над культурою своєї мови Франко спочатку працював мало, пишучи звичайною галицькою говіркою, але, як зазначив І. Огієнко, «Драгоманова наука про літературну мову проте не пішла Франкові на марне, а він був його вірним учнем, і пізніш Франко рішуче повернув у своїй мові на схід і став більше працювати над своєю мовою»⁵².

Каменяр обстоював зближення мови галицьких письменників і літературної мови Східної України. У передмові до третього видання «Лис Микита» (1902) поет зазначив: «Я дбав про те, щоб мова моєї перерібки, не траплячи основного характеру галицько-руського наріччя, все таки не разила й Українців і наближувала ся до тої спільної Галичанам і Українцям літературної української мови, якої витворене так дуже потрібне для нашого суцільного літературного розвою»⁵³. Дослідник В. Лев навів приклади виправлення мови, які ілюструють цей процес у розвитку Франкової мови: *високообразований – високоосвічений, висказувались – висловлювались, звісний – відомий, знакомий – знайомий, наболівший – наболілий, писатель – письменник, помочи – помогти, противно – навпаки, той, сей – цей, та прецінь – та все таки, хоч – хоч тощо*⁵⁴.

⁵⁰ Грещук В. Роль Івана Франка у формуванні єдиної української літературної мови. *Вісник Наукового товариства ім. Шевченка*. Чис. 2. Івано-Франківськ : [б.в.], 2007. С. 29.

⁵¹ Русанівський В. Історія української літературної мови. Київ : Артк, 2001. С. 252.

⁵² Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. Либідь, 1995. С. 183.

⁵³ Франко І. Хто такий Лис і відки родом? *Франко І. Лис Микита*. Третє поправлене видання. Львів : Накладом Руського Товариства педагогічного, 1902. С. XV.

⁵⁴ Лев В. Участь І. Франка в творбі української літературної мови. *Записки НТШ*. Т. CLXVI. 1957. С. 128.

У розвідці «Літературна мова і діалекти» (1907) І. Франко чітко окреслив своє бачення єдиної української літературної мови, при цьому розуміючи, що пріоритет треба віддати східноукраїнському варіанту. «Наша літературна мова в остатніх десятиліттях таки значно виробила ся. Кождий, хто брав ся писати тою мовою, на скільки черпав із книжкової традиції, мусів черпати зачинати від Котляревського, Квітки, Шевченка, Марка Вовчка, Нечуя-Левицького, мусить бачити, що тут, у мові тих письменників, лежить основа того типу, яким мусить явити ся вироблена літературна мова всіх Українців. Уже хоча би тому, що та мова на величезному просторі від Харкова до Камянця Подільського виявляла таку однотайність, такий брак різкіших відмін, який в повні відповідав українському національному типови, також «вимішаному» і вирівняному в цілій масі, як мало котрий подібний тип у світі. І от кождий, Галичанин чи Українець, хто бажає друкованим словом промовити до найбільшої маси українського народу, мусить уживати мови тої найбільшої маси, а до того мови виробленої найбільшим числом талановитих та популярних письменників»⁵⁵. Відповідно, І. Франко став систематично наближати свою мову до наддніпрянської, однак вважав, що «кожна літературна мова доти жива і здібна до житя, доки має можливість з одного боку всисати в себе всі культурні елементи сучасности, значить, збогачувати ся новими термінами, та висловами відповідними до прогресу сучасної цивілізації, не траючи при тім свого основного типу і не переходячи в жаргон якоїсь спеціальної верстви чи купи людей, а з другого боку доки має тенденцію збогачувати ся чимраз новими елементами з питомого народного житя і з відмін та діалектів народного говору»⁵⁶. Письменник ставився дуже критично і до себе, і до мови, яка функціонувала в Галичині, зазначаючи, що «у нас в Галичині, де друковано і писано довжелезний ряд граматик від Могильницького до Огоновського, де ті граматики товкмачено тисячам інтелігентних дїтей у голови на шкільній лаві, все таки знає нашої мови дуже мало, язик поплутаний і запоганений, язикове почуте у всіх, що пишуть і говорять нашою мовою, зовсім затемнене і затуплене»⁵⁷. Ось тому, вважає М. Лесюк, І. Франко й орієнтувався на мову письменників із Великої України, «хоча там також тривалий час українська мова була під

⁵⁵ Франко І. Літературна мова і діалекти. *Літературно-науковий вісник*. 1907. Т. XXXVII. Кн. 2. С. 226.

⁵⁶ Там само.

⁵⁷ Там само. С. 225.

забороною, не була впорядкована і кожен письменник також використовував її на власний розсуд»⁵⁸.

Мова І. Франка переживала кілька етапів розвитку, постійне удосконалення та кристалізацію, набувала ознак єдиної української літературної мови. Влучно згодом зауважив В. Чапленко, вказавши, що тенденція до очищення літературної мови «від вузьких галицьких льокалізмів мала велике значення взагалі, бо це визначало шлях, яким повинні були йти пізніші галицькі діячі в царині українського мовотворення»⁵⁹. І хоч І. Франко так і не виробив для себе «зразкової мови», однак «важливість літературної мови він розумів і свідомо йшов до неї»⁶⁰. Поет перший на Західній Україні свідомо став на шлях її уніфікації, оскільки «орієнтуючись на Східню Україну, не забував і своєї рідної говірки чи говірок – як невичерпного джерела живлення української літературної мови»⁶¹. У цьому й полягає заслуга І. Франка в історії української літературної мови взагалі і в Галичині зокрема. За словами Ю. Шевельова, «витворювався синтетичний характер нової українсько літературної мови: при незаперечній центральноукраїнській говірковій основі, вона ввібрала в себе і чимало елементів периферійних – східних, південних, меншою мірою – північних, а найбільше – західних»⁶².

ВИСНОВКИ

Отже, І. Франко відіграв надзвичайно велику роль як у розвитку літературної мови Галичини, так і в боротьбі за єдину літературну мову для всієї України. Учений не тільки удосконалював свою мову відповідно до розвитку своєї літературної творчості, не тільки виправляв мову своїх ранніх творів, а також дбав про вироблення мови публіцистичної та наукової. Зауважмо, що на формування його індивідуального мовного стилю вплинули: 1) розмовно-народна мова південно-західного наріччя; 2) західноукраїнська літературно-мовна традиція; 3) літературно-мовна традиція східної України.

⁵⁸ Лесюк М. Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині: монографія. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2014. С. 620.

⁵⁹ Чапленко В. Історія нової української літературної мови. Нью-Йорк, 1970. С.155.

⁶⁰ Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. Львів, 1995. С. 178.

⁶¹ Ковалів П. Значення І. Франка в розвитку літературної мови Галичини. *Записки НТШ. Т. CLXXXIV: Іван Франко. Збірник доповідей для відзначення 110-річчя народин і 50-річчя смерті Івана Франка.* 1968. Ч. II. С. 12.

⁶² Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947–1953 pp.) / упорядк.: Л. Белея, Л. Нуждак. Київ: Темпора, 2012. С. 455.

АНОТАЦІЯ

Запропонована розвідка містить детальний аналіз спроби кодифікації української літературної мови наприкінці XIX – на початку XX ст. крізь призму постаті І. Франка. Зокрема встановлено, що українська літературна мова з кінця XVIII ст. розвивалася під впливом двох літературно-мовних традицій – східноукраїнської (наддніпрянської) та західноукраїнської (надністрянської, або галицької). У дослідженні прослідковано передумови виникнення двох варіантів літературної мови: подано детальний огляд причин, історичних подій та політичних процесів, які цьому передували; здійснено огляд граматичних праць Галичини та Наддніпрянщини кінця XIX – початку XX ст., а також проаналізовано та зіставлено окремі граматичні явища.

У цій праці представлено детальний аналіз ролі І. Франка в унормуванні української літературної мови, а саме: репрезентовано основні етапи розвитку мови письменника, проаналізовано особливості мови ранніх та пізніших його поетичних творів (граматичні, стилістичні, лексичні) та прослідковано послідовність редакції мови поета в бік східноукраїнського варіанта. Також висвітлено причини та основні тези мовної дискусії 1891–1892 рр. і її вплив на подальший розвиток єдиної української літературної мови загалом та на творчість І. Франка зокрема.

ЛІТЕРАТУРА

1. Березянська В. Іван Франко і проблема становлення української наукової мови. *Проблеми гуманітарних наук. Філологія*. 2013. Вип. 32. С. 4–15.
2. Гірняк С.П. Роль соціолекту інтелігенції східної Галичини у формуванні норм української літературної мови (кінець XIX – перша половина XX ст.) : дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. Дрогобич, 2018. 723 с.
3. Грещук В. Роль Івана Франка у формуванні єдиної української літературної мови. *Вісник Наукового товариства ім. Шевченка*. Чис. 2. Івано-Франківськ : [б.в.], 2007. С. 29–37. URL: <http://lib.if.ua/franko/1311683953.html>
4. Гримашевич Г. Концепція взаємодії літературної мови та діалектів у мовознавчій спадщині Івана Франка. *Волинь-Житомирщина*. 2006. № 15. С. 209–215.
5. Єрмоленко С.Я. *Літературна мова. Енциклопедія* / ред. кол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови). 2-ге вид., випр. і доп. Київ : «Українська енциклопедія» ім. М. Бажана. 2004. С. 318–320.

6. Жилко Ф.Т. Мова Івана Франка (Лекція для студентів-заочників факультету мови і літератури). Київ-Львів : Радянська школа, 1949. 30 с.

7. Ковалів П. Значення І. Франка в розвитку літературної мови Галичини. *Записки НТШ. Т. CLXXXIV: Іван Франко. Збірник доповідей для відзначення 110-річчя народин і 50-річчя смерти Івана Франка.* 1968. Ч. II. С. 5–12.

8. Коцовський В., Огоновський І. Методична граMATика української мови. 4-ге, попр. вид. Вінніпег : Накладом української книгарні, 1900. 102 с.

9. Лев В. Західно-українські признаки мови Івана Франка в його ранніх творах. *Рідне слово.* 1946. Ч. 6. С. 61–72.

10. Лев В. Участь І. Франка в творбі української літературної мови. *Записки НТШ. Т. CLXVI.* 1957. С. 125–132.

11. Лесюк М. Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині : монографія. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2014. 734 с.

12. Мозер М. Причинки до історії української мови. Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2008. XVI, 832 с.

13. Мозер М. Історія української мови. Київ, 2018. 30 с. URL: likbez.org.ua.

14. Муромцева О.Г. Язичіє. *Українська мова. Енциклопедія* / ред. кол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови). 2-ге вид., випр. і доп. Київ : «Українська енциклопедія» ім. М. Бажана. 2004. С. 812.

15. Нечуй-Левіцький І. Грамматика Українського язика. Частка І. Етимологія. Київ : Друкарня Другої Артїлі, 1913. 160 с.

16. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. Либідь, 1995. 296 с.

17. Русанівський В. Історія української літературної мови. Київ : Артєк, 2001. 392 с.

18. Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. Грамматика руської мови. Вид. 3. Відень, 1914. 202 с.

19. Тимченко Є. Українська грамматика. 2-ге вид. Київ : Друкарня Ун-ту св. Володимира Акц. Т-ва друк. і видавн. діла, 1917. 168 с.

20. Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX с. Частина 2: Джерела і соціокультурні чинники розвитку. Чернівці : Книги-XXI, 2007. 704 с.

21. Франко І. Говоримо на вовка – скажімо і за вовка. *Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах.* Т. 28. Київ : Наукова думка, 1980. С. 167–175.

22. Франко І. З вершин і низин. Переднє слово. *Франко І. З вершин і низин: Збірник поезій.* 2-с, доповн. виданє. Львів, накладом Ольги Франко, 1893. С. 3–5.

23. Франко І. Літературна мова і діалекти. *Літературно-науковий вістник*. 1907. Т. XXXVII. Кн. 2. С. 225–230.

24. Франко І. Хто такий Лис і відки родом? *Франко І. Лис Микита*. Третє поправлене видання. Львів : Накладом Руського Товариства педагогічного, 1902. С. V–XV.

25. Франко І. Давнє й нове. Друге побільшене виданє збірки Мій «Ізмарагд». Львів: Накладом українсько-руської видавничої спілки, 1911. 263 с.

26. Франко І. З вершин і низин: Збірник поезій. Друге, доповн. виданє. Львів, накладом Ольги Франко, 1893. 468 с.

27. Франко І. З вершин і низин : Збірник поезій. Львів : [Б.в.], 1887. 251 с.

28. Франко І. Зів'яле листє. Лірична драма. Львів: З друкарні Інст. Ставропігійського, 1896. 112 с.

29. Франко І. Мій ізмарагд: поезії. Львів: З друкарні нар. Ст. Манецкого і Спілки під зарядом В. Годака, 1898. 174 с.

30. Ціхоцький І.Л. Мова прози Івана Франка (стилістичні новації). Львів : Вид.центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. 290 с.

31. Чапленко В. Історія нової української літературної мови. Нью-Йорк, 1970. 446 с.

32. Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947–1953 рр.) / упорядк.: Л. Белея, Л. Нуждак. Київ : Темпора, 2012. 664 с.

33. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус. Чернівці : Рута, 1998. 208 с.

34. Шерех Ю. Мовна дискусія 1891–1893 років і участь у ній Івана Франка. *Рідне слово*. 1946. Ч. 6. С. 73–79.

Information about the author:

Shmilyk I. D.,

Professor at the Ukrainian Language Department

Lviv Polytechnic National University

2/4, Karpinskoho str., Lviv, 79013, Ukraine

**ТЕНДЕНЦІЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
В РЕАЛІЯХ ВЛАДИ ПРЕЗИДЕНТА
ВОЛОДИМИРА ЗЕЛЕНСЬКОГО
ТА ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ МОНОБІЛЬНОСТІ
«СЛУГИ НАРОДУ»**

Шумицька Г. В., Путрашик В. І.

ВСТУП

У цій публікації продовжуємо спостереження за тенденціями мовної політики в Україні в розрізі дотичних внутрішньодержавних і міжнародних подій, зокрема на основі відображення їх у новинних інтернет-медіа. У попередніх наших статтях на цю тему¹ охоплено період від вересня 2017 р., коли було ухвалено Закон «Про освіту», мовна стаття якого стала предметом гострих дискусій як усередині України, так і за кордоном, і до кінця літа 2019 р. – часу завершення позачергового парламентського виборчого марафону й формування Верховної Ради 9-го скликання.

Нагадаємо, перше урочисте засідання новообраного законодавчого органу України відбулося 29 серпня 2019 р. Упродовж нього було сформовано т. зв. монобільшість із фракції «Слуга народу», обрано нового Голову ВР, Прем'єр-міністра, уряд, Генерального прокурора тощо².

¹ Шумицька Г.В. Через діалог до взаєморозуміння в мультилінгвальному просторі: регіональна рецепція мовних новацій в освітній сфері. Монографія. Ужгород : Гражда, 2019. 104 с.; Шумицька Г., Путрашик В. Мовне законодавство України в проєкції онлайн-медіапростору Закарпаття. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. 2019. Випуск 2 (42). С. 118–129; Шумицька Г., Путрашик В. Мовне питання в Україні після висновків Венеційської комісії: закарпатський онлайн-медіакурс. *Таврійські філологічні наукові читання* : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 26–27 січня 2018 р. Київ : Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, 2018. С. 188–193; Шумицька Г., Путрашик В. Новинні сайти як індикатор мовної ситуації в Україні (на прикладі вебресурсів Закарпаття). *Стиль і текст. Науковий збірник*. 2017. Випуск 1 (17). С. 163–180; Шумицька Г., Путрашик В. Реакція медіа на статтю 7 Закону «Про освіту» як віддзеркалення сучасної мовної ситуації в Україні (на матеріалах новинних вебресурсів Закарпаття). *Науковий потенціал та перспективи розвитку філологічних наук* : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 8–9 грудня 2017 р. Київ : Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, 2017. С. 174–178.

² Відбулася перша сесія Верховної Ради України IX скликання (відео). *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/179613.html>. (Дата публікації: 30.08.2019. Дата звернення: 20.04.2020)

Таким чином, від цього часу в обраного у квітні 2019 р. Президента України Володимира Зеленського з'явилася змога фактично безперешкодно втілювати задеклароване під час виборчого періоду власне бачення дальшого руху держави з максимальною підтримкою на законодавчому та виконавчому рівнях влади, зокрема й силового блоку.

Для нас цікавими є, передусім, спрямування мовнополітичного курсу за нового керівництва України від вересня 2019 р. до часу написання статті (кінець квітня 2020 р.).

1. Штрихи до мовної ситуації в новітній суспільно-політичній парадигмі України

Початок роботи Верховної Ради одразу ознаменувався навколословними суперечками. Так, співголова фракції «Опозиційна платформа – «За життя»» (далі – ОПЗЖ) Вадим Рабінович під час засідання Комітету ВР із питань прав людини, деокупації та реінтеграції 4 вересня 2019 р. замість державної мови принципово використовував російську, мотивуючи свій вибір тим, що так йому, мовляв, простіше висловлювати думки. Голова названого Комітету Дмитро Лубінець нагадав колезі про вимогу закону виступати українською: *«Я дуже прошу на засіданнях комітету, при всій моїй повазі до вас, Вадиме Зіновійовичу, і російськомовних виборців, яких так само і я представляю, бо я мажоритарник із Донецької області, не порушувати закони України»*. Рабінович обурився і пообіцяв звернутися з цього приводу до Конституційного Суду³. Утім такий демарш новообраного депутата з ОПЗЖ був уже не перший і, як виявилось, не останній. За три тижні до цього на засіданні підготовчої депутатської групи аналогічне зауваження щодо виступів Рабіновича російською мовою йому зробила й народна депутатка з фракції «Європейська солідарність» Ірина Геращенко, а лідер партії «Слуга народу» (пізніше – Голова ВР) Дмитро Разумков, який вів зібрання, підтримав колегиню, заявивши, що виступи парламентарів українською мовою передбачені законом про регламент Верховної Ради. У відповідь – суперечки й безапеляційне твердження, мовляв, *«давайте жити за законами – в законах цього не сказано»*⁴.

³ Рабіновичу нагадали про необхідність виступати у Раді українською. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2773283-rabinovicu-nagadali-pro-neobhidnist-vistupati-u-radi-ukrainskou.html>. (Дата публікації: 04.09.2019. Дата звернення: 25.04.2020)

⁴ Рабінович відмовився переходити на українську. Після зауваження Геращенко, Разумков пригрозив вимкати мікрофон (ВІДЕО). *Тексти.org.ua*. URL: https://texty.org.ua/fragments/95819/Rabinovych_vidmovyvsya_perehodyty_na_ukrajinsku_Pisla_zauvazhenha-95819. (Дата звернення: 21.04.2020)

5 вересня під час засідання Нацради з питань телебачення і радіомовлення Рабінович знову відмовився виступати державною мовою, заявивши, що нібито «закон («Про забезпечення функціонування української мови як державної» – *Ред.*) не поширюється на народних депутатів». Це викликало невдоволення присутніх. Між ним та іншими учасниками зібрання сталася словесна перепалка, до якої долучився ще один народний депутат від ОПЗЖ Олег Волошин, котрий ще під час перерви у фое поштовхався з активістами⁵. Власне, таку поведінку нардепів від ОПЗЖ цілком можна трактувати як спекулювання на почуттях частини російськомовних виборців, не відкидаючи й підігрування московським бажанням дестабілізації ситуації в Україні. Крім того, не виключено, що це ще й один зі способів перевірки реакції соціуму, а також (можливо, й насамперед) владних гілок, у нових суспільно-політичних реаліях.

Чималий інтерес представників громадянського суспільства до з'ясування того, який же курс у завжди болісному для України мовному питанні обере Зе-команда, здобувши керівні шаблі, значно підігрівало мляве контактування нової влади з медіа, а то й відверте небажання це робити, що супроводжувалося навіть заявами про непотрібність журналістики як такої. Отже, занепокоєння стосовно долі ухваленого у квітні 2019 р. мовного закону тільки зростала.

4 вересня 2019 р. в Секретаріаті Уповноваженого ВРУ з прав людини, відповідно до Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», відбувся відкритий конкурс на посаду **Уповноваженого із захисту державної мови**. Конкурсна комісія більшістю голосів рекомендувала для подання Кабінету Міністрів України кандидатуру Тараса Кременя⁶, який є співавтором законів «Про освіту», «Про фахову передвищу освіту», «Про повну загальну середню освіту», а також «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Однак щойно створений Кабінет Міністрів на чолі з О. Гончаруком цей висновок проігнорував. Такий поворот, звичайно, не додав упевненості захисникам державної мови та обстоювачам неухильного дотримання вимог відповідного закону. А коли минув останній термін призначення

⁵ Рабінович відмовився виступати в Нацраді українською, що призвело до конфлікту. *Интерфакс*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2773831-rabinovic-vidmovivsa-vistupati-v-nacradi-ukrainskou-u-zasidanni-pererva.html>. (Дата звернення: 25.04.2020)

⁶ Уповноваженим із захисту державної мови обраний Тарас Кремень – омбудсмен. *Детектор медіа*. URL: <https://detector.media/community/article/170468/2019-09-04-upovnovazhenim-iz-zakhistu-derzhavnoi-movi-obranii-taras-kremin-ombudsmen> (Дата звернення: 25.04.2020)

Уповноваженого з питань державної мови, а отже, і створення інституції, яка мала б контролювати виконання мовного закону, громадський діяч Андрій Смолій 17 жовтня 2019 р. із цього приводу пише: *«Де-факто відбувається повний саботаж із боку нової влади реалізації мовної політики в Україні. Закон є, а реальне виконання його норм намагаються затягнути. Цілком імовірно, це відбувається у зв'язку з планами «Слуги народу» внести зміни до мовного законодавства та знівелювати норми мовного закону в бік їх послаблення, на догоду «руському міру». Зрешистю, влада повинна наразі дати відповіді, чи буде в повній мірі реалізовуватись мовний закон і коли будуть закладені кошти на розвиток державної мови в силу виконання Закону»*⁷.

Разом із тим 6 листопада, відповідно до вимог згаданого мовного закону, Кабінет Міністрів України створив Національну комісію зі стандартів державної мови, яка також покликана перевіряти рівень володіння державною мовою тих, хто прагне набути громадянства України чи посісти визначені законом посади⁸.

А 27 листопада 2019 р. першу в історії України мовну омбудсменку таки було призначено: нею стала Тетяна Монахова – докторка філологічних наук, завідувачка кафедри журналістики Чорноморського національного університету ім. Петра Могили. Як зазначила сама пані Монахова, вона хотіла б стати, насамперед, адвокатом мовного закону, зняти проти нього упередження деякої частини громадян, яку просто залякали. Для таких людей потрібне чітке роз'яснення суті документа. Зміну ставлення до державної мови омбудсменка бачить в її популяризації, позбавленні населення від упереджень, негативних стереотипів тощо. *«Ми будемо до них звертатися, оскільки я вважаю, що популяризація – це теж форма захисту»*, – наголосила уповноважена⁹.

А основне своє завдання на посаді Тетяна Монахова вбачає у забезпеченні права громадян України на здобуття інформації та послуг державною мовою, вважаючи останню інструментом залучення людини в суспільство. Адже завдяки державній мові громадянин має

⁷ Уряд саботує мовний закон – Смолій. *Агенція інформації та аналітики «Galinfo»*. URL: https://galinfo.com.ua/news/uryad_sabotuie_movnyy_zakon_smolii_328567.html. (Дата звернення: 25.03.2020)

⁸ Уряд створив Національну комісію зі стандартів державної мови. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-stvoriv-nacionalnu-komisiyu-z-standartiv-derzhavnoyi-movi>. (Дата звернення: 25.04.2020)

⁹ Монахова прагне бути адвокатом «мовного» закону. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2839276-monahova-pragne-buti-advokatom-movnogo-zakonu.html>. (Дата публікації: 16.12.2019. Дата звернення: 25.04.2020)

змогу служити в українській армії, здобувати вищу освіту в Україні, вступити на держслужбу тощо. Омбудсменка наголосила, що кримінальної відповідальності за порушення мовного закону не передбачено, проте застосовуватиметься адміністративна – різного рівня штрафи. При цьому особистим вибором людини є те, якою мовою вона спілкується в побуті, за що не може бути покарання.

Тим часом Венеціанська комісія ухвалила рекомендації щодо закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Європейська інституція визнає і повністю підтримує той факт, що українська мова, як державна, повинна мати особливий статус і захист. У Раді Європи добре розуміють, що впродовж існування СРСР місце і роль російської мови на території України була суттєво вищою, отже, тепер державна мова потребує додаткової підтримки. Однак критичних зауважень куди більше. Більшість їх стосується захисту російської мови, яка дістає в мовному законі найменше прав, отже, виникає потреба балансу. Хоча разом із тим венеціанка зауважує: зменшення прав російської мови порівняно з мовами інших меншин у деяких моментах *може мати об'єктивне та розумне обґрунтування*. Окреме занепокоєння комісії викликало регулювання туристичної галузі, де, на думку ВК, українська мова запроваджується непродумано. Також зауважується на розмитості підстав до каральних заходів за порушення закону, значні обмеження мови мас-медіа, зокрема приватних, тощо¹⁰.

Уповноважена із захисту державної мови Тетяна Монахова прокоментувала доповідь Венеціанки. Основний меседж омбудсменки: Україна, будучи правовою державою, зверне увагу на рекомендації щодо мовного закону, зокрема й щодо дотримання прав нацменшин, і буде до них певною мірою дослухатися в подальшій законотворчій роботі. *«Готується закон про нацменшини. І от там усі ці побажання будуть прийняті до розгляду. Очевидно, ще буде готуватися відповідь офіційна. Репліки наші на ці зауваження. Тому працюємо. Закон є. Він чинний. Ми маємо його виконувати»*, – сказала пані Монахова, не відкидаючи при цьому важливості висновків європейської інституції¹¹.

Уже в дещо іншому контексті уповноважена зазначила, що стати до виконання своїх обов'язків щодо захисту державної мови зможе через півроку, а поки що працюватиме над тим, аби запустити роботу

¹⁰ Сидоренко С. Мовний закон штовхають до зміни: що рекомендує Україні Венеціанська комісія. *Українська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/12/6/7103953> (Дата звернення: 25.04.2020)

¹¹ Мовний омбудсмен прокоментувала рекомендації Венеціанської комісії. *Українформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2834911-movnij-ombudsman-prokomentovala-rekomendacii-venecianskoi-komisii.html> (Дата звернення: 27.04.2020)

Секретаріату¹². Останнє, проте, виявилось просто непідйомним завданням...

За три місяці, у березні 2020 р., згадуваний вже Андрій Смолій у своєму телеграм-каналі з цитуванням уповноваженої з питань мови Тетяни Монахової повідомив: *«Влада саботує виконання Закону про мову. Секретаріат уповноваженої із захисту державної мови НЕ створюється. Тобто, у разі, якщо Закон про мову не вдається скасувати, то можна зробити так, щоб він просто не виконувався. Уряд робить все, щоб Закон не працював». За словами Андрія Смолія, «уповноважена розповідає, що «нестворення» Секретаріату може потягнути за собою скасування Закону про мову Конституційним Судом. А це ще одна маячня, яка покликана підсилити невиконання Закону та грає на руку проросійським силам, які прагнуть скасування Закону»¹³.*

А 24 квітня 2020 р. перша Уповноважена із захисту державної мови написала заяву про звільнення за власним бажанням, промовисто прокоментувавши в мережі «Фейсбук» причини такого кроку: *«Завжди виконувала правило Рузвельта: «Роби, що можеш, із тим, що маєш, там, де ти є». Та треба знайти сили вчасно усвідомити, що двері, які просто намальовані на цегляній стіні, не відчиняються»¹⁴.*

Докладніше про рішення піти з посади Тетяна Монахова розповіла в інтерв'ю виданню «Оріпіон». Виявляється, що від часу призначення мовна омбудсменка провела безліч консультацій з юристами Верховної Ради і Кабінету Міністрів, писала проекти постанов для Кабміну про створення секретаріату, зверталася з листами до депутатів, доповідаючи про труднощі, просила допомоги. Марними, за її словами, були й спроби звернутися до Офісу Президента – до глави держави вона так і не потрапила. Намагалася зареєструвати Секретаріат у ЦНАПі Печерського району, але безрезультатно, розповіла вона. *«Я мала довге терпіння, поки була ілюзія, що повільно, але впевнено я йду до мети. Однак, коли все було нарешті готово, коли після стількох моїх зусиль питання про створення секретаріату нарешті було*

¹² Мовний омбудсмен назвала своє «завдання номер один». *Українформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2834853-movnij-ombudsmen-nazvala-svoe-zavdanna-nomer-odin.html>. (Дата звернення: 27.04.2020)

¹³ Якщо не вдається скасувати Закон про мову, то «Слути народу» підсилять його невиконання. *Патріот Донбасу*. URL: <https://donpatriot.news/iakshcho-ne-vdastsia-skasuvaty-zakon-pro-movu-to-sluhy-narodu-pidsyliat-joho-nevykonannia> (Дата звернення: 29.03.2020)

¹⁴ Монахова Т. [Tetiana Monakhova] [Повідомлення про рішення звільнитися з посади Уповноваженої із захисту державної мови]. *Facebook*. URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=2567962936854735&id=100009231606405 (Дата звернення: 25.04.2020)

винесене на голосування Кабміну, а потім раптово в день голосування викреслене із порядку денного, я остаточно переконалася, що йдеться про відсутність політичної волі. Я зрозуміла, що всі мої дії заблоковані. Продовжувати брати на себе відповідальність за те, на що ніяк не можеш вплинути, просто безглуздо», – підсумувала безперспективність дальших потуг Тетяна Монахова¹⁵.

У березні 2019 р. щоразу частіше стала з'являтися інформація про можливе скасування положень мовного закону. З трибуни Верховної Ради про це з тривогою говорить Микола Княжицький з опозиційної фракції «Європейська солідарність»¹⁶. Перед тим застерігає владу від намірів ревізувати мовний закон, акцентуючи на його виваженості та збалансованості, п'ятий президент України Петро Порошенко¹⁷. Не розуміють, для чого під час карантину треба розглядати «мовні» і «освітні» зміни в парламентській фракції «Голос»¹⁸.

Утім, 18 березня таки відбулося засідання Комітету гуманітарної та інформаційної політики, на якому розглядали законопроект народного депутата від партії «Слуга народу» Максима Бужанського № 2362 про мову й освіту, який пропонує, щоби перехід для шкіл із російської мовою навчання на нові навчальні плани, які передбачають більшу частку викладання українською, відклали до вересня 2023 р., – відповідно до чинного освітнього законодавства, ці зміни мають відбутися вже у вересні цього року, а для шкіл із мовами навчання країн Європейського Союзу термін переходу – до 2023 р. Як зауважила депутатка Інна Совсун (раніше – перший заступник міністра науки і освіти України), історія із засіданням комітету гуманітарної політики, в порядку денному якого несподівано з'явився розгляд освітнього законопроекту, виглядає дуже дивно: «Справа в тому, що я, як членкиня профільного парламентського комітету (з питань освіти, науки та інновацій), бачила багато подібних законодавчих ініціатив

¹⁵ Україна залишається без мовного омбудсмена: чому Тетяна Монахова вирішила звільнитися? *OPINION UA*. URL: <https://opinionua.com/2020/04/24/ukra%D1%97na-zalishayetsya-bez-movnogo-ombudsmena-chomu-tetyana-monaxova-virishila-zvlnititsya> (Дата звернення: 27.04.2020)

¹⁶ До Ради готують пропозиції про скасування низки положень «мовного» закону – Княжицький. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2902747-do-radi-gotuut-propozicii-pro-skasuvanna-nizki-polozen-movnogo-zakonu-knazickij.html>. (Дата звернення: 27.04.2020)

¹⁷ Порошенко П. [Про застерження владі ревізувати мовний закон] *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/petroporoshenko/photos/a.474415552692842/1974070169394032>. (Дата звернення: 27.04.2020)

¹⁸ У «Голосі» не розуміють, чому «мовні» і «освітні» зміни треба розглядати під час карантину *Укрінформ*. <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2899203-u-golosi-ne-rozumut-comu-movni-i-osvitni-zmini-treba-rozgladati-pid-cas-karantinu.html>. (Дата звернення: 20.04.2020)

щодо мови викладання. Усі вони розглядалися саме на освітньому комітеті, що досить логічно, зважаючи, що всі вони стосувалися мови навчання в освітніх закладах України». Цього разу ухвалення рішення щодо законопроекту відклали для «подальших консультацій». На думку Інни Совсун, «користуючись пандемією коронавірусу та режимом карантину, монобільшість спробувала по-тихому «пропихнути» закон, який посилює позиції російської мови в українських школах», а в «таких умовах посилювати позиції мови агресора в Україні – це злочин»¹⁹. Народний депутат Володимир В'ятрович вбачає в цьому «розгортання проросійського реваншу режимом Зеленського»: «Цей проєкт передбачає зміни в законі про мову і про освіту і переносить з 2020 на 2023 рік перехід російськомовних 5–11 класів на навчання українською мовою. Він кілька місяців лежав без руху. Проти нього виступило й Міністерство, яке готує згідно з чинним законом перевести школярів на навчання українською з 1 вересня, і бюджетний комітет, і освітянська спільнота. І ось раптом цей проєкт, не потрібний нікому, крім Москви і її посіпак, терміново вкидають в порядок денний комітету. Вочевидь, щоб голосами «слуг» і ОПЗЖ виконати цю московську забаганку як на комітеті, так і в сесійній залі»²⁰. 30 квітня 2020 р. законопроект № 23632 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо навчання державною мовою в закладах освіти» авторства Максима Бужанського знову з'явився на порядку денному засідання Комітету з питань гуманітарної та інформаційної політики. І хоч більшістю голосів (13 з 16 присутніх членів Комітету) його відправили на доопрацювання²¹, напередодні депутат від «Європейської солідарності» Микола Княжицький закликав колег із фракції «Слуга народу» взагалі зняти документ із розгляду, мотивуючи це прихованою небезпечкою антиукраїнської діяльності: «Завтра (30 квітня. – Авт.) наш комітет з гуманітарної політики вкотре вирішив розглянути антиукраїнський законопроект депутата Бужанського про обмеження вживання української мови в освіті. Мої колеги з фракції «Слуга народу» кажуть, що немає підстав турбуватися, адже вони проголосують проти.

¹⁹ Совсун І. Реванш на марші: як «слуги народу» захищають російську мову, прикриваючись карантинном. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2020/03/20/7244366> (Дата звернення: 10.04.2020)

²⁰ «Слуги народу» намагаються змінити закон про мову – В'ятрович. *Дивись.info*. URL: <https://divys.info/2020/03/17/sluga-narodu-namagayutsya-zminyuty-zakon-pro-movu-v-lyatrovych>. (Дата звернення: 10.04.2020)

²¹ Комітет гуманітарної та інформполітики відправив на доопрацювання законопроект Бужанського. *Детектор медіа*. URL: <https://detector.media/rinok/article/176806/2020-04-30-komitet-gumanitarnoi-ta-informpolitiki-vidpraviv-na-doopratsyuvannya-zakonoproekt-buzhanskogo>. (Дата звернення: 10.04.2020)

Втім, тут і хитрість. Розгляд законопроекту навіть із негативним результатом дозволяє його виносити в зал. Зараз, ініціюючи розгляд проєкту і запевняючи, що голосуватимуть проти, депутати від «Слуги народу» хочуть відкрити двері для антиукраїнської діяльності своїх колег по фракції. Дуже прошу всіх небайдужих до майбутнього української мови громадян звернутися до моїх колег із фракції «Слуга народу» з проханням зняти проєкт Бужанського з розгляду»²².

Цікаво, що за кілька тижнів до цього, 11 березня, на пленарному засіданні російської Ради Федерації було схвалено закон про визнання громадян Білорусії і України, які вільно володіють російською мовою, її носіями без проходження співбесіди для отримання громадянства РФ²³. А спікер Верховної Ради Дмитро Разумков припускав можливість перегляду мовного закону в парламенті й не виключив змін до нього щодо квот української мови. Про це він заявив в ефірі головного політичного ток-шоу на телеканалі «112 Україна», відповідаючи на запитання ведучого²⁴. Щодо особистих мовних уподобань пан Разумков заявив, що виступає нині або російською, або українською мовами. Коли ще не обіймав посади спікера, спілкувався російською – це була його принципова позиція, аби довести, що російську мову в Україні ніхто не утискає, що нема потреби в тому, аби хтось приходив і захищав його права як російськомовного²⁵.

На питанні квот для української мови, про можливість перегляду яких у законі парламент задував спікер, варто зупинитися докладніше. Адже державна політика щодо запровадження квот, яка реалізується з 2016 року, реально повернула українську мову в ефірі телеканалів і радіостанцій. На цьому факті ще наприкінці вересня 2019 р. акцентував член Національної ради з питань телебачення і радіомовлення Сергій Костинський. Посадовець наголошує, що політика державного протекціонізму дає посутні результати: створено

²² Княжицький М. [Заклик до небайдужих громадян звернутися до нардепів фракції «Слуга народу» з проханням зняти законопроект Бужанського з розгляду комітету] *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/mykolakn/posts/10218978958519127> (Дата звернення: 30.04.2020)

²³ У Росії схвалили закон про визнання українців і білорусів «носіями російської мови». *Інформаційне агентство «Українські Національні Новини»*. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1857110-u-rosiyi-skhvalili-zakon-pro-viznannya-ukrayintsiv-i-bilorusiv-nosiyami-rosiyskoyi-movi> (Дата звернення: 21.04.2020)

²⁴ Разумков заявив, що Рада може переглянути закон про мовні квоти. *Главком*. URL: <https://glavcom.ua/news/razumkov-zayaviv-shcho-rada-mozhe-pereglyanuti-zakon-pro-movni-kvoti-664820.html>. (Дата звернення: 25.04.2020)

²⁵ Разумков анонсував зміни до мовного закону. *Главком*. URL: <https://glavcom.ua/news/razumkov-anonsuvav-zmini-do-movnogo-zakonu-664832.html>. (Дата звернення: 27.04.2020)

масу нових пісень, передач і фільмів саме українською мовою. «За 3 роки українська мова тотально повернулася в ефір телеканалів і радіостанцій, а українська пісня отримала потужний розвиток і стала ротацію в ефірі радіомовників», – твердить Костинський, наводячи переконливу статистику²⁶.

Він також повідомив, що в травні 2019 р. Нацрада з'ясувала ставлення українців до змін у національному телерадіоєфірі за 3 роки. За результатами цього соціологічного дослідження, близько 80% (!) опитаних надають перевагу українській як основній мові теле- й радіоєфіру. Близько 60% підтримують політику державного протекціонізму щодо збільшення українського та україномовного контенту в ефірі вітчизняних телеканалів та радіостанцій. Орієнтовно половина українців позитивно оцінює зміни в українській музичній індустрії внаслідок впровадження квот на українськомовну музику.

Продюсер телеканалу «М 2» Роман Муха впевнений: державний протекціонізм був єдино правильним рішенням, адже сприяв величезним змінам. Через 3 роки після запровадження квот телеканал отримує 6–7 відеокліпів кожного тижня, тоді як 3 роки тому мали тільки 1 кліп, чого було замало, аби канал вижив. Тобто виробництво відеокліпів зросло вшестеро, крім того, значно поліпшилася їхня якість. «Введення квот залучило в музичну індустрію близько 100 тисяч людей по всій країні – аранжувальників, музикантів, звукові студії, світлове обладнання тощо. Тобто введення квот – це колосальні зміни не тільки в культурі, а і в структурі зайнятості», – підкреслив продюсер²⁷.

До слова, за шість років Нацрада обмежила мовлення 74 російських каналів²⁸, за період дії мовних квот оштрафувала українські радіостанції на майже 1,8 млн грн, завдяки чому впродовж 2019 р. порушень майже не фіксувалося²⁹. Мало того, регіональні радіостанції на 17% перевиконують мовні квоти, тобто кожна друга пісня в ефірі нині звучить українською³⁰. Утім, 5 березня Президент Володимир

²⁶ Квоти повернули українську музику на радіо і телебачення – Нацрада. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/09/25/7227300> (Дата звернення: 27.04.2020)

²⁷ Там само.

²⁸ За шість років Нацрада обмежила мовлення 74 російських каналів. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2891143-za-sist-rokiv-nacrada-obmezila-movlennja-74-rosijskih-kanaliv.html> (Дата звернення: 21.04.2020)

²⁹ Мовні квоти: Нацрада оштрафувала радіостанції на майже 1,8 мільйона. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2874668-movni-kvoti-nacrada-ostrafuvala-radiostancii-na-majze-18-miljona.html> (Дата звернення: 22.04.2020)

³⁰ Регіональні радіостанції перевиконують мовні квоти – Костинський. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2874892-regionalni-radiostancii-perevikonuut-movni-kvoti-kostinskij.html>. (Дата звернення: 22.04.2020)

Зеленський достроково звільнив членів Нацради з питань телебачення і радіомовлення Сергія Костинського і Уляну Фещук, які активно втілювали політику державного протекціонізму української мови в теле- і радіоефірах. Для обох таке рішення стало щонайменше неочікуваним і дивним³¹.

У контексті використання української мови на телебаченні не можна обійти увагою скандал довкола висловлювань про мову мелодрам і комедій головної продюсерки серіалів та фільмів каналу «1+1» Олени Єремєєвої. У публікації на сайті «Телекритика» пані повідомила, що комедії для осіннього сезону були зняті винятково українською мовою, а всі 7 мелодрам – російською. Причина, мовляв, у тому, що знайти тональність української мови, аби глядач її сприймав, досить непросто. І мелодрами українською мовою виглядають гірше, ніж комедії. Та й артистам поки ще важко працювати українською мовою. Отже, продукти для весняного сезону зробили російською мовою, тому що українська складніша для цього жанру. Та й продаваність серіалів українською гірша, бо ринок обмежується тільки Україною³².

Такий погляд на українську як другосортну, звичайно, страшенно збурих громадськість, і хвиля гнівного невдоволення з усіх можливих комунікаційних каналів³³ змусила продюсерку перепрошувати й пояснювати свої слова тим, що їх вихопили з контексту тощо, ба навіть заявити про плани телеканалу збільшити цього року кількість українськомовних продуктів удвічі³⁴.

Утім, окрім відвертого цинізму, а можливо, й непрофесіоналізму продюсерки популярного в масовій аудиторії каналу, меркантильної політики самого телевізійного мовника на шкоду національномовному інтересу, ситуація засвідчила й зростання в Україні громадянського суспільства та його щораз більший вплив на високопосадовців як державного, так і комерційного сектора. Отже, і перспективи спільно відстояти досягнення в мовній царині останніх часів у разі ймовірних

³¹ Костинський і Фещук не розуміють, чому їх звільнили з Нацради. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2891288-kostinskij-i-fesuk-ne-rozumiut-comu-ih-zvilnili-z-nacradi.html>. (Дата звернення: 28.04.2020)

³² Телеканал готовит к показу драматические и комедийные сериалы и заявляет о желании развивать предпраймтовый слот. *Телекритика*. URL: <https://telegritika.ua/sneh-i-slezy-kakie-plany-1-1-po-proizvodstvu-kontenta-na-2020-god>. (Дата звернення: 27.04.2020)

³³ Українська не для мелодрам? 1+1 втрапив у мовний скандал. *ВВС Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/51404360>. (Дата звернення: 28.04.2020)

³⁴ Олена Єремєєва: «Мої слова про мовне питання були вирвані з контексту». *Телекритика*. URL: <https://telegritika.ua/uk/olena-eremeeva-moi-slova-pro-movne-pitannya-buli-virvani-z-kontekstu>. (Дата звернення: 28.04.2020)

загроз із боку не надто українськоцентричної і здебільшого ще малодосвідченої чинної влади виглядають не так уже й примарно.

Позитивом у мовній політиці держави згаданого періоду можна вважати намір Міністерства культури, молоді та спорту (МКМС) до 1 вересня 2020 р. запустити безплатну онлайн-платформу для вивчення української мови, озвучений на початку січня 2020 р. очільником Мінкульту Володимиром Бородянським. За його словами, навчальні курси планують розділити на окремі категорії: для тих, хто знає мову, але хоче її поліпшити; тих, хто не володіє мовою і планує вивчення «з нуля»; для державних службовців, які хочуть удосконалити свої знання³⁵. Про цю ж платформу наприкінці лютого згадує і перший заступник міністра культури, молоді та спорту України Анатолій Максимчук, говорячи про запуск найближчим часом тендеру на її створення. Також він анонсує деякі кроки на підтримку державної та інших мов в Україні, зокрема кримськотатарської, покладаючись на інституції, які є у сфері управління міністерства, згадує про розвиток жестової мови, а також про пошук рішення, як забезпечити вивчення державної мови в офлайн³⁶. Утім, чи здійснюватимуться ці плани після безрезової відставки уряду, в тому числі й зміни керівництва Мінкульту, невідомо.

У мовнополітичному ракурсі варто згадати круглий стіл до Дня рідної мови, що відбувся у лютому 2020 р. в Києві, роботу якого модерував голова Комітету з Національної премії України імені Тараса Шевченка, головний редактор Суспільного телебачення Юрій Макаров. Зокрема, тут порушили питання і про методику викладання української мови як державної. Голова Національної комісії зі стандартів державної мови Оріся Демська висловила думку, що напрацювання методики викладання української мови – це не завдання міністерств, а завдання інтелектуалів: *«І ці методики мають входити в ширше коло питань – для чого дитині, для чого людині потрібна мова? Для того, щоб комунікувати, щоб формулювати свої думки. Для того вжити, щоб створити вербальний портрет нашого майбутнього»*. На думку мовознавиці, тільки-но ми вийдемо в площину *«мова для мислення», «мова як інструмент формування світу, формування себе»* і, відповідно, викладання мови для того, щоб дитина мала інструмент

³⁵ Вивчення української «з нуля»: МКМС запустить безкоштовну онлайн-платформу. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2853157-vivcenna-ukrainskoi-z-nula-mkms-zapustit-bezkostovnu-onlajnplatformu.html>. (Дата звернення: 27.04.2020)

³⁶ МКМС запустить проекти на підтримку української та мов нацменшин. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2881578-mkms-zapustit-proekti-na-pidtrimku-ukrainskoi-ta-mov-nacmensin.html> (Дата звернення: 27.04.2020)

бачити себе, представити себе світові, бути частиною світу – ми тут же забудемо про підмети і присудки: *«Вони залишаться як уявлення про систему, про структуру мови. Але граматичний підхід до вивчення державної мови, будь-якої мови безнадійно застарів. Він формує патерналістичне суспільство»*³⁷.

2. Новочасні обриси угорського, румунського та «русинського» питання

На окрему увагу заслуговує даліше простеження динаміки штучно розпалюваної і підтримуваної в заявах політиків та публікаціях медіа псевдоконфронтації на міжетнічному ґрунті, що спостерігається, передусім, на Закарпатті і виявляється, зокрема, в кількарічному українсько-угорському (меншою мірою – українсько-румунському) освітньо-мовному протистоянні чи в роздмухуванні русинської теми. Наскільки трансформувалися і чи змінилися взагалі тенденції попередніх років із приходом нової влади?

Власне, найзагальніші висновки щодо першого, очевидно, можна ґрунтувати на висловлюваннях віцепрем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції, а нині вже міністра закордонних справ України Дмитра Кулеби, що прозвучали в інтерв'ю виданню «Сегодня» у жовтні 2019 р.³⁸

Український урядовець заявив, що ситуація, коли Угорщина домінує в угорській громаді Закарпаття, коли місцеві угорці не володіють українською і навіть російською мовою, а знають лише угорську, є неприйнятною. Він наголосив при цьому, що Україна хоче, аби ці люди шанували свою культуру, пам'ятали, що вони є угорцями, вільно володіли рідною мовою і могли вільно подорожувати до Угорщини. Водночас наша держава прагне, щоб вони завжди пам'ятали, що є громадянами України, і це теж їхня земля, що це їхня країна, й аби вони розмовляли мовою цієї країни, розуміли її історію та історичне значення. Тобто меседж політика однозначний: у відносинах з Угорщиною на Закарпатті вже не буде так, як до ухвалення Україною нового закону про освіту. *«Ситуації, коли лише угорська частина історії працювала, а Україна, по суті, була відсутня, вже не буде. Коли наші угорські партнери сприймуть цей факт, тоді вони будуть здатні*

³⁷ Україна потребує нової методики викладання державної мови – Макаров. *Українформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2881726-ukraina-potrebuie-novoi-metodiki-vikladanna-derzavnoi-movi-makarov.html>. (Дата звернення: 27.04.2020)

³⁸ Інтерв'ю з Дмитром Кулебою: «Україна вже подала заявку на отримання ПДЧ». *Сегодня*. URL: <https://www.segodnya.ua/ua/ukraine/intervyu-s-dmitriem-kuleboj-ukraina-uzhe-podala-zayavku-na-poluchenie-pdch-1350312.html>. (Дата звернення 26.04.2020)

знайти з нами збалансоване рішення, до якого ми готові, коли інтереси і Угорщини, і України будуть враховані», – підсумував Д. Кулеба міждержавну ситуацію і прийнятні шляхи її врегулювання³⁹.

Нині ж Угорщина продовжує пред'являти претензії до України через два закони, ухвалені у 2017 р. (Закон «Про освіту») і 2019 р. (Закон «Про функціонування української мови як державної»), як такі, що нібито порушують право на використання рідної мови національними меншинами. Наприкінці жовтня 2019 р. Угорщина наклала вето на спільну заяву послів НАТО стосовно України, і в листопаді голова комітету парламенту Угорщини з питань національної єдності Янош Бендик заявив, що Угорщина і надалі послідовно блокуватиме зближення України з Північноатлантичним альянсом та ЄС⁴⁰.

Тим часом заступник голови Закарпатської облради Йосип Борто в інтерв'ю угорськомовній газеті Закарпаття «Kiszo» повідомляє, що місцева угорська громада звернулася до центральної влади України з проханням сформувати в рамках децентралізації об'єднану територіальну громаду з центром у Берегові так, щоб туди увійшли населені пункти переважно з населенням угорського походження⁴¹. Зрозуміло, що такі дії, як правило, інспіруються з-за кордону.

18 листопада МЗС України оприлюднило офіційну заяву щодо заключного Комюніке XVIII засідання Угорської постійної ради, висловлюючи протест у зв'язку із закликами до втручання у внутрішні справи суверенних держав: *«Засуджуючи заклики до автономії угорських спільнот Карпатського регіону, наголошуємо на тому, що національні меншини в Україні користуються конституційним правом на культурну автономію і що підтримка інших форм автономії суперечать українському законодавству і є посяганням на територіальну цілісність.*

У контексті наміру угорської сторони реалізовувати програми з надання допомоги закордонним угорцям зазначаємо, що процедура надання такої допомоги має узгоджуватися з країнами проживання угорських громад та надаватися у прозорий та недискримінаційний спосіб.

³⁹ Інтерв'ю з Дмитром Кулебою.

⁴⁰ Посол Угорщини обіцяє: Будапешт і надалі блокуватиме роботу форуму Україна-НАТО. *Главком*. URL: <https://glavcom.ua/country/society/posol-ugorshchini-obicyaje-budapesht-i-nadali-blokuvatime-robotu-forumu-ukrajina-nato-643159.html>. (Дата звернення 26.03.2020)

⁴¹ Закарпатські угорці прохатимуть Київ створити «угорський» район з центром у Берегові. *Mukachevo.net*. URL: <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/627578> (Дата звернення 27.03.2020)

Також нагадуємо, що Конституційний Суд України визнав Закон України «Про освіту» таким, що відповідає Конституції, і що шість із семи висловлених Венеціанською Комісією рекомендацій для імплементації цього закону Україною вже виконані. Після виконання останньої, сьомої, рекомендації ми очікуємо на розблокування Будапештом діалогу України з НАТО.

Важливим для України є елементи Комюніке з висловленням готовності до нормалізації відносин України та Угорщини.

Закликаємо угорську сторону припинити необґрунтовані звинувачення на адресу України в порушеннях прав угорської меншини та продовжити працювати в напрямі відновлення атмосфери довіри і добросусідського співробітництва, що відповідає також інтересам національних меншин, що проживають у наших державах⁴².

Наприкінці листопада 2019 р. посол Угорщини Іштван Йідярто (родом із Берегова. – авт.) запевнив, що в Угорщині не може бути територіальних претензій до України і вона не блокує процесу інтеграції України в НАТО: «Ми блокуємо лише один форум, це політичний рівень – Рада Україна-НАТО. І будемо блокувати далі. Чому ми блокуємо спільні декларації на цьому політичному рівні? Тому що вважаємо НАТО не тільки військовою організацією. Якщо ти хочеш стати членом НАТО, у тебе повинні бути зобов'язання дотримуватися прав людини. На наш погляд, прийнятий закон про освіту суперечить цим принципам. Хочу підкреслити, що все це аж ніяк не заважає інтеграції, військовій, адміністративній України з НАТО»⁴³.

Незважаючи на постійні твердження офіційного Будапешта та його представників в Україні (КМКС-ТУКЗ, ДСУУ) щодо утисків угорськомовного населення регіону, особливо щодо права на освіту, Україна, зі свого боку, продовжує робити кроки щодо забезпечення основних прав і свобод національних меншин, які проживають в Україні. Зокрема, ухваленням Закону «Про повну загальну середню освіту» 16.01.2020 р. виконано ключові рекомендації Венеціанської комісії щодо мови освіти, які стосувалися навчання мовами Євросоюзу, а отже, і угорською.

⁴² Рішучий крок: Офіційний протест МЗС України проти угорської автономії на Закарпатті. *Mukachevo.net*. URL: <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/658598> (Дата звернення: 12.04.2020)

⁴³ Глуховський М., Груздев С. Посол Угорщини Іштван Йідярто: Ми будемо блокувати Раду Україна-НАТО і далі. *Главком*. URL: <https://glavcom.ua/interviews/posol-ugorschhini-v-ukrajini-ishtvan-iydyarto-mi-blokujemo-i-budemo-blokvati-daliradu-ukrajina-nato-642853.html> (Дата звернення: 12.04.2020)

Оновлення мовних норм у цьому документі не припинило, однак, конфліктної ситуації з Угорщиною: реакція на новий закон виявилася негативною, а виконання вимог незалежного міжнародного арбітра – непоміченими. З угорського боку далі лунають заяви, мовляв, новий освітній закон України *«ліквідує угорські національні школи»*, відкриває шлях до асиміляції угорців та втрати ними ідентичності. Експерти висловлюють думку, що *«мова освіти для угорської громади – це інструмент збереження власної ідентичності, а для офіційних структур Угорщини – можливість втручатись у внутрішні справи України»*⁴⁴.

7 лютого 2020 р. міністр закордонних справ Угорщини Петер Сійярто передав міністерці освіти і науки України Ганні Новосад пропозиції щодо навчання угорців на Закарпатті українською мови. Про це він повідомив на прес-конференції з віцепрем'єр-міністром із питань європейської та євроатлантичної інтеграції України Дмитром Кулебою, зауваживши: *«Ми розуміємо, що Україна хоче, аби її громадяни на всій її території володіли українською мовою й розмовляли нею. А ми бажаємо, щоби угорці, які проживають на Закарпатті, мали змогу зберегти свою рідну мову»*⁴⁵.

Нині вже експертиза освіти і науки Ганна Новосад заявила тоді про припинення політичних дискусій з Угорщиною щодо мовного питання в школах із мовою навчання національних меншин: *«Ми закриваємо політичні дискусії щодо мовного питання для шкіл з мовою навчання національних меншин і зосереджуємося на роботі з учителями та методистами. Для нас це дуже важливо, адже основна ціль – щоб усі українські діти, незалежно від їхнього етнічного походження, на високому рівні володіли державною мовою»*. Ганна Новосад зауважила, що Україна поважає конституційне право кожної дитини вивчати рідну мову й навчатися нею, і дискусія має бути сконцентрована навколо підвищення якості навчання. Що ж до пропозиції угорської сторони прирівняти угорську мову до мови корінного народу, то міністерка слушно відповіла, що це політичне питання: *«Корінні народи у нас чітко визначені в законодавстві. Корінними народами наразі розглядаються ті, що не мають іншої держави, крім України, яка*

⁴⁴ Нові мовні норми: чергові претензії з боку Угорщини. *Magyar.info* – *Новини Закарпаття*. URL: <http://www.magyar.info/27/01/2020/novi-movni-normy-chergovipretenzii-i-z-boku-ugorshhyny> (Дата звернення: 7.04.2020)

⁴⁵ Угорщина передала МОН України свої пропозиції щодо навчання угорців на Закарпатті українською мови. *Закарпаття онлайн*. URL: <https://zakarpattya.net.ua/News/199343-Uhorshchyna-peredala-MON-Ukrainy-svoi-propozytzii-shchodonavchannia-uhortsiv-na-Zakarpatti-ukrainskoi-movy> (Дата звернення: 5.04.2020)

відстоює розвиток їхньої культурної та мовної спадщини. Угорська мова під цей принцип не підпадає»⁴⁶.

У лютому 2020 р. на одному з інтернет-ресурсів з'явилися сканкопії листів, датованих 16.02.2020 р., від представників румунської спільноти Закарпаття: звернення підписали голова обласної спілки румунів Закарпаття «Дачія» Іван Ботош, керівник соціально-культурного товариства румунів Закарпаття ім. Іона Міхалі Де Апша Йовдій Василь та очільниця соціально-культурного товариства румунів Закарпаття ім. Кожбука Опріш Руксандра. У ньому вкотре йдеться про неприпустимість запровадження законів України «Про повну загальну середню освіту», «Про освіту» та «Про забезпечення функціонування української мови як державної», оскільки вони заважають нормальному життю румунів Закарпаття. Інтернет-видання припускає, що це зроблено на прохання секретаря громадської організації «Міжрегіональне об'єднання румунська спільнота України» Ауріки Божеску, яка 12 лютого 2020 р. разом із головою ТУКЗ-КМКС Василем Брензовичем, президентом Міжрегіонального об'єднання «Румунська спільнота України» Іваном Попеску та президентом Асоціації болгар України Антоном Кіссе мали зустріч з Європейським комісаром із питань європейської політики сусідства та перемовин із розширення Олівером Варгеї, який того ж дня мав зустріч із тодішнім міністром закордонних справ України Вадимом Пристайком. Цілком імовірно, на думку видання, що це чергова ініціатива Василя Брензовича, який знову «звинувачує українську владу у надуманому переслідуванні представників національних меншини, порушенні їх прав і свобод»⁴⁷.

Цікавою з погляду порівняння українського та угорського мовного законодавства є стаття, опублікована на закарпатському сайті «Varosh» наприкінці 2019 р., в якому українсько-угорська перекладачка Інга Деяк, редакторка часопису українців Угорщини «Український вісник», авторка українськомовного блогу про угорську столицю «Будапешт: канікули для душі», звертається до змісту закону «Про угорську мову як державну» (його текст є на угорському юридичному порталі net.jogtar.hu у розділі «Тисячолітні закони»), ухваленому в Угорщині 175 років тому в непростих умовах, коли угорська мова була практично витіснена з різних сфер ужитку латиною та німецькою. Інга Деяк звертає увагу на те, що документ «*дуже схожий на той, що*

⁴⁶ Новосад за результатами зустрічі з Сіярто: Ми закриваємо політичні дискусії щодо мовного питання в школах із мовою нацменшин. *Інтерфакс-Україна*. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/political/639986.html>. (Дата звернення: 8.04.2020)

⁴⁷ Чергові спекуляції на тему утисків національних меншин регіону. *Анонс Закарпаття*. URL: <http://anons-zak.com.ua/politika/28852-chergov-spekulyaciyi-natemu-utiskv-naconalnih-menshin-regonu.html>. (Дата звернення: 05.04.2020)

недавно був ухвалений в Україні і викликав стільки непорозумінь і претензій, адже згідно з ним: усі закони в Угорщині мають створюватися і бути написані угорською мовою; мова королівських документів, поданих у парламент, має бути угорська; мова судів, усі судові укази, постанови та позови мають бути угорською; мова парламенту має бути угорська; на території Угорщини абсолютно всі установи мають вести діловодство угорською мовою; навчання у всіх школах має відбуватися угорською мовою». При цьому авторка резонно зауважує, що «якби не цей закон, сьогодні угорці навряд чи говорили б угорською, та й чи збереглася би така країна в серці Європи – невідомо»⁴⁸. Саме завдяки закону про мову угорська зміцнила свої позиції настільки, що, попри ухваленій 2011 р. закон про національність, який дозволяє національним меншинам Угорщини здобувати освіту своєю рідною мовою, ті представники національних меншин, які хочуть в Угорщині залишитися назавжди, угорську вивчають обов'язково. Зміст статті є гарною ілюстрацією того, що доля угорської мови дуже подібна до української. Можливо, саме через це, припускає Інґа Деяк, угорцям і українцям так складно у мовному конфлікті порозумітися: питання мови для обох націй є однаково принциповим і однаково важливим – державним.

Крім т. зв. угорського питання, на Закарпатті час від часу порушується й «русинське». Так, із медіа стало відомо, що 3 вересня 2019 р. президент Чехії Мілош Земан у резиденції на пражському Граді прийняв делегацію «Світової ради підкарпатських русинів» з нагоди 100-річчя початку перебування Підкарпатської Русі (по суті, нинішнього Закарпаття) у складі Чехословаччини. За повідомленнями чеських ЗМІ, делегація, до складу якої ввійшли Василь Джуган – голова Світової ради підкарпатських русинів у Чехії, його заступник Михайло Тяско, а також Дмитро Сидор, православний священник УПЦ (МП), засуджений у 2012 р. в Україні (на три роки умовно) за сепаратизм, – обговорила із Земаном питання «більшої автономії Закарпатської області в Україні». Заступник голови Світової ради підкарпатських русинів Михайло Тяско наголосив, що «українська влада дотепер не визнає, не поважає нашу мову і нашу культуру»; зі свого боку, чеський президент «пообіцяв русинам, що про їхні проблеми говоритиме з українським президентом **Володимиром Зеленським**». У публікації на сайті «Радіо Свобода» підкреслено, що «Президент Чехії Мілош Земан не вперше зустрічається з лідерами однієї з організації чеських русинів і має з ними тісні контакти. У 2017 році,

⁴⁸ Мова єднає: Інґа Деяк про схожість долі української та угорської мов. *Varosh*. URL: <https://varosh.com.ua/dumky/inga-deyak-poyasnyla-chym-podibna-dolya-ukrayinskoj-ta-ugorskoj-mov>. (Дата звернення: 05.04.2020)

зокрема, Василь Джуган і Михайло Тяско супроводжували чеського лідера під час його поїздки до Росії. А після зустрічі з Земаном 6 вересня цього року Михайло Тяско оприлюднив нове фото у соцмережах – знову на шляху до Росії у складі делегації чеських підприємців»⁴⁹.

Попри те, закарпатське обласне телебачення тривалий час перебуває у стані реформування, його русинська редакція продовжує працювати, а теперішній продюсер філії ПАТ «Національна суспільна телерадіокомпанія України» «Закарпатська регіональна дирекція» Євген Тичина в лютневому інтерв'ю за 2020 р. журналістці Наталії Толочко на запитання **«Як ставиться Київ до програми для русинів, адже вони не є національною меншиною? Чому ця програма досі виходить?»** **відповів:** *«На жаль, за русинами тягнеться негативний шлейф сепаратистів, які мріють про територіальне розділення. Багато в чому вони самі посприяли цьому. Але є люди, які ідентифікують себе русинами, й ми це пояснюємо в Києві. Наводимо приклад сусідніх країн, у яких вони визнані меншиною й де для них виходять телепрограми. А в Україні ми кажемо, що їх немає: законодавчо вони не визнані корінним народом, хоча вони є вихідцями із Закарпаття. ПАТ «НСТУ» мусить забезпечити культурологічні потреби цих людей. Держава має вирішити, як їй поводитися з русинами. Поки що держава робить вигляд, що їх не існує»⁵⁰.*

На такий коментар доволі однозначно відреагував інфоресурс «Закарпаття онлайн»: *«В інтерв'ю журналістці Наталії Толочко молодий чоловік, розповідаючи про зміни, які відбудуться на телеканалі «UA: Закарпаття» у 2020 році, у відповідь на чіткі запитання автора без жодного сумніву вивів русинів на рівень окремого народу з окремою, «не українською» мовою. За яким однозначно проглядається окрема державність, але «негативний шлейф сепаратистів, які мріють про територіальне розділення» Є. Тичина воліє не помічати. Орієнтиром для нього є досвід сусідніх країн, які толерують і пропагують русинство як, у випадку Угорщини, зручний політичний важіль для втілення своїх ревізійністських інтересів, а у випадку Словаччини – як спосіб розділення монолітної і впливової української меншини на*

⁴⁹ Пеленська О. Лідери русинів обговорили з президентом Чехії «більшу автономію» українського Закарпаття. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zeman-i-rusynu/30157383.html>. (Дата звернення: 5.04.2020)

⁵⁰ Посилення інформаційної години аналітикою, оновлені програми для нацменшин, співпраця із продакшнелами: яким буде «UA: Закарпаття» у 2020 році. *STV: Суспільне. Detector_Media*. URL: https://stv.detector.media/reformuvannya/regional_movnyky/posilennya_informatsiynoi_godini_analitikoyu_onovleni_programi_dlya_natsmenshin_spivprat_sya_iz_prodakshenami_yakim_bude_ua_zakarpattya_u_2020_roti. (Дата звернення: 5.04.2020)

взаємопоборюючі та маніпульовані тамтешньою владою сегменти (класичне divide et impera – розділяй і володарюй).

Попри те, що в Україні русинство активно використовується державами, зацікавленими в розчленуванні України, зокрема, фактично, було створене і профінансоване на Закарпатті спецслужбами Російської Федерації, яка спершу в аналогічний «гібридний» спосіб «освоїла», а згодом прямо окупувала українські Крим і Донбас, Є. Тичина не бачить в цьому жодної проблеми. Більше того, вважає, що «етнічне Закарпаття, діалект, традицію, культуру, мову» закарпатців можна пропагувати виключно під цим сумнівної якості політичним брендом. І переконаний, що якщо він «працюватиме» на розвиток русинства, то плоди цієї праці не будуть використані Росією. А тому, мабуть, Є. Тичині перед тим, як братися за те, в чому, за його власним зізнанням, він «не є фахівцем», варто поспілкуватися з тими, хто такими фахівцями є. А заодно побесідувати з людьми в українській спецслужбі, які зможуть розповісти йому цікаві факти з історії виникнення і деякі сучасні реалії цього питання на Закарпатті»⁵¹.

Закарпатський поет Андрій Любка з цього приводу на власній сторінці у ФБ написав: «Обережно, не впадїть зі стільця: за наші з вами гроші суспільний мовник буде й надалі випускати програми «русинською» мовою, ще й титрувати їх – тобто титрувати українську мову (діалект) українською мовою! Фактично мова про те, що держава за бюджетні кошти фінансує створення квазі-сепаратистського продукту і камуфлює це під виглядом «національної меншини». Я сподівався, що цей проект, започаткований у свій час балогівською командою і пізніше підтриманий регіоналами, нарешті в рамках реструктуризації ліквідують. Але нім!

Науковцями давно і мільйон разів доведено, що не існує ніякої русинської мови й народу, але продюсер UA: Закарпаття, який узагалі не орієнтується в цій темі, вирішив, що так і має бути, тому в Києві переконує керівництво, що цю програму треба лишити в сітці. Цікаво, це так виглядає державний інтерес і цільове використання коштів – перекладати українську українською?!

Пан Тичина, з яким особисто я пов'язував надії на оновлення й осучаснення регіонального мовлення, свою позицію аргументує тим, що в сусідніх країнах русини визнані і є програми «русинською мовою». Так правильно, бо сусідні країни вже не одне десятиліття фінансують

⁵¹ Продюсер «Суспільного» на Закарпатті збирається пропагувати «русинство» всупереч фахівцям і Україні. *Закарпаття онлайн*. URL: <https://zakarpattya.net.ua/News/199509-Produser-Suspilnoho-na-Zakarpatti-zbyraietsia-propahuvaty-rusynstvo-vsuperech-fakhivtsiam-i-Ukraini>. (Дата звернення: 5.04.2020)

ідею, що закарпатці – це не українці, бо ця ідея дозволяє їм будувати плани на окупацію Закарпаття. Яким невігласом треба бути, щоб цього простого факту не розуміти?!

Та найгірше, що все це відбувається паралельно з масовим скороченням працівників і ефірного часу. Виходить, що першокласну програму Студія «Ранок на Тисі» з чудовим колективом треба закрити, бо нема грошей, а в цей же час залишити безглузду програму, в якій навіть закарпатський діалект спотворюється покручами й русизмами?!»⁵².

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи викладене, можемо констатувати, що мовна політика України за нового президента, парламенту й уже двох урядів (впродовж вересня 2019 р. – початку травня 2020 р.) кардинальних змін не зазнала і радше продовжує рух (хоч, можливо, й за інерцією) у фарватері, прокладеному попередньою владною командою. Деякі означені гальмівні процеси в питанні реалізації вимог ухваленого мовного закону можуть бути пояснені як небажанням їх виконувати і спробами змінити або частково скасувати, так і елементарною недосвідченістю, подекуди й некваліфікованістю більшості державного апарату всіх рівнів, а також звичною в усі періоди бюрократичною системою.

У питаннях взаємин між Україною та сусідніми державами в контексті дотримання освітніх і мовних прав етноспільнот також присутні відхилень у бік поліпшення чи погіршення курсу нині не спостережено. Представники чинної української влади готові шукати порозуміння, встановлювати баланс у різнопланових міжнаціональних зносинах, але не за рахунок умотивованих інтересів України та її державної мови.

Сталою залишається й ситуація з русинською темою, яка вряди-годи мусується, але не виходить за звичні рамки.

АНОТАЦІЯ

Публікація присвячена відстеженню й аналізу мовнополітичних подій в Україні за період від вересня 2019 р. до квітня 2020 р. на основі їх відображення в інтернет-медіа України, у тому числі й регіональних. Звернено увагу, що серед низки наведених фактів у контексті нової суспільно-політичної парадигми окремі є тривожними сигналами. До них зараховано, передусім, той, що перша уповноважена із захисту державної мови написала заяву про звільнення за власним бажанням з акцентуванням на відсутності політичної волі в Україні приймати державницькі рішення в аспекті напрацювання реальних механізмів

⁵² Любка А. [Про програми «русинською» мовою на закарпатському суспільному телебаченні] Facebook. URL: <https://www.facebook.com/andriy.lyubka/posts/2691178374250521>. (Дата звернення: 10.04.2020)

упровадження мовного закону в життя. Невмотивованим виглядає й факт обговорення законопроекту народного депутата від партії «Слуга народу» Максима Бужанського № 2362 про мову й освіту під час засідання Комітету з питань гуманітарної та інформаційної політики, та ще й у період карантину, в той час, як освітні питання зазвичай розглядаються профільним парламентським комітетом (із питань освіти, науки та інновацій) тощо. І хоч загалом мовна політика України за вказаний період кардинальних змін не зазнала, це може сприйматися і як рух за інерцією. Значна увага приділена також темі кількарічного вже українсько-угорського (меншою мірою – українсько-румунського) освітньо-мовного протистояння. Посутніх відхилень у бік поліпшення чи погіршення курсу тут нині не спостережено. Щодо теми політичного русинства, то вона порушується, але за звичні рамки не виходить.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вивчення української «з нуля»: МКМС запустить безкоштовну онлайн-платформу. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2853157-vivcenna-ukrainskoi-z-nula-mkms-zapustit-bezkostovnu-onlajnplatformu.html>. (Дата звернення: 27.04.2020)

2. Відбулася перша сесія Верховної Ради України IX скликання (відео). *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/179613.html>. (Дата звернення: 20.04.2020)

3. Глуховський М., Груздев С. Посол Угорщини Іштван Ійдарто: Ми будемо блокувати Раду Україна-НАТО і далі. *Главком*. URL: <https://glavcom.ua/interviews/posol-ugorshchini-v-ukrajini-ishtvan-iydyartomi-blokujemo-i-budemo-blokovati-dali-radu-ukrajina-nato-642853.html>. (Дата звернення: 12.04.2020)

4. До Ради готують пропозиції про скасування низки положень «мовного» закону – Княжицький. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2902747-do-radi-gotuut-propozicii-pro-skasuvanna-nizki-polozen-movnogo-zakonu-knazickij.html>. (Дата звернення: 27.04.2020)

5. За шість років Нацрада обмежила мовлення 74 російських каналів. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2891143-za-sist-rokiv-nacrada-obmezila-movlenna-74-rosijskih-kanaliv.html>. (Дата звернення: 21.04.2020)

6. Закарпатські угорці прохатимуть Київ створити «угорський» район з центром у Берегові. *Mukachevo.net*. URL: <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/627578>. (Дата звернення: 27.03.2020)

7. Інтерв'ю з Дмитром Кулебою: «Україна вже подала заявку на отримання ПДЧ». *Сьогодні*. URL: <https://www.segodnya.ua/ua/>

ukraine/intervyyu-s-dmitriem-kuleboy-ukraina-uzhe-podala-zayavku-na-poluchenie-pdch-1350312.html. (Дата звернення 26.04.2020)

8. Квоти повернули українську музику на радіо і телебачення – Нацрада. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/09/25/7227300>. (Дата звернення: 27.04.2020)

9. Княжицький М. Заклик до небайдужих громадян звернутися до нардепів фракції «Слуга народу» з проханням зняти законопроект Бужанського з розгляду комітету. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/mykolakn/posts/10218978958519127> (Дата звернення: 30.04.2020)

10. Комітет гуманітарної та інформполітики відправив на доопрацювання законопроект Бужанського. *Детектор медіа*. URL: <https://detector.media/rinok/article/176806/2020-04-30-komitet-gumanitarnoi-ta-informpolitiki-vidpraviv-na-dopratsyuvannya-zakonoproekt-buzhanskogo>. (Дата звернення: 10.04.2020)

11. Костинський і Фещук не розуміють, чому їх звільнили з Нацради. *Українформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2891288-kostinskij-i-fesuk-ne-rozumiut-comu-ih-zvilnili-z-nacradi.html>. (Дата звернення: 28.04.2020)

12. Любка А. Про програми «русинською» мовою на закарпатському суспільному телебаченні. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/andriy.lyubka/posts/2691178374250521>. (Дата звернення: 10.04.2020)

13. МКМС запустить проекти на підтримку української та мов нацменшин. *Українформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2881578-mkms-zapustit-proekti-na-pidtrimku-ukrainskoi-ta-mov-nacmensin.html>. (Дата звернення: 27.04.2020)

14. Мова єднає: Інга Деяк про схожість долі української та угорської мов. *Varosh*. URL: <https://varosh.com.ua/dumky/inga-deyak-poyasnyla-chym-podibna-dolya-ukrayinskoyi-ta-ugorskoyi-mov>. (Дата звернення: 5.04.2020)

15. Мовний омбудсмен назвала своє «завдання номер один». *Українформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2834853-movnij-ombudsmen-nazvala-svoe-zavdanna-nomer-odin.html>. (Дата звернення: 27.04.2020)

16. Мовний омбудсмен прокоментувала рекомендації Венеціанської комісії. *Українформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2834911-movnij-ombudsmen-prokomentuvala-rekomendacii-venecijskoi-komisii.html>. (Дата звернення: 27.04.2020)

17. Мовні квоти: Нацрада оштрафувала радіостанції на майже 1,8 мільйона. *Українформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2874668-movni-kvoti-nacrada-ostrafuvala-radiostancii-na-majze-18-miljona.html>. (Дата звернення: 22.04.2020)

18. Монахова прагне бути адвокатом «мовного» закону. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2839276-monahova-pragnebuti-advokatom-movnogo-zakonu.html>. (Дата звернення: 25.04.2020)

19. Монахова Т. [Tetiana Monakhova] Повідомлення про рішення звільнитися з посади уповноваженої із захисту державної мови. *Facebook*. URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=2567962936854735&id=100009231606405 (Дата звернення: 25.04.2020)

²⁰ Нові мовні норми: чергові претензії з боку Угорщини. *Madyar.info – Новини Закарпаття*. URL: <http://www.madyar.info/27/01/2020/novi-movni-normy-cherгови-pretenziyi-z-boku-ugorshhyny> (Дата звернення: 7.04.2020)

21. Новосад за результатами зустрічі з Сіярто: Ми закриваємо політичні дискусії щодо мовного питання в школах із мовою нацменшин. *Інтерфакс-Україна*. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/political/639986.html>. (Дата звернення: 8.04.2020)

22. Єремєєва О. «Мої слова про мовне питання були вирвані з контексту». *Телекритика*. URL: <https://telekritika.ua/uk/olena-eremeeva-moi-slova-pro-movne-pitannya-buli-virvani-z-kontekstu>. (Дата звернення: 28.04.2020)

23. Пеленська О. Лідери русинів обговорили з президентом Чехії «більшу автономію» українського Закарпаття. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zeman-i-rusyny/30157383.html>. (Дата звернення: 5.04.2020)

24. Порошенко П. Про застереження владі ревізувати мовний закон. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/petroporoshenko/photos/a.474415552692842/1974070169394032>. (Дата звернення: 27.04.2020)

25. Посилення інформаційної години аналітикою, оновлені програми для нацменшин, співпраця із продакшнами: яким буде «UA: Закарпаття» у 2020 році. *STV: Суспільне. Detector_Media*. URL: https://stv.detector.media/reformuvannya/regional_movnyku/posilennya_informatsiynoi_godini_analitikoyu_onovleni_programi_dlya_natsmenshin_spivpratsya_iz_prodakshenam_i_yakim_bude_ua_zakarpattya_u_2020_rotsi. (Дата звернення: 5.04.2020)

26. Посол Угорщини обіцяє: Будапешт і надалі блокуватиме роботу форуму Україна-НАТО. *Главром*. URL: <https://glavcom.ua/country/society/posol-ugorshchiny-obicyaje-budapesht-i-nadali-blokuvatime-robotu-forumu-ukrajina-nato-643159.html>. (Дата звернення 26.03.2020)

27. Продюсер «Суспільного» на Закарпатті збирається пропагувати «русинство» всупереч фахівцям і Україні. *Закарпаття онлайн*. URL: <https://zakarpattya.net.ua/News/199509-Prodiuser-Suspilnoho-na-Zakarpatti-zbyraietsia-propahuvaty-rusynstvo-vsuperech-fakhivtsiam-i-Ukraini>. (Дата звернення: 5.04.2020)

28. Рабінович відмовився виступати в Набраві українською, що призвело до конфлікту. *Інтерфакс*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2773831-rabinovic-vidmovivsa-vistupati-v-nacradi-ukrainskou-u-zasidanni-pereriva.html>. (Дата звернення: 25.04.2020)

29. Рабінович відмовився переходити на українську. Після зауваження Геращенко Разумков пригрозив вимикати мікрофон (ВІДЕО). *Тексту.org.ua*. URL: https://texty.org.ua/fragments/95819/Rabinovych_vidmovyvsa_perehodyty_na_ukrajinsku_Pisla_zauvazhenha-95819. (Дата звернення: 21.04.2020)

30. Рабіновичу нагадали про необхідність виступати у Раді українською. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2773283-rabinovicu-nagadali-pro-neobhidnist-vistupati-u-radi-ukrainskou.html>. (Дата звернення: 25.04.2020)

31. Разумков анонсував зміни до мовного закону. *Главком*. URL: <https://glavcom.ua/news/razumkov-anonsuvav-zmini-do-movnogo-zakonu-664832.html>. (Дата звернення: 27.04.2020)

32. Разумков заявив, що Рада може переглянути закон про мовні квоти. *Главком*. URL: <https://glavcom.ua/news/razumkov-zayaviv-shchogradamozhe-pereglyanuti-zakon-pro-movni-kvoti-664820.html>. (Дата звернення: 25.04.2020)

33. Регіональні радіостанції перевиконують мовні квоти – Костинський. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2874892-regionalni-radiostancii-perevikonuut-movni-kvoti-kostinskij.html>. (Дата звернення: 22.04.2020)

34. Рішучий крок: Офіційний протест МЗС України проти угорської автономії на Закарпатті. *Mukachevo.net*. URL: <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/658598>. (Дата звернення: 12.04.2020)

35. Сидоренко С. Мовний закон штовхають до зміни: що рекомендує Україні Венеціанська комісія. *Українська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/12/6/7103953> (Дата звернення: 25.04.2020)

36. «Слуги народу» намагаються змінити закон про мову – В'ятрович. *Дивись.info*. URL: <https://dyvys.info/2020/03/17/slугy-narodu-namagayutsya-zminyty-zakon-pro-movu-v-yatrovych> (Дата звернення: 10.04.2020)

37. Совсун І. Реванш на марші: як «слуги народу» захищають російську мову, прикриваючись карантинном. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2020/03/20/7244366>. (Дата звернення: 10.04.2020)

38. Телеканал готує к показу драматические и комедийные сериалы и заявляет о желаниии развить предпраймовый слот. *Телекритика*. URL: <https://telekritika.ua/smech-i-slezy-kakie-planu-1-1-pro-proizvodstvu-kontenta-na-2020-god>. (Дата звернення: 27.04.2020)

39. У «Голосі» не розуміють, чому «мовні» і «освітні» зміни треба розглядати під час карантину. *Укрінформ*. <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2899203-u-golosi-ne-rozumiut-comu-movni-i-osvitni-zmini-treba-rozgladati-pid-cas-karantinu.html>. (Дата звернення: 20.04.2020)

40. У Росії схвалили закон про визнання українців і білорусів «носіями російської мови». *Інформаційне агентство «Українські Національні Новини»*. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1857110-urosiyi-skhvalili-zakon-pro-viznannya-ukrayintsiv-i-bilorusiv-nosiyami-rosiyskoji-movi>. (Дата звернення: 21.04.2020)

41. Угорщина передала МОН України свої пропозиції щодо навчання угорців на Закарпатті української мови. *Закарпаття онлайн*. URL: <https://zakarpattya.net.ua/News/199343-Uhorshchyna-peredala-MON-Ukrainy-svoi-propozytzii-shchodo-navchannia-uhortsiv-na-Zakarpatti-ukrainskoi-movu>. (Дата звернення: 5.04.2020)

42. Україна залишається без мовного омбудсмена: чому Тетяна Монахова вирішила звільнитися? *OPINION UA*. URL: <https://opinionua.com/2020/04/24/ukraina-zalishayetsya-bez-movnogo-ombudsmena-chomu-tetyana-monaxova-virishila-zvilnititsya>. (Дата звернення: 27.04.2020)

43. Україна потребує нової методики викладання державної мови – Макаров. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2881726-ukraina-potrebue-novoi-metodiki-vikladanna-derzavnoi-movi-makarov.html>. (Дата звернення: 27.04.2020)

44. Українська не для мелодрам? 1+1 втрапив у мовний скандал. *BBC Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/51404360>. (Дата звернення: 28.04.2020)

45. Уповноваженим із захисту державної мови обраний Тарас Кремінь – омбудсмен. *Детектор медіа*. URL: <https://detector.media/community/article/170468/2019-09-04-upovnovazhenim-iz-zakhistu-derzavnoi-movi-obranii-taras-kremin-ombudsmen> (Дата звернення: 25.04.2020)

46. Уряд саботує мовний закон – Смолій. *Агенція інформації та аналітики «Galinfo»*. URL: https://galinfo.com.ua/news/uryad_sabotuie_movnuu_zakon_smolii_328567.html. (Дата звернення: 25.03.2020)

47. Уряд створив Національну комісію зі стандартів державної мови. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-stvoriv-nacionalnu-komisiyu-zi-standativ-derzhavnoyi-movi>. (Дата звернення: 25.04.2020)

48. Чергові спекуляції на тему утисків національних меншин регіону. *Анонс Закарпаття*. URL: <http://anons-zak.com.ua/politika/28852-chergov-spekulyacii-na-temu-utiskv-naconalnih-menshin-regonu.html>. (Дата звернення: 5.04.2020)

49. Шумицька Г.В. Через діалог до взаєморозуміння в мультилінгвальному просторі: регіональна рецепція мовних новацій в освітній сфері. Монографія. Ужгород : Гражда, 2019. 104 с.

50. Шумицька Г., Пуграшик В. Мовне законодавство України в проєкціях онлайн-медіапростору Закарпаття. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. 2019. Випуск 2 (42). С. 118–129. DOI:10.24144/2663–6840/2019.2(42).118–129.

51. Шумицька Г., Пуграшик В. Мовне питання в Україні після висновків Венеційської комісії: закарпатський онлайн-медіаракурс. *Таврійські філологічні наукові читання* : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 26–27 січня 2018 р. Київ : Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, 2018. С. 188–193.

52. Шумицька Г., Пуграшик В. Новинні сайти як індикатор мовної ситуації в Україні (на прикладі веб-ресурсів Закарпаття). *Стиль і текст*. Науковий збірник. 2017. Випуск 1 (17). С. 163–180.

53. Шумицька Г., Пуграшик В. Реакція медіа на статтю 7 Закону «Про освіту» як віддзеркалення сучасної мовної ситуації в Україні (на матеріалах новинних веб-ресурсів Закарпаття). *Науковий потенціал та перспективи розвитку філологічних наук* : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 8–9 грудня 2017 р. Київ : Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, 2017. С. 174–178.

54. Якщо не вдасться скасувати Закон про мову, то «Слуги народу» підсилять його невиконання. *Патріот Донбасу*. URL: <https://donpatriot.news/iakshcho-ne-vdastsia-skasuvaty-zakon-pro-movu-to-sluhy-narodu-pidsyliat-joho-nevykonannia>. (Дата звернення: 29.03.2020).

Information about the authors:

Shumytska H. V.,

Candidate of Philology,

Associate Professor at the Department of Journalism,

Dean of the Faculty of Philology

Uzhhorod National University

3, Narodna Sq., Uzhhorod, 88000, Ukraine

Putrashyk V. I.,

Senior Teacher at the Department of Journalism,

Chief Editor of the Mediacyenter

Uzhhorod National University

3, Narodna Sq., Uzhhorod, 88000, Ukraine

**УТВЕРДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-МОВНОЇ ЄДНОСТІ
БАЧВАНСЬКИХ РУСНАКІВ ІЗ ЗЕМЛЯКАМИ
НА МАТЕРИКОВІЙ УКРАЇНІ
(ПОЧАТОК – ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ СТ.)**

Юрса Л. В., Негер О. Б.

ВСТУП

У сучасних умовах вивчення історії розвитку та становлення української мови важливе значення має дослідження бачвансько-сримського варіанта української літературної мови, адже, як відомо, наприкінці ХХ – на поч. ХХІ ст. на крайньому заході українських етнічних земель з'явився антиукраїнський політичний рух так званих неорусинів, і одним із головних елементів їхньої політичної доктрини є спроби довести самостійність так званої русинської мови, а точніше її словацького (лемківсько-пряшівського) та польського (лемківсько-горлицького) варіантів.

Вкрай важливо розуміти, що бачвансько-сримський варіант української мови виник у результаті природної еволюції місцевих говірок українських переселенців, а також за сприяння українських культурних діячів – В. Гнатюка, Г. Костельника, Г. Надя, М. Кочіша, А. Шептицького. Функціонування та розвиток бачвансько-сримського варіанта української мови був єдино можливим способом зберегти українську ідентичність представників найпершої української діаспори, яка з певних історичних причин була відірвана від українських земель.

Як ми вже зазначали, описом бачванської говірки та її кодифікації займалися такі науковці, як В. Гнатюк, Г. Костельник, М. Кочіш, О. Горбач, Ч. Бідвел, Г. Надь. Лексика бачванців опрацьована незначною мірою. Необхідно зауважити, що важливим першоджерелом існування бачвансько-сримського варіанту української літературної мови є словник В. Гнатюка, який доданий до збірки етнографічних матеріалів Р. Керестура та Коцура¹.

Історія та порівняльний аналіз бачванської говірки подано у праці О. Горбача «Розвоєві тенденції літературної мови бачвансько-сримських українців (русинів)»²

¹ Гнатюк В. Словарець менше зрозумілих виразів. *Етнографічні матеріали з Угорської Руси*. Етнографічний збірник. Львів, 1911.

² Горбач О. Лексика говірки бачвансько-сримських українців. *Науковий збірник музею української культури в Свиднику*. 1969. № 4. Кн. 1. С. 310.

Лемківсько-пряшівський та лемківсько-горлицький варіанти русинської мови – результат політично вмотивованих зусиль антиукраїнських сил. Їх метою було сформувані та спрямувати дезінтеграцію українського етномовного простору. Адже вищезазначені варіанти так званої русинської мови постали як альтернатива українській літературній мові, яка, попри численні труднощі, все ж таки існувала та розвивалась на теренах як Чехословаччини, так і Польщі, а також функціонувала у всіх стилях. У зв'язку з цими фактами, незважаючи на термінологічну подібність, русинську мову (руски язык), або бачвансько-сримський варіант української літературної мови, та русинську мову, яка поширена нині в Словаччині, Угорщині та Польщі, не можна ототожнювати, оскільки це абсолютно різні феномени.

У XIX ст. корінні жителі Закарпаття визнали свою мову як частину руської, тобто української мови. Так, відомий історик, мовознавець, фольклорист М. Лучкай у своїй латиномовній «Граматиці...» зазначає: “*Unica Dialectus mansit absque Grammatica, et forte corruption, scilicet: Ruthenica, aut Карпато-рускаа, quae praeter parvam Russiam, Poloniam, praecipue usu venit in Galicia, Lodomeria, Bukovina, et ab hinc per latus meridionale montium Carpathicorum, seu superiore Hungariam usque Scerpusium, cujusque labii animae in Diaecesi Munkatsiensis et Eperjesiensis, in parteque M. Varadinensi ad medium millionem numerantur*” («Без граматики, а може, і без сильного зіпсуття, залишилася єдина мова – руська або карпато-руска, яка вживається, крім Малоросії, Польщі, ще в Галичині, на Волині, на Буковині, і звідси через південний бік карпатських гір, або верхню Угорщину, по Спиш, нею говорить кожен у мукачівському та пряшівському єпископстві, та у частині єпархії Орадя-Маре до пів мільйона осіб»)³.

У зв'язку із бездієвістю політичного ресурсу культурних осередків України та українців Пряшівщини, Румунії, Польщі склалися всі передумови для того, щоб варіанти української літературної мови функціонували на територіях інших держав. Деякі псевдонауковці продовжують нав'язувати думку, що є окремий русинський народ від українського як самостійна нація.

1. Геополітичні передумови становлення бачвансько-сримського варіанта української літературної мови

Руски язык як варіант української літературної мови активно функціонує на території Сербії, в автономному краї Воеводина та частково у Хорватії. У 2004 р. відбувся перепис народу, згідно з даними якого в

³ Lutskey M. *Slavo-Ruthena Grammatica. Budaе. 1830. S.VIII–IX.*

Сербії проживає близько 15 тисяч осіб, які називають себе руснаками. Ці поселення компактно проживають у селах Руський Керестур та Коцур. Рідну говірку мешканці Керестура та Коцура називають «руска бешеда», яка походить із південно-лемківського діалекту української мови.

Бачвансько-руську говірку самі носії називають ще «руска бешеда», а її літературну форму – «руски язык». Цією говіркою послуговуються 25 тисяч русинів (руснаків) Воєводина. Ці мешканці є нащадками українських емігрантів, які переселились із південно-західної Лемківщини (XVIII – XIX ст.) і проживають у містах Новий Сад, Вербас, селах Коцур, Петровці, Руський Керестур, Миклошевіц, Беркасово та ін.

У середині XVIII ст. українці, які проживали на території сучасного Закарпаття та Східної Словаччини, у зв'язку із соціально-економічними реформами австрійської імператриці Марії-Терезії, були змушені переселитись до сербських сіл Керестур та Коцур. У чужому краї переселенці зуміли зберегти свою мову, хоч вона і зазнала південнослов'янського впливу, зокрема сербського.

Бачванські русини були переселенцями із північно-східної Пряшівщини і Закарпаття та Галичини. Вони переїздили як вільні громадяни, носії греко-католицької віри, зі своїми автохтонними звичаями та традиціями. Переїжджали із північно-східних районів Габсбургської імперії (Жупи Земплин, Шариш, Бордош, Марамарош тощо) на територію сучасної Воєводини, яка була звільнена від турецького поневолення.

У 70-х рр. XVIII ст. також відбулось переселення 8 000 запорозьких козаків, які зазнали руйнування Січі та попрямували на Балкани. Такі переселення були спричинені демографічною ситуацією. Адже після завершення австрійсько-турецької війни у 1739 р. у складі австрійської імперії опинилися малозаселені території. Керівництво імперії вирішило долати таку ситуацію шляхом заселення Австро-Угорщини, зокрема чехами, словаками, русинами, румунами та іншими народами імперії.

Також керманіч Австрійської імперії шляхом переселення на орні землі хотіли підвищити дохід країни коштом податків. У 1751 р. почались стихійні переселення українських русинів до Керестура, у 1763 р. – до Коцура. Із Михайлом Мункачі було підписано контракт, у якому зумовлювалося переселення 200 русинських сімей греко-католицького обряду з верхньо-угорських районів, відомих як “Urreg-Land” (Горниця), до Керестура⁴.

Русини-українці Коцура та Керестура сповідують греко-католицьку віру і колись мали підпорядкування Мукачівській єпархії, а згодом –

⁴ Юрса Л. Історія бачвансько-сримського варіанта української літературної мови. Львів, 2015. С. 19–20.

Великоварадинській єпархії. Ці переселенці мали доступ до церковної літератури, розвивалась церковна школа, в якій викладання проходило руснацькою мовою – варіантом української літературної мови. З 1753 р. у Керестурі функціонувала русинська школа, а у Коцурі – з 1765 р.

У 1787 р. відбувся перепис населення, згідно з яким у Керестурі в 303 хатах проживала 431 українська родина, 2191 мешканець, у Коцурі – 318 українська родин, 1915 мешканців.

Переселенці-русини за всю історію свого перебування за межами батьківщини дбали про свої національні та духовні надбання. Так, вони зберігали південно-лемківські говірки, назву «руснак», греко-католицьку віру, кириличну азбуку.

У 1766–1764 рр. чимало кількість руснаків Керестура та Коцура емігрувала до Нового Саду.

Згідно із переписом 2002 р., у Воеводині ідентифікували себе русинами-українцями 15 626 осіб, а на північно-східній території Хорватії – менше 3 тисяч осіб. Після переселення українських руснаків до Бачки та Сриму русинський варіант української літературної мови зазнав значного впливу з боку сербської та хорватської мов.

Русини Керестура та Коцура тривалий час використовували українську редакцію церковнослов'янської мови з народнорозмовними вкрапленнями й вважали її літературною мовою. Така форма літературної мови функціонувала в ті часи і на території Закарпаття. Необхідно вказати на таку особливість, що діалект, яким послуговуються українські переселенці, значно відрізняється від інших українських говірок. Причиною такої видозміни став той факт, що на структурі мови українських переселенців позначилися впливи суміжних мов – польської, словацької, а згодом і сербської.

Нині є чимало назв на позначення мови русинів Бачки та Сриму, наприклад: *бачвансько-русинська, бачвансько-сримська, паннонська мова, бачвансько-руска бешеда, бачваньски руски јазик*.

2. Мовно-стилістичні особливості бачвансько-русинського діалекту

Бачвансько-сримський діалект – це мова переселенців у Бачці та Сремі. Бачванська говірка – це варіант української літературної мови із багатьма словацькими, польськими, угорськими, німецькими та сербськими запозиченнями.

О. Горбач зазначає, що він здійснив систематичні записи бачванської лексики в 1953 р. в Р. Керестурі, у 1955 р. – в Керестурі й Беркасові, у 1967 р. – у Вербасі. Науковець порівняв свої записи з матеріалами Словничка Володимира Гнатюка і зауважив, що бачванська лексика зазнала помітних змін, зокрема щодо позичень з угорської, сербохорватської, німецької й української мов. Велике число угризмів уже забулося (вирази з політично-адміністративної й

абстрактної лексики). Змінився й склад сербізмів. Від часу Гнатюкових записів керестурська говірка перейняла функцію літературної мови, і ця мова стала й собі впливати через пресу, радіо, школу на лексику, зокрема адміністративну, абстрактну й термінологічну, бачванської говірки: яскраві сербізми не сприймалися гармонійно в мові, і їх замінили нові утворення калькового характеру. З мови релігійного культу й учительської інтелігенції перейнято чимало виразних українізмів, крім раніших українських церковнослов'янізмів⁵.

Зрозуміло, що в лексиці бачванців чимала кількість запозичень. Це стало наслідком різних історичних змін, які видозмінювали геополітичну ситуацію переселенців з їхніх етнічних земель. Адже чимала кількість запозичень проникла в говірку бачванців ще на території Карпат, зокрема германізми, угризми, румунізми, а після переселення – сербізми, хорватизми та ін.

Однією з особливостей бачвансько-русинського діалекту є те, що він значно відрізняється від інших говірок української літературної мови. Цьому передував ряд причин, зокрема впливи інших мов – польської та словацької, адже цей діалект сформувався на основі перехідних українсько-словацьких діалектів південно-західної Лемківщини зі значними впливами сербської мови, а також угорської, польської та німецької мов. Деякі мовознавці визначають бачвансько-сримський діалект як «слов'янське есперанто».

Науковці зараховують бачвансько-сримську говірку як до західнослов'янських, так і до східнослов'янських мов.

Одним із найбільш важливих аргументів на користь самостійності мови та культури бачвансько-сримських руснаків є їхнє мовлення. Мова бачванських руснаків, або, як вони самі її називають – *руска бешета*, має досить велику різницю із сучасною українською літературною мовою. Але це й не дивно, адже, як слушно зауважує Й. Дзендзелівський, більшість діалектних рис говірок бачванців беруть свій початок у південно-західних говорах української мови, передусім у лемківському діалекті, де вони виникли під впливом суміжних говірок польської та словацької мов⁶.

За науковими спостереженнями Л. Белея, «говірки бачвансько-сримських руснаків не знають характерного для української мови переходу етимологічних [о], [е] в [і] (*вол* 'віл', *пост* 'піст', *стол* 'стіл', *соль* 'сіль') та звичних для української фонетики т.зв. повноголосних

⁵ Горбач О. Лексика говірки бачвансько-сримських українців. *Науковий збірник музею української культури в Свиднику*. 1969. № 4. Кн. 1. С. 311.

⁶ Дзендзелівський Й. Мова бачванців як засіб датування явищ лемківського діалект. *Руснаци. Русини 1745–1995*. Збірник робіток зоз медзинародней науковей конференції «Приселене і живот Руснацох у Бачкей, Сриму і Славоні 1745–1995». Нови Сад, 1996. С. 7–20.

блато 'болото', базда 'борозда', браня 'борона', браніц 'боронити', борба 'боротьба' врана 'ворона', злато 'золото' та ін.; на місці праслов'янських сполук *dj, *tj, *kj вживаються як поширені в інших південно-західних говорах української мови [дж/ж], [ч] або типові для західнослов'янських мов [дз], [ц] (меджа 'межа', мачуха, унучка та єдзене 'їжте', помоц 'поміч'); праслов'янський *l може переходити або в звичні для української мови звукосполуки [ок/ол] або [лу/ло] (вовк, жовти 'жовтий', колбаси та слунко 'сонце'; длобац 'дівбати') тощо»⁷.

Також важливою складовою частиною бачвансько-русинської мікроеди мови є те, що вона має широку стилістичну диференціацію, зокрема використовується в художньому, публіцистичному, науковому та офіційно-діловому стилях. Також бачвансько-сримським варіантом української літературної мови видається періодична преса, зокрема: тижневик «Руске слово», дитячий місячник «Заградка», молодіжний місячник «Мак», газета «Шветлосц», вісник «Studia Ruthenica».

Незважаючи на такі факти, за словами М. Мушинки, лінгвісти довго ігнорували русинську мову та літературу. Основною причиною такого ігнорування, на думку М. Мушинки, було те, що «термін “русский”, який у цій мові має точно окреслене значення, важко перекласти на інші мови»⁸.

Варіант української літературної мови, який функціонує на території колишньої Югославії, самі носії називають по-різному: *руски язык, руска бешеда, бачванський говір*. Цей говір використовує близько 25 тис. руснаків Югославії та Хорватії. Вони є нащадками переселенців з автохтонних західноукраїнських земель, які емігрували на Балкани протягом XVIII – XIX ст. *Руски язык* – це варіант української літературної мови, який утворився під значним впливом східнословачьких говірок. У XVIII ст. перші переселення відбулись із території Закарпатської області до Бачки. Наприкінці XIX ст. – друга хвиля еміграції українців із Галичини.

Нині в Югославії живе приблизно 15 тис. осіб, які є прямими нащадками українських переселенців із західноукраїнських земель⁹.

Тривалий час русини-українці Югославії не мали літературного варіанта своєї мови.

⁷ Белей Л. Русинська мова в Сербії та Хорватії. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ : Українська енциклопедія, 2007. 856 с.

⁸ Мушинка М. Володимир Гнатюк. Життя та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства. *Записки наукового товариства ім. Шевченка*. Праці філологічної секції. Т. 207. С. 157.

⁹ Юрса Л. Становлення бачвансько-сримського варіанта української літературної мови на Балканах. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2019. Вип. 23. Том 3. С. 77–81.

3. Кодифікатори літературного варіанта української мови на Балканах

У 1897 р. В. Гнатюк провів тривалу фольклорну експедицію на Бачці, записав та опублікував тексти 430 народних пісень, 220 оповідань, численні анекдоти, а також народне весілля. Це стало поштовхом до кодифікації місцевої бачвансько-сримської говірки та утвердження цієї говірки як специфічного варіанта української літературної мови¹⁰.

У статті «Словаки чи Русини» В. Гнатюк наводить паралелі та подібності бачванського говору до інших говорів, але при цьому зауважує, що вони не становлять основи тієї літературної мови, якою послуговуються русини Крестура та Коцура¹¹.

Лексика бачванців усяна чималою кількістю запозичень. Зокрема, на думку О. Горбача, чимала кількість лексичних вкраплень проникла ще в Карпатах (германізми, румунізми, угризми), інші знову ж – після переселення в Бачку й Срім (сербохорватизми, угризми, германізми)¹².

Найменша кількість запозичень у бачвано-сримську говірку надійшли з румунської мови. Як зауважує О. Горбач, ці запозичення проникли в лемківські говірки з колонізаційною «волоською» хвилею Карпатами в XIV – XVII ст. і стосуються в основному пастушої термінології: *балета* (рум. *Bălîgă*) “коров’ячка”, *бамбух* “шлунок корови”, *бановац* “пожалкувати”¹³.

Також чисельну групу становлять запозичення до бачванської говірки з німецької мови. Вони деякою мірою були принесені бачванцями ще з Карпат, а частково були перейняті вже під час проживання в Бачці та Сримі. Так, наприклад: *акуратни* «сумлінний» (н. *akkurat*), *анилатовац* (н. *einschlagen*) «додавати сірки до забочкованого вина», *бай бер/бель* (н. *Barbier*) «голяр», *байка* «жилет-корсетик»¹⁴.

З угорської мови запозичення в бачвансько-сримську говірку відбуваються ще на теренах Закарпаття, а згодом вже в Бачці: *ровка* «лисиця» (у. *góka* «лис»), *ройта* (у. *rojt*) «френдзля, торочок, розронтовац, прогайнувати» (у *ront* «*зіпсувати*») ¹⁵.

¹⁰ Юрса Л.В. Статус бачвансько-сримського варіанта української літературної мови. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Серія: «Філологічні науки» (мовознавство). 2016. Том 2. № 5. С. 170–173.

¹¹ Гнатюк В. Етнографічні матеріали з Угорської Русі. Розповіді і статті о Руснаках Бачкей, Сриму і Словонії. Т. V. Нови Сад : Руске слово. С. 203.

¹² Горбач О. Лексика говірки бачвансько-сримських українців. *Науковий збірник музею української культури в Свиднику*. 1969. № 4. Кн. 1. С. 319–320.

¹³ Там само. С. 320.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Там само. С. 328.

Також наявні запозичення із сербо-хорватської мови, однак вони вже відбулися після переселення бачванців до Бачки. Запозичення відбулись у зв'язку з тим, що спочатку бачванці жили в одних і тих самих селах, де і серби і, відповідно, запозичення були неодмінним процесом. О. Горбач зазначає, що сербо-хорватська мова «з різних поглядів виявилася ближчою бачванцям, ніж літературний варіант української мови: зокрема своїми не повноголосними формами та збереженням о, е в нових закритих складах (златни, кравар, извор)»¹⁶.

У 1904 р. відомий громадський діяч, філософ, мовознавець та священик Г. Костельник видає збірку віршів «З мого валала», яка стала першим кроком в унормуванні русинської мови як варіанта української літературної мови. За словами Л. Белея, Г. Костельник «заклав основи третього варіанта – бачвансько-сримсько-української літературної мови – руского язика»¹⁷.

У 1923 р. Г. Костельник видає «Граматику бачвансько-рускей бешеди», в якій вперше були визначені норми руского язика. Згодом світ побачила мовознавча розвідка Г. Костельника під назвою «О литературном языке югославянских русинов».

У цих працях дослідник утверджує головні фонетичні, граматичні та лексичні норми руської мови Бачки та Сриму. «Грамматика...» Г. Костельника складається із шести розділів, які присвячені фонетиці, лексиці, морфології, синтаксису та правопису бачвано-сримського варіанта української літературної мови. Вона стала значним внеском у розвиток гуманітарної науки. Ще однією важливою особливістю мовознавчої спадщини Г. Костельника є те, що автор став новатором і в кодифікації термінології.

У своїй «Граматиці...» Г. Костельник наголошує на тісній спорідненості бачванської говірки та української літературної мови. Бачвансько-сримську говірку дослідник, безсумнівно, вважав варіантом української літературної мови, яка має значні польські та словацькі запозичення.

Г. Костельник намагається продемонструвати зв'язок літературного варіанта мови бачванських руснаків-українців та української літературної мови, вказуючи на використання «українських» літер *я, ю, є, ї*, які передають м'якість попередніх приголосних *н* та *л*, вживання літери *г*, а також знака м'якшення. Панівним принципом правопису в текстах Г. Костельника став фонетичний, який сформувався під впливом української літературної мови.

¹⁶ Горбач О. Лексика говірки бачвансько-сримських українців. *Науковий збірник музею української культури в Свиднику*. 1969. № 4. Кн. 1. С. 330.

¹⁷ Белей Л. Гавриїл Костельник як творець бачвансько-сримського варіанта української літературної мови. *Гавриїл Костельник на тлі доби: пошук істини* : Збірник наукових праць. Львів – Ужгород : Гражда, 2007. С. 127.

Дослідник дає коментар щодо знака м'якості «ь», який, за його словами, можна було запозичити від хорватів і записувати латинською літерою “j”, але *«пре тоти пременки у писовні ми би ше барз одалели од обцей рускей и од церковней писовні, па би зме не могли легко читац книжки написани у книжковим (літературним) руско-украинским язyku. Прето ше мушине тримац такей писовні, хтора за нас згодна, але и як найбаржей зближена гу обцей руско-украинскей писовні»*¹⁸.

У своїх розвідках Г. Костельник закликав співвітчизників вивчати книжну мову (тобто українську літературну мову), а також зближуватися з нею на письмі. Роздуми та міркування Г. Костельника чітко свідчать про його національне самоусвідомлення та значущість рідної мови: *Барз добре видно, же корень нашей бешеди руско-українски; барз вельки вплив на ней ше зазначел польски, а словацки уж бул вельо меньше*¹⁹. Важливим твердженням для розуміння цінності накових праць Г. Костельника є те, що автор намагався ввести «руски язык» у систему загальноукраїнського літературно-мовного ареалу.

Мовознавець всіляко намагався підкреслити свою любов до малої батьківщини, а також прагнення до висвітлення національної української самосвідомості. Так, у поемі *«Встань, україно! Пісні неволі й визволення»*, яка була опублікована у 1918 р., автор закликав до об'єднання всіх українців: *Встань, Україно! Збери діти свої,/ дай їм імя і власть!/ Я – жерело підземне, скритне –/ Я – найменший в Твоїм обійстю, наймолодший/ Кличу до Тебе:/ Встань, Україно! Виведи діти свої на світло – [...]/ Мечем обережися/ І пануй над своїми дітьми!.../ Встань, Україно!*

У нарисах *«Дзе спада наша бешеда»* (1922 р.) і *«Наша бешеда»* (1937 р.) Г. Костельник торкається питання глотогенезу мови руснаків Югославії, доводить, що бачванська руска бешеда – це діалект української літературної мови, який позначений впливами польської та словацької мов.

У міжвоєнний період активізувалися контакти між бачванськими та галицькими й закарпатськими періодичними виданнями, в яких було опубліковано чимало розвідок про бачванців, їхню культуру, літературну мову, яка функціонувала в бачвансько-сримській говірці.

За часів становлення Карпатської України (1938–1939) бачвансько-сримські руснаки ведуть активну співпрацю з українцями Закарпаття. Так, однією зі знакових постатей став Діонісій Наряді, який був

¹⁸ Костельник Г. Граматика бачвансько-рускей бешеди. Проза на руским літературним язyku. І. Вид. Нови Сад : Руске слово : Завод за культуру войвожанских Руснацох, 2011. С. 245–246.

¹⁹ Костельник Г. Наша бешеда. Проза на бачванско-сримским руским літературним язyци. С. 186.

нащадком колишніх переселенців і повернувся на батьківщину, обійнявши посаду Апостольського адміністратора Карпатської України. Знаковою історичною подією став той факт, що бачванські русини зібрали 15 тис. динарів для розбудови Карпатської України. Після трагедії, яка сталась у березні 1939 р. на Красному полі (Карпатська Україна була окупована фашистською армією Адольфа Гітлера та проведені жорстокі репресії щодо місцевих українців), чимала кількість симпатиків Карпатської України знайшли прихисток у своїх земляків на Бачці.

У міжвоєнний період сформувалися два протилежні погляди щодо чинності та автохтонності руської мови переселенців на Балканах. Прихильники одного із поглядів вважали, що руська мова є варіантом української літературної мови і має функціонувати на заселених землях як літературна мова. Інші ж тяжили до течії панславізму. На думку протилежного крила дискусій, русинська мова була похідною від російської і прихильники цієї ідеї хотіли бачити своєю літературною мовою карпатсько-русинський варіант або російську мову. Москвофіли проводили активну політику проти народно-розмовного варіанта використання мови та пропагували ввести язичіє. Свою діяльність москвофіли Бачки та Сриму закріплюють за допомогою заснування культурно-просвітницьких організацій, які вони почали відкривати з 1933 р., а вже у 1934 р. започаткували вихід періодичного видання «Заря» (з 1936 р. – «Русска заря»). Цими виданнями вони започаткували рух проти національно зорієнтованих руснаків Бачки та Сриму: «...нашу рускоц, котру зме пріяли од наших оцох, од наших руских дідох, бра німе од поджемних, тайних нападох ткз. «Українізма» зоз шицкихи нашими силами и могучими средствами»²⁰. Вони пропонують вживати назву Україна, яка на той час була на піку популярності у слововжитку бачванських руснаків, як «*едну богату русску обласц(край) велькей и моцней России*».

У повоєнні часи москвофільські активісти влилися в соціалістичні органи Югославії, і вже у цій іпостасі намагалися зросійщити життя руснаків Бачки та Сриму. Проросійські представники прагнули всіляко дискримінувати бачванських руснаків та проводили активну антиукраїнську політику, зокрема від конфлікту, який відбувся між І.В. Сталіним та Й. Тіто у 1948 р., до зв'язків з «українськими націоналістами» Німеччини, Канади, Англії, США. Але попри складну політичну ситуацію, яка склалася на території соціалістичної Югославії, місцеві українофіли змогли зберегти свою національно спрямовану українську свідомість та протистояти всіляким антиукраїнським рухам.

²⁰ Оляров Н.Д. Рускоц чи «україніство?» *Заря*. 1934. 27 мая.

Напередодні розпаду Югославії на теренах Сербії утворилися дві організації – Союз русинів і українців Югославії та «Руска матка», які об'єднували так званих «українофілів» та «автохтонів». Це призвело до того, що «колишні бачвансько-сримські москвофіли та їхні симпатки у союзи з сербськими націонал-комуністами Слободана Мілошевича під личиною неорусинства витворили антиукраїнську платформу, що й засвідчило заснування «Руської матки» та діяльність її активістів – Дюри Папуги, Любомира Медеші, Наталії Дудаш та ін. Щоб замаскувати справжнє призначення «Руської матки» та зробити її ідеї привабливими для широких верств руснаків Сербії, її активісти не втомлювалися наголошувати на власному європоцентризмі»²¹, бо «нібито після Другої світової війни Європа визнала право русинів на власну державу»²².

Ще однією знаковою постаттю у формуванні національної свідомості руснаків Балкан став Гавриїл Надь, який народився у м. Старий Врбас – Воєводина. Учений написав чимало праць, які присвячені вивченню та розвитку руської мови, зокрема її граматичних, правописних та лексичних особливостей, а також методиці викладання мови, досліджував історію руської мови.

У праці «З нашого правопису» 1950 р. Г. Надь розглянув проблемні питання у сфері орфографії.

Ще одним відомим кодифікатором бачвансько-сримської говірки як варіанта української літературної мови став Микола Кочиш. Народився науковець у с. Дюрдево – Воєводина. Він є автором понад 20 статей, які врегульовують проблемні питання кодифікації руської мови.

М. Кочиш публікував праці, які характеризують проблеми правопису, лексики, граматики та ономастики югославських русинів. Він автор таких мовознавчих праць, як «Мацеринска бешета. Граматика» (1965, 1967, 1968), «История: словник терминов за основну школу» (1970), «Правопис руского языка» (1971), «Приручни терминологийни словник сербскогорватско-руско-українски» (1972), «Граматика руского языка за I–II класу гимназиї» (1974), яка побачила світ завдяки рецензентові А. Чипкарю.

Нині літературна мова русинів-українців Бачки та Сриму визнана однією з офіційних мов Воєводини (Сербія). Також, як офіційна мова, вона використовується в середовищі жителів Руського Керестура, Коцура, Вербаса, Бачки, Нового Саду та ін.

²¹ Белей Л. «Русинський» сепаратизм: націтворення *in vitro*. Київ : Темпора, 2017. С. 150.

²² Там само.

За словами М. Мозера, русини є «власне українцями, що споконвіку були «русинами-українцями», але з різних досить складних і багатоманітних причин (...) опинилися осторонь тих новітніх націотворчих процесів, що їх останній етап розпочався в другій половині XIX ст.»²³.

Знаний дослідник історії, культури та літератури руснаків Балкан М. Цап переконаний у тому, що руснаки Югославії мають глибоку культурно-національну традицію із русинами Карпат: «З уключованьом Руснацох и Сриму до общекультурних и национальних цекох закарпатських Русинох стредком XIX століття, почина процес котри условно наволуєме предистория культурно-национального пре породу Руснацох нешкайшей Югославії. Як познате, початки того пре породу звичайно ше вяже за 1890 рок и видаване Русского соловея Михайла Врабеля, першей книжки на язика бачванско-сримских Руснацох, але зачатки культурней активносци, през свідомосц о припаданю гу ширшей националней заедніци Русинох (Українцох) з обидвох бокох Карпатох, маю глибшу традицію»²⁴.

Із 1949 р. на території міста Новий Сад діє русинська радіоредакція, яка передає інформаційні та музичні програми, а також на філософському факультеті університету понад тридцять років функціонує Відділ русиністики.

У 1975 р. створена русинська телеорганізація «Новий Сад», яка транслює інформаційні, культурні та фольклорні передачі. У Руському Керестурі функціонує гімназія, навчання в якій проводиться русинською мовою.

Прибічник українськості в науково-культурному розвитку бачвансько-сримських руснаків Ю. Тамаш наголошує на тому, що «хай у русинській краплині роси відзеркалюється подоба українського моря, щоб не зникло воно, як роса, в російському імперському океані»²⁵.

ВИСНОВКИ

Можна з певністю стверджувати, що руски язык – це варіант української літературної мови, а русини є частиною українського народу. Так склалося історично, що українські руснаки проживають на

²³ Мозер М. Причинки до історії української мови. Вінниця : Нова Книга, 2011. С. 367.

²⁴ Цап М. На жридлох духовносци: огляди з исторії рускей литературы и культуры. Нови Сад : Руске слово, 2014. С. 9.

²⁵ Тамаш Ю. Улога Русинох у европейскей цивилизации. *Руснаци. Русини 1745–1995*. Зборнік роботох зоз мудзинародней науковей конференци «Приселене и живот руснацох у Бачкей, Сримуу и Славонії 1745–1995». Нови Сад, 1996. С. 340.

різних територіях, але етнічно та духовно є спорідненими і вважають себе однією нацією – українською.

Процес становлення та розвитку мови русинів Балкан був доволі звивистим та насиченим різноманітними подіями, що пливали на його розвиток. Головною цінністю бачвансько-сримських руснаків є те, що вони зуміли зберегти свою автентичну мову, культуру та колорит.

Неорусинський рух зародився в гирлі місцевих москвофілів та мадярофілів, які намагались протидіяти національним українським віянням, що активно впроваджувались на територіях Балкан, де компактно проживали українські переселенці.

Неорусинський рух – це антиукраїнський напрям, який може призвести до геополітичних змін України.

Серед лінгвістичної групи руснаків України та українських переселенців спостерігається збіг рідної та етнічної української мови. Її представникам притаманний високий рівень володіння своєю етнічною мовою.

Перспективу подальших досліджень ми вбачаємо у вивченні змін крізь призму лінгвістичної ідентифікації руснаків, які відбуваються у процесі соціальних трансформацій, зокрема: політичної конфронтації, міграційних процесів, а також культурологічних уподобань народу.

Антиукраїнський неорусинський рух має дезінтеграційне спрямування. Неприпустимо надавати змогу висувати гіпотези та псевдонаукові теорії про існування *русинів* як окремої нації в Закарпатській області України. Такі прояви ми зараховуємо до рангу сепаратистських дій, які нівелюють історичні традиції, здійснюють заміну понять. Усе це потрібно розглядати не тільки на мовному рівні, але і на політичному, адже нехтування може призвести до вкрай негативних наслідків.

Державні органи Закарпаття та України загалом лояльно ставляться до неорусинського руху, а часом і співпрацюють із його представниками. Це несе велику загрозу не тільки для лінгвістичного світу, але й для територіальної цілісності держави. Потрібно раз і назавжди заборонити використовувати самоназви *русин/руський* для найменування нового слов'янського народу, якого немає в природі і який утворений шляхом заміни уявлень, понять, маніпуляційними схемами та сепаратистськими намірами.

Зрозуміло, що для підтримки та розвитку псевдорухів вкладаються чималі кошти зацікавлених осіб як у середині держави, так і поза її межами. Їх мета – дезорієнтація суспільства та асиміляція українських національних меншин за кордоном.

Усвідомлення себе як нації, відчуття своєї самостійності та індивідуальності є важливим складником подальшого існування та

розвитку. Лінгвістичні норми процесу мовлення та його сприймання є однією з особливостей подальшого розвитку мови, народу країни. Тому вкрай важливо підтримувати культурну приналежність народу на всіх щаблях (мовних, політичних тощо). Створення дієвої мовної політики, а також законодавчої бази може врегулювати будь-які прояви псевдорухів, що призводять до сепаратистських чи асимілятивних наслідків.

Поняття «русинська нація» – це псевдонаукова гіпотеза, яка спрямована на дезінтеграцію суспільства. За допомогою маніпуляційних схем здійснюється заміна понять.

Таким чином, із впевненістю можна стверджувати, що русинська мова – це фікція, яка не має під собою жодного наукового чи історичного підґрунтя. Теорія русинства не має жодного наукового обґрунтування і ніяким чином не пов'язана з культурою автохтонних мешканців історичного Закарпаття, а також переселенців, які компактно проживають за межами України. Ця доктрина побудована на технологічно-маніпуляційному підході і має конкретне завдання – створити ілюзію про існування самостійного русинського народу.

АНОТАЦІЯ

Метою дослідження є окреслення проблеми історико-лінгвістичного розвитку бачвансько-сримських руснаків початку ХХ ст. Автори розглядають такі аспекти національно-мовного розвитку українських русинів колишньої Югославії, як етнодемографічні тенденції, розвиток національної культури, мови, релігії, творення ідеологічних громад та організацій, функціонування періодичних видань. Окрема увага звертається на кодифікацію національно-мовної сторони, яка унеможливує спекуляції щодо окремішності русинської народу та русинської мови від українців та української літературної мови. Констатується роль еліти бачвансько-сримських русинів, які стали основоположниками та фундаторами етнокультурної приналежності руснаків Балкан. Методологія статті базується на історичному та структурно-функціональному підході. Автори використали методіку статистичного аналізу результатів переписів населення Керестура та Коцура 1787 р., міграційних показників рухливості української національної меншини на територію Балкан із Закарпаття та Галичини. Наукова новизна полягає у використанні структурно-функціонального методологічного підходу до вивчення національно-громадського представництва української етнічної групи на деяких територіях Балкан (Бачка, Срим, Керестур, Коцур) на початку ХХ ст. Бачвансько-сримські руснаки змогли зберегти та розвивати свою національно-етнічну належність у складних геополітичних ретроспективах.

Це демонструється в лінгвістичних здобутках, фольклористичних експедиціях, збереженні традицій та культури, розширення діяльності громадських організацій, україністичних студій на базі шкіл та факультетів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белей Л. Гавриїл Костельник як творець бачвансько-сримського варіанта української літературної мови. *Гавриїл Костельник на тлі доби: пошук істини* : Збірник наукових праць. Львів – Ужгород : Гражда, 2007. С. 127.

2. Белей Л. Русинська мова в Сербії та Хорватії. Українська мова. *Енциклопедія*. Київ : Українська енциклопедія, 2007. 856 с.

3. Белей Л. «Русинський» сепаратизм: націєтворення in vitro. Київ : «Темпора», 2017. 392 с.

4. Костельник Г. Граматика бачвансько-рускей бешеди. *Проза на руским літературним язyku*. 1. Вид. Нови Сад : Руске слово : Завод за культуру войволянских Руснацох, 2011. С. 245–246.

5. Гнатюк В. Словарець менше зрозумілих виразів. *Етнографічні матеріали з Угорської Руси*. Етнографічний збірник. Львів, 1911.

6. Горбач О. Лексика говірки бачвансько-сримських українців. *Науковий збірник музею української культури в Свиднику*. № 4. Кн. 1. 1969. С. 310.

7. Дзєндзелівський Й. Мова бачванців як засіб датування явищ лемківського діалект. *Руснаци. Русини 1745–1995*. Збірник роботох зоз медзинародней науковей конференції «Приселене и живот Руснацох у Бачкей, Сриму и Славонії 1745–1995». Нови Сад, 1996. С. 7–20.

8. Костельник Г. Наша бешеда. Гавриїл Костельник. *Проза на бачванско-сримским руским літературним язyци*. С. 186.

9. Мозер М. Причинки до історії української мови. Вінниця : Нова Книга, 2011. 848 с.

10. Мушинка М. Володимир Гнатюк. Життя та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства. Микола Мушинка. *Записки наукового товариства ім. Шевченка. Праці філологічної секції*. Т. 207. С. 157.

11. Олєяров Н.Д. Рускосц чи «українство?». *Заря*. 1934. 27 мая.

12. Тамаш Ю. Улога Русинох у європейской цивілізації. *Руснаци. Русини 1745–1995*. Збірник роботох зоз мудзинародней науковей конференції «Приселене и живот руснацох у Бачкей, Сримуу и Славонії 1745–1995». Нови Сад, 1996. С. 340.

13. Цап М. На жридох духовности: огляди з історії рускей літератури и культури. Нови Сад : Руске слово, 2014. 129 с.

14. Юрса Л. Історія бачвансько-сримського варіанта української літературної мови. Львів, 2015. 175 с.

15. Юрса Л. Становлення бачвансько-сримського варіанта української літературної мови на Балканах. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Вип. 23. Том 3. Дрогобич, 2019. С. 77–81.

16. Юрса Л.В. Статус бачвансько-сримського варіанта української літературної мови. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Серія «Філологічні науки» (мовознавство) : збірник наукових праць. Том 2. № 5. Дрогобич, 2016. С. 170–173.

17. Michaelis Lutskey. *Slavo-Ruthena Grammatica. Budae*. 1830. S. VIII–IX.

Information about the authors:

Yursa L. V.,

Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department
of Ukrainian Applied Linguistics
Ivan Franko National University of Lviv
1, Universytetska str., Lviv, 79000, Ukraine

Neher O. B.,

Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department
of Ukrainian Applied Linguistics
Uzhhorod National University
3, Narodna Sq., Uzhhorod, 88000, Ukraine

The project was implemented with the support of

The Center for Ukrainian and European Scientific Cooperation is a non-governmental organization, which was established in 2010 with a view to ensuring the development of international science and education in Ukraine by organizing different scientific events for Ukrainian academic community.

The priority guidelines of the Center for Ukrainian and European Scientific Cooperation

1. International scientific events in the EU

Assistance to Ukrainian scientists in participating in international scientific events that take place within the territory of the EU countries, in particular, participation in academic conferences and internships, elaboration of collective monographs.

2. Scientific analytical research

Implementation of scientific analytical research aimed at studying best practices of higher education establishments, research institutions, and subjects of public administration in the sphere of education and science of the EU countries towards the organization of educational process and scientific activities, as well as the state certification of academic staff.

3. International institutions study visits

The organisation of institutional visits for domestic students, postgraduates, young lecturers and scientists to international and European institutes, government authorities of the European Union countries.

4. International scientific events in Ukraine with the involvement of EU speakers

The organisation of academic conferences, trainings, workshops, and round tables in picturesque Ukrainian cities for domestic scholars with the involvement of leading scholars, coaches, government leaders of domestic and neighbouring EU countries as main speakers.

Contacts:

Head Office of the Center for Ukrainian and European Scientific Cooperation:
88000, Uzhhorod, 25, Mytraka str.
+38 (099) 733 42 54
info@cuesc.org.ua

www.cuesc.org.ua

NOTES

NOTES

**SCIENTIFIC DEVELOPMENTS OF EUROPEAN COUNTRIES
IN THE AREA OF PHILOLOGICAL RESEARCHES**

Collective monograph

Part 2

Izdevniecība “Baltija Publishing”
Valdeķu iela 62 – 156, Rīga, LV-1058

Iespiests tipogrāfijā SIA “Izdevniecība “Baltija Publishing”
Parakstīts iespiešanai: 2020. gada 19. jūnijs
Tirāža 150 eks.